

निर्णय नं.८९५२

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
पु.नि.नं. ०६७-NF-०००२
फैसला मिति: २०६९।९।१२।५

मुद्दा: लेनदेन जालसाज ।

निवेदक वादी: मोरङ्ग जिल्ला, विराटनगर
उपमहानगरपालिका वडा नं. १४ बस्ने
काशीराम अग्रवालको मु.स. गर्ने दुर्गावती
अग्रवाल खेरिया

विरुद्ध

विपक्षी प्रतिवादी: मोरङ्ग जिल्ला, विराटनगर
उपमहानगरपालिका वडा नं. १७ बस्ने
गिरीराज कार्की समेत

यस अदालत संयुक्त इजलासमा फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री चन्द्रप्रसाद पराजुली

मा.न्या.श्री बलराम के.सी.

- पछि भएका लिखतहरूमा अधिल्लो लिखतको व्यवहारलाई समेत खुलाई सम्पूर्ण हिसाब किताब मिलान गरिएको भन्ने व्यहोरा पारी कागज भएपछि अधिल्लो लिखतको अस्तित्व कायमै रहिरहेको मान्न उचित र कानूनसंगत हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.५)

वादीको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री महादेव पण्डित
प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा
र अधिवक्ता कृष्ण थापा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको १८ नं.
- साहू असामीको १ नं.

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: यस अदालतको मिति २०६२।१।१२ को फैसलाउपर वादी पक्षबाट परेको निवेदनमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिम पुनरालोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान भई पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय यस प्रकार छ:-

विपक्षीहरूले मबाट रु.९,५०,०००।- (नौलाख पचास हजार) रूपैयाँ कर्जा लिई २०४७ साल कात्तिक मसान्तसम्ममा साँवा व्याज एकमुष्ट बुझाउने भाखा गरी मिति २०४७।५।१५ गते कपाली तमसुक गरेकामा भाखाउप्रान्त विपक्षीहरूलाई ताकेता गर्दा पनि रकम नबुझाएकाले लेनदेन व्यवहारको ४ नं.बमोजिम साँवा र भरिभराउ हुँदासम्मको व्याजसमेत भराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको फिराद पत्र ।

हामी र विपक्षीको छोरा गोविन्दरामसमेतले २०४७।१।१८ मा लकडीको साभेदार भई काम गर्न करार गरेका थियौं । गोविन्दरामले हामीलाई चिरानकटान गर्न सहयोगका लागि रु.६ लाख दिने र सो रूपैयाँ दिएबापत लकडी विक्री गरी रु.९,५०,०००।- आगामी ४५ दिनमा हामीले विना शर्त दिने, रु.६ लाख दिएबापतमा गजेन्द्रजंगका नामको ज.वि. ८-१-८ जग्गा सुरक्षणबापत धितो राख्ने गरी मोरङ्ग मालपोत कार्यालयमा मिति २०४७।८।६ मा दृष्टिबन्धक पास गरेको र मिति २०४७।९।१२ मा रु.४,००,०००।- चुक्ता गरी दृष्टि बन्धक बुवा गजेन्द्रजंगले निखन्नु भएको हो । यो कागज सम्बन्धमा विपक्षी मौन भई नालिस गरी आउनु भएपनि गोविन्दरामले २४०० फीट साखु चिरान र ४६९ फीट कुकाठ चिरान आफ्नो

कम्पाउण्ड गोदाममा र ६ ट्रिप लकडी बैकमा रहेको चिरान काठ समेत हुँदा र व्यवहार मिलाउनु भन्दा नमानी नालिस गरेको हो । अ.व. १३९ नं. बमोजिम गजेन्द्रजंगलाई भिकाई बुझी भूठा दावीबाट फुर्सद पाऊँ भन्ने समेत प्रतिउत्तरपत्र ।

२०४७।५।१५ को रु.९,५०,००० को सक्कल कागज हेरेँ, देखेँ । त्यसको मिति बन्दमा परेको सहिछाप हाम्रा हुन् । सो रूपैयाँ हामीले तिर्नु बुझाउन बाँकी छैन । यसै लगाउको मुद्दालाई प्रमाण लगाई पाऊँ भन्नेसमेत प्रतिवादीको वारेसले गरेको बयान ।

प्रतिवादीहरूले लकडीको कारोबार गर्न मसँग कर्जा माग्दा २०४७।५।१५ मा रु.९,५०,०००-कर्जा दिई कपाली तमसुक गरिदिएको हो । विपक्षीहरूको भनाई बदनियतपूर्ण भएकाले दावीबमोजिम गरिपाऊँ भन्नेसमेत वादीको वारेसले गरेको बयान ।

प्रतिवादीहरूले मेरो बुवाबाट लिएको कर्जा पार्टनरसीपको लागि काम गर्न लिएको भन्ने व्यहोरा भूठा हो । भूठा बयानबाट फुर्सद गराई प्रतिवादीहरूलाई नै सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको जालसाजतर्फ प्रतिवादी कायम भएका गोविन्दराम अग्रवालको वारेसले गरेको बयान ।

वादीबाट लिएको रकममा सहमति भएपछि सो कागजले वादीलाई रकम दिनु नपर्ने भन्ने देखाउँदैन । दावीबमोजिमको साँवा व्याज वादीले प्रतिवादीबाट भरी पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको मोरङ्ग जिल्ला अदालतको मिति २०५२।५।१५ को फैसला ।

शुरुको फैसलामा चित्त बुझेन । लेनदेन व्यवहारको ५(१) नं. बमोजिम लिखत फट्टा भएको प्रष्ट हुँदाहुँदै जालसाजतर्फको दावीमाथि विचारै नगरी गरेको शुरुको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी प्रतिउत्तर जिकीरबमोजिम गरिपाऊँ भन्नेसमेत प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रत्यर्थी फिरादी काशीरामले दावी गरेको रूपैयाँ कर्जाकै रूपमा बाँकी रहेको भन्ने दावी विचारणीय देखिएकोले छलफलको निमित्त प्रत्यर्थी भिकाइ पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत विराटनगरको आदेश ।

प्रतिवादीले वादीलाई मिति २०४७।५।१५ मा गरिदिएको कपाली तमसुकको कानूनी अस्तित्व यथावत कायम रहेको र सो लिखतलाई प्रतिवादीहरूले अन्यथा भन्न नसकेको, लिखतअनुसारको साँवा व्याज प्रतिवादीले वादीलाई तिरे बुझाएको कानूनअनुसारको सबूद प्रमाण पेश गर्न नसकेको अवस्था र स्थितिमा वादी दावीबमोजिमको साँवा व्याज प्रतिवादीले वादीलाई तिर्नु बुझाउन पर्ने ठहर्‍याएको शुरु फैसला मनासिव देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट मिति २०५४।१२।१६ मा भएको फैसला ।

वादी काशीराम अग्रवाल र गोविन्दराम अग्रवाल एकासगोलका बाबुछोरा भएकोमा कुनै विवाद छैन । अंशबण्डाको १८ नं. बमोजिम एकासगोलमा जोजसका तर्फबाट आर्जन गरे पनि ऋण कर्जा लिए पनि सो सगोलको नै हुने भएकोले विपक्षीका छोरा गोविन्दराम र हामीबीचमा भएको २०४७।५।२९ को साभेदारी लिखतबमोजिम हुने नाफा नोक्सानसमेत सगोलकै हुने देखिन्छ । २०४७।५।१५ को कपाली तमसुकको अस्तित्व २०४७।५।२९ मा नै शून्य भएको प्रमाण हामीले प्रतिउत्तर बयान साथ पेश दाखल गरेका छौं । त्यसको मूल्याङ्कन भएन । दावीको लिखतबाट व्यापारिक कारोबारको लागि रूपैयाँ लिएको भन्ने स्पष्ट देखिँदा लेनदेनको ४० नं. बमोजिम नालिस गर्नुपर्ने भनी सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको वर्खिलाप हुँदा मुद्दा दोहोर्‍याई हेरी इन्साफ पाऊँ भन्ने प्रतिवादीहरूको यस अदालतमा परेको निवेदन पत्र ।

यसमा विवादको मिति २०४७।५।१५ को लिखतको रूपैयाँबाट लकडीको व्यापार गर्न

लिएको, सोही रूपैयाँमा यिनै वादी काशीराम अग्रवालका छोरा गोविन्दराम अग्रवालले हामी दुवै जनासँग मिली पार्टनरसीप रही साभेदारी भई लकडीको व्यापार ठेक्का गरी नाफा नोक्सान आधीआधी व्यहोर्ने भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी मिति २०४७५।३१ मा गरेको करारको कागजलाई यी वादीले अन्यथा भन्न सकेको पाइदैन । वादीकै छोरा गोविन्दराम अग्रवाल वादी भएको लगाउको नि.नं. ६४१८ को लेनदेन मुद्दामा दावी लिएको रकमको लिखतमा समेत अगाडि लकडीको कारोबार गर्दा तिर्न बाँकी भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी लिखत भएको भन्ने देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दाको दावीको २०४७५।१५ को लिखतमा पानी परेको र अक्षर समेत फुली नबुझ्ने र लिखत समेत च्याती चार ठाउँमा टेप लगाई टाँसेको अवस्था समेत देखिएको, उक्त लिखतको रूपैयाँ मिति २०४७५।२१ को पार्टनरसीपको लिखतमा उल्लेख भई वादीको छोरालाई समेत पार्टनरसीपमा राखी लकडीको कारोबार गरी आएको, सो करारको लिखतलाई यी वादीले अन्यथा भन्न नसकेको अवस्थामा उक्त मिति २०४७५।१५ को लिखतमा पुनः दावी लिई आएको जालसाजी व्यहोराको हुँदा रूपैयाँ तिर्नुपर्ने होइन भन्ने प्रतिवादीको जिकीर समेत भएको त्यस्तो लिखतको रूपैयाँ वादीले प्रतिवादीबाट भरी पाउने ठहर्‍याएको शुरूको सदर गरेको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसलामा नैकाप २०३७, पृष्ठ १०९, नि.नं. १३८३ मा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तको प्रतिकूल देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (ख) को आधारमा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ, नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०५७३।१५ को आदेश ।

प्रतिवादीहरूले वादी काशीरामसँग लिएको कर्जा रकम समेत लगानी गरी एकासगोलका छोरा

गोविन्दरामले सो व्यहोरा मिति २०४७५।२१ को लिखतमै स्पष्टसँग उल्लेख गरी साभेदारीमा लकडीको कारोबार गरेबाट विवादित मिति २०४७५।१५ को कपाली तमसुकको अस्तीत्व कायम रहेको मान्न मिलेन । वादीका एकासगोलका छोरा गोविन्दराम र प्रतिवादीहरूबीच मिति २०४९।७।४ मा प्रतिवादी गिरीराज कार्की र कृष्ण कार्कीले आजका मिति अघि लकडीको कामकारवाही गर्दा पटकपटक लिएको सम्पूर्ण हिसाब किताब मिलान गरी अब उप्रान्त बुझाउन बाँकी ठहर हुन आएको रकम रु.४,५१,०००।-भनी तय गरी छुट्टै कागज भएको तथ्य लगाउको मुद्दाबाट समेत देखिँदा वादी दावीबमोजिमको लिखतको रूपैयाँ वादीलाई प्रतिवादीहरूले बुझाउनु पर्ने अवस्था नदेखिदा दावीबमोजिमको रकम वादीले भरी पाउने ठहर्‍याएको शुरूको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०५४।१।२६ को फैसला मिलेको देखिएन । तसर्थ उक्त फैसला उल्टी भई वादीको दावी पुन नसक्ने ठहर्छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६२।१।१२ को फैसला ।

मिति २०४७५।१५ मा लिखत भएको कुरालाई अन्यथा भन्न नसकेको, सो लिखतमा उल्लिखित रकम तिरेबुझाएको रीतपूर्वकको भर्पाई पेश हुन नसकेको तथा मिति २०६२।१।१२ को फैसलामा ठहर गर्नुपर्ने प्रश्नसँग समान प्रकृतिको विषय रहेको मुद्दाहरूमा यस अदालतबाट प्रतिपादित नजीरहरूसँग बाझिने गरी फैसला भएको हुनाले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ बमोजिम पुनरालोकन गरी हेरिपाऊँ भन्ने वादीको निवेदन पत्र ।

यसमा मिति २०४७५।१५ मा यी वादी र प्रतिवादीहरूबीच भएको कपाली तमसुकमा साहू यी वादीलाई रकम बुझाएको कुनै प्रमाण पेश दाखिल हुन नआएको अवस्थामा वादीका छोरा गोविन्दराम अग्रवाल र प्रतिवादीहरू बीच भएको भनिएको मिति २०४७५।२१ मो पार्टनरसीपको

कागजको आधारमा मिति २०४७।५।१५ को कपाली तमसुकको अस्तित्व नै कायम नरहेको भन्ने निष्कर्षमा पुगेको पाइयो । कपाली तमसुकका साहू यी वादीको कुनै प्रकारको संलग्नता नदेखिएको पार्टनरसीपको कागजलाई आधार बनाई वादी दावी पुग्न नसक्ने गरी भएको यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६२।१।१२ को फैसला नेत्रबहादुर कंशाकार विरुद्ध गोबर्द्धनदास माडवारी भएको लेनदेन मुद्दा (दे.फु.नं ३८२) मा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट कायम भएको सिद्धान्त समेतको प्रतिकूलको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को (१) को खण्ड (ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पुनरालोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ, भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।४।१४ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक वादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री महादेव पण्डितले मिति २०४७।५।१५ मा लिखत गरी रूपैयाँ लिएको भन्ने कुरालाई विपक्षीले स्वीकार गर्नुभएको र उक्त रकम चुक्ता गरेको कुरा प्रमाणित गर्न सकेको अवस्था छैन । अन्य व्यक्तिसँग भएको करार वा लिखतको आधारमा प्रस्तुत मुद्दाको लिखतलाई अमान्य गर्न मिल्ने होइन । छुट्टाछुट्टै अस्तित्व भएका लिखत भएको हुँदा यस अदालतबाट भएको फैसला उल्टी बदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । विपक्षी प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा र अधिवक्ता कृष्ण थापाले काशीराम र गोविन्दराम एकासगोलमा रहेका बाबुछोरा भएकोमा मिति २०४७।५।१५ मा कपाली तमसुक भएपछि गोविन्दरामसँग मिति २०४७।५।२१ मा पार्टनरसीपको कागज भएको, मिति २०४९।७।४ मा भएको लिखतमा आजको मिति अघि लकडीको काम कारोवार गर्दा पटकपटक लिएको सम्पूर्ण हिसाब किताब मिलान गरिएको भन्ने उल्लेख भएको हुँदा छुट्टै लिखत हो

भनी भन्न सकिने अवस्था छैन । यस अदालतबाट पुनरालोकनको निस्सा प्रदान गरिदा उल्लेख गरिएको नजीर प्रस्तुत मुद्दामा अकार्षित हुने अवस्था नरहेकाले यस अदालत संयुक्त इजलासको फैसला सदर होस् भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

पेश भएको मिसिल कागज अध्ययन गरी विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीरलाई दृष्टिगत गर्दा यस अदालत संयुक्त इजलासको फैसला मिलेको छ, छैन ? यस अदालतबाट पुनरालोकन निस्सा प्रदान गर्दा लिइएको आधारसँग सहमत हुन सक्ने अवस्था छ, छैन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीहरूले मिति २०४७।५।१५ मा लिखत गरी रु.९५०,०००।-लिएका र भाखाभिन्न नबुझाएकाले साँवा व्याज भराई पाऊँ भन्ने वादी दावी भएकोमा वादीलाई बुझाउनुपर्ने सम्पूर्ण रकम बुझाई कारोबार मिलाई सकेको भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर रहेछ । शुरु जिल्ला अदालतले वादी दावीबमोजिम साँवाव्याज भराइपाउने ठहर गरेको फैसला पुनरावेदन अदालतबाट समेत सदर भएकोमा यस अदालतबाट मुद्दा दोहोऱ्याई हेरी पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी हुने ठहर भएउपर पुनरालोकनको निस्सा प्रदान भइ आएको पाइयो । यस अदालत संयुक्त इजलासले कपाली तमसुकका साहू यी वादीको कुनै प्रकारको संलग्नता नदेखिएको मिति २०४७।५।२१ को पार्टनरसीपको कागज समेतलाई आधारलिई वादी दावी नपुग्ने भनी फैसला गरेको पाइँदा प्रस्तुत मुद्दाको मिति २०४७।५।१५ को कपाली तमसुकको स्वतन्त्र अस्तित्व छ, छैन ? उक्त लिखतको कारोवारलाई पछि गरिएको पार्टनरसीपलगायतका अन्य लिखत र कारोवारसँग जोडिएको वा मिलान गरिएको देखिन्छ, देखिँदैन भन्ने सम्बन्धमा हेर्नुपर्ने देखिन आएको छ ।

३. वादी काशीराम अग्रवालसँग प्रतिवादीहरू गिरीराज कार्की र कृष्ण कार्कीले मिति २०४७।१।१५ मा लकडीको कारोवार गर्न भनी रु.९,५०,०००।- लिई लिखत गरिदिएको कुरामा विवाद देखिंदैन। त्यसरी लिखत भएको केही दिन पछि मिति २०४७।१।२९ मा वादी काशीराम अग्रवालका छोरा गोविन्दराम अग्रवाल र यी प्रतिवादीहरूका बीचमा लकडीको कारोवार गर्ने गरी पार्टनरसीपको कागज भएको र त्यस कागजमा पहिले लिएको रु.९,५०,०००।- चिरान लकडीको खरीद गर्नमा लगाउने तथा कारोवारबाट हुने लाभ र हानि बराबरी व्यहोर्ने भन्ने समेतको व्यहोरा उल्लेख गरिएको पाइयो। त्यसरी कागज भई कारोवारसमेत गर्ने गरेको तथ्यलाई वादी काशीराम अग्रवालले अन्यथा भन्न सकेको पाइदैन। तत्पश्चात् मिति २०४९।७।४ मा गोविन्दराम अग्रवाल र यी प्रतिवादीहरूका बीचमा कागज हुँदा आजसम्म भएको कारोवारको हिसाब किताब गर्दा लकडीको कारोवारको क्रममा पटकपटक लिएको सम्पूर्ण हिसाब किताब मिलान गरी अब उप्रान्त बुझाउन बाँकी रकम रु.४,५९,०००।- ठहर हुन आएको र उक्त रकम २०४९ मंसिर मसान्तसम्ममा बुझाउने भन्ने व्यहोरा उल्लेख भई कागज भएको देखिन्छ। त्यसरी भएको उक्त पछिल्लो लिखतको सम्बन्धमा समेत मुद्दा परी वादीले साँवा व्याज भराई पाउने ठहर फैसला भई अन्तिम भएर बसेको संलग्न प्रमाण मिसिलबाट देखिएको छ।

४. यी वादी काशीरामले आफू र छोरा गोविन्दराम बीच २०३७ सालमा नै अंशबण्डा भै वेग्लावेग्लै बन्दव्यापार र व्यवहार गरी आएको र छोरोले प्रतिवादीहरूसँग साभेदारी लकडीको कारोवार गरी आएतापनि त्यसमा आफ्नो कुनै सरोकार नरहेको भनी जिकीर लिएको पाइयो। वादीले उक्तबमोजिम दावी लिएको मिति २०३७।१।२९ को बण्डापत्रको लिखत राजिष्ट्रेशन

पास हुन सकेको नदेखिँदा त्यसलाई कानूनअनुरूपको बण्डापत्रको मान्यता दिन मिल्ने भएन। यस अवस्थामा काशीराम र गोविन्दराम एकासगोलमै बसी सगोलमै बन्द व्यापार र व्यवहार गरी आएका भनी मान्नुपर्ने हुन आउछ। अंशबण्डाको १८ नं.ले मानो नछुट्टिई सगोलमै बसेको अंशियारले सगोलको सम्पत्तिबाट वा सगोलको खेती, उद्योग, व्यापार व्यवसायबाट बढेबढाएको सगोलको आर्जन सबै अंशियारलाई भाग लाग्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ।

५. यस प्रकार वादी काशीराम र निजको छोरा गोविन्दराम अग्रवाल एकासगोलका रही बन्दव्यापार गरी रहेका, प्रतिवादीहरू कृष्ण कार्की र गिरीराज कार्कीले वादी काशीरामसँग लिएको रकमसमेत लगानी गरी छोरा गोविन्दरामसँग पार्टनरसीपमा लकडीको कारोवार गरी आएका र वादीका छोरा गोविन्दरामसँग भएका पछिल्ला मितिका लिखतमा अधिको कारोवार र लेनदेनको सन्दर्भसमेत उल्लेख गरी पटकपटकको हिसाब किताब मिलान गरिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिएको अवस्थामा यस मुद्दामा विवादित रहेको मिति २०४७।१।१५ को लिखतलाई छुट्टै अस्तित्व रहेको लिखत भनी मान्न मिल्ने देखिएन। पछि भएका लिखतहरूमा अधिल्लो लिखतको व्यवहारलाई समेत खुलाई सम्पूर्ण हिसाब किताब मिलान गरिएको भन्ने व्यहोरा पारी कागज भए पछि अधिल्लो लिखतको अस्तित्व कायमै रही रहेको मान्न उचित र कानूनसंगत हुन सक्दैन।

६. यस अदालतबाट पुनरालोकनको निस्सा प्रदान हुँदा नेत्रबहादुर कंसाकार विरुद्ध गोवर्द्धन दास माडवारी भएको लेनदेन मुद्दा (दे.फु.नं ३९२) मा स्थापित भएको सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल देखिएको भनी आधार लिएको पाइँदा सो सम्बन्धमा समेत हेर्नुपर्ने हुन आएको छ। साविकको मुलुकी ऐन साहू असामीको नं. १ अन्तर्गतको विवादको सन्दर्भ रहेको उक्त मुद्दामा

मिति २०२२।१।१६ मा यस अदालतबाट फैसला भएको देखिन्छ। समान किसिमको तथ्य रहेको मुद्दामा उही कानूनको व्याख्याको प्रश्नमा अधि कुनै महत्वपूर्ण सिद्धान्त स्थापित रहेको छ भने पछिको त्यस्तै किसिमका मुद्दाहरूमा अवलम्बन गरिनु पर्छ भन्ने मान्यता नजीरको सिद्धान्तमा रहेको हुन्छ। हाम्रो संवैधानिक व्यवस्था र यस अदालतले अङ्गाली आएको मान्यता पनि त्यही नै हो। प्रस्तुत मुद्दामा मुलुकी ऐन लेनदेन व्यवहारको महलअन्तर्गतको विवाद रहेको र मुद्दाको तथ्य समेत उस्तै प्रकृतिको रहेको नपाईदा उल्लिखित नजीर यस मुद्दामा आकर्षित हुन सक्ने अवस्था रहेको पाइएन।

७. अतः माथि विवेचना गरिएका आधार र प्रमाणहरूबाट यी वादी प्रतिवादीहरूका बीचमा भएको मिति २०४७।५।१५ को लिखतको छुट्टै अस्तित्व कायम रहेको अवस्था देखिन नआएकाले यस अदालतबाट मिति २०६५।४।१४ मा दिइएको पुनरालोकनको निस्सासँग सहमत हुन सकिएन। तसर्थ उक्त निस्सा कायम रहन नसक्ने भएकोले यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६२।१।१२ को फैसला सदर हुने ठहर्छ। डायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी
न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६९ साल पुस १२ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: टीकाराम आचार्य

निर्णय नं.८९५३

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय का.मु.प्रधान न्यायाधीश श्री
दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
पु.नि.नं.०६७ -NF-०००९
आदेश मिति: २०७०।१।१५

मुद्दा :- उत्प्रेषण समेत।

निवेदक प्रत्यर्थी: भ.पु.जि.,भ.पु.न.पा.वडा नं.१०
बस्ने कृष्णमान बासुकला
विरुद्ध
विपक्षी निवेदक: भ.पु.जि.,भ.पु.न.पा.वडा नं. ६
बस्ने रामकुमार वनमाला

यसअघि निर्णय गर्ने :-

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास :-

मा.न्या.श्री मीनबहादुर रायमाझी
मा.न्या.श्री कल्याण श्रेष्ठ

- मोही हक कानूनबमोजिम मात्र प्राप्त र समाप्त हुने हक हो भन्नेमा विवाद छैन। कुनै पनि व्यक्तिका नाममा कायम भएको मोहीको लगत कट्टा गर्नको लागि भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ र भूमि सम्बन्धी नियमावली, २०२१ मा निर्दिष्ट अवस्था र आधारहरूको विद्यमानता अपरिहार्यता हुने।
- गुठी कार्यालयलाई गुठी जग्गाको प्रशासन र व्यवस्थापन गर्ने अधिकार गुठी संस्थान ऐन, २०३३ ले प्रदान गरेको भएपनि मोहीको हक समाप्त हुने गरी मोही लगत कट्टा गर्ने

अधिकार प्रदान नगरेकाले मोही लगत कट्टा गर्ने गरी गुठी संस्थानबाट र सो बमोजिम स्वेस्ता पूर्जा बनाउन लेखी पठाउने गरी गुठी संस्थान शाखा कार्यालयबाट गरिएका निर्णय गैरकानूनी हुने ।

(प्रकरण नं.६)

- मोहीको हक प्राप्त र समाप्तिसँग जोडिएका प्रमाणहरूको विश्लेषण गरी मोहीको विवादमा निर्णय गर्ने अधिकार गुठी संस्थानलाई नभएकोले सम्बन्धित भूमिसुधार कार्यालयबाटै निर्णय निरूपण हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं.८)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता रामप्रसाद भण्डारी 'संभव'

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता वसन्तराम भण्डारी, अधिवक्ता ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेल

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०५३, नि.नं.७१७१, पृ.२८७

सम्बद्ध कानून:

- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१
- भूमिसम्बन्धी नियमावली, २०२१

आदेश

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को देहाय खण्ड (ख) बमोजिम यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।९।२५ मा भएको आदेश पुनरालोकन गरिपाऊँ भनी प्रत्यर्थी कृष्णमान वासुकलाको निवेदन परी यस अदालतबाट मिति २०६५।५।४ मा पुनरालोकनको निस्सा प्रदान भई सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६(१) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको साक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

गुठी लगत तथा अभिलेख शाखा भद्रकाली काठमाडौंमा लगत स्वेस्ता कायम रहेको २ नं.

ब्रम्हायणी ल.नं.२३७ मोही भैरवबहादुर वनमाला इनाचो कायम रहेको भक्तपुर नवदुर्गा भवानीको चिराग बाल्ने गुठी संस्थान अधिनस्थ छूट गुठी जग्गा, सर्भे नाप नक्सा हुँदा भक्तपुर जिल्ला भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. १(ग) कित्ता नं. १ क्षेत्रफल २-१५-०-० कायम भै भैरवलाल भन्ने भैरवबहादुर वनमालाको बुहारी निवेदकको बज्यै विकुमायाको नाउँमा मोही जनिएको ।

उक्त जग्गाको खास जोताहा मोही बज्यै विकुमाया र जग्गाधनीमा नवदुर्गा भवानीको चिराग बाल्ने गुठीको रकमी नाइके रतनकुमारको नाम जनिएको छ । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ ले रकमी खान्नीवालाको सबै हकाधिकार समाप्त गरी गुठी जग्गामा खास जोताहा मोहीको हक रहने व्यवस्था गरेकोले उल्लिखित जग्गामा बज्यै विकुमायाको एकलौटी मोही हक कायम रहेको प्रष्ट छ ।

गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ४८ अनुसार भूमी सुधार कार्यालयबाट बज्यै विकुमायाले मोहियानी हकको जोताहा अस्थायी निस्सासमेत प्राप्त गरी बज्यैले मोहीको हैसियतले जोत कमोद गरी आएको अवस्था बज्यैको हकको सम्पूर्ण सम्पत्ति मेरो आमा विकुलक्ष्मीलाई मिति २०४२।६।८ मा शेषपछिको बकसपत्र लिखत पारित गरी दिनु भएको छ । बज्यै विकुमायाको मिति २०४२।७।७ मा परलोक भएकोले निजको शेषपछि, उल्लिखित जग्गा आमा विकुलक्ष्मी तथा निवेदक समेतले जोतभोग गर्दै आएकोमा विकुलक्ष्मीको पनि मिति २०५२।१०।८ मा परलोक भैसकेको छ । तत्पश्चात् उक्त जग्गा निवेदकले मोहीको हैसियतले जोतकमोद गर्दै आएको छु । विकुमायाले पारित गरी दिएको शेषपछिको बकसपत्र लिखतअनुसार विकुलक्ष्मीका नाउँमा नामसारी गर्नसम्म बाँकी रहेको र आमा विकुलक्ष्मीको पनि मृत्यु भएकोले निवेदकको नाउँमा मोही नामसारी गर्नसम्म बाँकी रहेको जग्गा हो । उल्लिखित जग्गाको रकमी नाइके रतनकुमार

हुनुभएकोले नापीमा किसानको व्यहोरामा रतनकुमारको नाम जनिएको हो ।

विक्रमायाको शेषपछि आमा विकुलक्ष्मीले कमाई आएको र मोही नामसारी गर्नसम्म बाँकी रहेको उक्त जग्गा विपक्षीमध्येका कृष्णमान वासुकलाले कमाई आएको भन्दै नवदुर्गा चिराग बाले छूट गुठी भद्रकालीका नाउँमा सिफारिश पाउँ भनी २०४६ सालमा भक्तपुर नगरपञ्चायतमा निवेदन दिएका र सो नगरपालिकाबाट मिति २०४७।१२।२८ मा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित भई तत्काल विकुलक्ष्मीले लिखित जवाफ दिई तारिखमा बसी आउनु भएकोमा उहाँको मृत्युपछि निवेदकले मुद्दा सकार गरी तारिखमा बसी आएको थिएँ । कृष्णमानले दिएको निवेदन र मिति २०४७।१।१५ को सर्जमिन भूठा हो । जोताहा मोही विक्रमायाको मृत्यु अगाडि निजले र निजको मृत्युपश्चात् हकखाने मृतक छोरीले जग्गा जोत कर्मोद गरी बाली बुझी लिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी उक्त जग्गाको रकमी नाईके रतनकुमार वनमालाले भक्तपुर नगरपालिकामा मिति २०४७।१।१५ मा निवेदन गर्नु भएको छ ।

भक्तपुर नगरपालिकाबाट कारवाहीसम्बन्धी कागजात भक्तपुर गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयमा पठाएपश्चात् सो कार्यालयबाट कारवाही अगाडि बढाई केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०५३।१०।१३ को पत्र अनुसार उक्त जग्गाको मोहीको परलोक भै हकदार नभएको अवस्थामा गुठी तैनाथी तर्फ दर्ता गर्नुपर्ने हुन्छ भनी लेखी आएकोले स्रेस्तामा कायम साविक मोहीको लगत कट्टा गरी गुठी संस्थानको नाममा मोही र जग्गाधनी समेत कायम गर्न गुठी संस्थानको आदेश आवश्यक पर्ने भएकोले सो अनुसार लेखी पठाउन आवश्यक निकासको लागि पेश गरेको छु भन्ने टिप्पणी सदर गरिएको रहेछ ।

गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट माग भई आएअनुसार मोही महलमा गुठी संस्थान, जग्गाधनीमा गुठी संस्थान श्री नवदुर्गाको चिराग

बाले गुठी, शिरमा गुठी तैनाथी जग्गा जनाई नापीको मोही महलमा लेखिएको कटाई जग्गा दर्ता गरी उक्त जग्गा कुनै व्यापारिक प्रयोजनका लागि लिजमा जाने जग्गा हो होइन, नभए खुला लिलाम गरी बिक्री गर्न उपयुक्त हुन्छ हुँदैन सो यकीन खुलाई पूर्जाको प्रतिलिपि साथ पाठाउनु भन्ने मिति २०५१।१२।२० मा निर्णय गरी फाइल गुठी संस्थान शाखा कार्यालय भक्तपुरमा पठाएकोमा सो कार्यालयबाट केन्द्रीय कार्यालयको आदेश बमोजिम मोहीको लगत कट्टा गरी गुठी तैनाथी पूर्जा माग गर्ने भनी मिति २०६०।१।१२ मा निर्णय आदेश भएको कुरा जानकारी भएकोले विपक्षीहरूको उल्लिखित गैरकानूनी काम कारवाही र निर्णय आदेश बदरका लागि निवेदन लिई उपस्थित भएको छु ।

साविकदेखि विक्रमायाको नाममा खास जोताहा मोही लगत कायम रहेको गुठी अधिनस्थ जग्गा शेषपछिको लिखतबाट नामसारी हुन बाँकी रहेको र गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २७ र ३० अनुसार हकवालामा जाने प्रावधान विपरीत निवेदकले मोही नामसारीको माग गरी रहेको अवस्थामा सो जग्गा गुठी तैनाथीतर्फ दर्ता गर्न मिल्दैन । विपक्षी कृष्णमान वासुकलाले नामसारी गर्न कारवाही चलाएको विषयमा गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, भक्तपुरले टिप्पणी उठाउने र केन्द्रीय कार्यालयले मोहीको लगतकट्टा गरी गुठी तैनाथी जनाउने भनी गरेको अनाधिकृत र गैरकानूनी निर्णय गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २(ट) एवं दफा २७ र ३० समेतको विपरीत छ । आफूलाई प्राप्त अधिकारक्षेत्र भन्दा बाहिर गई विपक्षी गुठी संस्थान शाखा कार्यालय भक्तपुरले टिप्पणी पेश गर्ने र केन्द्रीय कार्यालयले मिति २०५१।१२।२० मा मोहियानी लगत कट्टा गर्ने र तैनाथीमा पूर्जा माग गर्ने भनी गरेको गैरकानूनी निर्णय एवं सो निर्णयका आधारमा शाखा कार्यालय, भक्तपुरले गरेको मिति २०६०।१।१२ को निर्णय तथा सो निर्णयका आधारमा भए गरेको

सम्पूर्ण काम कारवाहीले निवेदकको संवैधानिक हममा आघात परेको हुँदा उल्लिखित निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी बज्यैको नामको मोहियानी जग्गा निवेदकको नाममा नामसारी दर्ता गरी दिनु भनी परमादेश समेत जारी गरिपाउँ । साथै सो जग्गा गुठी संस्थानले कुनै पनि बेला निवेदकलाई असर पर्ने गरी बिक्री गर्ने समेतका काम कारवाही गर्न सक्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनको टुङ्गे नलागेसम्म निवेदकको हक हित विपरीत कुनै पनि काम कारवाही नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीका नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफैं वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई दिनु । लिखित जवाफ आए वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशको समेत माग हुँदा यो रिट निवेदनको टुङ्गे नलागेसम्म मिति २०५९।१२।२० र मिति २०६०।१।१२ को निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको आदेश ।

भक्तपुर नवदुर्गाको चिराग बाल्ने गुठीमा रत्नकुमार वनमालाका नाउँमा दर्ता भएको साविक ब्रम्हायणी न.नं.१३१ हाल नगरपालिका वडा नं. १(ग) कित्ता नं. १ को २-१५-० जग्गाको जोताहा विकुमाया वनमाला भएको र निज वृद्ध भै २०४२ सालमा आफ्नै कालगतिले परलोक भई हक खाने कोही नभएको, २०४० सालदेखि नै मलाई कमाउन दिएको, मिति २०४६।२।३ मा कृष्णमानले रत्नकुमारसँग जग्गा कमाउने कवुलियत कागज गराई लिएको हुँदा मोही लगतमा नाम दाखिला

गरिपाउँ भनी कृष्णमान वासुकलाको मिति २०४८।१२।१६ मा निवेदन पर्न आएको । कृष्णमानको भनाई भूठा हो । सो जग्गा आमा विकुमाया जीवित छुउञ्जेल आमाले र शेषपछि मैले जोतकमोद गरी बाली बुझाउदै आएकी हुँदा मेरो नाउँमा कायम गरिपाउँ भनी विकुलक्ष्मी वनमालाले कागज गरेको । २०४० देखिको तिरो गुठीका नाईकेलाई बुझाई आएको हुँदा जोताहा मोही मेरो नाममा कायम गरिपाउँ भनी कृष्णमान वासुकलाले गरेको कागज ।

उल्लिखित जग्गा १९२५ मार्ग १४ मा श्री ५ माहिली महारानी सुवर्णप्रभा देवीको नाति चौतरिया शमशेर जंग शाहले नवदुर्गा भवानीको चिराग बाल्ने गुठीको लागि राखेको छुट गुठी हो भन्ने रत्नकुमार वनमालाको निवेदन ।

गुठी जग्गामा २०३० साल चैत्र मसान्तपश्चात् मात्र मोहियानी हक प्रदान गरेको हुँदा तत्काल जग्गा कमाउने विकुमायालाई मोही हक प्राप्त भएकै थिएन । गुठी संस्थान ऐन, २०२९ ले दर्तावाला मोहीको हक समाप्त गरी सकेको हुँदा खास जोताहको नाताले मेरो नाउँमा मोही कायम गरिपाउँ भन्ने रामकुमार वनमालाको निवेदन परेको । छोराछोरी कोही नभएकी दर्तावाला विकुमायाले २०४० सालमा जग्गाधनी रत्नकुमारलाई कागज गरी छोडी दिएकोले कवुलियत गरी भरपाई लिई जोती आएको भनी पुनः कृष्णमान वासुकलाको निवेदन पर्नआई भक्तपुर नगरपालिकाबाट २०४० सालदेखि कृष्णमानले जोतकमोद गरी आएको भन्ने सिफारिश भई आएको देखिन्छ । नगरपालिकाबाट भएको सिफारिश तथा सर्जिमिन मुचुल्कासमेतबाट यो जग्गा विकुमायाले नकमाएको भन्ने देखिएको, निज विकुमाया २०४२ सालमा परलोक भई निजको नाममा मोहियानी नामसारी नभएको जग्गामा मोही कायम गरिपाउँ भन्ने कृष्णमान र खास जोताहा म हुँ भन्ने रामकुमार वनमाला भै तेरो मेरोसमेत हुँदा गुठी कार्यालयले कसैलाई मोही कायम गर्न सक्ने अवस्था भएन ।

जग्गाधनीसम्म नवदुर्गा भवानीको चिराग बाल्ने गुठी जनाई नापीमा मोही लेखिएको व्यक्ति परालोक भैसकेकोले निजको नाम कट्टा गरी पूर्जा माग गर्ने निर्णय भएको हो । मोही हक सम्बन्धमा तेरो मेरो भएको अवस्थामा अधिकारप्राप्त निकायमा नगई गुठी संस्थानमा निवेदन गर्न पाउने हक कानूनले प्रदान गरेको छैन । विकुमाया निवेदककी आमाकी आमा भएकोले निवेदकका नाउँमा मोहीहक आउन सक्ने कुनै कानूनी आधार छैन । आमाका नाउँमा मोही हक कायम नभै छोराका नाउँमा आउने अवस्था हुँदैन । विकुमाया नै यो जग्गाको कानूनबमोजिमको मोही होइनन् । निजले पेश गरेको जोताहा अस्थायी निस्सामा जग्गाधनी महलमा नवदुर्गा गुठीको नाम लेखिएको नभई रत्नकुमारको नाम लेखिएको छ । उनाउ व्यक्ति जग्गाधनी देखाएको जोताहा अस्थायी निस्सा, प्रमाण लाग्ने नहुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्दैन, निवेदन खारेज हुनुपर्छ, भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय र गुठी शाखा कार्यालय भक्तपुरको तर्फबाट परेको संयुक्त लिखित जवाफ ।

श्री नवदुर्गा भवानीको चिराग बाल्ने गुठीका लगतमा दर्ता भएको साविक ब्रम्हायणी मौजाको न.नं. १३१ को लगतअन्तर्गतको भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. १ग. कि.नं. १ को २-१५-० जग्गाको जोताहा मोही विकुमाया वनमाया तथा छूटवाला गुठियार रत्नकुमार वनमाला भई जोताहाले उक्त जग्गा कमाई आएको अवस्थामा निजको छोरा तथा पति समेत नभएको र उक्त जग्गा कमाउन नसक्ने मनासय व्यक्त गरी २०४० सालदेखि छुटवालाई जिम्मा दिनु भएकोले छूटवाला गुठियारको मञ्जूरीले २०४० सालको बालीदेखि नै मैले जोत कर्मोद गरी कुतबाली बुझाउँदै आएको र सोही मञ्जूरीका आधारमा मिति २०४६।२।३ मा दोहोरो कुत कबुलियतसमेत गरी मोहीको हैसियतले जग्गा कमाई आएको । साविकका जोताहा विकुमाया

वनमाला २०४२ सालमा परलोक भएपछि मैले नै कमाई आएको र जोत कायम गर्ने प्रयोजनका लागि सिफारिश पाउन मिति २०४६।१।२० मा नगरपालिकामा निवेदन गरेको हुँ । उक्त जग्गा मैले नै कमाई आएको कुरा मिति २०४७।१।२५ तथा मिति २०५६।५।२९ को सर्जमिनबाट समेत स्पष्ट भएको छ । विपक्षीको बज्यैले आफ्नो जीवनकालमा नै हक छोडिसकेको विवादको जग्गाका सम्बन्धमा शे.व.समेत नभएको र भएकै भए पनि प्राप्तकर्ताले नपाएको अवस्थामा निवेदकले पाउने अवस्था छैन । गुठी संस्थानको गुठी तैनाथी कायम गर्ने निर्णय समेतमा चित्त नबुझी विपक्षी समेतका उपर निर्णय बदर हक कायम मुद्दा भक्तपुर जिल्ला अदालतमा दर्ता गरी विचाराधीन रहेको अवस्थामा सोही मुद्दाबाटै बोलिने विषयमा रिट क्षेत्रबाट हेर्न मिल्दैन । विवादको जग्गा २०४० सालदेखि विकुमायाले कमाउन छाडेपछि निवेदक तथा निजको आमाले कमाएको भन्ने प्रमाण पनि देखाउन सक्नु भएको छैन । विकुमायाले नै मोही छोडी मैले कमाई आएको जग्गाका सम्बन्धमा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३० तथा अपुतालीको २ नं.को आधार लिई दावी गर्न नमिल्ने हुँदा निवेदन खारेज रगरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी कृष्णमान वासुकलाको लिखित जवाफ ।

गुठी संस्थानको मिति २०६०।१।१२ को जग्गा दर्ता गर्ने निर्णयसहितको फाइल गुठी संस्थान शाखा कार्यालय भक्तपुरबाट भिकाई पेशीको सूचना समेत दिई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

निवेदनमा बदरको माग रहेको र गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट मिति २०५९।१।२।२० मा भएको निर्णय सहितको सक्कल फाइल गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

प्रस्तुत निवेदनमा निर्णय बदर गरिपाऊँ भनी दावी लिएको निर्णयका सम्बन्धमा भक्तपुर जिल्ला अदालतमा विपक्षी कृष्णमान वासुकला

गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौं समेत उपर निर्णय बढर हक कायमको मुद्दा परी मुलतबीमा रहेको भन्ने हुँदा उक्त मिसिल भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट भिकाई आएपछि, नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

विवादको जग्गाको जग्गाधनीको सम्बन्धमा विवाद नभई जोताहा मोहीको सम्बन्धमासम्म विवाद देखिएको छ । संलग्न फिल्डबुकको प्रतिलिपिमा मोही विकुमाया वनामाला, किसानको व्यहोरामा रत्नकुमारको जग्गा जोतीखाई आएको भन्ने उल्लेख भएको र सोही अनुसार गुठीको लगतमा दर्ता कायम हुनु नपर्ने भए दावी विरोध गर्न आउनु भनी भक्तपुर गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयले मिति २०५३।०७ मा सूचना प्रकाशित गरेको देखिँदा सो जग्गाको साविक मोही विकुमाया वनमाला देखिएको कुरालाई अन्यथा भन्न सक्ने स्थिति रहेन । विवादको जग्गाको भु.सु.४ नं. फाराम जोताहाको अस्थायी निस्सामा विकुमाया वनमालाको नाम उल्लेख भएकोले त्यसरी कायम भएको मोहीले आफ्नो हक कानूनबमोजिम परित्याग गरेमा बाहेक कुनै कारणले त्यस्तो मोहियानी हक निलम्बित वा खारेज हुने स्थिति रहन्न । विवादको जग्गा विकुमाया वनमालाले कमाउन छाडेकोले २०४० सालदेखि छुटवाला रत्नकुमार वनमालाको मञ्जुरीले आफूले जोतीकमाई आएको भन्ने विपक्षी कृष्णमान वासुकलाको लिखित जवाफ देखिन्छ । तर निज वास्तविक मोही भएको भन्ने कुराको सबुद प्रमाणबाट पुष्टि गर्न सकेको देखिँदैन । विपक्षीमध्येका कृष्णमानले मोही विकुमायाको हकदार कोही नभएको भन्ने आधारमा आफ्नो नाममा मोहियानी माग गरी दरखास्त दिएको देखिए पनि मोही विकुमायाले शेषपछिको वकसपत्र गरी छोरीलाई दिएको अवस्थामा हकदार नभएको भन्ने नै उठाउने अवस्था देखिँदैन ।

अतः कुनै स्थापित अभिलेख र कानूनी आधार बेगर एकाको नाममा फिल्डबुक लगायतमा

जनिएको मोहियानीसम्बन्धी तथ्यको विपरीत गुठी तैनाथी कायम मानी आफ्नो नाममा जग्गाधनी पूर्जा माग गर्ने गरेको निर्णय गैरकानूनी देखिएकोले गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट विवादको जग्गाको मोही महलमा गुठी संस्थान जनाउने भनी गरेको मिति २०५१।१२।२० को निर्णय र सो निर्णयका आधारमा गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, भक्तपुरबाट मोहीको लगत कट्टा गरी गुठी तैनाथी पूर्जा माग गर्ने गरी मिति २०६०।१।१२ मा भएको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बढर हुने ठहर्छ । विवादको जग्गाको साविक मोही विकुमायाले छोरी विकुलक्ष्मीलाई शे.व.गरिदिएको भन्ने मिसिलबाट देखिँदा निवेदकको मागबमोजिम मोही नामसारी प्रक्रियाको लागि सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाई दिनु भनी विपक्षी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेतका नाउँमा परमादेश जारी हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।१।२५ को आदेश ।

विवादको कि.नं.१ जग्गाको जग्गाधनी गुठी संस्थानअन्तर्गत श्री नवदुर्गा भवानीको चिराग बाल्ने गुठी र साविक मोही विकुमाया वनमाला भएकोमा २०४० सालका बालीदेखि नै उक्त जग्गा निजले कमाउन छोडी छुटवाला रत्नकुमारलाई जिम्मा दिनु भएको हो । निज छुटवालाबाट २०४० सालदेखि नै मैले कमाउन लिई सालसालको कुतबाली बुझाउँदै आएको, सिफारिश र स्थानीय सर्जमिनबाट समेत मेरो भोग देखिई मोहीमा तेरोमेरो परेको अवस्था छ । त्यस्तो जग्गालाई गुठी तैनाथी कायम गर्ने गुठी संस्थान शाखा कार्यालयको मिति २०६०।१।१२ को निर्णयउपर मैले निर्णय बढर हक कायम मुद्दा दिई कारवाहीयुक्त रहेकै अवस्थामा सो मुद्दामा असर पर्ने गरी अदालत स्वयंले बादीको स्थान ग्रहण गरी भएको मिति २०६४।१।२५ को आदेश त्रुटिपूर्ण छ । रिट क्षेत्रबाट हेर्ने नमिल्ने विषयमा प्रमाणको गलत मूल्याङ्कन गरी भएको यस अदालत संयुक्त इजलासको निर्णय नेकाप

२०५३, नि.नं.६१७१ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको ठाडो बर्खिलाप हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिम सो त्रुटिपूर्ण आदेश पुनरालोकन गरी मेरो लिखित जवाफबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको कृष्णमान बासुकलाको यस अदालतसमक्षको निवेदनपत्र ।

यसमा वादी यिनै निवेदक कृष्णमान बासुकला प्रतिवादी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेत भएको निर्णय बदर हक कायम मुद्दाको मिसिल भिकाई आएपछि पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६६।३।१९ को आदेश ।

यसमा भक्तपुर गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयको निर्णय फाइल हेर्दा विवादको कि.नं.१ को जग्गा फिल्डबुकमा जोताहाबाट शे.व.लिखत पाएको आधारमा दा.खा.माग गरी विकुलक्ष्मी वनमालाले यसै कारवाहीमा दावी लिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको छ भने उक्त जग्गा भोग गर्ने कृष्णमान बासुकलाबाट गुठियारले बाली बुझेको र भोगपनि निजले नै गरेको सर्जमिनबाट देखिन आउँछ, समेत भनिएको छ । त्यसरी मोही हकमा नै विवाद उठी मोही तेरोमेरोको प्रश्न उपस्थित भएको अवस्थामा साविक मोही विकुमायाले छोरी विकुलक्ष्मीलाई शे.व.गरी दिएको भन्ने मिसिलबाट देखिएको भन्ने समेतको आधारमा मोही नामसारी प्रक्रियाको लागि सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाइदिनु भनी गुठी संस्थानका नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी हुने गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट फैसला भएको देखिन आउँछ । यस्तै गुठी जग्गामा मोहियानी हकको तेरोमेरोको प्रश्ननिहीत रहेको मुद्दामा यस अदालत पूर्ण इजलासबाट गुठी जग्गाको मोहियानी हकको तेरोमेरो सम्बन्धी विवादको निरूपण गर्ने अधिकार गुठी संस्थानलाई भएको देखिन आएन भनी गुठी जग्गाको हकमा समेत सबुद प्रमाण बुझी मोही सम्बन्धी तेरोमेरो

प्रश्नमा निर्णय गर्ने अधिकार भूमिसुधार अधिकारीलाई भएको मान्नुपर्ने भनी महेन्द्रनाथ उपाध्याय समेत वि.गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेत नेकाप २०५३, नि.नं.६१७१, पृ.२८७ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । उल्लिखित सन्दर्भमा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।१।२५ मा भएका फैसला उक्त सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पुनरालोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत पूर्ण इजलासको मिति २०६७।५।४ को आदेश ।

यसमा गुठी संस्थानको निर्णयउपर भक्तपुर जिला अदालतमा परेको निर्णय बदर हक कायम मुद्दामा भएको फैसलाउपर यी निवेदकले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दायर गरेको पुनरावेदन हाल उक्त अदालतको विचाराधीन रहेको भन्ने बहसका सिलसिलामा जानकारी हुन आएको र सो मुद्दामा उठाइएको विषय प्रस्तुत मुद्दासँग समेत सम्बन्धित देखिँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट उक्त मिसिल भिकाई प्राप्त भएपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रामप्रसाद भण्डारी 'संभव' ले विवादित गुठी जग्गाको साविक मोही विकुमाया भएपनि निजले २०४० सालदेखि नै जग्गा कमाउन छोडेको कारण छूटवाला रत्नकुमारले निवेदकलाई दोहोरो कबुलियत गरी मोहीमा कमाउन दिएका हुन् । सो बमोजिम छ वर्षको बाली समेत बुझाएको अवस्था छ । न.पा.को सिफारिश र स्थानीय सर्जमिनबाट समेत विवादित जग्गामा निवेदककै भोग देखिएको अवस्था छ । निवेदकको मोहीहकको जग्गामा अघि नै मोही हक छाडिसकेकी विकुमायाबाट शे.व.पाएको भनी विपक्षीले मोहीमा दावी गरेको कारण प्रष्ट रूपमा मोही तेरोमेरो परेको हो । यस्तो

विषयमा गुठी संस्थानले नभई भूमिसुधार कार्यालयले निर्णय गर्नुपर्ने भनी नेकाप २०५३, पृ. २८७ मा प्रतिपादित सिद्धान्त विपरीत विपक्षीका नाममा मोही नामसारीका लागि लेखी पठाउनु भनी संयुक्त इजलासबाट भएको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा सो आदेश पुनरालोकन हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी रामकुमार वनमालाको तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बसन्तराम भण्डारीले मोही तेरोमेरोको विवाद नै छैन । जग्गाधनी गुठी र मोही रिट निवेदकको बजै विकुमाया भएको कुरा निर्विवाद छ । विकुमायाले २०४२ सालमा निजको मोहीहक निवेदकको आमा विकुलक्ष्मीलाई शे.व.मार्फत् हक हस्तान्तरण गरिदिएको र २०४५ सालमा निजको मृत्यु भएको हुँदा मागबमोजिम मोही नामसारीसम्म हुनु पर्ने अवस्था छ । विकुमायाले मोही हक छाडेकै छैन । २ नं. अनुसूची र ४ नं. जोताहा अस्थायी निस्सा विकुमाया कै नाउँमा कायम छ । यस्तो अवस्थामा रत्नकुमारलाई विकुमायाको मोहीहक विपक्षीलाई दिन सक्ने अधिकार नै छैन । दिएको पनि होइन । विपक्षी स्वयं गलत बाटो अवलम्बन गरी निर्णय बदर मुद्दा लिएर जानु भएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनबाट निजको हक कायम हुन सक्दैन । पुनरालोकनको निस्सामा उल्लेख भएको नजीर आकर्षित हुन सक्ने अवस्था नभएकोले संयुक्त इजलासको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा अन्यथा गर्नुपर्ने अवस्था छैन भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

गुठी संस्थानका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेलले मोहीको दावी गर्ने दुवै व्यक्ति मोही कायम हुन सक्ने अवस्था नभएकोले गुठीका नाममा कायम गर्ने गरी गुठी संस्थानबाट निर्णय भएको हो । सो निर्णय कानूनसम्मत भएको र गुठी संस्थानका विरुद्धमा परमादेश जारी हुन नसक्ने हुँदा संयुक्त इजलासबाट भएको आदेश बदर हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

पक्ष विपक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उल्लिखित बहस जिकिर मननु गरी पेश हुन आएको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरिहेर्दा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट भएको आदेश पुनरालोकन गरी हेर्नुपर्ने हो, होइन भन्ने विषयमा केन्द्रित रहि निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा सर्वे नापीमा नवदुर्गा भवानीको चिराग बाल्ने गुठी जग्गाधनी र जोताहा मोही विकुमाया जनिएको भक्तपुर न.पा.वडा नं.१(ग) कि.नं.१ क्षेत्रफल २-१५-० को विवादित गुठी अधिनस्थ छूट जग्गाको जग्गाधनी गुठी संस्थान भन्ने जनिएको पाइन्छ । सो जग्गाको छूटवाला गुठियार रतनकुमार र साविक जोताहा मोही विकुमाया भएको तथ्यमा पनि खासै विवाद रहेको पाइँदैन । जोताहा मोही विकुमायाको पति तथा छोरा नभएको र निजको वृद्धावस्था भएकोले उक्त जग्गा २०४० सालदेखि नै कमाउन छाडी छूटवालाको जिम्मामा दिएकोले छूटवाला गुठियारको मञ्जूरीले २०४० सालदेखि नै जोतकमोद गरी सालसालको कूत बुझाउँदै आएको तथा मिति २०४६।२।३ मा दोहोरो कूत कबुलियत समेत गरी मोहीको हैसियत प्राप्त गरेकोले आफ्नो नाममा मोही कायम हुनुपर्ने भन्ने निवेदक कृष्णमान वासुकलाको निवेदन दावी रहेको पाइन्छ । तर उक्त जग्गाको साविक मोही विकुमायाले निजको मोही हक मिति २०४२।६।८ मा छोरी विकुलक्ष्मीलाई शेषपछिको बकसपत्र गरी दिएकोमा बज्यै विकुमाया तथा आमा विकुलक्ष्मीको समेत दुवैको परलोक भएको कारण आफ्नो हक भएको र नामसारीसम्म गर्न बाँकी रहेको भन्दै विकुलक्ष्मीको छोरा विपक्षी रिट निवेदक रामकुमार वनमालाले मोही नामसारीको दावी गरेको देखिन्छ ।

३. उपरोक्त मोही कायमसम्बन्धी विवादमा भक्तपुर गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयबाट कारवाही हुँदै जाँदा मोही तेरोमेरोको स्थिति परी

गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयमा परामर्शको लागि पठाइएकोमा मोहीको परलोक भई हकदार नभएको अवस्थामा गुठी तैनाथीतर्फ दर्ता गर्नुपर्ने हुन्छ भनी राय प्राप्त भएको र पुनः सोही बमोजिम निकासको लागि लेखी पठाइएकोमा मिति २०५९।१२।२० मा मोहीको लगत कट्टा गरी मोही र जग्गाधनी महलमा गुठी संस्थान लेखी गुठी तैनाथी जनाई दर्ता गर्नेतर्फ कारवाही गर्नु भन्ने समेत निर्णय भएको देखियो । गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको उक्त निर्णय र मिति २०५९।१२।२५ को पत्राचार (आदेश) बमोजिम विवादित जग्गाको मोहीको लगत कट्टा गरी गुठी तैनाथी पूर्जा माग गर्ने गरी गुठी संस्थान शाखा कार्यालय भक्तपुरबाट मिति २०६०।१।१२ मा निर्णय भएको र सो दुवै निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी मोही नामसारी गरी दिनु भनी परमादेश समेत माग गरी रिट निवेदक रामकुमार वनमालाले प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको देखिन आउँछ ।

४. साविकदेखि कायम रहेको दर्तावाल मोही विक्रमायाले हक छाडेको प्रमाणका अभावमा अन्य व्यक्तिलाई दोहोरो कुत कबूलियत गरी दिने तथा सोको आधारमा मोही दावी गर्ने अधिकार गुठियार तथा गुठियारबाट कागज गराउने कृष्णमान बासुकलालाई नहुने र साविक मोहीको मोही हक समाप्त हुने गरी मोही लगत कट्टा गरेको गैरकानूनी हुने भनी मोही लगत कट्टा गरी गुठी संस्थानकै नाममा तैनाथी कायम गरेको र सो बमोजिम जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा बनाउन लेखी पठाउने उपरोक्त मिति २०५९।१२।२० र २०६०।१।१२ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकको मागबमोजिम मोही नामसारी प्रक्रियाको लागि सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाई दिनु भनी यस अदालतबाट विपक्षी गुठी संस्थानका नाममा परमादेश जारी भएको देखिन्छ ।

५. भूमिसुधार कार्यालयको निर्णयउपर आफूले निर्णय बदर मुद्दा दिई विचाराधीन रहेकै अवस्थामा उक्त मुद्दालाई समेत असर पर्ने गरी

मोही तेरोमेरोको विवादमा भूमिसुधार कार्यालयबाट निर्णय हुनुपर्ने भन्ने सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल पक्षको स्थान ग्रहण गरी रिट निवेदकका नाममा मोही नामसारीको लागि लेखी पठाउनु भनी परमादेश जारी गरेको संयुक्त इजलासको निर्णय त्रुटिपूर्ण रहेकोले पुनरालोकन गरिपाउँ भन्ने प्रत्यर्थी कृष्णमान बासुकलाको निवेदन परी सोही आधारमा निस्सा प्रदान भएको रहेछ ।

६. प्रथमतः मोही हक कानूनबमोजिम मात्र प्राप्त र समाप्त हुने हक हो भन्नेमा विवाद छैन । कुनै पनि व्यक्तिका नाममा कायम भएको मोहीको लगत कट्टा गर्नको लागि भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ र भूमि सम्बन्धी नियमावली, २०२१ मा निर्दिष्ट अवस्था र आधारहरूको विद्यमानता अपरिहार्यता हुन्छ । गुठी कार्यालयलाई गुठी जग्गाको प्रशासन र व्यवस्थापन गर्ने अधिकार गुठी संस्थान ऐन, २०३३ ले प्रदान गरेको भएपनि मोहीको हक समाप्त हुने गरी मोही लगत कट्टा गर्ने अधिकार प्रदान गरेको देखिँदैन । तसर्थ विक्रमायाको मोही लगत कट्टा गर्ने गरी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट मिति २०५९।१२।२० मा र सो बमोजिम सेस्ता पूर्जा बनाउन लेखी पठाउने गरी गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, भक्तपुरबाट मिति २०६०।१।१२ मा गरिएका निर्णय गैरकानूनी देखिएकोले उक्त निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुने ठहर्‍याएको संयुक्त इजलासको आदेश अन्यथा देखिन आउँदैन ।

७. जहाँसम्म रिट निवेदकका नाउँमा मोही नामसारीको लागि लेखी पठाउनु भनी परमादेश जारी भएको नभएको भन्ने विषय छ, विवादित कि.नं.१ जग्गाको साविक जोताहा मोही विक्रमाया हुन् भन्ने तथ्यमा विवाद नभए पनि २०४० सालपछि निजले जग्गा कमाउन छाडेका कारण छूट गुठियारले दोहोरो कबूलियत समेत गरिदिएबाट आफू मोही भएको भनी कृष्णमान बासुकलाले मोही दावी गरेको कारण मोहीमा तेरोमेरो परी विवाद उत्पन्न भएको देखिन्छ । यस स्थितिमा

साविक जोताहा मोही विकुमायाले रीतपूर्वक मोही हक छाडेको अवस्था हो होइन, मोही हक छाडेको भए विवादको जग्गा हाल के कुन व्यक्तिले जोतकमोद गरेको अवस्था छ र मोही हक नछाडेको भए निजले गरिदिएको भनिएको शेषपछिको वकसपत्रबमोजिम निजकी छोरी विकुलक्ष्मी तथा निजका छोरा रिट निवेदक रामकुमार बनमालाको नाममा मोही हक कायम हुन सक्ने हो होइन भन्ने आधारभूत प्रश्न एकातर्फ उपस्थित भएको पाइन्छ । त्यस्तै जोताहा मोहीले २०४० सालदेखि जग्गा कमाउन छाडेका कारण छूट गुठियारले दिएको भनिएको कुत कवुलियत र भर्पाईबमोजिम मोहीको हैसियतले जग्गा जोतकमोद गरेको भन्ने निवेदक कृष्णमान बासुकलाको स्थिति के हुने हो, निजलाई दिइएको भनिएको दोहोरो कुत कवुलियत र भर्पाई कागजहरूको अवस्था के कस्तो रहेको छ सोको आधारमा निजका नाममा मोही कायम हुन सक्ने हो होइन भन्ने विषयहरू पनि निर्णायक प्रश्नको रूपमा रहेको देखिन्छ ।

८. मोहीको हक प्राप्त र समाप्तिसँग जोडिएका उपरोक्त प्रमाणहरूको विश्लेषण गरी मोहीको विवादमा निर्णय गर्ने अधिकार गुठी संस्थानलाई नभएकोले सम्बन्धित भूमिसुधार कार्यालयबाटै निर्णय निरूपण हुनुपर्ने देखिन्छ । गुठी जग्गामा मोहियानी हकको तेरोमेरोको प्रश्न निहीत रहेको यस्तै प्रकृतिको महेन्द्रनाथ उपाध्याय समेत वि.गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेत भएको मुद्दामा यस अदालत पूर्ण इजलासबाट गुठी जग्गाको मोहियानी हकको तेरोमेरो सम्बन्धी विवादको निरूपण गर्ने अधिकार गुठी संस्थानलाई नभई प्रमाण बुझी मोही सम्बन्धी तेरोमेरो प्रश्नमा निर्णय गर्ने अधिकार भूमिसुधार अधिकारीलाई भएको भनी नेकाप २०५३, नि.नं.६१७१, पृ.२८७ मा सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भएको देखिँदा प्रस्तुत मोही तेरोमेरोको विवादको पनि सम्बन्धित भूमिसुधार कार्यालयबाटै टुंगो लाग्नु पर्ने देखियो ।

८. तसर्थ: उल्लिखित प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको आधार कारणबाट विकुमायाको मोही हक रिट निवेदक रामकुमार बनमालाको नाममा नामसारी गर्न सम्बन्धित कार्यालयमा लेखी पठाउनु भनी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेतका नाउँमा परमादेश जारी गरेको हदसम्म यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६४।१।२५ को आदेश त्रुटिपूर्ण देखिएकोले सोहदसम्म पुनरालोकन भई मोही तेरोमेरोको विषयमा निर्णय गर्न दुवै पक्षलाई सम्बन्धित भूमिसुधार कार्यालयमा पठाई दिनु भनी विपक्षी गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, भक्तपुरका नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ । सोको जानकारी विपक्षीलाई गराई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाईदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय
न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०७० साल वैशाख ५ गते रोज ५ शुभम्.
इजलास अधिकृत:-नारायण सुवेदी

निर्णय नं.८९५४

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
रिट नं.०६८-WS-००५२
आदेश मिति:२०६९।८।२८।५

विषय:- उत्प्रेषणसमेत ।

निवेदक: जि.सप्तरी, हर्दिया गा.वि.स.वडा नं. ३
बस्ने हुकुमसिंह थापा

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा ५ ले कुनै प्रकारको विदेशी मुद्रालाई नेपालभित्र ल्याउन, बाहिर लैजान वा बैंकिङ कारोवारसमेत गर्न नपाउने गरी निषेध गर्ने गरी सूचना प्रकाशित गर्नसक्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई दिएको अधिकार प्रयोग गरी अर्थ मन्त्रालयले सूचना प्रकाशित गरी भा.रु.५००। दरका नोटको कारोवारमा लगाएको प्रतिबन्धलाई कानूनविपरीत भन्न नमिल्ने ।
- सटही वा कारोवार गर्न वा नेपालमा ल्याउन लैजानसमेत निषेधित नोटहरू साथमा लिई हिड्ने कार्य स्वयंमा कसूरजन्य कार्य भएकाले सो कसूरमा अनुसन्धान र कारवाही गर्न अधिकारप्राप्त निकाय राजश्व अनुसन्धान विभागले प्रचलित कानूनबमोजिम धरौटी मागी मुद्दाको कारवाही गर्ने गरी भएको आदेशलाई कानूनविपरीत भन्न वा मान्न नसकिने ।
(प्रकरण नं.५)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता रामहरि त्रिपाठी
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता हरिप्रसाद
रेग्मी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

आदेश

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (१) र (२) अन्तर्गत यस अदालतमा दर्ता भई पेश भएको प्रस्तुत रिटनिवेदनको तथ्य एवं निर्णय यसप्रकार छ:

म निवेदक नेपालको नागरिक हुँ। मजदूरी गर्न म भारत गई मजदूरी गरी मिति २०६८।१।४ मा बाँकेको रूपैडिया नाकाबाट नेपाल प्रवेश गरेकोमा मलाई त्यहाँ तैनाथ प्रहरीहरूले खानतलासी गरी मैले भारतमा मजदूरी गरी कमाई ल्याएको भा.रु.५००। र १०००। दरका नोटहरूसमेत खोसी जफत गरे। भा.रु.५००। र १०००। दरका नोटहरू नेपालमा चलनचल्तीमा आउनुभन्ने बारेमा मलाई थाहा जानकारीसमेत थिएन। त्यस्ता नोटहरू नेपालमा अवैध मानिन्छन् भनी कुनै सूचना, बोर्ड, वा पर्चा पनि निकालिएको मलाई जानकारी थिएन। सजिलोको लागि मात्र मैले भा.रु.१००। का नोटहरू भारतमै साटी भा.रु.५००। र १०००। का नोटहरू ल्याएको थिएँ। यसरी मबाट भा.रु.५००। र १०००। का नोटहरू साथमा ल्याएको भन्ने अभियोगमा प्रहरीले पक्राउ गरी मिति २०६८।१।५ मा राजश्व अनुसन्धान विभागमा बुझाएपछि सो विभागबाट बरामद भएका भा.रु.५००। दरका थान ३९४ र १००। दरका थान ४५ समेत जम्मा भा.रु.२,४२,०००। को सटही दरबमोजिमको हुने ने.रु.३,८७,५६३। विगो कायम गरी विगोबमोजिम धरौटी माग गर्ने भनी आदेश भएकोमा मैले सो धरौटी बुझाई हाल थुनामुक्त भएको छु।

भा.रु.५००। र १०००। का नोटहरू नेपालमा प्रतिबन्धित गर्न कुनै कानूनी आधार रहे भएको देखिएको छैन। त्यसैले राजश्व अनुसन्धान विभागबाट मलाई धरौटी मागी कारवाही गर्ने गरी भएको आदेशमा कानूनी आधार छैन। तसर्थ सो विभागको मिति २०६८।१।५ को आदेशपर्चा बदरभागी

हुंदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ । साथै मेरो साथबाट बरामद गरी जफत गरेको भा.रु.५००। र १०००। का नोटहरू बिनाशर्त फिर्ता दिनु दिलाउनु भनी परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ ।

तत्कालीन श्री ५ को सरकार अर्थ मन्त्रालयबाट २०५७३१२ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाको पहिलो बुंदा (क) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा तर भा.रु.५००। दरका नोट नेपाल अधिराज्यमा बैकिङ कारोवार र सटही नहुने भएकोले यस्ता मुद्राहरू नेपाल अधिराज्यभित्र ल्याउन वा बाहिर पठाउन समेत पाइने छैन भनी सूचना जारी भएको रहेछ । सो सूचना विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा ५ को अपव्याख्या गरी जारी गरिएको रहेछ । नेपाल भारतबीच जनस्तरमा सम्बन्ध रहेको अवस्था हुंदा लाखौं नेपाली नागरिकहरू रोजगारीको लागि भारतमा जाने र मजदूरी गरी कमाएको नगदसमेत नेपाल ल्याई जीविकोपार्जन गर्ने यथार्थलाई राज्यले अनदेखा गर्न मिल्दैन । मजदूरी गरी ल्याएको भा.रु.५००। र १०००। का नोटहरू अवैध भनी जफत गर्ने र उल्टै सजाय गर्ने वर्तमान व्यवस्था विडम्बनापूर्ण छ । अतः यी सबै तथ्यलाई मनन् गरी भा.रु.५००। र १०००। का नोटहरूको सम्बोधन गर्ने गरी उपयुक्त कानूनी व्यवस्था गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउमा परमादेशलगायत अन्य उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६८।११।१५ को रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना दिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।११।१६ को आदेश ।

नेपाल राजपत्र खण्ड ५०, संख्या-११, मिति २०५७३१२ मा प्रकाशित सूचनासम्बन्धी विषय विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को

दफा ५ सूग बाभिएको भनी निवेदकले दावी लिन सक्नु भएको छैन । सो ऐनको दफा ५(१) मा कुनै व्यक्ति फर्म, कम्पनी वा संस्थाले बैकबाट इजाजतपत्र नलिई कुनै खास किसिमको नेपाली मुद्रा वा विदेशी मुद्रा नेपाल राज्यको सबै वा कुनै खास इलाकाभित्र ल्याउन वा पठाउन नपाउने गरी नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी आदेश जारी गर्न सक्ने व्यवस्था छ । सोही व्यवस्थाअनुसार नेपाल सरकारबाट भारतीय मुद्राका सम्बन्धमा जारी भएको मिति २०५७३१२ को सूचनालाई अन्यथा भन्न सकिने अवस्था छैन । सो सूचना के कसरी संविधानको धारा १२, १८ र १९ सूग बाभिएको हो र त्यसबाट निवेदकको हकमा के कसरी आघात पुगेको हो भन्ने बारेमा निवेदनमा कुनै कुरा उल्लेख भएको छैन । अतः आधारहीन दावी लिई दर्ता भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट पेश भएको लिखितजवाफ ।

अर्थ मन्त्रालयको मिति २०५७३१२ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाको बुदा नं.(क)को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको तर भा.रु.५००। दरका नोटहरू नेपाल अधिराज्यभरमा बैकिङ कारोवार र सटही नहुने भएकोले यस्ता मुद्राहरू नेपाल अधिराज्यभित्र ल्याउन वा बाहिर पठाउनसमेत पाइने छैन भन्ने व्यहोरा विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा ५ सूग नबाभिएको भन्ने कुरालाई निवेदक स्वयंमले रिटमा नै स्वीकार गरेको देखिँदा राजश्व अनुसन्धान विभागले आफूलाई प्राप्त ऐन, नियमबमोजिमको अधिकार प्रयोग गरी गरेको कामकारवाहीलाई कानूनसम्मत् नै मान्नुपर्ने भएकोले प्रस्तुत रिटनिवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत अर्थ मन्त्रालयको तर्फबाट पेश भएको लिखितजवाफ ।

विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन २०१९ को दफा ५(२) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले २०५७३१२ को राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी भा.रु.५००। र १०००। का नोटहरू

नेपालमा ल्याउन र बाहिर पठाउन बन्देज लगाएको छ। सोही ऐनको दफा १२ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०५९।१।१९ र ऐ. विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभागको परिपत्र संख्या ४२० मिति २०६३।१२।११ बाट भा.रु.त ५००। र १०००। का नोटहरू खरीद विक्रीमा बन्देज लगाइएको छ। यसरी प्रचलित ऐनले दिएको अधिकारअन्तर्गत सूचना प्रकाशित गरी कारोवार गर्न प्रतिबन्ध लगाइएका भा.रु.५००। र १०००। का नोटहरू निवेदकको साथबाट बरामद भएकोले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, बाँकेले बरामद भा.रु.सहित निवेदकलाई यस विभागमा उपस्थित गराएको र विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ अन्तर्गतको कसूरमा अनुसन्धान गर्ने अधिकार यस विभागको महानिर्देशक वा निजले तोकेको उपमहानिर्देशक वा निर्देशकलाई मिति २०५९।६।११ को राजपत्रबाट प्रदान भएअनुरूप यस विभागको महानिर्देशकबाट निजलाई बयान गराई ऐनको दफा १७(१०) बमोजिम मुद्दा अनुसन्धानको लागि धरौटी माग भएको हो। यस विभागबाट भएको आदेशलाई स्वीकार गरी धरौटी बुझाई निवेदक थुनामुक्त भएपछि प्रस्तुत रिट दिएको हुँदा रिट खारेज हुनुपर्दछ। प्रचलित ऐनले दिएको अधिकारअन्तर्गत जारी भएका सूचना र परिपत्रको उल्लंघन गर्दै कानूनविपरीतको कसूर गर्ने निवेदकलाई सम्मानीत अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रबाट उपचार माग गर्ने हक नरहेको हुँदा प्रस्तुत रिटनिवेदन खारेज हुनुपर्दछ, भन्नेसमेत व्यहोराको राजश्व अनुसन्धान विभागको तर्फबाट पेश भएको लिखितजवाफ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता रामहरि त्रिपाठीले निवेदक सामान्य नेपाली नागरिक हुन्। भारतमा मजदूरी गरी स्वेदश फर्कदा आफूले कमाएको भा.रु.५००। र १०००। का नोटहरू लिई आएकोमा त्यत्तिकै आधारमा राजश्व अनुसन्धान विभागले भा.रु.जफत गरी कारवाही

चलाएको छ। जनस्तरमा सम्बन्ध भएको भारतमा नेपाली नागरिकहरू जाने र आउने क्रम स्वाभाविक रूपमा चलिरहने हुँदा अव्यावहारिक रूपमा भा.रु.५००। र १०००। का नोटहरूमाथि प्रतिबन्ध लगाउने र कारवाही चलाएको कारणले निवेदकको रोजगारीको हकमा नै आघात पुगेको छ। अतः राजश्व अनुसन्धान विभागको मिति २०६८।१।१५ को आदेश पर्चासमेत बदर गरी निवेदकबाट बरामद भएका मुद्राहरू निवेदकलाई नै फिर्ता दिनु भन्ने परमादेशसमेत जारी हुनुपर्दछ, भनी र विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयसमेतको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता हरिप्रसाद रेग्मीले विदेशी विनिमय नियमित गर्ने ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी अर्थ मन्त्रालयबाट राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी भा.रु.५००। र १०००। का नोटहरू नेपालमा ल्याउन र नेपाल बाहिर लैजान वा कारोवार गर्नमा प्रतिबन्ध लगाइएको हो। निवेदकले त्यस्तो प्रतिबन्धित नोटहरू साथमा लिई आएको अवस्थामा प्रहरीले नोटसहित पक्राउ गरी अधिकारप्राप्त निकाय राजश्व अनुसन्धान विभागबाट कारवाही चलाइएकोमा कुनै कानूनी त्रुटि छैन। अतः रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

उपयुक्त बमोजिमको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने हो होइन भन्ने विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

२. भारतमा मजदूरी गरी नेपाल फर्केर आउँदा साथमा ल्याएको भा.रु. ५००। र १०००। का नोटहरू प्रहरीले बरामद गरी राजश्व अनुसन्धान विभागमा बुझाएको र सो विभागले सो सम्बन्धमा अनुसन्धान गर्दा धरौटी माग्ने गरी आदेश गरेको भन्दै राजश्व अनुसन्धान विभागको मिति २०६८।१।१५ को आदेशलाई बदर गरिपाउँ भन्ने मागदावी राखी प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता भएको देखियो। विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा ५

को उपदफा (१) मा कुनै व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थाले बैंकबाट इजाजतपत्र नलिई कुनै खास किसिमको नेपाली मुद्रा वा विदेशी मुद्रा नेपालको सबै वा कुनै खास इलाकाभित्र ल्याउन वा पठाउन नपाउने गरी नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी आदेश जारी गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। साथै दफा १७ मा ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियम वा सोअन्तर्गत जारी भएको आदेश वा निर्देशन वा परिपत्र वा सूचना वा बैंकले तोकिएको कुनै प्रक्रियाविपरीत कुनै व्यक्तिले कुनै काम गरेमा सो काम गरेबापत भएको कसूरसूग सम्बन्धित विदेशी विनिमय जफत गरी त्यस्तो व्यक्तिलाई विगोबमोजिमको जरीवानादेखि विगोको तीन गुणासम्म थप जरीवाना हुनेछ, भन्ने सजायसम्बन्धी व्यवस्था पनि गरिएको देखिन्छ।

३. ऐनको दफा ५(१) को अधिकार प्रयोग गरी तत्कालीन श्री ५ को सरकार, हाल नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयबाट मिति २०५७३१२ को नेपाल राजपत्र खण्ड ५०, संख्या ११ मा प्रकाशित सूचनाको बूदा नं. (क) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा तर भा.रु. ५००। दरका नोट नेपाल अधिराज्यमा बैंकिङ कारोवार र सटही नहुने भएकोले यस्ता मुद्राहरू नेपाल अधिराज्यभित्र ल्याउन वा बाहिर पठाउनसमेत पाइने छैन भन्ने व्यवस्था गरी भा.रु.५००। दरको नोटलाई नेपालभित्र कारोवार गर्न, भित्र्याउन र नेपालबाट बाहिर पठाउनसमेत नपाइने गरी निषेधित गरेको देखिन्छ। सोही ऐनको दफा १२ मा सो ऐनमा लेखिएका कुराहरू कार्यान्वित गर्नको लागि आवश्यकताअनुसार समय समयमा नेपाल राष्ट्र बैंकले निर्देशनहरू दिन वा विनियम बनाउन वा आदेश वा सूचना जारी गर्न सक्ने थप व्यवस्था रहेको र सोही अधिकार प्रयोग गरी नेपाल राष्ट्र बैंक, केन्द्रीय कार्यालय, विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभागको परिपत्र संख्या-४२० मिति २०६३१२११ को परिपत्रबाट भा.रु.५००। र १०००। दरका नोटहरूको खरीद बिक्रीमा बन्देज लगाएको

भन्ने देखिन्छ। यसरी निवेदकको साथबाट बरामद भएका भा.रु.५००। र १०००। दरका नोटहरू विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा ५(१) र दफा १२ अन्तर्गत नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयबाट प्रकाशित सूचना तथा नेपाल राष्ट्र बैंकको परिपत्रसमेत बमोजिम नेपालभित्र कारोवार गर्न, सटही गर्न वा ल्याउन वा लैजानसमेत नपाउने गरी प्रतिबन्धित गरिरहेको कुरामा कुनै विवाद देखिदैन। निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनमा भा.रु.५००। र १,०००। दरका बाहेक अन्य भा.रु.समेत बरामद गरी जफत गरेको भन्न सकेको पाइदैन।

४. विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ अन्तर्गत कसूर मानिने कार्यको अनुसन्धान गर्न राजश्व अनुसन्धान विभागलाई अधिकार सुम्पिएको कुरा मिति २०५९।६।१ को राजपत्रबाट देखिन्छ। सोही अधिकारअन्तर्गत निवेदकको साथबाट बरामद भएका भा.रु.५००। र १०००। दरका अवैध नोटहरूको बारेमा राजश्व अनुसन्धान विभागबाट अनुसन्धान भई कारवाही चल्दा मिति २०६८।९।५ मा सो विभागको महानिर्देशकले निवेदकबाट बरामद भएको भा.रु.५००। दरका ३९४ थान र १०००। दरका ४५ थानसमेत जम्मा भा.रु.२,४२,०००। को सटही दरले हुने ने.रु.३,८७,५६३। विगो कायम गरी विगो बराबरको धरौटी माग गर्ने गरी आदेश गरेको मिसिल संलग्न आदेशको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ। सो आदेशलाई स्वीकार गरी धरौटीसमेत बुझाई थुनामुक्त भएपछि निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमार्फत् राजश्व अनुसन्धान विभागको उक्त मिति २०६८।९।५ को आदेश तथा अर्थ मन्त्रालयबाट मिति २०५७।३।१२ मा प्रकाशित सूचनासमेत बदर गरिपाउँ भन्ने दावी लिएको देखिन्छ।

५. विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा ५ले कुनै प्रकारको विदेशी मुद्रालाई नेपालभित्र ल्याउन, बाहिर लैजान वा बैंकिङ कारोवारसमेत गर्न नपाउने गरी निषेध गर्ने गरी

सूचना प्रकाशित गर्नसक्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई दिएकोछ, भने दफा १२ले नेपाल राष्ट्र बैकलाईसमेत सोही प्रकृतिको अधिकार प्रदान गरेको देखिएको छ। सोही अधिकार प्रयोग गरी अर्थ मन्त्रालयले मिति २०५७३११२ मा सूचना प्रकाशित गरी भा.रु.५००। दरका नोटको कारोवारमा लगाएको प्रतिबन्धलाई कानूनविपरीत भन्न मिल्ने। साथै नेपाल राष्ट्र बैकको मिति २०६३१२११ को परिपत्रबाट पनि भा.रु.५००। र १०००। दरका नोटहरू सटही वा कारोवार गर्न वा नेपालमा ल्याउन लैजानसमेत निषेधित गरेको अवस्थामा त्यस्ता निषेधित नोटहरू साथमा लिई हिड्ने कार्य स्वयममा कसूरजन्य कार्य भन्ने देखिन्छ। अतः सो कसूरमा अनुसन्धान र कारवाही गर्न अधिकारप्राप्त निकाय राजश्व अनुसन्धान विभागको महानिर्देशकले प्रचलित कानूनबमोजिम निवेदकसूग धरौटी मागी मुद्दाको कारवाही गर्ने गरी भएको आदेशलाई कानूनविपरीत भन्न वा मान्न सकिदैन।

६. तसर्थ माथि विवेचना गरिएका आधार कारणसमेतबाट अर्थ मन्त्रालयबाट मिति २०५७३११२को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचना तथा राजश्व अनुसन्धान विभागबाट २०६८।१।५ मा भएको आदेशसमेत बदर हुनसक्ने अवस्था नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कटा गरी मिसिल नियमबमोजिम बुझाई दिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.कल्याण श्रेष्ठ
न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६९ साल मंसिर २८ गते रोज ५ शुभम्...
इजलास अधिकृत (उप सचिव): विदुर कोइराला

निर्णय नं.८९५५

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
मुद्दा नं.०६७-CF-००२०, ००२१
फैसला मिति: २०६९।१।२१।५

मुद्दा :- कर्तव्य ज्यान।

पुनरावेदक प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा.
वडा नं.३० कमलाक्षी असन वस्ने उपेन्द्र शाक्य
विरुद्ध
विपक्षी वादी:सम्पूर्णरत्न तुलाधरको जाहेरीले नेपाल
सरकार

पुनरावेदक वादी: सम्पूर्णरत्न तुलाधरको जाहेरीले
नेपाल सरकार
विरुद्ध

विपक्षी प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा.वडा
नं.३० कमलाक्षी असन वस्ने उपेन्द्र शाक्य

संयुक्त इजलासमा फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री ताहिर अली अन्सारी
मा.न्या.श्री भरतराज उप्रेती

- कुरूप अनुहारको छाला मिलाउनका लागि गरिएको अपरेशनसित सम्बन्धित एनेस्थेसिया समेतको औषधिहरूका कारण मृत्यु भएको अवस्थामा त्यसलाई एक महिनाअगाडि एसीड फालेको वारदातसँग जोडी सोही जरियाबाट मृत्यु भएको भन्ने निष्कर्षमा पुग्न नसकिने।

(प्रकरण नं.६)

- कुरूपतालाई ठीक पार्ने उद्देश्यले गरे गराएको अपरेशनको क्रममा भएको मृत्युको सम्बन्ध मृत्यु हुनु भन्दा एक महिना अगावै एसीड फालिएको घटनासँग जोडेर दोषी र मृत्युको कारक बनाउनु औचित्यपूर्ण, तर्कसंगत, कानूनसम्मत र न्यायपूर्ण नहुने ।

(प्रकरण नं.८)

- एसीडको प्रभाव वा कारणबाट मृत्यु भएको नभई अपरेशनको क्रममा प्रयोग भएको "विभिन्न औषधिको Side Effect वा Toxic Effect तथा भेन्टिलेटरले स्वास नलीमा सुजन भएको कारण समेतबाट मृत्यु भएको" भन्ने विशेषज्ञ चिकित्सकहरूको प्रतिवेदन र अदालतमा भएको बकपत्र समेतबाट देखिएको अवस्थामा ज्यान सम्बन्धीको १४ नं. अनुसार सजाय गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

- साधारण लाठी, ढुङ्गा, लात मुक्काको प्रहार नगरी एसीड अनुहारमा फालेको र निज उपचार गरी निको भई डिस्चार्ज भैसकेपछि अनुहारको जलेको भाग पूर्व रूपमा ल्याउने प्रयासस्वरूप अपरेशन गर्दा ऐनले तोकेको समयवधि २१ दिनपछि मृत्यु भएकाले ज्यान सम्बन्धीको १४ नं. अनुसार कुटपीटको घटनाबाट थला परेको नभएमा वा ऐनले तोकेको २१ दिनपछि मरेको अवस्थामा ज्यान सम्बन्धी महलअन्तर्गत ज्यान मारेको भनी सजाय गर्न कानूनअनुकूल नहुने ।

(प्रकरण नं.११)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा तथा विद्वान अधिवक्ताहरू ज्ञानरत्न शाक्य तथा वल्लभ वस्नेत

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता हरिप्रसाद रेग्मी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- ज्यान सम्बन्धी महलको ८, ९, १०, ११, १२, १३(३), १४ नं.
- सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ३(१)(क)

फैसला

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह: यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट रायवाभी फैसला भई सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:

सृजन वीर कंसाकारलाई उपेन्द्र शाक्यले मिति २०५९/११/१६ गते पूर्व रिसइवी लिई अनुहारमा एसीड खन्याई कुरूप बनाई उपचारको सिलसिलामा अपरेशन गर्नका लागि सर्वाङ्ग स्वास्थ्य केन्द्र लगेकोमा अपरेशन हुन नपाई सोही चोट पीडाको कारणबाट मृत्यु भएकोले कानूनबमोजिम ज्यानसम्बन्धी महलअनुसार हदैसम्म कारवाही गरिपाऊँ भन्ने सम्पूर्णरत्न तुलाधरको जाहेरी दरखास्त ।

लाशको टाउकोमा कपाल नभई पूरै खौरिएको, मृतकको कन्चट तर्फ दुई इञ्ची लामो दाग भएको, टाउकोको भागमा १ इञ्च लामो घाउ भएको, बायाँ गालामा आँखामुनि छाला पूरै कालो भएको, छातीदेखि घाँटी चिउँडोसम्मको भाग पूरै छाला जली कालो भएको छातीको छाला जलेको र रगत आएको, तिघामाथि पूरै छाला कालो भएको भन्ने लास प्रकृति मुचुल्का ।

मेरो श्वेता तुलाधरसँग प्रेम सम्बन्ध भै विवाह प्रायः निश्चित भै श्वेताको आमावुवाले सृजन वीर कंसाकारसँग निजको विवाह पक्का गरी दिनु भएको कुरा थाहा पाई सृजनवीरलाई सम्झाई बुझाई गर्दा पनि निजले वास्ता नगरेको हुँदा निजलाई

कर्तव्य गरी मार्ने योजना बनाई मिति २०५९।११।६ मा निजलाई श्वेताको बारेमा कुरा छ भनी बोलाई कोठामा लुकाई राखेको सुन, चाँदी बनाउन प्रयोग हुने तेजाब (एसीड) को शिशीले निजको अनुहारमा छ्यापी कुटपीट गरी तत्काल नमरी घाईते मात्र भई वीर अस्पतालमा उपचार गराई पछि उपचारको क्रममा सर्वाङ्ग नर्सिङ होममा भर्ना भएकोमा सोही चोट पीडाले मृत्यु भएको भन्ने समेत उपेन्द्र शाक्यको अनुसन्धानको क्रममा बयान ।

उपेन्द्र शाक्यले छ्यापेको एसीडको चोट पीडाले सृजन वीर कंसाकारको मृत्यु भएको कुरामा विश्वास लाग्छ भन्ने समेत व्यहोराको लक्ष्मण वज्राचार्यको कागज ।

पूर्व रिसइवीले घातक तेजाब छ्यापी सख्त घाईते बनाई वीर अस्पतालमा उपचार भई पुनः सर्वाङ्ग स्वास्थ्य सदनमा भर्ना गरिएकोमा निजको सोही दिन तेजाबको चोट पीडाले मृत्यु भएको कुरा सुनी थाहा पाएको विश्वास लाग्छ भन्ने समेत बुझिएका प्रया श्रेष्ठ, पवन श्रेष्ठको कागज ।

प्रतिवादी उपेन्द्र शाक्यले ज्यान मार्ने उद्देश्यले एसीड (तेजाब) खन्याएको र कुटपीट समेत गरेको सोही चोट पीडाबाट संवेदनशील अङ्गमा गम्भीर असर परी थला परी उपचारार्थ वीर अस्पताल एवं सर्वाङ्ग नर्सिङ होममा उपचारको क्रममा मृत्यु भएको हुँदा ज्यान सम्बन्धी महलको ८ नं.वर्खिलाप ऐ.को १ नं. तथा १३(३) को कसूर गरेको देखिँदा हदैसम्म सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग पत्र ।

मैले मृतकलाई एसीड छर्की कुटपीट गरेको होइन मलाई हानेको एसीड मैले छेक्दा मेरो हातमा र वोटलबाट उछिट्टिएर मृतकलाई लाग्न गएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी उपेन्द्र शाक्यले अदालतमा गरेको बयान ।

पीडितको घाँटी र छातीका घाउहरू निको नभएकोले बेहोश भै उपचारको क्रममा मृत्यु भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको सर्वाङ्ग स्वास्थ्य सदनका डा.नारायण गोविन्द अमात्यको बकपत्र ।

उपेन्द्रको कर्तव्यबाट मृत्यु भएको भए अघि नै मृत्यु हुनु पर्दथ्यो भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी उमेश मर्हजनको बकपत्र ।

सृजन वीर कंसाकारलाई उपेन्द्र शाक्यले एसीड छर्केकोले मृत्यु भएको हो भनी जाहेरवाला सम्पूर्ण रत्न तुलाधरको बकपत्र ।

मृतकलाई राम्रो अवस्थामा नआई डिस्चार्ज गरिँदैन । डिस्चार्ज गर्दा निजको अवस्था राम्रो थियो भन्ने समेत व्यहोराको वीर अस्पतालको डा.केशव दास जोशीको बकपत्र ।

प्रस्तुत मुद्दामा मृतकको मृत्यु ज्यानसम्बन्धीको ८ नं. मा उल्लेख भएअनुसार मृतकलाई प्रतिवादीले कुनै अङ्ग भाच्ने छिन्ने गरी हाने कुटेको अवस्था र त्यसबाट घाईते भई थला परी निको नभई मृत्यु भएको अवस्था विद्यमान रहेको पाईदैन । वीर अस्पतालबाट डिस्चार्ज भएपछि एसीडबाट जलेर खुम्चिएको छालाहरूको अपरेशन गरी मिलाउने क्रममा निज बेहोश गरिँदाको अवस्थामा मिति २०५९।१२।८ मा मृत्यु भएको प्रमाणहरूबाट प्रमाणित भएकोले ज्यानसम्बन्धीको ८ नं. को अवस्था परी मृतकको मृत्यु भएको नहुँदा प्रतिवादीले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०६०।११।२८ को फैसला ।

मृतक सृजनलाई मार्ने उद्देश्यले मृतकको शरीरमा तेजाब हाली डोरीले घाँटीमा कसी मार्न खोज्दा मृतक त्यहाँबाट भागी जाहेरवालाको पसलमा पुगी त्यहाँबाट उपचारको लागि वीर अस्पतालमा उपचार समेत भइसकेपछि डिस्चार्ज भई पुनः उपचारको लागि सर्वाङ्ग स्वास्थ्य सदनमा उपचार गर्दा गर्दै मृत्यु भएको प्रष्ट हुँदा पनि शुरुले सफाई दिएको मिलेन, अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र ।

मृतकलाई अनुहारमा तेजाब छ्यापी मार्ने योजना बनाएको भनी अधिकार प्राप्त अधिकारी

समक्ष सावित भई बयान गरेको र एसीड तेजाबको जलनको उपचार हुँदाहुँदैको अवस्थामा अस्पतालमा मृत्यु भएको भन्ने देखिन आएको स्थितिमा प्रतिवादीलाई सफाइ दिने ठहर्‍याएको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको ईन्साफ फरक पर्न सक्ने देखिँदा प्रत्यर्थीलाई छलफलको लागि विपक्षीलाई भिकार्ई आए पछि वा म्याद नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

ज्यान सम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिमको अभियोग दावी आकर्षित नभई ऐ.को १४ नं. आकर्षित हुने हुँदा प्रतिवादी उपेन्द्र शाक्यलाई मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १४ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद हुने ठहर्छ । अभियोग दावीबाट सफाइ दिने ठहर्‍याएको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६०।१।२८ को फैसला उल्टी हुन्छ भन्ने समेतको पुनरावेदन अदालत, पाटनको २०६४।३।३२ को फैसला ।

प्रतिवादीले आफ्नो प्रेमिकाको विवाह मृतकसँग हुने निश्चित भएपछि सोही रिसइवीका कारण मृतकलाई मार्ने उद्देश्य लिई आफूले लुकाई राखेको एसीड मृतकको शरीरमा छ्यापेको र त्यसपछि कुटपीट समेत गरेको तथ्यमा सहमत भई बयान गरेका छन् । वारदात प्रतिवादीकै घर कोठामा भएको र तेजाब जस्तो पदार्थ सजिलो सँग सबैले देख्न छुन सकिने ठाउँमा नराखिने भएको तर मृतकलाई उक्त तेजाबबाटै घाईते बनाई पटकपटक प्रहार गरी कुटपीट गरेको तथ्य घाईतेको जाँच केश फाराम, तेजाब बरामद भएको बरामदी मुचुल्काबाट समेत पुष्टि भई प्रतिवादीको मार्ने मनसाय स्पष्टतः देखिइरहेको अवस्थामा मार्ने मनसाय नभएको भनी आत्मगत रूपमा लिइएको आधार स्वीकार योग्य छैन । प्रतिवादीले लुकाई छिपाई राखेको एसीडले छ्यापेको तथ्यमा विवाद हुने अवस्था छैन । यस्तो अवस्थामा प्रतिवादीलाई अभियोग दावी बमोजिम सजाय नगरी ज्यानसम्बन्धीको १४ नं. बमोजिमको कसूर ठहर गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको

फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले उक्त फैसला सो हदसम्म बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेतको वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मिति २०५९।१।१६ मा भएको वारदातपश्चात् ऐनको म्याद २१ दिनभित्र मृत्यु नभई २५ औं दिन मिति २०५९।१।३० मा निज सृजनवीर कंशाकार वीर अस्पतालबाट डिस्चार्ज भई घर गएको र त्यसपछि ७ दिन घरमा बसी आठौं दिनका दिन विहान सर्वाङ्ग स्वास्थ्य सदनमा आफ्नो खुशीले भर्ना भएको मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा Sulfuric Acid को जलनकै कारणबाट ऐनको म्यादभित्र निजको मृत्यु भएको नभई अपरेशनको क्रममा मृत्यु भएको भन्ने सर्वाङ्ग स्वास्थ्य सदनको मिति २०५९।१।२।८ को Admission and summary र प्रहरीले अनुसन्धानका क्रममा सोधेका प्रश्नका जवाफमा दिएको मिति २०६०।१।१७ च.नं.२०३ को पत्रबाट स्पष्ट भएको छ भने सो अस्पतालका अध्यक्ष डा.गोविन्द अमात्यले काठमाडौं जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्रको सवाल जवाफबाट समेत सो तथ्य पुष्टि भएको छ । आफ्नो खुशीले उपचार गराउँदा डाक्टरको लापरवाहीले मृत्यु भई मृत्युको जाँचमा Cause of Death नै फरक पर्न गएको अवस्थामा भवितव्य भै निज सृजन वीर कंशाकारको मृत्यु भएको संलग्न मिसिलमा रहेको प्रमाणले प्रत्यक्ष रूपमा बोलिरहेको अवस्थामा म पुनरावेदक प्रतिवादीलाई काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट सफाइ दिने गरी भएको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १४ नं.बमोजिम कैद हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला तथ्य, कानून र सिद्धान्तका आधारमा त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतको शुरु फैसला सदर गरिपाऊँ भन्ने प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रस्तुत मुद्दामा दुवै पक्षबाट पुनरावेदन परेको देखिंदा वादीबाट परेको पुनरावेदन सम्बन्धमा प्रतिवादीलाई जानकारी गराई र प्रतिवादीबाट परेको पुनरावेदन सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई जानकारी दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।१।६ को आदेश । प्रतिवादीले एसीड फालेको तथ्यसम्म स्थापित भएको भएपनि एसीड फालेबाट भएको शारीरिक क्षतिको सन्दर्भमा दावी नभई सोही वारदातलाई कर्तव्य ज्यानको वारदातको संज्ञा दिई प्रस्तुत अभियोगपत्र दाखिल गरिएको पाइन्छ । तर एसीडको कारण मर्ने सृजनवीरको मृत्यु नभएको र यी प्रतिवादीले ज्यान मार्ने कसूर गरेको प्रमाणित हुन नसकेकोले निजलाई दावीअनुसार वा ज्यान सम्बन्धीको १४ नं. अनुसार सजाय गर्न पनि मिलेन । तसर्थ ज्यान सम्बन्धीको १४नं. अनुसार प्रतिवादी उपेन्द्र शाक्यलाई १० वर्ष कैद सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला नमिलेकोले उल्टी भई प्रतिवादीले सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारीको राय ।

यी प्रतिवादीले मृतकको मुखमा तेजाब (Acid) फालेको तथ्य स्थापित भएको र मृतकलाई मनसायपूर्वक तेजाब (Acid) मुखमा हालेको कारण सोही घाउ चोटलाई उपचार गर्ने क्रममा मृत्यु भएको घटनाक्रमहरूले सिलसिलेवार रूपमा पुष्टि गरी रहेको हुँदा प्रतिवादीले तत्काल उठेको रिसको आवेगमा तेजाब (Acid) मुखमा छ्यापेको कारणले सोही चोटको पीडाबाट मृतकको मृत्यु भएको देखिंदा ज्यान सम्बन्धी महलको १४ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद हुने ठहर्‍याई भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेकै देखिंदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेतीको राय ।

नियमबमोजिम आजको पेशी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा तथा अधिवक्ताहरू ज्ञानरत्न शाक्य तथा वल्लभ वस्नेतले

मिति २०५९।१।१।६ को वारदातपश्चात् मृतक वीर अस्पतालमा भर्ना भई उपचार गराई २०५९।१।२० मा वीर अस्पतालबाट डिस्चार्ज भएको देखिन्छ । वीर अस्पतालले थप उपचारको लागि अन्य अस्पतालमा सिफारिश गरेको अवस्था नभई ड्रेसिङ्ग गर्न सोही अस्पतालमा आउने भनेको अवस्था छ । तर मृतकको मृत्यु निजी अस्पतालमा अपरेशन गर्दागर्दैको अवस्थामा मिति २०५९।१।२।८ मा भएको र पाइन्छ । निजको मृत्युको कारण पनि एसीड नभई फरक पर्न गएको अवस्था छ सो कुरा सम्बन्धित डाक्टरहरूको बकपत्रबाट पनि पुष्टि भएको छ । यस स्थितिमा प्रतिवादीलाई सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने गरेको माननीय न्यायाधीश ताहिर अलि अन्सारीको राय सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । अर्का पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता हरिप्रसाद रेग्मीले प्रतिवादीले मृतकलाई मार्ने उद्देश्य राखी एसीड हाली कुरूप बनाएको तथ्यमा विवाद छैन । प्रतिवादीले एसीड हानेको कारणबाट पीडित अस्पतालमा उपचारार्थ भर्ना भएको र पूर्ण स्वस्थ हुन नसकेको अवस्थामा निजको मृत्यु भएकोले पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर गर्ने गरेको माननीय न्यायाधीश भरतराज उप्रेतीको राय सदर हुनु पर्छ भनी बहस गर्नुभयो । विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी पुनरावेदनपत्रसहितको मिसिल अध्ययन गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश ताहिर अली अन्सारी तथा माननीय न्यायाधीश भरतराज उप्रेतीमध्ये कसको राय सदर हुने हो वा कानूनबमोजिम के हुनुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

वादीले सृजनवीर कंसाकारलाई उपेन्द्र शाक्यले मिति २०५९।१।१।६ गते पूर्व रिसइवी लिई अनुहारमा एसीड खन्याई कुरूप बनाई उपचारको सिलसिलामा अपरेशन गर्नका लागि सर्वाङ्ग स्वास्थ्य

सदन लगेकोमा अपरेशन हुन नपाई सोही चोट पीडाको कारणबाट मृत्यु भएकोले कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाऊँ भन्ने जाहेरी दरखास्तको आधारमा अनुसन्धान हुँदा प्रतिवादी उपेन्द्र शाक्यले मृतकलाई ज्यान मार्ने उद्देश्यले एसीड (तेजाब) खन्याएको र कुटपीट समेत गरेकोले सोही चोट पीडाबाट थला परी वीर अस्पताल एवं सर्वाङ्ग स्वास्थ्य सदनमा उपचारको क्रममा मृत्यु भएको हुँदा ज्यान सम्बन्धी महलको ८ नं. बर्खिलाप १३(३) नं. को कसूर गरेको देखिएको भनी सोही महलको १३(३) नं. अनुसार सजायको माग दावी लिई अभियोग पत्र दायर भएको देखिन्छ।

प्रतिवादी उपेन्द्र शाक्यले आफ्नो प्रेमिका श्वेता तुलाधरको विवाह सृजनवीरसँग हुने भएपछि निजलाई सम्झाई बुझाई गर्दा वास्ता नगरेकोले योजना बनाई निजको अनुहारमा आफूले एसीड खन्याई कुटपीट समेत गरेको तर निज तत्काल नमरी वीर अस्पतालमा उपचार गराई पछि सर्वाङ्ग स्वास्थ्य सदनमा उपचार गराउँदा मृत्यु भएको भनी अनुसन्धान अधिकृत समक्ष कसूरजन्य कुरामा साबित भएको तर अदालतमा बयान गर्दा निज मृतक सृजनवीरलाई आफूले एसीड छयापी कुटपीट गरेको होइन। निजले मलाई हानेको एसीड मैले छेक्दा मेरो हातमा र वोटलबाट उछिट्टिएर मृतकलाई लाग्न गएको हो भनी कसूरमा इन्कार रही बयान गरेको छ।

शुरु जिल्ला अदालतले मृतक वीर अस्पतालबाट डिस्चार्ज भएपछि एसीडबाट जलेर खुम्चिएको छालाहरूको अपरेशन गरी मिलाउने क्रममा बेहोस गरिँदाको अवस्थामा मृत्यु भएको प्रमाणित भएकोले ज्यान सम्बन्धीको ८ नं. को अवस्था परी मृतकको मृत्यु भएको नदेखिएको भनी अभियोग दावीबाट निज प्रतिवादीलाई सफाइ दिने ठहर्छ भनी फैसला गरे उपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनले सो फैसला उल्टी गरी प्रतिवादी उपेन्द्र शाक्यलाई

मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद हुने ठहर गरेकोमा वादी तथा प्रतिवादी दुवैको यस अदालतमा पुनरावेदन परी संयुक्त इजलासमा पेश हुँदा माननीय न्यायाधीश ताहिर अली अन्सारीले प्रतिवादीलाई सफाइ दिने राय व्यक्त गरेको र माननीय न्यायाधीश भरतराज उप्रेतीले पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर गर्ने राय व्यक्त गरी दुईजना माननीय न्यायाधीशहरूको फरक फरक राय कायम भएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस पूर्ण इजलासमा पेश हुन आएको देखिन्छ।

२. प्रस्तुत मुद्दामा श्वेता तुलाधरको सृजनवीर कंसाकारसँग विवाह हुने पक्का भएपछि श्वेतासँग प्रेम गर्ने प्रतिवादी उपेन्द्र शाक्यले मृतक सृजनवीर कंसाकारलाई आफ्नो घर कोठामा बोलाई मिति २०५९/११/१६ गतेका दिन निजको अनुहारमा तेजाब (Acid) हालेको र निजलाई कुटपीट गरेकोबाट निजको मृत्यु भएको भन्ने समेत अभियोग दावी रहेको पाइन्छ। सो वारदातपश्चात् मृतक सृजनवीर प्रतिवादीको घरबाट भागी निस्केपछि उपचारको लागि वीर अस्पतालमा भर्ना भएको भन्ने तथ्यलाई यी प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा अनुसन्धान अधिकारी समक्ष तथा अदालतमा बयान गर्दा समेत स्वीकार गरेको देखिन्छ।

३. साथै मृतक सृजनवीर नै उक्त एसीड लिई आएको र आफूउपर फालेकोमा सो तेजाबबाट आफू बच्न खोज्दा आफ्नो अनुहार, जीउमा परेको भनी अदालतमा निज प्रतिवादीले बयान गरेको देखिन्छ। तर प्रतिवादीको घरमा आउँदा मृतकले नै आफ्नो साथमा तेजाब (Acid) लिई आएको थियो भन्ने कुरा मिसिल संलग्न कुनै पनि तथ्य र सम्बद्ध प्रमाणहरू समेतबाट देखिँदैन। प्रतिवादीलाई मार्ने गरी मृतकले नै तेजाब (Acid) ल्याउनु पर्ने र सोको प्रहार प्रतिवादीमाथि गर्नुपर्नेसम्मको कुनै वस्तुनिष्ठ कारण पनि मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिँदैन। यदि प्रतिवादीले बयानमा उल्लेख गरे जस्तो मर्नेले नै

पहिला तेजाब प्रतिवादी माथि प्रहार गरेको भए त्यसलाई छल्ने काममा तेजाब जस्तो तरल पदार्थ उल्टो सो फाल्नेको अनुहारमा पर्ने अवस्था र सम्भावना रहँदैन। यसकारण मृतकले फालेको तेजाबबाट बच्न खोज्दा निजकै अनुहार र जीउमा सो तेजाब परी निज घाइते भएको भनी प्रतिवादीले अदालतसमक्ष गरेको बयान तथ्यसंगत एवं विश्वासप्रद देखिन आउँदैन। प्रतिवादीको बयान र सम्पूर्ण घटनाक्रमलाई समष्टिगत रूपले विचार गर्दा मृतक सृजनवीर प्रतिवादीको घरमा आएपछि यी दुई जनाबीच वाद-विवाद भगडा हुँदा आफ्नै घरमा रहेको तेजाब (Acid) प्रतिवादीले मृतकको मुख, अनुहार माथि हालेको भन्ने तथ्य तर्कसंगत एवं तथ्यपरक रहेको देखिँदा प्रतिवादीको अदालतमा भएको बयानमा सत्यता देखिन आएन। घटनास्थल प्रतिवादीको वासस्थान रहेको र निजले प्रेम सम्बन्ध स्थापित गरेको श्वेतासँग मृतकको विवाह हुने निश्चित भएपछि मृतक र प्रतिवादीबीच सो सम्बन्धमा वादविवाद भएको र सोही कारण निज प्रतिवादीको घर कोठामा रहेको तेजाब (Acid) निजले मृतकउपर फालेको कारणबाट निज मृतक घाइते भएको भन्ने तथ्य तर्कसंगत रूपमा स्थापित भएकोले निज प्रतिवादीको प्रहरीको बयान समर्थित भएको छ।

४. अब प्रतिवादीले प्रहार गरेको तेजाबकै कारणबाट मृतकको मृत्यु भएको हो वा होइन भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा मृतक माथि प्रतिवादीले तेजाब (Acid) फालेको वारदात २०५९।११।६ मा घटेको र सोही मितिमा निज सृजनवीरलाई वीर अस्पतालमा भर्ना गरिएको भन्ने वीर अस्पतालको भर्ना र डिस्चार्जको कागजबाट देखिन्छ। प्रतिवादी वीर अस्पतालमा भर्ना रहँदाकै अवस्थामा मिति २०५९।११।२६ मा घटनाको सम्बन्धमा निजको कागज गराइएको र उपचारपछि मिति २०५९।११।३० मा निजलाई सो अस्पतालबाट डिस्चार्ज गरिएको देखिन्छ। डिस्चार्ज गर्दा निजको अवस्था मरणासन्न रहेको वा भर्ना हुँदाको अवस्था भन्दा विप्रेपछि इलाज गर्ने नसकिने अवस्थामा डिस्चार्ज गरिएको

भन्ने अवस्था नभई वीर अस्पतालबाट २०५९।११।३० मा डिस्चार्ज हुँदा निजको अवस्थामा पर्याप्त सुधार भएको र ड्रेसिंग गराउन अस्पताल आइरहन भनी निर्देशनसहित पठाइएको देखिन्छ। वीर अस्पतालबाट डिस्चार्ज भएको नवौं दिन अर्को अस्पताल, सर्वाङ्ग स्वास्थ्य सदनमा निजलाई भर्ना गरिएको र सोही अस्पतालमा एसीडबाट जलेको छाला मिलाउनका लागि अपरेशन गर्ने क्रममा पीडितको मृत्यु भएको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिँदैन।

५. यसरी मृतक सृजनवीर कंसाकारउपर प्रतिवादीले तेजाब हालेको र तेजाब (Acid) हालेको कारणबाट घाइते भई निजको अनुहार कुरूप भएको भन्नेसम्म देखिन्छ। वीर अस्पतालमा उपचारपश्चात् त्यहाँबाट डिस्चार्ज भएपछि अर्को अस्पतालमा उपचारार्थ अपरेशन गराउँदा मिति २०५९।१२।८ मा निजको मृत्यु भएको र मृत्युको कारण PULMONARY OEDEMA भएको भन्ने शव परीक्षण प्रतिवेदन (Post Mortem Report) बाट देखिन्छ। शव परीक्षण गर्ने विशेषज्ञ डा. हरिहर वस्ती र डा. गोविन्द नारायणले अदालतमा वकपत्र गर्दा "मृतकको मृत्यु मुटुको चालको गडबडी र मृतकमा राखिएको भेन्टिलेटरले स्वाँस नलीमा सुजन भएको कारण भएको हुनुपर्दछ," "तेजाबको जलनबाट मुटुको चालको गडबडी तेजाबबाट चोट पर्ने वित्तिकै हुन सक्ने, निको भैसकेको तेजाबको खतबाट मुटुको चालमा गडबडी नहुने, मृत्युको कारण अपरेशनको क्रममा प्रयोग भएको विभिन्न औषधिको Side Effect वा Toxic Effect बाट भएको हुनुपर्दछ" भनी आफ्नो वकपत्रमा उल्लेख गरेको पाइन्छ।

६. त्यस्तै चिकित्सा विज्ञान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान (वीर अस्पताल) बाट गठन भएको डाक्टरहरूको बोर्डले मृत्युको सम्भावित कारणमा "अपरेशन गर्नु भन्दा अगाडि प्रयोग गरिने एनेस्थेसियामा गडबडीले हुन सक्ने" बताएको देखिन्छ। यसरी पिडित तथा मृतक सृजनवीर उपचारपश्चात् वीर अस्पतालबाट डिस्चार्ज हुनु र निज सृजनवीरको सर्वाङ्ग स्वास्थ्य

सदनमा अपरेशन हुनु बीच कुनै अन्तरसम्बन्ध रहेको देखिँदैन। वीर अस्पतालमा उपचार गराई विरामीको हालतमा सुधार भई निको भएपछि डिस्चार्ज गरिएको देखिन्छ। सर्वाङ्ग स्वास्थ्य सदनमा कुरूप अनुहारको छाला मिलाउनका लागि गरिएको अपरेशनसित सम्बन्धित एनेस्थेसिया समेतको औषधिहरूका कारण मृतकको मृत्यु भएको भन्ने देखिएको अवस्थामा त्यसलाई एक महिना अगाडि एसीड फालेको वारदातसँग जोडी सोही जरियाबाट सृजनवीरको मृत्यु भएको भन्ने निस्कर्षमा पुग्न सकिने कुनै चिकित्सकीय र कानूनी आधार देखिन आउँदैन।

७. यी प्रतिवादीउपर ज्यानसम्बन्धी महलको ८ नं. को अभियोग दावी लिएको छ। तर ज्यानसम्बन्धी महलको ८ नं. को कानूनी व्यवस्था हेर्दा भवितव्य ठहर्ने बाहेक कुनै अङ्ग भाँच्ने छिन्ने गरी हाने कुटेमा त्यो थला परी निको नभए जतिसुकै समयपछि मरे पनि ज्यानमाराको बात लाग्छ भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ। सो कानूनी व्यवस्थाबमोजिम मृतकको अङ्ग भाँच्ने छिन्ने गरी प्रतिवादीले हाने कुटेको अवस्था छैन। यसै गरी ज्यान सम्बन्धी महलको ९ नं. मा ज्यानै मारनका लागि कुनै अङ्ग भाँच्ने छिन्ने गरी हाने कुटेमा बाहेक मारौं भनी गैह्र मर्ने कुरा गर्दा उसै बखत ज्यान नमरी त्यहीँ मारौं भनी गरेका चोट पीरले उठ्न नसकी थलापरी एक्काइस दिनभित्र, अरु सास्ती सासना जोर जुलुम गरेमा तीन दिनभित्र र विष गैह्र खुवाएमा सात दिनभित्र मर्ने ज्यानमारा ठहर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको पृष्ठभूमिमा हेर्दा प्रतिवादीले मृतकलाई कुनै अङ्ग भाँच्ने छिन्ने गरी हानेको कुटेको नभई सो बाहेक तेजाब फाली घाइते बनाएको देखिए पनि निज प्रतिवादीले हालेको तेजाबको चोट पीरले उठ्न नसकी थला परी मृतकको मृत्यु भएको अवस्था देखिँदैन। निज वीर अस्पतालमा उपचार गराई निको भई डिस्चार्ज भई घर गएको देखिएकोले निज थला परेको देखिँदैन। त्यस्तै कानूनमा उल्लेख

भएबमोजिम वारदात भएको एक्काइस दिनभित्र मृतकको मृत्यु भएको पनि नदेखिएको, प्रतिवादीले हालेको तेजाबको कारण मृतक थला परी निको नभएर मृत्यु भएको भन्ने पनि नदेखिएको र निज उपचार गराएर अस्पतालबाट डिस्चार्ज भएको समेत अवस्थाको विश्लेषण गर्दा प्रतिवादीले हालेको तेजाबको जरियाबाटै मृतकको मृत्यु भएको अवस्था पनि देखिन आएन।

८. यसका अतिरिक्त तेजाबको प्रभावबाट निजको अनुहारमा विभिन्न दाग भई कुरूपसम्म भएको देखिएको र सर्वाङ्ग स्वास्थ्य सदनमा सृजनवीरको सोही कुरूपतालाई ठीक पार्ने उद्देश्यले अपरेशन गरे गराएको देखिन्छ। सोही अपरेशनको क्रममा भएको मृत्युको सम्बन्ध मृत्यु हुनु भन्दा एक महिना अगावै एसीड फालिएको घटनासँग जोडेर प्रतिवादीलाई दोषी र मृत्युको कारक बनाउनु औचित्यपूर्ण, तर्कसंगत, कानूनसम्मत र न्यायपूर्ण हुने देखिँदैन। समग्र परिस्थिति एवं घटनाक्रमको विश्लेषण तथा सम्पूर्ण प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गर्दा मर्ने सृजनवीर कंसाकार उपर यी प्रतिवादीले ज्यान लिने मनसायले नभई आफ्नो प्रेमिकासँग विवाहको प्रसंग चलेको कारणबाट उद्वेलित भई शारीरिक क्षति पुऱ्याउने र कुरूप बनाउने नियतले एसीडसम्म फालेको देखिन आउँछ।

९. यस स्थितिमा मृतकउपर एसीड फालेको घटना घटेको एक महिनापछि र वीर अस्पतालबाट उपचार गराई डिस्चार्ज भएको आठ दिनपछि एसीड प्रहारबाट जली विग्रेको अनुहारको छाला मिलाउने क्रममा अपरेशन गर्दा गर्दैको अवस्थामा भएको मृतकको मृत्युलाई यी प्रतिवादीले मनसायपूर्वक ज्यान मारेको भन्ने अर्थ लगाई ज्यानसम्बन्धी महलको ९ नं. मा तोकिएको २१ दिन व्यतीत भएपछि मृत्यु भएको अवस्था र स्थितिमा सोही एसीड फालेको वारदातको निरन्तरतामा मृत्यु भएको छ भन्ने अर्थ गरी ज्यान सम्बन्धीको १३(३) अनुसारको अभियोग दावी प्रमाणित हुन आउँदैन।

१०. अर्कोतर्फ मिति २०५९।११।६ मा एसीड फालेको वारदातका सम्बन्धमा मिति २०५९।११।८ मा यी प्रतिवादी उपर ज्यान मार्ने उद्योगमा जाहेरी दरखास्त परेकोमा सोको एक महिनापछि सृजनवीर कंसाकारको मिति २०५९।१२।८ मा मृत्यु भएपश्चात् सोही मितिमा यी प्रतिवादी उपर कर्तव्य ज्यानतर्फ जाहेरी दरखास्त परेको देखिन्छ। एसीड फालेको कारणबाट भएको शारीरिक क्षतितर्फ नभई सोही वारदातलाई कर्तव्य ज्यानको वारदातको संज्ञा दिई प्रस्तुत अभियोगपत्र दायर भएको पाइन्छ। तर एसीडको प्रभाव वा कारणबाट सृजनवीरको मृत्यु भएको नभई अपरेशनको क्रममा प्रयोग भएको "विभिन्न औषधिको Side Effect वा Toxic Effect तथा भेन्टिलेटरले स्वाँस नलीमा सुजन भएको कारण समेतबाट मृत्यु भएको" भन्ने विशेषज्ञ चिकित्सकहरूको प्रतिवेदन र अदालतमा भएको बकपत्र समेतबाट देखिएको अवस्थामा यी प्रतिवादीलाई ज्यान सम्बन्धीको १४ नं. अनुसार सजाय गर्न मिल्ने अवस्था पनि देखिएन।

११. ज्यान सम्बन्धीको १४ नं. अनुसार ज्यान मार्ने नियत नभएको, तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी जोखिमी हतियार बाहेक साधारण लाठा, दुङ्गा, लात, मुक्का इत्यादिले हान्दा मृत्यु भएको अवस्थामा सो १४ नं. को कसूर स्थापित हुन सक्छ। तर प्रस्तुत वारदातमा त्यस्तो भएको नभई प्रतिवादीले साधारण लाठी, दुङ्गा, लात मुक्काको प्रहार नगरी एसीड अनुहारमा फालेको र निज वीर अस्पतालमा उपचार गरी निको भई डिस्चार्ज भैसकेकोमा पछि अनुहारको जलेको भाग पूर्व रूपमा ल्याउने प्रयासस्वरूप अपरेशन गर्दा मृतकको ऐनले तोकेको समयवाधि २१ दिन पछि मृत्यु भएको देखिन्छ। ज्यान सम्बन्धीको १४ नं. अनुहारमा एसीड फालेको र सोको उपचार गराई निको भई अस्पतालबाट डिस्चार्ज भैसकेको अवस्थामा अन्य उपचार गराउन अपरेशन गर्दा मरेमा लाग्ने कानूनी व्यवस्था होइन। ज्यानसम्बन्धीको ९, १०, ११ र

१२ नं. समेतको कानूनी व्यवस्था हेर्दा कुनै प्रकारबाट कुटपीट गरेकोमा २१ दिनभित्र सोही चोटको कारण थला परी मरेमा मात्र ज्यानमाराको वात लाग्ने हुन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्था अनुसार कुटपीटको घटनाबाट थला परेको नभएमा वा ऐनले तोकेको २१ दिन पछि मरेको अवस्थामा ज्यान सम्बन्धी महल अन्तर्गत ज्यान मारेको भनी सजाय गर्न कानून अनुकूल हुँदैन।

१२. तसर्थ, विवेचित आधार कारणबाट शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी ज्यान सम्बन्धी महलको १४ नं. अनुसार प्रतिवादी उपेन्द्र शाक्यलाई १० वर्ष कैद सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको नदेखिएको भनी उल्टी गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने गरेको माननीय न्यायाधीश ताहिर अली अन्सारीको राय सदर हुने ठहर्छ। अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीलाई सफाइ दिने गरेको माननीय न्यायाधीश ताहिर अली अन्सारीको राय सदर हुने ठहरेकोले पुनरावेदन अदालतको फैसलाको तपसील खण्डको देहाय १ नं. मा उल्लिखित लगत कट्टा गर्नु भनी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु ... १ दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु १

उक्त रायमा सहमत छौं।

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय
न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६९ साल भदौ २१ गते रोज ५ शुभम
इजलास अधिकृत: कृष्णमुरारी शिवाकोटी

निर्णय नं.८९५६

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
रिट नं. ०६७-WS-००६२
आदेश मिति: २०६९।७।१६।५

विषय:- उत्प्रेषण, परमादेशसमेत ।

निवेदक: महिला, कानून तथा विकास मञ्च र
आफ्नै तर्फबाट समेत जि.काठमाडौं
का.म.न.पा.वडा नं.११ बस्ने अधिवक्ता मीरा
ढुंगाना समेत

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- बहुवा सभितिको निर्णयउपर चित्त नबुझाउने निजामती सेवा एवं नेपाल टेलिभिजन संस्थानका कर्मचारीले उजूरी गर्ने र सो उजूरी झूठा ठहरिएमा उजूरीकर्ताको अङ्क कट्टा गर्ने सम्बन्धमा सबै प्रकारका वा सबै तहका कर्मचारीलाई समान रूपले लागू हुने गरी व्यवस्था गरिएको कानूनी प्रावधानलाई पेशा रोजगार गर्ने हक वा समानताको हकको विपरीत भन्नु तर्कसम्मत हुन नसक्ने ।
- बहुवामा चित्त नबुझ्ने कर्मचारीले बहुवाको निर्णयमा चित्त नबुझाई उजूरी गरेको मात्र कारणले सो पश्चात्को बहुवा निर्णयमा उसको अङ्क स्वतः काटिने भन्ने पनि देखिदैन । बहुवाउपर

उजूरी दिँदा आधार, कारण र तथ्यमा आधारित भई सो उजूरी विश्वसनीय देखाउनु पर्ने ।

- विनाआधार वा कारण हचुवाको भरमा अरुलाई अनावश्यक दुःख वा हैरानी दिने वा बहुवाको प्रक्रियालाई अनावश्यक उजूरी दिई लम्वाई राख्ने प्रयोजनले मात्र उजूरी नपरोस् भन्ने उद्देश्यले मात्र झूठा उजूरी दिएको ठहरिएमा अङ्क काटिनेछ भनी गरिएको कानूनी प्रावधानहरूलाई संविधानद्वारा प्रदत्त पेशा वा रोजगारीको स्वतन्त्रता वा समानताको हक वा सामाजिक सुरक्षाको हक विपरीत सम्भन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- कुनै कानूनको वैधानिकताको प्रश्न उठाई निवेदन दिनुपूर्व निवेदकहरू जस्ता कानूनलाई पेशाको रूपमा अवलम्बन गरी क्रियाशील रहेका व्यक्तिले आफूले वैधानिकताको प्रश्न उठाएको कुनै प्रचलित कानूनको बारेमा यस अदालतले सोभन्दा अगाडि पनि निरूपण गरे नगरेको के छ भन्ने बारेमा वस्तुनिष्ठ रूपमा खोज, अनुसन्धान गरी यकीन गर्नु निजहरूको पहिलो कर्तव्य हुन आउने ।
- एउटै प्रश्नमा यस अदालतलाई बारम्बार अल्झाई रहने वा एक पटक निरूपण भएको भन्ने कुरालाई लोप गरी वा अनदेखा गरी पुनः त्यस्तै विषयमा प्रश्न उठाई पटक पटक रिट निवेदन दिँदै जाने हो भने विवादको अन्त्यहीन श्रृङ्खला खडा हुने र न्याय निरूपण भइसकेको प्रश्नमा यस अदालतले बारम्बार बोल्दै जानु पर्ने

स्थिति आउछ । यस्तो अवस्थाको लागि संविधानको धारा १०७ को उपधारा (१) को प्रयोग गरिन नहुने ।
(प्रकरण नं.६)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता मीरा हुंगाना
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता
विनोदकुमार पोखरेल तथा विद्वान
अधिवक्ता ज्ञानेन्द्र नेपाल
अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०५७, नि.नं.६८९७, पृष्ठ ३६४ सम्बद्ध कानून:
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३, १९, १०७(१)
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४च. को उपदफा (४)
- नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवाशर्त (छैठौं संशोधन) विनियमावली, २०६६ को विनियम ६७(३)

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (१)अन्तर्गत यस अदालतमा दर्ता भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य एवं निर्णय यसप्रकार छ:

महिला कानून र विकास मञ्च महिला वर्गको हकहित र अधिकारको रक्षा गर्ने र ती अधिकारहरूको कार्यान्वयन गराउने कार्यमा संलग्न भइआएको संस्था हो । हामी निवेदकहरूले यसै संस्थामार्फत् कुनै ऐन कानूनको व्यवस्था संविधानसूग बाभिएको समेतका विषयमा सार्वजनिक सरोकारको विवाद लिई सम्मानीत सर्वोच्च अदालतसमक्ष विभिन्न समयमा रिट निवेदन दर्ता गराई मौलिक हक संरक्षण गर्ने कार्यमा संलग्न भई आएका छौं ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १(१)ले संविधानलाई मूल कानून मानी

संविधानसूग बाभिएको कानून बाभिएको हदसम्म अमान्य हुने व्यवस्था गरेको छ । निजामती सेवा ऐन, २०४९को दफा २४च. मा बहुवाको उजूरी शीर्षकअन्तर्गत उपदफा (१) मा दफा २० बमोजिम बहुवा समितिले गरेको बहुवा सिफारिशमा चित्त नबुझे सम्बन्धित निजामती कर्मचारीले त्यस्तो सिफारिश गरेको मितिले ३५ दिनभित्र लोकसेवा आयोगमा उजूरी दिन सक्नेछ । त्यसरी परेको उजूरीमा उजूरी गर्ने म्याद नाघेको मितिले ६० दिनभित्र टुंगो लगाइनेछ भन्ने व्यवस्था छ । सोही उपदफा (४) मा उपदफा (१) बमोजिम पर्न आएको उजूरी भूठा ठहरिएमा उजूरी परेपछि हुने बहुवामा त्यस्तो उजूरीकर्ताको पहिलोपटकको उजूरी भए २ अङ्क र दोस्रो पटकको उजूरी भए ३ अङ्क काटिनेछ भन्ने व्यवस्था रहेकोछ । त्यस्तै नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवा शर्त (छैटौं संशोधन) विनियमावली, २०६६ को विनियम ६७ को उपविनियम (३) मा समेत उजूरी आधारहीन ठहरिएमा मनासिव माफिकको कारण समेतको जानकारी सम्बन्धित उजूरवालालाई दिनुपर्नेछ, साथै उजूरी पछि हुने बहुवामा त्यस्तो उजूरीकर्ताको पहिलो पटकको उजूरी भए २ अङ्क र दोस्रो पटकको उजूरी भए ३ अङ्क काटिनेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

निजामती सेवा वा नेपाल सरकारको सार्वजनिक सेवामा कानूनबमोजिम प्रवेश गरी सेवा गर्ने प्रत्येक व्यक्तिलाई माथिल्लो पदमा बहुवा हुने कानूनी हक रहन्छ । सो सिलसिलामा कुनै बहुवा निर्णयमा चित्त नबुझेमा उजूरी गर्न पाउने हक पनि हुन्छ । त्यसरी उजूरी गरेको कारणबाट मात्र निजको अङ्क काट्ने भन्ने माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्था भेदभावपूर्ण र अन्यायपूर्ण छ । बहुवा नगरिएका कर्मचारीलाई उजूरी गर्न नै हतोत्साही गर्ने, आफूलाई मन परेको कर्मचारी मात्र बहुवा गर्ने गरी सो कानूनी व्यवस्थाले प्रशासकलाई निरंकुश अधिकार प्रदान गरेकोछ ।

देशको निजामती सेवा सबैको चासो र सरोकार भएको सेवा हो । यस सेवालाई सञ्चालन गर्ने निजामती सेवा ऐनमा भएका असंवैधानिक व्यवस्थाहरूउपर रिट निवेदन दिने हक हामी निवेदकहरूमा सुरक्षित नै छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ ले सबै नागरिकलाई कानूनको समान संरक्षणको हक प्रदान गरेको छ । यस्तो अवस्थामा राज्यको निजामती सेवामा कार्यरत व्यक्तिलाई न्याय माग्न जाने कार्यमा हतोत्साहित गर्ने कानून निर्माण गरी कर्मचारीहरूबीचमै असमान व्यवहार गर्नु संविधानतः त्रुटिपूर्ण छ । कर्मचारीवर्ग भित्रै पनि असमान व्यवहार गर्ने गरी वर्गीकरण गर्नु संविधानको भावना विपरीत हुन्छ।नेपालले अनुमोदन गरेका विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूलेसमेत प्रत्येक व्यक्तिलाई समानताको हक प्रदान गरी राज्यबाट कुनै पनि आधारले भेदभाव गर्न नपाइने व्यवस्था गरेको छ । समानताको हकको विषयमा मानवह्रादुर विश्वकर्मा विरुद्ध मन्त्रिपरिषद्समेत (नेकाप २०४९, पृ.१०१०), इमानसिंह गुरुङ विरुद्ध जनरल सैनिक अदालतसमेत (नेकाप २०४९, पृ.७१०) लगायतका मुद्दाहरूमा सर्वोच्च अदालतले विस्तृत व्याख्या गर्दै भेदभावजन्य कानून खारेज हुने सिद्धान्त स्थापित गरेका छ । त्यसैले कानूनको प्रयोगमा भेदभाव हुने गरी जथाभावी रूपमा वर्गीकरण गर्नु गैरसंवैधानिक हुन्छ ।

व्यक्तिको व्यक्तित्व विकासका लागि अपरिहार्य अधिकार भनेको अन्यायमा परेको बखत न्यायको लागि उजुरी गर्न पाउने स्वतन्त्रता हो । त्यस्तो हकलाई शर्तयुक्त बनाई निजामती कर्मचारी र नेपाल टेलिभिजनमा कार्यरत कर्मचारीहरूको संविधानको धारा १२(१) बमोजिमको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकमा आघात पुऱ्याएको छ । अतः निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४(च) को उपदफा (४) र नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवाशर्त (छैटौँ संशोधन) विनियमावली, २०६६ को विनियम ६७ को उपविनियम (३) मा भएको

व्यवस्थाले सो ऐन र विनियमअन्तर्गत कार्यरत कर्मचारीको समानताको हक र वैयक्तिक स्वतन्त्रता सम्बन्धी हकमा आघात पार्नुको साथै स्वच्छ प्रशासन पाउने नागरिकको हकमा नै प्रतिकूल प्रभाव पारेको छ । कर्मचारीको वृत्ति विकासको महत्वपूर्ण पक्षको रूपमा रहेको बहुवासूग सम्बन्धित व्यवस्था समान न्याय प्राप्तिको अधिकारसमेतको विपरीत रहेकाले उक्त कानूनी व्यवस्थाहरू अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने समेतको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना दिनु । साथै प्रस्तुत रिटनिवेदन लोकहित याचिकाको रूपमा दायर भएको र निवेदनमा उठाइएको विषयवस्तुको गम्भीरता समेतलाई विचार गर्दा प्रस्तुत निवेदनको चाडो किनारा हुनु आवश्यक देखिएकोले अग्राधिकार प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।१।२१ को आदेश ।

निवेदकहरू कानून व्यवसायी भएका, निजामती सेवा ऐन, २०४९ तथा सेवा शर्तसम्बन्धी प्रचलित कानूनका व्यवस्थाहरू सम्बन्धित सेवामा रहेका वा रहिसकेका व्यक्तिहरूको हकमा आकृष्ट हुने हुनाले निवेदकहरूले विभेदपूर्ण भएको दावी गर्नु भएको कानूनी व्यवस्था बदर गराउन सम्मानीत अदालतमा निवेदन दिने हकद्वैया नै निवेदकहरूमा छैन । यदि सार्वजनिक सरोकारको रूपमा हकद्वैया देखाइएको हो भने पनि सेवा शर्त सम्बन्धी कानूनको कुन विन्दूमा निवेदकहरूको सार्थक सम्बन्ध रहन्छ, त्यो भन्न सक्नुपर्दछ । आफ्नो हकहितप्रति सचेत नभएको वा उपचारको लागि आफैँ सक्षम नभएको कुनै वर्गको सामूहिक हकहितको रक्षा गर्न मात्र सार्वजनिक सरोकारको विवादको निवेदन दिन सकिने हुन्छ । तर यस रिट निवेदनमा यी कुनै पनि अवस्थाको विद्यमानता छैन । निजामती सेवा ऐनको दफा

२४च. को उपदफा (४) र नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवाशर्त (छैठौं संशोधन) विनियमावली, २०६६ को विनियम ६७ को उपनियम (३) मा भएको व्यवस्थाले निवेदकहरूको कुनै पनि मौलिक हकमा आघात पारेको छैन। निजामती कर्मचारी बहुवा प्रक्रिया निश्चित होस्, त्रुटिपूर्ण नरहोस् र समयमै योग्य व्यक्ति छनौट भई दक्ष जनशक्ति आपूर्ति हुन सकोस् भन्ने उद्देश्यले बहुवा नतिजामा चित्त नबुझे कर्मचारीले सही, सत्य र तथ्यपूर्ण आधारमा उजूरी दिन सकोस् भन्ने उद्देश्यले सो कानूनी व्यवस्था गरिएको हो। सो व्यवस्थाबमोजिम कुनै कर्मचारीलाई बहुवा हुन पाउने हकमा नै आघात पुग्ने गरी वा प्रतिशोध लिई दुःख दिने गलत मनसाय राखी भूठा उजूर नपरोस् भन्ने उद्देश्यसम्म लिई सो कानूनी व्यवस्था गरिएको हो। विधायिकाले सुझुबुझपूर्ण तवरले निर्माण गरेको कानूनी व्यवस्थालाई गलत अर्थ लगाई मौलिक हकमा आघात पुर्याउने भनी दिइएको रिट निवेदन खारेजभागी छ। खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत कानून तथा न्याय मन्त्रालयको तर्फबाट परेको लिखितजवाफ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ बमोजिम विभिन्न पदमा बहुवा गर्दा बहुवा समितिले सम्भाव्य उम्मेदवारहरूमध्येबाट कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा सबैभन्दा बढी अङ्क प्राप्त गर्नेलाई सिफारिश गर्ने र त्यसरी गरिएका सिफारिशउपर चित्त नबुझे व्यक्तिले कानूनबमोजिम उजूर गर्न पाउने गरी गरिएको कानूनी व्यवस्थाको दुरुपयोग गर्न नपाओस् भनी भूठा उजूरी गरेको ठहरिएमा उजूरी पछि हुने बहुवामा त्यस्तो उजूरीकर्ताको पहिलो पटकको उजूरी भए २ अङ्क र दोस्रो पटकको भए ३ अङ्क काटिने व्यवस्था गरिएको हो। सोही सरहको व्यवस्था नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवाशर्त (छैठौं संशोधन) विनियमावली, २०६६ को विनियम ६७ को उपनियम (३) मा समेत गरिएको छ। उक्त कानूनी व्यवस्था संविधानसूचक के कसरी बाभिएको भनी

निवेदकहरूले आधार र कारण देखाउन सक्नु भएको छैन। तसर्थ आधारहीन रूपमा दिइएको निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयतर्फबाट पेश भएको लिखितजवाफ।

बहुवा उजूरी भूठा ठहरिएमा त्यसपछि हुने बहुवामा अङ्क काटिने व्यवस्था समानताको हक वा स्वतन्त्रताको हक प्रतिकूल भन्ने देखिदैन। उक्त कानूनी व्यवस्थाले कसैलाई कानूनी उपचार प्राप्त गर्ने हकबाट बञ्चित गरेको पनि छैन। यो व्यवस्थाबाट मूलतः अनावश्यक वा अतिरञ्जित प्रकारका उजूरीहरूलाई नियन्त्रण गर्न खोजिएको मात्र हो। निजामती सेवा ऐन र नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०६६ समेत सम्बन्धित कर्मचारीलाई लागू हुने कानून हुन्। ती कानूनहरू सम्बन्धित कर्मचारीबाहेक अन्य सर्वसाधारण कसैलाई पनि लागू हुदैनन्। त्यसैले त्यस्तो विषयमा सार्थक सम्बन्ध नभएका निवेदकहरूको सार्वजनिक सरोकार भनी रिट निवेदन दिने हकद्वैया नै छैन। सो कानूनी व्यवस्थाले मर्का पर्ने वा परेको भए सम्बन्धित व्यक्तिले सोउपर उपचार खोज्नु पर्ने हुन्छ। तसर्थ हकद्वैयाविहीन रूपमा दर्ता भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको तर्फबाट पेश भएको लिखितजवाफ।

निवेदकले उल्लेख गरेको कानूनी व्यवस्थाहरू बहुवा प्रक्रियालाई लम्ब्याई अनावश्यक रूपमा योग्य उम्मेदवारहरूलाई दुःख दिने कार्यबाट रोक्न र बदनियतपूर्वक, आधारहीन, भूठा उजूरी गर्नेलाई निरूत्साहित गर्ने उद्देश्यले मात्र व्यवस्था गरिएका हुन्। निजामती सेवाको बहुवाउपरको उजूरी लोकसेवा आयोगले सुन्ने हुंदा सत्यतथ्यमा आधारित उजूरी गरेबापत अङ्क काटिने अवस्था हुदैन। भूठा उजूरी गरेको पुष्टि भएको अवस्थामा बाहेक सत्यतथ्यमा आधारित उजूरी गरेबापत अङ्क काटिने पनि होइन। तसर्थ कुनै आधार र कारण नै बिना निजामती सेवा

ऐन, २०४९ को दफा २४च. को उपदफा (४) र नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०६६ को विनियम ६७ को उपविनियम (३) बदर गरिपाऊँ भनी हचुवाको भरमा दर्ता गरेको प्रस्तुत रिटनिवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको तर्फबाट पेश भएको लिखितजवाफ ।

नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवाशर्त (छैठौँ संशोधन) विनियमावली, २०६६ को विनियम ६७ को उपविनियम (३) को व्यवस्थाले संविधान प्रदत्त कुनै पनि हकमा आघात पुऱ्याएको छैन । सो कानूनी व्यवस्थाको मुख्य उद्देश्य बहुवामा चित्त नबुझे पक्षलाई उजुरी गर्न अनुचित बन्देज लगाउनु नभई भूठा, आधारहीन र काल्पनिक उजुरीलाई निरूत्साहित गरी योग्य उम्मेदवारको बहुवालाई छिटो किनारा लगाउने मात्र हो । तसर्थ उक्त कानूनी व्यवस्थालाई समानता र स्वतन्त्रताको हक विपरीत भन्न कदापि मिल्ने देखिदैन । अतः प्रस्तुत रिटनिवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत नेपाल टेलिभिजन संस्थानको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकहरूको तर्फबाट निवेदक अधिवक्ता मीरा ढुंगानाले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४च. को उपदफा (४) को व्यवस्थाले कानूनी उपचार पाउने कर्मचारीको हकलाई संकुचित गरेको छ । त्यस्तै नेपाल टेलिभिजन, कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०६६ को विनियम ६७ को उपविनियम (३) को व्यवस्था पनि विभेदकारी छ । बहुवाको निर्णयबाट मर्का पर्ने कर्मचारीलाई उजुरी गर्न हतोत्साहित गर्ने व्यवस्थाले कर्मचारीलाई अन्याय सहन बाध्य पारेको छ । यस्तो व्यवस्थाले पेशा र व्यवसाय गर्न पाउने स्वतन्त्रतामा प्रतिकूल असर पार्दछ।कर्मचारीको मनोबल गिराएर उसको पेशागत हकको सम्मान गर्न सकिदैन । निजामती प्रशासन चुस्त, दुरुस्त हुनलाई शर्तरहित

कानूनी उपचार राज्यले सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । यस्तो सशर्त कानूनी व्यवस्था संविधान र अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिसमेतको विपरीत भई बदरभागी हुंदा अमान्य र बदर गरिनु पर्दछ, भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल टेलिभिजनको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता ज्ञानेन्द्र नेपालले नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवाशर्त (छैठौँ संशोधन) विनियमावली, २०६६ को विनियम ६७ को उपविनियम कुनै एउटा कर्मचारीको हकमा मात्र लागू हुने नभई सबै कर्मचारीको हकमा समान रूपमा लागू हुने व्यवस्था हो । यस्तो सामान्य कानूनी व्यवस्थालाई कुनै व्यक्ति विशेषसूग मात्र जोडी निरपेक्ष रूपमा व्याख्या गर्न मिल्दैन । तसर्थ सबै कर्मचारीलाई एउटै आधारमा लागू हुने कानूनी प्रावधानलाई समानताको हक विपरीत भन्न सकिदैन । रिटनिवेदन औचित्यहीन हुंदा खारेज हुनुपर्दछ, भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता विनोदकुमार पोखरेलले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४ च. को उपदफा (४) को विषयलाई लिएर यसभन्दा अगाडि परेको रिट निवेदनमा यस अदालतले निरूपण गरी मिति २०५७।२।२५ मा निर्णय गरी रिट खारेज हुने ठहर गरेको छ । एकपटक सवैधानिकताको बारेमा परीक्षण गरिसकेको विषयलाई रिट निवेदकले ढाँटी पुनः दर्ता गरेको प्रस्तुत रिटमाथि इजलासले विचार गरिरहनु पर्ने अवस्था नहुंदा रिटनिवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपर्युक्त बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा मूलतः देहायका प्रश्नहरूको निरूपण हुनु पर्ने देखियोः

(क) निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४च को उपदफा (४) तथा नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवाशर्त(छैठौँ संशोधन) विनियमावली, २०६६ को

विनियम ६७ को उपविनियम (३) को कानूनी व्यवस्था संविधानविपरीत छ, छैन ?
(ख) निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन ?

२. निरूपण हुनुपर्ने पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४च. को उपदफा (४) तथा नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवाशर्त(छैठौं संशोधन) विनियमावली, २०६६ को विनियम ६७ को उपविनियम (३) को व्यवस्था संविधानको धारा १२, १३ र १९ समेतसूग बाभिएकोले बदर गरिपाउँ भन्ने मागदावी लिएको देखियो । निजामती सेवामा बहुवा प्रक्रियालाई पारदर्शी रूपमा छिटोछरितो गरी टुंगो लगाई योग्यतम् कर्मचारीलाई माथिल्लो पदमा बहुवा गर्न र त्यसरी बहुवा भएको व्यक्तिलाई ठोस आधार प्रमाणविना दुःख वा हैरानी दिई बहुवाको प्रक्रियालाई अनन्तसम्म अल्झाई रहन नपाओस् भन्ने उद्देश्य राखी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४च.को उपदफा (४) मा उजूरी भूठा ठहरिएमा उजूरी पछि हुने बहुवामा त्यस्तो उजूरीकर्ताको पहिलो पटकको उजूरी भए २ अङ्क र दोस्रो पटकको उजूरी भए ३ अङ्क काटिनेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको हो भन्ने विपक्षी सरकारी निकायहरूको लिखितजवाफ देखिन्छ । नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवाशर्त (छैठौं संशोधन) विनियमावली, २०६६ को विनियम ६७ को उपविनियम (३) को व्यवस्था पनि निजामती सेवा ऐनको दफा २४च.को उपदफा (४) कै समरूप देखिएको र सो व्यवस्था पनि सोही उद्देश्यअनुरूप राखिएको भन्ने विपक्षी नेपाल टेलिभिजन संस्थानको लिखितजवाफ देखिन्छ । यी दुवै व्यवस्थाहरू संविधानको धारा १२(३)(च) द्वारा प्रत्याभूत गरिएको पेशा, रोजगार, उद्योग, व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता, धारा १३ द्वारा प्रत्याभूत गरिएको समानताको हक र धारा १८ द्वारा प्रत्याभूत

गरिएको रोजगारी तथा सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी हकको प्रतिकूल रहेको भन्दै सो दुवै व्यवस्था बदर हुनुपर्ने दावी निवेदकहरूले लिएको पाइन्छ ।

३. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४च मा बहुवा उजूरी शीर्षकअन्तर्गत उपदफा (१) मा बहुवा सिफारिशउपर उजूर दिन सकिने, उपदफा (२) मा उजूरी टुंगो लागेपछि बहुवा नामावली संशोधन गर्नुपर्ने भएमा सो सम्बन्धी सूचना बहुवा समितिलाई दिनुपर्ने, उपदफा (३) मा त्रुटिपूर्ण रूपमा मूल्याङ्कन गरेको देखिएमा मूल्याङ्कनकर्तालाई चेतावनी दिन सकिने र उपदफा (४) मा उजूरी भूठा ठहरिएमा पहिलो पटकको उजूरी भए २ अङ्क र दोस्रो पटकको भए ३ अङ्क कट्टा गरिने व्यवस्था गरेको देखिन आउछ । यस्तै व्यवस्था नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवाशर्त (छैठौं संशोधन) विनियमावली, २०६६ को विनियम ६७ को उपविनियम (३) मा गरिएको देखिन्छ । यी दुवै व्यवस्थाहरू जुनसुकै नागरिकको हकमा आकर्षित हुने कानूनी प्रावधान नभई क्रमशः नेपालको निजामती सेवामा कार्यरत निजामती कर्मचारी र नेपाल टेलिभिजन संस्थानको सेवामा कार्यरत कर्मचारीको हकमा मात्र लागू हुने कानून भन्ने देखिन्छन् । त्यसैगरी निजामती सेवा ऐनको दफा २४च. को उपदफा (४) मा भएको व्यवस्था निजामती सेवामा रहेको कुनै एउटा व्यक्ति विशेषलाई मात्र लागू हुने नभई निजामती सेवाभित्रको सबै कर्मचारीलाई समान रूपमा लागू हुने व्यवस्था हो । नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी विनियमावली, २०६६ को विनियम ६७(३) को व्यवस्था पनि नेपाल टेलिभिजनको सेवामा कार्यरत सबै कर्मचारीलाई समान रूपमा लागू हुने व्यवस्था हो । उक्त दुवै कानूनी व्यवस्थाहरूको प्रयोग गर्दा कसैको हकमा अङ्क कट्टा गर्ने र कसैको हकमा नगर्ने विभेदयुक्त अवस्थाको गुञ्जायस रहेको पनि देखिदैन । त्यस्तो विभेदयुक्त व्यवहार गरी कसैलाई असमान रूपमा अङ्क काटी आघात पुऱ्याएको अवस्था वा दृष्टान्त पनि निवेदकहरूले देखाउन सकेको पाइदैन ।

४. यसरी बहुवा समितिको निर्णयउपर चित्त नबुझाउने निजामती सेवा एवं नेपाल टेलिभिजन संस्थानका कर्मचारीले उजुरी गर्ने र सो उजुरी भूठा ठहरिएमा उजुरीकर्ताको अङ्क कट्टा गर्ने सम्बन्धमा सबै प्रकारका वा सबै तहका कर्मचारीलाई समान रूपले लागू हुने गरी व्यवस्था गरिएको कानूनी प्रावधानलाई पेशा रोजगार गर्ने हक वा समानताको हकको विपरीत भन्नु तर्कसम्मत हुन सक्तैन । सो कानूनी व्यवस्थाअनुसार बहुवामा चित्त नबुझे कर्मचारीले बहुवाको निर्णयमा चित्त नबुझाई उजुरी गरेको मात्र कारणले सो पश्चातको बहुवा निर्णयमा उसको अङ्क स्वतः काटिने भन्ने पनि देखिदैन । बहुवाउपर उजुरी दिंदा आधार, कारण र तथ्यमा आधारित भई सो उजुरी विश्वसनीय देखाउनु पर्ने, यदि विनाआधार वा कारण हचुवाको भरमा अरुलाई अनावश्यक दुःख वा हैरानी दिने वा बहुवाको प्रक्रियालाई अनावश्यक उजुरी दिई लम्वाई राख्ने प्रयोजनले मात्र उजुरी नपरोस् भन्ने उद्देश्यले मात्र भूठा उजुरी दिएको ठहरिएमा अङ्क काटिनेछ, भनी कानूनी व्यवस्था गरिएको स्पष्ट देखिन्छ । तसर्थ उपयुक्त कानूनी प्रावधानहरूलाई निवेदकले दावी लिएजस्तो संविधानद्वारा प्रदत्त पेशा वा रोजगारीको स्वतन्त्रता वा समानताको हक वा सामाजिक सुरक्षाको हकको विपरीत सम्भन मिल्ने देखिदैन ।

५. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४च को उपदफा (४) को यसै व्यवस्थालाई तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ द्वारा प्रदत्त समानताको हक र धारा १२(२) को (क) र (ङ) अन्तर्गत प्रत्याभूत गरिएको पेशा, व्यवसाय र रोजगारीको हकको विपरीत रहेको भन्दै दायर भएको निवेदक वसन्तकुमार थापा विरुद्ध मन्त्रिपरिषद् सचिबलाय समेत भएको रिट निवेदनमा यस अदालतको विशेष इजलासबाट सो कानूनी व्यवस्थाको वैधताकोबारेमा निरूपण भई विवादित कानूनी व्यवस्था संविधानद्वारा प्रदत्त समानताको

हक वा पेशा, व्यवसाय वा रोजगारीको स्वतन्त्रता प्रतिकूल नरहेको भनी रिटनिवेदन खारेज भएको देखिन्छ (नेकाप २०५७, नि.नं.६८९७ पृ.३६४) । समानस्तरको इजलासबाट एकपटक निरूपण भएको विषयमा पुनः अन्यथा विचार गरिरहनु आवश्यक समेत छैन । यस अदालतबाट एकपटक निरूपण भइसकेको निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४च. को उपदफा (४) को व्यवस्थालाई नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवाशर्त (छैठौं संशोधन) विनियमावली, २०६६ को विनियम ६७ को उपविनियम (३)को व्यवस्थासूग गाूसी पुनः यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत निवेदकहरू प्रवेश गरेको देखियो ।

६. निवेदकहरू अधिवक्ताको रूपमा सक्रिय रहेका र संविधानको धारा १०७ को उपधारा (१) अन्तर्गत कुनै नेपाल कानूनको वैधताको प्रश्न उठाई यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र क्रियाशील गराउन सक्षम व्यक्ति भन्नेमा विवाद छैन । तर सोअनुरूप कुनै कानूनको वैधानिकताको प्रश्न उठाई निवेदन दिनुपूर्व निवेदकहरू जस्ता कानूनलाई पेशाको रूपमा अवलम्बन गरी क्रियाशील रहेका व्यक्तिले आफूले वैधानिकताको प्रश्न उठाएको कुनै प्रचलित कानूनको बारेमा यस अदालतले सोभन्दा अगाडि पनि निरूपण गरे नगरेको के छ, भन्ने बारेमा वस्तुनिष्ठ रूपमा खोज, अनुसन्धान गरी यकीन गर्नु निजहरूको पहिलो कर्तव्य हुन आउछ, । संविधानले उदार रूपमा कुनै कानूनी व्यवस्थाको संवैधानिकताको बारेमा प्रश्न उठाई अदालत प्रवेश गर्न पाउने गरी जोसुकै नेपाली नागरिकलाई हकदैया दिएको छ, भन्दैमा सो हकको निरुद्देश्य र प्रयोजनहीन अभ्यास गर्न थाल्ने हो भने वा एउटै विषयमा पटकपटक निवेदन दिई अदालतको समय, श्रम र स्रोतको अपव्यय गराउने हो भने संविधानले प्रदान गरेको उदार हकदैयाको सही प्रयोग नभई दुरुपयोग गरेको ठहरिन्छ । त्यसैले निवेदक जस्ता विद्वान अधिवक्ताहरूले संविधानको धारा १०७ को उपधारा

(१) अन्तर्गत निवेदन लिई यस अदालत प्रवेश गर्नुपूर्व आफूले प्रश्न उठाएको कुनै कानूनको संवैधानिकताको बारेमा यस अदालतले पहिले निरूपण गरे नगरेको तथ्यतर्फ बढी संवेदनशील हुनु आवश्यक छ। एउटै प्रश्नमा यस अदालतलाई बारम्बार अल्झाई रहने वा एक पटक निरूपण भएको भन्ने कुरालाई लोप गरी वा अनदेखा गरी पुनः त्यस्तै विषयमा प्रश्न उठाई पटक पटक रिटनिवेदन दिई जाने हो भने विवादको अन्त्यहीन श्रृङ्खला खडा हुने र न्याय निरूपण भइसकेको प्रश्नमा यस अदालतले बारम्बार बोल्दै जानु पर्ने स्थिति आउँछ। यस्तो अवस्थाको लागि संविधानको धारा १०७ को उपधारा (१) को प्रयोग गरिनु हुदैन।

७. अतः माथि विश्लेषण गरिएअनुरूप निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४च को उपदफा (४) तथा नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवाशर्त (छैठौं संशोधन) विनियमावली, २०६६ को विनियम ६७ को उपविनियम (३) को व्यवस्था संविधानको धारा १२(३)(च), धारा १३ र १८ समेतको प्रतिकूल नदेखिएको र निजामती सेवा ऐनको यसै व्यवस्थाको बारेमा परेको रिट निवेदनमा यस अदालतबाट संवैधानिकता परीक्षण भई रिट निवेदन खारेज भइरहेको अवस्थामा पुनः सोही कानूनी व्यवस्थाउपर प्रश्न उठाई निवेदकहरू यस अदालतमा प्रवेश गरेकोसमेत देखिँदा मागबमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था देखिएन। अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमबमोजिम बुझाई दिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल
न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६९ साल कात्तिक १६ गते रोज ५ शुभम्...
इजलास अधिकृत: विदुर कोइराला

निर्णय नं.८१५७

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
रिट नं. ०६७-WS-००५६
आदेश मिति: २०६९।१।१४

विषय: उत्प्रेषण परमादेश।

रिट निवेदक: काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा
नं. ५ बस्ने तुयु डंगोल
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- सूचनाको अवधिभित्र जग्गा बाँडफाँड गरी पाउन निवेदन नदिई करीव चार वर्षपछि तोकिएको अवधि व्यतीत गरी दिइएको निवेदन दरपीठ गर्ने गरी भएको निर्णयलाई कानूनविपरीतको भन्न नसकिने।

(प्रकरण नं.१२)

- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र २६घ३ संशोधन गर्ने गरी जारी भएको भूमिसम्बन्धी छैठौं संशोधन अध्यादेश, २०६२ ले ऐनको रूप ग्रहण गर्न नसकी अध्यादेश निष्क्रिय हुँदा मोही लागेको जग्गा मोही र जग्गाधनीको बीचमा बाँडफाँडका लागि निवेदन दिने र जग्गा बाँडफाँड गरिदिने बारेको संक्षिप्त हदम्यादको समाप्ति भइसकेको, त्यसले मोही लागेको जग्गामा रहेको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गरी मोही लगत कट्टा गर्ने र भूमिको उत्पादकत्वमा अभिवृद्धि गर्ने ऐनको पुनित उद्देश्य हासिल हुनमा

आएको अवरोधका साथै जग्गावाला र मोहीले आ-आफ्ना हकको जग्गा बाँडफाँड गरी लिनदिनको लागि निवेदन दिने र कारवाही गर्ने कार्यमा अवरोध आउँदा जग्गाधनी र मोहीबीचको समस्या यथावत रहिरहने देखिएकाले मोही लागेको जग्गा मोही र जग्गाधनीको बीचमा बाँडफाँड गर्ने सम्बन्धमा नीतिगत निर्णय लिइ उपयुक्त र व्यवहारिक व्यवस्था गर्नु भनी नेपाल सरकारका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ।

(प्रकरण नं.१४)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता सूर्यप्रसाद पोखरेल एवं विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा एवं अधिवक्ताद्वय टीकाराम भट्टराई एवं भीमार्जुन आचार्य
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय बच्चुसिं खड्का र रामचन्द्र न्यौपान, ध्रुवनाथ पन्त
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ग, २६घ१ र २६घ३
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७ (१), (२) बमोजिम दायर भई पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा र निर्णय यस प्रकार छ:-

म निवेदकको पति स्वर्गीय बाबुकाजी डंगोल हुनुहुन्छ । निज बाबुकाजी र मबाट एक छोरा बाबुलाल डंगोलको जायजन्म भएकोमा निज छोरासँगै बसी आएको छु । काठमाडौं जिल्ला, कपन गा.वि.स. वडा नं. ३(भ) को साविक कि.नं. २९ हाल कि.नं.

४६२ को जग्गा म निवेदकका पति बाबुकाजी डंगोलले मोहीको हैसियतमा जोतभोग गर्दै आउनु भएकोमा पतिको निधनपछि मैले निरन्तर जोतभोग गर्दै आएको छु । कानूनबमोजिम मोहीको हैसियतले उक्त जग्गाको आधा हिस्सा म निवेदकको हुने निश्चित छ । जग्गा बाँडफाँड गरी मोही लगत कट्टा गरौं भनी जग्गाधनी स्वर्गीय मैत्रिरत्नको छोरासँग आग्रह गर्दा उल्लिखित जग्गा काठमाडौं उपत्यका खानेपानी लिमिटेडले अधिकरण गरीसकेको हुँदा सोही कार्यालयसँग सम्पर्क गर्नुभनी जवाफ दिनुभयो । विपक्षी लिमिटेडसँग जग्गाधनी र मोहीबीच जग्गा बाँडफाँड गरौं भनी पटकपटक आग्रह गर्दा हुन्छ पछि गरौंला भनी टार्दै आएका छन् र त्यसको सुनुवाइ गरिएन ।

मेरा पति मोही जनिने उक्त जग्गा मेरो नाममा नामसारी गरी भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ख अनुसार जग्गा बाँडफाँड गरी मोही लगत कट्टा गरिपाउँ भनी २०६७१११२ मा विपक्षी भूमिसुधार कार्यालयमा निवेदन दिएकोमा निवेदन दर्ता नगरी नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित मिति २०६३१२२९ को सूचनाको आधारमा बाँडफाँडसम्बन्धी निवेदन दिने म्याद २०६३ चैत्र मसान्तसम्म रहेकोमा सो म्यादभित्र निवेदन नदिई म्याद समाप्त भएपछि निवेदन गर्नुभएकाले निवेदन दर्ता गर्न नमिल्ने हुँदा दरपीठ गरिदिएको छ भन्ने व्यहोरा पारी मिति २०६७१११२३ मा दरपीठ गरियो । विपक्षीहरूको उक्त कार्य र व्यवहारले संविधान प्रदत्त मौलिक हक हनन् हुनुका साथै भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को संशोधित दफा २६घ१, २६घ३ नेपालको अन्तरिम संविधानसँग बाभिएकाले प्रस्तुत रिट निवेदन लिई उपस्थित भएकी छु ।

मोही हक नामसारी गर्ने कुनै हदम्याद नभएको र मुलुकी ऐन जग्गा पजनीको २ (क) बमोजिम जहिलेसुकै नामसारी गर्ने म्याद रहने भनी सम्मानीत अदालतबाट सिद्धान्त स्थापित भएको छ । उक्त जग्गामा मेरो आधा हक हिस्सा रही

रहेको र हालसम्म मेरो भोगचलन तथा सेस्तामा समेत नाम जनिएकाले विपक्षीले अन्यथा भन्न सकेको अवस्था छैन। विपक्षी लिमिटेडले उक्त जग्गा अधिकरण गरेको सम्बन्धमा म निवेदकलाई जग्गाधनीबाट कुनै जानकारी गराइएको छैन। मेरो मोहियानी हक सुरक्षित नै छ र मोहीको कर्तव्य निर्वाह गरी आएको छु। विपक्षी लिमिटेडले उक्त जग्गा अधिग्रहण गरेको हो भनेपनि जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा २० बमोजिम जग्गावापत दिइने मुआब्जाको ५० प्रतिशत रकम मोहीको हैसियतले मैले पाउने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको र सोबमोजिम मैले उक्त रकम समेत नपाएकाले मैले मेरो मोही हक परित्याग नगरेको स्पष्ट नै छ। उक्त जग्गामा हालसम्म मैले अटुट रूपमा खेती गरी आएको हुँदा खानेपानी आयोजना सञ्चालनसम्बन्धी कुनै काम भएको छैन। यस्तो स्थितिमा मेरो निवेदनमा कारवाही अगाडि बढाउनु पर्नेमा दरपीठ गर्ने निर्णयबाट मेरो मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लाग्न गएको उक्त दरपीठको आदेश उत्प्रेषणबाट बदरभागी छ।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र २६घ३ अन्तरिम संविधानको धारा १, १२(३)च, धारा १३, धारा १९ समेतसँग बाभिएकाले बदरभागी छ। विपक्षी मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले राजपत्रमा प्रकाशित गरेको समयसीमासम्बन्धी सूचनाले संविधान प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा बन्देज लगाएको, सो सूचना प्रकाशन गर्न प्रयोग गरिएको ऐनको दफा २६घ१ र २६घ३ ले संविधान प्रदत्त मौलिकहरूमा बन्देज लगाएकाले विपक्षीहरूका नाममा निम्नलिखित आदेश जारी गरिपाउँ:-

- (क) विपक्षी मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबमोजिम मिति २०६३।२।२९ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाअनुसार भूमिसम्बन्धी ऐनको दफा २६घ१ र दफा २६घ३ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

को धारा १, १२(३)च, १३, १९, २१ सँग बाभिएकाले उक्त दफाहरू प्रारम्भ भएको मितिदेखि नै असंवैधानिक घोषित गरिपाउँ।

- (ख) म निवेदकलाई प्रत्यक्ष असर पर्ने गरी मोही हक बाँडफाँड गर्ने समयसीमा निर्धारण गर्ने गरी नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भएको मिति २०६३।२।२९ को सूचना र त्यससम्बन्धमा अन्य निर्णय भएका भए ती समेत उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी म निवेदकले दिएको निवेदन दर्ता गरी मेरो नाममा मोही हक नामसारी गरी दिई विपक्षी लिमिटेडले अधिग्रहण गर्दाको अवस्थामा रहेको जग्गाको क्षेत्रफलबाट नघट्ने गरी मोहीको हैसियतबाट मैले पाउने जग्गा बाँडफाँड गरिदिनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेशलगायतका अन्य उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ।
- (ग) साविक जग्गाधनीले अधिग्रहण सम्बन्धमा मलाई कुनै जानकारी नगराएको, उक्त जग्गा मैले जोतकमोद गर्दै आएको र खानेपानी लिमिटेडले यतिका लामो समयसम्म प्रयोगमा समेत नल्याएको र ल्याउन सक्ने अवस्थासमेत नभएकाले मोहीको हक हिस्सामा पर्नेसम्मको भाग जति जग्गा निवेदकलाई फिर्ता गर्नु भनी विपक्षीका नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो जारी हुन नपर्ने कुनै कारण भए १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा

सूचना जारी गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१२।३ को आदेश ।

विपक्षी रिट निवेदकले यस कार्यालयको के कुन कामकारवाही वा निर्णयबाट निजको संविधान प्रदत्त के कुन मौलिक हकमा के कसरी बाधा पुगेको हो भन्ने सम्बन्धमा आफ्नो निवेदनमा स्पष्ट खुलाउन सकेको पाइदैन ।

भूमिसम्बन्धी ऐनको दफा २६ग र २६घ मा जग्गाधनी र मोहीको हक बाँडफाँड गर्न जग्गाधनी र मोहीले संयुक्त वा कुनै एकले निवेदन दिन सक्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ भने दफा २६घ१ मा उक्त दफा प्रारम्भ भएको मितिले ६ महिनाभित्र निवेदन दिनुपर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । भूमि सम्बन्धी (पाँचौं संशोधन) ऐन २०५८ ले व्यवस्था गरेको दफा २६घ१ को प्रावधान बमोजिम सो दफा प्रारम्भ भएको मिति २०५८।१०।२५ ले ६ महिनाभित्र ऐनको दफा २६ग र २६घ बमोजिमको निवेदन दिनु पर्नेमा सोबमोजिम निवेदन नदिई विपक्षी निवेदिकाले मिति २०६७।१।१२ मा मात्र निवेदन दिएकाले ऐनको व्यवस्थाअनुसार निवेदन दर्ता नगरी दरपीठ गरिदिएको भूमिसुधार कार्यालयको कार्य कानूनबमोजिमकै रहेभएकाले अन्यथा भन्न मिल्ने देखिदैन । जमिनमा रहेको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गरी सार्वजनिक हित कायम गर्ने उद्देश्यले गरिएको ऐनको उक्त व्यवस्था यथार्थमा संविधानअनुकूल रहेको छ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ बमोजिम मोही लागेको जग्गाको बाँडफाँड सम्बन्धी निवेदन दिने म्याद नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित २०६३।२।२९ को सूचनाअनुसार २०६३ चैत्र मसान्तसम्म मात्र भएकोमा निवेदकले सो म्याद समाप्त भएको करिब ४ वर्ष पछि जग्गा बाँडफाँड गरिपाउँ भनी निवेदन दर्ता गराउन ल्याएको हुँदा उक्त निवेदन दरपीठ गरिएको हो रिट निवेदन

खारेजभागी छ खारेज गरिपाउँ भन्ने भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को चौथो संशोधनले जग्गाधनी र मोहीबीच जग्गा बाँडफाँड गर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको, पाँचौं संशोधनले निवेदन दिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको, छैठो संशोधन (अध्यादेश) ले सूचना प्रकाशन गरी तोकिएको म्यादभित्र निवेदन दिने कानूनी व्यवस्था गरेको र सोही कानूनी व्यवस्थाबमोजिम २०६३ चैत्र मसान्तसम्म निवेदन दिने म्याद नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गरिएको, पछि उक्त अध्यादेश संसदबाट अनुमोदन हुन नसकी ऐनको दफा २६घ१ को साविक व्यवस्थानै यथावत रहन गएको र उक्त कानूनी व्यवस्थाका कारण मन्त्रालयले यसै विषयलाई सहजीकरण गर्न ऐनको दफा २६घ१ लाई संशोधन गर्न व्यवस्थापिका संसदमा विधेयक प्रस्तुत गरी सकेकाले सो विधेयकले कानूनी रूप ग्रहण गरेपश्चात् रिट निवेदकको माग दावीका सम्बन्धमा स्पष्ट हुने नै हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले यस विभागलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने स्पष्ट आधार खुलाउन नसकेको र यस विभागबाट निवेदकको कुनै हक अधिकार हनन नभएकाले विना आधार र कारण यस विभागलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको लिखित जवाफ ।

प्रस्तुत रिट निवेदन सम्बन्धमा निवेदकको हक अधिकारमा असर पर्ने कुनै निर्णय यस कार्यालयबाट नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

साविक कि.नं. २९ हाल कि.नं. ४६२ को जग्गा साविकमा खानेपानी तथा ढल निकास संस्थानको दर्ता स्वामित्वमा रहेको जग्गा हो भन्ने

कुरा लालपूर्जा समेतबाट पुष्टि हुन्छ। साविक खानेपानी संस्थानको स्वामित्वमा रहेको काठमाडौं उपत्यकाभित्रको खानेपानी सेवासँग सम्बन्धित चल अचल सम्पत्ति र दायित्वहरू पछि काठमाडौं उपत्यका खानेपानी व्यवस्थापन बोर्डमा हस्तान्तरण भएको र बोर्डमार्फत् यस खानेपानी लिमिटेडलाई उपत्यका भित्रको खानेपानी सेवा प्रणाली सञ्चालनका लागि मात्र करारमा हस्तान्तरण भएको हो। यसरी साविक खानेपानी संस्थानको स्वामित्वका सबै संरचना खानेपानी व्यवस्थापन बोर्डमा केन्द्रित भएकोमा रिट निवेदकले यस लिमिटेडसँग रहेको भन्ने आभाष दिलाउँदै जग्गा बाँडफाँड गरौं भनी अनुरोध गरेको भन्ने व्यहोरा भूठा हो। यसरी बेसरोकार निकायलाई विपक्षी बनाएको रिट निवेदन खारेजभागी छ।

निवेदन दावीको साविक कि.नं. २९ हाल कि.नं. ४६२ को ०-३-३ (तीन आना तीन पैसा) जग्गा तत्कालीन श्री ५ को सरकारले ०४२।३।४ को निर्णयअनुसार खानेपानीको लागि ट्युबवेल निर्माणको लागि अधिग्रहण भई खानेपानी योजना सञ्चालन भई आएको छ। उक्त जग्गा हाल काठमाडौं उपत्यका खानेपानी व्यवस्थापन बोर्डको स्वामित्वमा रहेको छ। निवेदकले जग्गा अधिग्रहण भएको कुरा जग्गाधनीले जानकारी नगराएको तथा आफैले खेती गरी आएको भनी उल्लेख गरेको व्यहोरा भूठा हो। उक्त जग्गा अधिग्रहण पश्चात् काठमाडौं उपत्यका खानेपानी व्यवस्थापन बोर्डमार्फत् करारमा यस लिमिटेडले खानेपानी आयोजना सञ्चालन गरी निरन्तर रूपमा भोग चलन गरी आएको छ।

करिब २५ वर्ष अगाडि जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ बमोजिम अधिग्रहण गर्ने निर्णय भएपछि साविक कि.नं. २९ को जग्गाधनी मैत्रीरत्न तुलाधरले मिति २०४६।५।४ मा मुआब्जाका लागि खानेपानी संस्थान समक्ष निवेदन दिएको, विपक्षी तयु डंगोल र निजको छोरा बाबुलाल डंगोलले पनि मिति २०४७।४।३० मा संस्थान समक्ष मुआब्जाको लागि

निवेदन दिई संस्थानको मिति २०४७।५।३९ को सदर टिप्पणी र मिति २०४७।६।२५ को पत्र मुताविक निजहरूलाई मुआब्जा भुक्तानी दिने आदेश भई निवेदक र निजको छोरोले मुआब्जा बुझिलिई संस्थानले लामो अवधिदेखि खानेपानीको लागि ट्युबवेल सञ्चालन गरी आएको, जुन उद्देश्यका लागि अधिग्रहण गरिएको हो सोही काममा प्रयोग भई आएको जग्गालाई निवेदकले ५० प्रतिशत मोही हक रहेको भन्दै सो जग्गा फिर्ता पाउन दावी गर्नु निरर्थक र औचित्यहिन छ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको काठमाडौं उपत्यका खानेपानी लिमिटेडको लिखित जवाफ व्यहोरा।

निवेदनमा उल्लिखित हाल कि.नं. ४६२ मा अधिग्रहण भएको २६ वर्षसम्म कुनैपनि निर्माण कार्य नभएको, जुन उद्देश्यका लागि अधिग्रहण गरिएको हो त्यो पूरा हुने अवस्था नभएपछि जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३४ बमोजिम त्यस्तो जग्गा जग्गाधनीलाई फिर्ता गर्नुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी प्रावधान भएकाले त्यसतर्फ कारवाही चलाउने मेरो हक सुरक्षित छ। रिट निवेदकको हिस्सामा पर्ने जग्गा फिर्ता भएमा मेरो कुनै असहमति नभएकाले मलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कारण छैन, रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने विपक्षी मानरत्न तुलाधरको लिखित जवाफ व्यहोरा।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा एवं अधिवक्ताद्वय श्री टीकाराम भट्टराई एवं भीमार्जुन आचार्यले हाल कि.नं. ४६२ को जग्गामा निवेदकको मोही हक निहीत रहेको भन्ने कुरा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा समेतबाट देखिई रहेको र उक्त जग्गामा मोहीको हैसियतले निरन्तर जोतभोग गरी रहेको अवस्था छ। भूमिसम्बन्धी ऐनको व्यवस्थाअनुसार उक्त जग्गामा हाम्रो पक्षको आधा हक हिस्सानिहीत रहेको र ऐनको व्यवस्थाअनुसार जग्गा बाँडफाँड

गर्न निवेदन दिँदा त्यसमा कारवाही नगरिनाले सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा आघात पुग्न गएको छ । जुन निकायबाट तत्कालको अवधिमा हाम्रो हक अधिकारमा आघात पुऱ्याउने गरी निर्णय र कामकारवाही भएको हो सोही निकायलाई विपक्षी बनाइएको छ । विवादित जग्गामा मोहीले नै तारवार लगाई तरकारी खेती गरी रहेको अवस्था छ । उक्त जग्गा अधिग्रहण गरिएको भनिएतापनि अधिग्रहण गर्दाको प्रयोजनमा उपयोग गरिएको छैन । मोहीले मुआब्जा बुझेको अवस्था समेत छैन । जग्गाधनीको स्वामित्व परिवर्तन हुँदैमा मोही हक जाने होइन । भूमिसम्बन्धी ऐनको दफा २६घ१ र २६घ३ को व्यवस्थाले सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा बन्देज लगाएको अवस्था रहेको र मोहियानी हकको बाँडफाँडमा समस्या रहेको हुँदा मागबमोजिमको आदेश जारी होस् भनी बहस गर्नुभयो । विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहऱ्यायाधिवक्ता श्री सूर्यप्रसाद पोखरेलले भूमिसम्बन्धी ऐनमा भएको छैठौँ संशोधन अध्यादेशअनुसार मोही लागेको जग्गा बाँडफाँड गरी लिन निवेदन दिने म्याद २०६३ साल चैत्र मसान्तभित्र तोकिएकोमा सो अवधि व्यतीत भएपछि बाँडफाँडको निवेदन परेको हुनाले त्यस्तो निवेदन दरपीठ गरिनु कानूनसंगत छ । निवेदकले दावी गरेको जग्गा खानेपानी तथा ढल निकास संस्थानको लागि अधिग्रहण भई सकेको र स्वामित्वसमेत सरेको हुनाले निवेदन गर्ने अधिकार नै छैन । निवेदक विलम्ब गरी आएको अवस्था समेत विद्यमान छ । निवेदकले असंवैधानिक रहेको भनी दावी गरेको भूमिसम्बन्धी ऐनको व्यवस्थाले कसैको हक अधिकार समाप्त गरेको छैन, उक्त व्यवस्थाअनुसार प्रकाशित सूचना अनुसार बाँडफाँडमा निवेदन गरे आधा जग्गामा स्वामित्व आउने हो, नत्र मोहीले जग्गा कमाउने हकमा बन्देज लगाएको अवस्था छैन, जग्गा बाँडफाँडसम्बन्धी व्यवस्थालाई सरल एवं व्यवहारिक

बनाउने उद्देश्यले ऐन संशोधन गर्ने तयारी भइरहेको हुँदा मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छैन रिट खारेज होस् भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी काठमाडौँ उपत्यका खानेपानी लिमिटेडको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता द्वय श्री बच्चुसिं खड्का र रामचन्द्र न्यौपानेले विपक्षी रिट निवेदक विवादित जग्गाको मोहीको श्रीमतीको नाताले रिट निवेदन लिएर आउनु भएको छ, निजका नाममा मोही हक नामसारी भएको भन्न सक्नुभएको छैन, निवेदनमा जुन निकायलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने हो उसलाई बनाउन सकेको अवस्था छैन, बेसरोकारवाला निकायलाई विपक्षी बनाइएको छ । निवेदनमा उल्लिखित जग्गा खानेपानीको ट्यूबवेल निर्माणका लागि अधिग्रहण भई खानेपानी तथा ढल निकास संस्थानको स्वामित्वमा आएको जग्गा हो, त्यस संस्थानको भौतिक सम्पत्ति काठमाडौँ उपत्यकामा खानेपानी बोर्डमा हस्तान्तरण भएको छ, काठमाडौँ उपत्यका खानेपानी लिमिटेडलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने होइन, विपक्षीलाई उक्त जग्गाको मुआब्जा दिने निर्णय भई मुआब्जा लिई सकेको र उक्त जग्गा अधिग्रहण गरिएको प्रयोजन मै उपयोग भएको हुँदा रिट खारेज होस् भनी तथा विपक्षी मानरत्नको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री धुवनाथ पन्तले उल्लिखित जग्गा अधिग्रहण भएपछि मैले पाउने मुआब्जा बुझी लिएको हो हामीलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कुनै कारण नभएकाले रिट खारेजहोस् भनी गर्नुभएको बहस समेत सुनियो ।

पेश भएको रिट निवेदनपत्रसहितका मिसिल कागज अध्ययन गरी दुवै तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीरलाई दृष्टिगत गर्दा रिट निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनपर्ने हो होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, साविक कि.नं. २९ हाल कि.नं. ४६२ को जग्गामा आफ्नो पति मोही रहेकोमा पतिको मृत्युपछि उक्त जग्गा मोहीको हैसियतमा आफूले निरन्तर जोतभोग गरी आएको,

जग्गाधनीसँग जग्गा बाँडफाँड गर्न अनुरोध गर्दा नगरी दिएका हुनाले भूमिसुधार कार्यालयमा बाँडफाँडको निवेदन दिँदा दरपीट गरीदिएकाले जग्गा बाँडफाँड गरी मोहीको आधीहिस्सा छुट्याई दिनु भन्ने परमादेश जारी गर्नुका साथै भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र २६घ३ मा रहेको व्यवस्थाले संविधानप्रदत्त सम्पत्तिको मौलिक हकलाई कुण्ठित तुल्याइ संविधानसँग बाभिएकाले उक्त दफाहरूको व्यवस्था अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदकको मागदावी रहेको देखिन्छ ।

३. सर्वप्रथम भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र २६घ३ मा रहेको व्यवस्था संविधानसँग बाभिएकाले उक्त व्यवस्था बदर हुनु पर्ने भनी निवेदकले दावी गरेको सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने भएको छ । निवेदकले असंवैधानिक भनी चुनौती दिएको भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र २६घ३ मा रहेको कानूनी व्यवस्था देहायअनुसार रहेको पाइयो:-

दफा २६घ१: निवेदन दिनुपर्ने: दफा २६ग र २६घ को प्रयोजनको लागि यो दफा प्रारम्भ भएको मितिले ६ महिनाभित्र निवेदन दिनुपर्नेछ ।

दफा २६घ३: कारवाही टुङ्गो लगाइसक्नुपर्ने: मोही लागेको जग्गा यस ऐनबमोजिम जग्गावाला र मोहीबीच बाँडफाँड गर्ने कारवाही तोकिएको अधिकारीले यो दफा प्रारम्भ भएको मितिले दुई वर्षभित्र टुङ्गो लगाई सक्नुपर्नेछ ।

४. भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ग मा मोही लागेको जग्गामा जग्गावाला र मोही दुवै पक्षले सहमतिद्वारा जग्गा बाँडफाँड गरी लिन दिन चाहेमा वा आफ्नो भागमा पर्ने जग्गाको मूल्य लिई जग्गावाला वा मोहीमध्ये कसैलाई पूरै जग्गा छोडी मोही लगत कट्टा गर्न चाहेमा त्यसको विवरण

खुलाई तोकिएको अधिकारीसमक्ष संयुक्तरूपमा निवेदन दिनुपर्ने र त्यसरी निवेदन परेमा सम्बन्धित अधिकारीले तदनुरूप गर्न सक्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ । त्यस्तै, उक्त ऐनको दफा २६घ मा जग्गा बाँडफाँड गर्ने विषयमा जग्गाधनी र मोही आपसमा सहमत हुन नसकी जग्गाधनी वा मोहीमध्ये कुनै एक पक्षले निवेदन दिएमा सम्बन्धित अधिकारीले नरमगरम मिलाई जग्गाधनी र मोहीलाई आधाआधा हुने गरी जग्गा बाँडफाँड गरी मोही लगत कट्टा गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यसैगरी उक्त ऐनको दफा २६घ२ मा, दफा २६घ१ को म्यादभित्र जग्गा बाँडफाँड गर्न जग्गाधनी वा मोहीमध्ये कसैको पनि निवेदन पर्न नआए पनि सम्बन्धित अधिकारीले आवश्यक प्रमाण बुझी जग्गा बाँडफाँड गरिदिनुपर्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

५. उल्लिखित दफा २६घ१, दफा २६घ२, दफा २६घ३ का व्यवस्थाहरू भूमिसम्बन्धी (पाचौँ संशोधन) ऐन २०५८ बाट र २६ग र २६घ का व्यवस्थाहरू चौथो संशोधन २०५३ बाट थप भएको पाइन्छ । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा संशोधन गरी थप भएका उक्त व्यवस्थाहरू जमिनमा रहेको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गरी सार्वजनिक हित कायम गर्ने उद्देश्यले ल्याईएका हुन् भनी लिखित जवाफमा उल्लेख गरिएको देखियो । ती कानूनी व्यवस्थाको अध्ययन गरी हेर्दा मोही लागेको जग्गामा रहेको द्वैध स्वामित्वलाई अन्त्य गर्ने विधायिकाको मनसाय रहेको स्पष्ट देखिन्छ । भूमिमा रहेको जग्गाधनी र मोहीको दोहोरो स्वामित्वको अन्त्य गरी मोही लगत कट्टा गर्ने र भूमिको उत्पादकत्वमा अभिवृद्धि गरी आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउने उक्त ऐनको उद्देश्यमा निवेदकले आपत्ति जनाएको अवस्था देखिँदैन ।

६. समयको परिवर्तन र सामाजिक आवश्यकताअनुरूप सर्वसाधारण जनताको सुविधा र आर्थिक हित कायम राख्न कस्तो कानून बनाउने वा भइरहेको कानूनमा के कस्तो संशोधन गर्ने भन्ने विषय विधायिकाको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने विषय

हो । सोहिअनुसार विधायिकाले भूमिसम्बन्धी ऐनमा संशोधन गरी दफा २६घ१ र २६घ३ समेतका व्यवस्था गरेको पाइन्छ । उल्लिखित व्यवस्थाले मोही लागेको जग्गा बाँडफाँड गर्नका लागि निवेदन दिन र यसरी परेका निवेदनहरूको फछ्यौट गर्ने विषयमा कानूनले समयसीमा निर्धारण गरेकाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारको उपयोगमा बन्देज लगाएको र संविधानसँग बाभिएको छ, भन्ने निवेदकको दावी रहेको छ ।

७. सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारको प्रत्याभूति गर्ने अन्तरिम संविधानको धारा १९(१) मा रहेको व्यवस्था हेर्दा “प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने हक हुनेछ,” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । सिद्धान्ततः संविधानप्रदत्त कुनै पनि मौलिक हक वा स्वतन्त्रता बन्देजरहित हुँदैनन् । निरपेक्ष हक वा स्वतन्त्रताको परिकल्पना गर्न पनि सकिँदैन । मौलिक हक वा स्वतन्त्रताकै रक्षाको लागि पनि त्यसको उपभोगमा केही सीमा वा बन्देजहरू निर्धारण गर्नु अपरिहार्य हुने कुरालाई स्वीकार गरिएको छ । संविधान स्वयं वा विधायिका निर्मित कानूनद्वारा त्यस्ता सीमा वा बन्देजहरू निर्धारण हुने गर्दछन् । उल्लिखित धारा १९ को व्यवस्थामा नै सम्पत्तिसम्बन्धी हक “कानूनको अधीनमा रही” उपयोग गर्न सकिने र संरक्षित हुने हकको रूपमा प्रत्याभूत भएको देखिन्छ । नागरिकले सम्पत्ति आर्जन गर्दा, भोग गर्दा, बेचबिखन लगायतका अन्य कारोबार गर्दा प्रचलित कानूनबमोजिम गर्नुपर्ने स्पष्ट संवैधानिक व्यवस्था भएकाले विधायिकी कानूनले यो हकको उपयोग र प्रचलनमा मुनासिव बन्देज लगाउन सक्ने वा नियमन गर्न सक्ने तथा कानूनको परिधिभित्र रहेर मात्र यो हकको उपभोग गर्न पाईने भन्ने देखिन्छ ।

८. कुनैपनि कानूनी व्यवस्था असंवैधानिक ठहर हुनका लागि त्यस्तो कानूनले संविधान

प्रदत्त मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाएको वा अन्य कारणले संविधानसँग बाभिएको हुनु पर्छ । त्यस्तो कानून तर्कसङ्गत, विवेकपूर्ण र न्यायपूर्ण रहेको छैन भन्ने स्पष्ट देखिनु पर्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ तथा २६घ३ को कानूनी व्यवस्थाले मोही लागेको जग्गा बाँडफाँड गर्न निवेदन दिने तथा त्यस्ता निवेदनहरूको फछ्यौट गर्ने विषयमा समयसीमा निर्धारण गरी यस विषयलाई नियमित गरेको देखिन आउँछ । माथि विवेचना गरिएअनुसार जमिनमा रहेको जग्गाधनी र मोहीको दोहोरो स्वामित्वको अन्त्य गरी मोही लगत कट्टा गर्ने र भूमिको उत्पादकत्वमा अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले विधायिकाले त्यस्तो व्यवस्था गरेको भन्ने देखिएको छ । कानूनको उक्त व्यवस्थाले मोही हकको समाप्ति हुने वा कानूनबमोजिम मोही लगत कट्टा नभएसम्म मोहीको हैसियतले जग्गा जोत्न नपाउने भन्ने किसिमले कुनै किसिमको बन्देज लगाएको देखिन आउदैन । यस्तो स्थितिमा उल्लिखित भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ तथा २६घ३ को कानूनी व्यवस्थाले अन्तरिम संविधानको धारा १९(१) द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिको हकलाई कुण्ठित तुल्याएको भन्ने निवेदकको जिकीरसँग सहमत हुन सकिँएन ।

९. अब निवेदकले मोही लागेको जग्गा बाँडफाँड सम्बन्धमा दिएको निवेदन दर्ता गरी आफ्नो नाममा मोही हक नामसारी गरी दिई मोहीको हैसियतबाट पाउने जग्गा बाँडफाँड गरिदिनु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने माग दावीका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ । निवेदकले दावी गरेको कि.नं. ४६२ को जग्गा अधिग्रहण सम्बन्धमा आफूलाई कुनै जानकारी नगराइएको, उक्त जग्गा मोहीको हैसियतमा निरन्तर रूपमा जोतकमोद गर्दै आएको भनी जिकीर लिएको पाइयो । उक्त जग्गामा निवेदकका पति वावुकाजी डंगोल

मोही रहेको भन्दै निज मोहीको पत्नीको हैसियतमा प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको पाइयो। निजले पतिका नामको मोहियानी हक भूमिसम्बन्धी ऐन र नियमावलीअनुसार आफ्नो नाममा नामसारी गरी सकेको भन्ने देखिन आउदैन। मोही नामसारी गर्नका लागि साधिकार निकाय भूमिसुधार कार्यालयमा निवेदन दिएकोमा त्यस्तो निवेदन दरपीठ गरी दिएको भए सो उपर प्रचलित कानूनबमोजिम पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन दिनुपर्ने हुन्छ। सोबमोजिम वैकल्पिक उपचारको मार्ग हुँदाहुँदै त्यसको अवलम्बन नगरी यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनबाट निर्णय हुन सक्ने अवस्था रहदैन। साथै प्रस्तुत रिटबाट तथ्य र प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी मोही नामसारीका सम्बन्धमा निर्णय गर्ने स्थिति समेत हुँदैन।

१०. जहाँसम्म रिट निवेदनमा जग्गा बाँडफाँड सम्बन्धमा दिएको निवेदन दर्ता गरी मोहीको हैसियतबाट पाउने जग्गा बाँडफाँड गरिदिन परमादेश माग गएको छ, त्यससम्बन्धमा हेर्दा, साविक कि.नं. २९ हाल कि.नं. ४६२ को जग्गा तत्कालीन श्री ५ को सरकारले ०४२।३।१४ को निर्णयअनुसार खानेपानीको लागि ट्यूबवेल निर्माणको लागि अधिग्रहण भई हाल काठमाडौँ उपत्यका खानेपानी व्यवस्थापन बोर्डको स्वामित्वमा रहेको कुरा लिखित जवाफमा उल्लेख भएको पाइन्छ। त्यसैगरी निवेदक आफैले खेती गरी आएको भनी उल्लेख गरेको व्यहोरा भूठा रहेको र उक्त जग्गा अधिग्रहणपश्चात् काठमाडौँ उपत्यका खानेपानी व्यवस्थापन बोर्डमार्फत् करारमा यस लिमिटेडले खानेपानी आयोजना सञ्चालन गरी निरन्तर रूपमा भोग चलन गरी आएको भन्ने व्यहोरा समेत काठमाडौँ उपत्यका खानेपानी लिमिटेडको लिखित जवाफमा उल्लेख गरिएको छ। उक्त जग्गाको जग्गाधनी मानरत्न तुलाधरले समेत विवादित जग्गा तत्कालीन श्री ५ को सरकारले अधिग्रहण गरेको र आफूले मुआब्जासमेत वृष्किलिएको

भनी स्वीकार गरेको तथा मिसिल संलग्न फाइलबाट समेत उक्त जग्गा खानेपानीको ट्यूबवेल निर्माण समेतका लागि अधिग्रहण भएको भन्ने देखिन आएको छ।

११. २०४२ सालमा जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ बमोजिम उल्लिखित जग्गा अधिग्रहण गर्ने निर्णय भएपछि उक्त जग्गाका मोही बाबुकाजी डंगोलकी श्रीमती यी रिट निवेदक तयु डंगोल र निजको छोरा बाबुलाल डंगोलले मिति २०४७।४।३० मा नेपाल खानेपानी तथा ढल निकास संस्थानसमक्ष मुआब्जा भुक्तानी पाउनको लागि निवेदन दिई संस्थानको मिति २०४७।५।३१ को सदर टिप्पणी र मिति २०४७।६।२५ को पत्र मुताविक निजहरूलाई मुआब्जा भुक्तानी दिने आदेश भएको मिसिल संलग्न कागजबाट देखिन आएको छ। त्यस कुरालाई इजलासमा निवेदकतर्फका कानून व्यवसायीले अस्वीकार गर्नु भएको पाइएन। यसरी जग्गा अधिग्रहण भइसकेपछि मोहीको हैसियतमा पाउने मुआब्जा दावी गरी यी निवेदक समेतले निवेदन दिएको कुरालाई लोप गरी जग्गा अधिग्रहण भएको कुरा आफूलाई जानकारी नै नभएको, जग्गाधनीले समेत जानकारी नदिएको भन्ने व्यहोरा रिट निवेदनमा उल्लेख गरी यस अदालतमा प्रवेश गरेको पाइँदा निवेदक सफा हात लिएर यस अदालतमा आएको भन्ने देखिन आएन। आफ्नो हक अधिकार हनन् भएको भनी उपचारमाग्न अदालतमा निवेदन लिइ आउँदा भएको व्यहोरा स्पष्ट खुलाई सफाहात लिएर प्रवेश गर्नुपर्नेमा सो मान्यताको विपरीत निवेदन दायर भएको देखिन आएको छ। साथै २०४२ सालमा जग्गा अधिग्रहण गर्ने निर्णय भएको र २०४७ सालमा मुआब्जा पाउनका लागि आफैले निवेदन दिएको स्थितिमा करीव २० वर्षको लामो अवधिपछि प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको पाइएकाले निवेदकले अनुचित विलम्ब गरी निवेदन दिएको समेत देखिन आयो।

१२. भूमिसम्बन्धी छैठौं संशोधन अध्यादेश, २०६२ ले दफा २६घ१मा संशोधन गरी जग्गा बाडफाँडका लागि नेपाल सरकारले सूचना प्रकाशन गरी तोकिएको म्यादभित्र निवेदन दिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरेअनुसार नेपाल सरकार भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयबाट मोहीलागेको जग्गा जग्गावाला र मोहीले बाँडफाँड गरी लिन निवेदन दिने म्याद २०६३ चैत मसान्तसम्म तोकिएको भनी मिति २०६३श२९ मा सूचना प्रकाशन भएको देखिन्छ। उक्त सूचनाबमोजिमको अवधिभित्र जग्गा बाँडफाँड गरी पाउन निवेदन नदिई करीव चार वर्षपछि मिति २०६७१११२ मा यी निवेदकले भूमिसुधार कार्यालयमा निवेदन दिएको देखिँदा तोकिएको अवधि व्यतीत गरी दिइएको त्यस्तो निवेदन दरपीठ गर्ने गरी भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौंले गरेको निर्णय कानूनविपरीतको भन्न सक्ने अवस्था रहेन।

१३. अतः माथि विवेचना गरिएअनुसारका आधार र कारणबाट रिट निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था देखिन नआएकाले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ।

१४. तर, भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र २६घ३ संशोधन गर्ने गरी जारी भएको भूमिसम्बन्धी छैठौं संशोधन अध्यादेश २०६२ ले ऐनको रूप ग्रहण गर्न नसकी अध्यादेश निष्क्रिय हुँदा मोही लागेको जग्गा मोही र जग्गाधनीको बीचमा बाँडफाँडका लागि निवेदन दिने र जग्गा बाँडफाँड गरिदिने बारेको संक्षिप्त हदम्यादको समाप्ति भईसकेको, त्यसले मोही लागेको जग्गामा रहेको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गरी मोही लगत कट्टा गर्ने र भूमिको उत्पादकत्वमा अभिवृद्धि गर्ने ऐनको पुनित उद्देश्य हासिल हुनमा अवरोध आएको अवस्था देखिनुका साथै जग्गावाला र मोहीले आ-आफ्ना हकको जग्गा बाँडफाँड गरी लिनदिनको लागि निवेदन दिने र कारवाही गर्ने कार्यमा अवरोध आउँदा जग्गाधनी र मोहीबीचको समस्या यथावत रहिरहने देखिएकाले मोही लागेको जग्गा मोही र जग्गाधनीको बीचमा

बाँडफाँड गर्ने सम्बन्धमा दफा २६घ१ र २६घ३ मा भएको अवधि सम्बन्धमा नीतिगत निर्णय लिइ उपयुक्त र व्यवहारिक व्यवस्था गर्नु भनी नेपाल सरकारका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ। यो आदेशको जानकारी विपक्षीलाई दिई दायरीको लगत कट्टागरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय
न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६९ साल भदौ १४ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: टीकाराम आचार्य

निर्णय नं.८९५८

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
रिट नं. ०६९-WF-०००८
आदेश मिति: २०७०११२१

विषय : उत्प्रेषण परमादेश।

निवेदक: डडेलधुरा जिल्ला, भद्रपुर गा.वि.स.वडा नं.
२ बस्ने कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेडको
प्रवन्धक (अधिकृत दर्शौ तह) पदबाट स्वेच्छिक
अवकाश लिएको चतुर्भुज भट्ट समेत
विरुद्ध

विपक्षी: काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा. वडा नं.
१६ कुलेश्वर स्थित कृषि सामग्री कम्पनी
लिमिटेड समेत

- सामान्यतः आय गरिन्छ भने त्यसमा कानूनबमोजिम कर लाग्दछ भन्ने कुराको अनुमान गरिनु पर्दछ । त्यसमा पनि कर लाग्ने र नलाग्ने भन्ने कुरामा कानूनमा भएका दुई व्यवस्थाबीच असमाञ्जस्यता देखिन्छ भने अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म कर लाग्दछ भन्ने व्यवस्थाको पक्षमा अनुमान गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

- अवकाश भुक्तानीबापत दिइएको अतिरिक्त सहूलियत रकममा पन्ध्र प्रतिशत वा पाँच प्रतिशतमध्ये के कति कर लाग्ने हो भन्ने सम्बन्धमा द्विविधा भएको भए सोही प्रक्रियाबमोजिम स्पष्ट हुन सकिनेमा कर प्रशासन गर्ने कर कार्यालयलाई विपक्षी नै नबनाई सीधै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको समेत कानूनसम्मत नदेखिने ।

(प्रकरण नं.१३)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता प्रेमबहादुर खड्का

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता कृष्णकुमार आडुदम्बे

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ड), १२, ६३, ६४, ६५(१), ७६, ८८(१)

आदेश

न्या.गिरीश चन्द्र लाल: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम दायर भई संयुक्त इजलासबाट सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(ख) बमोजिम कानूनको व्याख्या एवं एकरूपताको लागि पूर्ण इजलासमा पठाउने आदेश भएअनुसार पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

हामी निवेदकहरू कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेडमा विभिन्न मितिमा सेवा प्रवेश गरी अनवरत् रूपमा कार्यरत् रही आएका थियौं । कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेडको विभिन्न पदहरूमा कार्यरत रही मिति २०६५।१२।११ देखि लागू हुने गरी सेवा निवृत्त भएका छौं । हामी निवेदकहरू कम्पनीमा बहाल रही कामकाज गर्दाकै समयमा कम्पनीले मौजुदा कारोवारको दृष्टिमा जनशक्ति बोझिलो भएको र कारोवार स्थिति हालकै अवस्थामा रहँदा तलब भुक्तानी गर्न समेत कठिनाई हुने अवस्था देखिएकोले स्वेच्छक अवकाश योजना कार्यान्वयनको लागि सञ्चालक समितिबाट गठित उपसमितिको प्रतिवेदन कार्यान्वयनको लागि कम्पनीको व्यवस्थापनबाट सञ्चालक समितिमा एक प्रस्ताव पेश गरिएको थियो । कम्पनीको कारोवारको स्थिति हालकै अवस्थामा रहिरहे निकट भविष्य मै तलब भुक्तानी गर्न समेत कठिनाई हुने अवस्था सिर्जना भई सम्पत्ति बिक्री वितरण गरी सोबाट दायित्व व्यहोर्ने गरी अनिवाय अवकाश दिनु पर्ने स्थिति दृष्टिगत गर्दा उपसमितिको प्रतिवेदनअनुसार विगत वर्षहरूमा स्वेच्छक अवकाश योजना लागू गर्दा दिई आएका सुविधाहरू प्रदान गर्ने गरी स्वेच्छक अवकाशको सूचना प्रकाशित गर्ने भनी कम्पनीको सञ्चालक समितिबाट निर्णय भएको थियो र सोही निर्णयको आधारमा कम्पनीबाट मूलतः निम्न शर्तहरू उल्लेख गरी स्वेच्छक अवकाशको आवेदन आह्वान गरिएको सूचना मिति २०६५।११।१४ मा प्रकाशित भएको थियो:-

१. कम्पनीमा कार्यरत् इच्छुक स्थायी कर्मचारीहरूले कार्यालय प्रमुखसमक्ष मिति २०६५।१२।४ सम्म आवेदन गर्न सक्ने र स्वेच्छक अवकाश मिति २०६५।१२।११ देखि लागू हुने ।
२. २०६५ साल फागुन मसान्तसम्ममा उमेरको हदले अनिवार्य अवकाश हुने अवधिमा कम्पनीमा

डेढ बर्ष वा सो भन्दा बढी अवधि बाँकी रहेका कर्मचारीहरूलाई निजले कम्पनीमा सेवा गरेको खुद स्थायी सेवा प्रति बर्ष १ (एक) महिनाको हिसावले खाईपाई आएको तलब बराबरको रकमले हुन आउने रकम अतिरिक्त सहूलियत दिने ।

३. उपदान प्रयोजनको लागि ५८ बर्ष उमेर ननाघ्ने गरी (पाँच) बर्ष नोकरी अवधि थप गरी सेवा अवधि गणना गर्ने र सोहीअनुसारको उपदान दिने ।
४. अन्य सुविधाहरू कम्पनीको विनियमावली अनुसार हुने ।

उक्त मिति २०६५।११।४ मा प्रकाशित स्वेच्छिक अवकाशको सूचनाअनुसार हामी निवेदकहरूले आवेदन पेश गरेकोमा कम्पनीको मिति २०६५।१२।१० को निर्णयानुसार मिति २०६५।१२।११ गतेदेखि लागू हुने गरी हाम्रो स्वेच्छिक अवकाश स्वीकृत गरिएको थियो । हामी निवेदकहरूको स्वेच्छिक अवकाश भए पश्चात् हामीले पाउनु पर्ने उपदानलगायतका सुविधा रकममध्ये माथि दफा (ख) मा उल्लेख गरिएअनुसार खुद स्थायी सेवा अवधिमा प्रति बर्ष १ (एक) महिनाका दरले थप गरिएको अतिरिक्त सहूलियत रकममा १५ प्रतिशतका दरले आयकर कट्टी गरी भुक्तानी प्राप्त हुन आएकोले यस पूर्व मिति २०५९।२।२३, २०५९।६।७, २०६२।१२।९ र २०६४।४।२२ मा कार्यान्वयन गरिएका स्वेच्छिक अवकाशको कार्यक्रममा ५ (पाँच) प्रतिशतका दरले आयकर कट्टी गरी कर्मचारीहरूलाई उपदान रकम भुक्तानी गरेकोमा विगत र हाल प्रकाशित गरिएको सूचना, उक्त सूचनामा उल्लिखित सुविधा र शर्तहरू हुबहु एकै प्रकारको रहेको र आयकर ऐन, २०५८ र आयकर नियमावली, २०५९ मा पनि कुनै प्रकारको संशोधन नभएको अवस्थामा यसपटक १५ (पन्ध्र) प्रतिशतका दरले आयकर कट्टा गर्नुपर्ने कारण र औचित्यका विषयमा मिति

२०६५।१२।१६ को पत्रबाट जानकारी माग गर्दा १५ प्रतिशतका दरले कर कट्टी गर्नुपर्ने स्पष्ट र ठोस कारण नदिई एक महिनाको अतिरिक्त सुविधामा आयकर ऐन, २०५८ तथा आयकर नियमावली, २०५९ को दफा ८८(१) मा व्यवस्था भएवमोजिम कर कट्टी गरिएको जानकारी गर्नुहुन भनी मिति २०६५।१२।२६ को पत्रबाट हामीलाई सूचना प्रदान गरिएको थियो ।

प्रचलित नियम कानूनलाई अध्ययन गर्दा आयकर नियमावली, २०५९ नियम २० को उपनियम ६(क) र (ख) अनुसार ऐन प्रारम्भ हुनुभन्दा अघिका आय वर्षहरूमा (आयकर ऐन २०५८।१२।१९ देखि लागू भएको) कर्मचारीको सञ्चय कोष वा नागरिक लगानी कोषमा जम्मा भएको साँवा व्याजलगायतका रकममा र सो अवधिसम्म पाकेको उपदान तथा सञ्चित विदाबापतको रकममा कर छूट हुने उल्लेख भएको छ भने आयकर ऐन, २०५८ को दफा ६५ को १(क) र (ख) अनुसार स्वीकृत अवकाश कोषमा रहेको हितबाट भएको वा नेपाल सरकारबाट भएको अवकाश भुक्तानीमा आय गणना गर्दा त्यस्तो भुक्तानी एकमुष्ट रूपमा गरिएको छ भने यसरी गरिएको भुक्तानी रकमबाट सो भुक्तानी रकमको ५० (पचास) प्रतिशत वा पाँच लाख रूपैयाँ जुन बढी हुन्छ सो रकम घटाई हुने भुक्तानीलाई कर योग्य सम्पत्तिको निसर्गबाट प्राप्त लाभ मानी आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८ को उपदफा (१) बमोजिम ५ प्रतिशतका दरले कर कट्टी गर्नुपर्नेछ, भनी स्पष्ट किटानी व्यवस्था गरिएको छ । ऐन नियममा भएका यिनै प्रावधानअनुसार नै विपक्षी कम्पनीले विगत २०५९ सालदेखि ४ पटक स्वेच्छिक अवकाश योजना सम्पन्न गरिसकेको छ । साविकका चारैवटा स्वेच्छिक अवकाश कार्यक्रममा सहभागिता जनाउने कर्मचारीहरूलाई नियमानुसार ५ प्रतिशत कर कट्टा गरिएकोमा विपक्षीहरूले अन्यथा भन्न सक्ने ठाउँ छैन ।

विपक्षी कम्पनीबाट स्वेच्छिक अवकाश योजनाअन्तर्गत अवकाश लिइजाने कर्मचारीहरूलाई हालसम्म जे-जति उपदानलगायतका सरसुविधा रकमहरू भुक्तानी गरिएकोछ त्यो विपक्षी कम्पनीको नागरिक लगानी कोषमा स्थापना गरिएको स्वीकृत अवकाश कोषबाटै व्यहोरिँदै आएको छ। नेपाल सरकार वा स्वीकृत अवकाश कोषबाट भएको अवकाश भुक्तानीको हकमा दफा ६५ को उपदफा (१) बमोजिम गणना गरिएको लाभमा ५ प्रतिशतका दरले कर कट्टा गर्नुपर्ने स्पष्ट कानूनी प्रावधानको बर्खिलाप विपक्षी कम्पनीले एउटै कार्यालयमा कार्यरत समान कर्मचारीमा असमान व्यवहार गरी कसैलाई कानूनबमोजिम नै कर निर्धारण गरी कट्टा गर्ने कसैलाई पूर्वाग्रह राखी कानूनले तोकेको दरभन्दा बढी १५ प्रतिशत आयकर कट्टा गर्ने कार्य समानताको सिद्धान्तविपरीत भै अन्यायमा परेको हुँदा रिट निवेदन लिई उपस्थित भएका छौं।

अतः कम्पनीले अन्याय एवं गैरकानूनी कर कट्टा गरेको उल्लिखित कामकारवाही र निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी कानूनले तोके अनुसार ५ प्रतिशतका दरले नियमानुसार कर कट्टा गर्नु भनी कम्पनीको नाममा परमादेश लगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश पूर्जी जारी गरिपाऊँ। सम्मानीत अदालतबाट यस मुद्दाको अन्तिम किनारा नलागेसम्म कट्टा गरेको कर रकम कर कार्यालयमा नपठाई यथावत राख्नु भनी विपक्षी कम्पनीको नाममा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफैँ वा आफ्नो प्रतिनिधि द्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाउनु। साथै अन्तरिम आदेश जारी हुने नहुने भन्ने सम्बन्धमा विपक्षी

समेतलाई रोहवरमा राखी छलफल गर्न उपयुक्त हुने देखिएकोले सो प्रयोजनको लागि छलफलमा उपस्थित हुन विपक्षीहरूलाई सूचना दिई पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको आदेश।

यसमा प्रत्यर्थी कम्पनीबाट स्वेच्छिक अवकाश लिँदा निवेदकहरू भन्दा पूर्वका कर्मचारीहरूलाई भुक्तानी दिएको रकममा विभिन्न पटक ५ प्रतिशत मात्र आयकर काटिएको तर निवेदकहरूको हकमा १५ प्रतिशत आयकर काटिएकोले भेदभावपूर्ण व्यवहार भएको भन्ने निवेदन दावी भएकोले आयकर यति काटिनु पर्ने भन्ने प्रश्नको निराकरण अन्तिम सुनुवाइबाट हुने देखाएको हुनाले यो निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म हाललाई उक्त बमोजिम कट्टा गरिएको आयकरको रकम कर कार्यालयमा नपठाई यथावत् राख्नु भनी विपक्षीको नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ, भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको आदेश।

रिट निवेदकहरूले प्रस्तुत गर्नु भएको विवाद आयकर ऐन, २०५८ सँग सम्बन्धित रहेको र ऐनको दफा ७२ ले सो ऐनको कार्यान्वयन तथा प्रशासन गर्ने कामको जिम्मेवारी आन्तरिक राजस्व विभागलाई दिएको छ। कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेड आयकर लगाउने उठाउने सम्बन्धी विधायिकी वा कार्यकारी अधिकारी भएको निकाय नभै आफूले गर्ने भुक्तानीमा कानूनबमोजिम लाग्ने कर कटाई त्यस्तो कर रकम आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९० बमोजिम अनिवार्य रूपमा अर्को महिनाको पन्ध्र दिनभित्र राजश्व खातामा बुझाउने कर्तव्य भएको कम्पनी हो। यस अवस्थामा ऐनबमोजिम करको कार्यान्वयन र प्रशासन गर्ने आन्तरिक राजश्व विभागलाई तथा नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयलाई विपक्षी नै नबनाई दायर भएको प्रस्तुत निवेदन प्रथमदृष्टिमा त्रुटिपूर्ण भएकोले खारेजभागी छ।

कम्पनीले स्वेच्छिक अवकाश योजनाअन्तर्गत उपलब्ध गराएको थप अतिरिक्त

सुविधा बापतको रकममा १५ प्रतिशत नभई ५ प्रतिशत मात्र कर कट्टा गर्नुपर्ने भन्ने आधारलाई पुष्टि गर्न विपक्षी रिट निवेदकहरूले आयकर नियमावली, २०५९ को नियम २०(६) को खण्ड (क) र (ख) तथा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ६५(१)को खण्ड (क) र (ख) एवं साविकका स्वेच्छिक अवकाश योजनालाई आधार लिनु भएको पाइन्छ, जुन कानूनको वास्तविक मर्म र मनसायसँग मेल खाने देखिँदैन। आयकर नियमावली, २०५९ को नियम २०(६)(क) ले आयकर ऐन लागू हुनुअघिको आय वर्षहरूमा कर्मचारीको सञ्चयकोष वा नागरिक लगानी कोषमा जम्मा भएको साँवा व्याजलगायतका रकममा र सो अवधिसम्म पाकेको उपदान तथा संचित विदाबापतको रकममा कर छुट हुने व्यवस्था गरेको पाइन्छ भने आयकर ऐन, २०५८ को दफा ६५(१) को खण्ड (क) ले स्वीकृत अवकाश कोषमा रहेको हित बापत कोषले गरेको अवकाश भुक्तानीलाई आयमा समावेश गर्नुपर्ने भनिए तापनि खण्ड (ख) ले त्यस्तो भुक्तानी एकमुष्ट रूपमा गरिएको छ भने सो भुक्तानीको ५ प्रतिशत वा ५ लाख रूपैयाँमध्ये जुन बढी हुन्छ सो घटाई हुने भुक्तानीलाई व्यवसायिक करयोग्य सम्पत्तिको निसर्गबाट प्राप्त लाभ मानिनेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। यी व्यवस्था विपक्षी रिट निवेदकहरूका हकमा लागू हुने व्यवस्था होइनन्।

कम्पनीले स्वेच्छिक अवकाशअन्तर्गत थप अतिरिक्त सहुलियत दिएको रकम कुनै प्रचलित कानूनी व्यवस्थाको आधारमा वा कम्पनीको साविकदेखि लागू रहेको विनियमावलीको व्यवस्थाको आधारमा दिएको नभई अतिरिक्त सहुलियतबापतको रकम कम्पनीको व्यवस्थापनले छुट्टै निर्णय गरी उपलब्ध गराएको हुँदा यस्तो प्रकृतिको रकम आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ड)(१) ले परिभाषित गरेको अवकाश भुक्तानीको पारिभाषा भित्र पर्दैन। यस्तो प्रकारको भुक्तानी सम्बन्धमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८(१) मा वर्णित अर्थात् "...अवकाश भुक्तानी गर्दा कूल भुक्तानी रकमको पन्ध्र प्रतिशतका

दरले अग्रिम कर कट्टी गर्नुपर्नेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको आधारमा हेरिनु पर्ने हुन्छ। कम्पनीले उपलब्ध गराएको थप अतिरिक्त सहुलियतबापत भुक्तानी दिएको रकममा मात्र १५% का दरले कर कट्टी गरेको हुँदा सोलाई कानून विपरीत वा त्रुटिपूर्ण भन्न सकिने अवस्था छैन। कम्पनीको विनियमावलीमा भएको व्यवस्थाबमोजिम सेवा अवधिको आधारमा पाउने उपदान रकम हिसाब गरी उपदानको लाभमा पाँच प्रतिशत मात्र कर काटिएको छ, त्यस बाहेकको रकमले समेत यसै प्रकृतिको सुविधा पाउन सक्दैन। त्यसमाथी पनि यो रकम अन्तिम हुने नभै घटबढ भएको अवस्थामा विपक्षी रिट निवेदकहरू आन्तरिक राजश्व विभाग वा यस अन्तर्गतका कार्यालयमा सम्पर्कित रही हिसाब मिलान गर्ने अधिकार सुरक्षित नै रहेको छ।

कम्पनीले स्वेच्छिक अवकाशअन्तर्गत उपलब्ध गराएको सुविधाहरू मध्ये सेवा अवधिको आधारमा प्रति वर्ष १ महिना बराबरको तलब रकम अवकाशबापतको भुक्तानीबापतको रकम आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ड)(१) ले तोकेअनुसार अवकाश लिएको अवस्थामा दिइने भुक्तानी नभई २०६५ फागुन मसान्तसम्म उमेरको हदले अनिवार्य अवकाश हुने अवधिमा डेढ वर्ष वा सो भन्दा बढी अवधि बाँकी रहेका कर्मचारीहरूलाई स्थायी सेवा अवधिको आधारमा प्रति वर्ष १ महिनाको हिसाबले खाइपाई आएको तलब बराबरको रकम अतिरिक्त सहुलियतस्वरूप कम्पनीले उपलब्ध गराएको थप अतिरिक्त सुविधा हुँदा यस्तो रकमलाई अवकाशबापत प्राप्त भएको रकम मान्न मिल्दैन। कम्पनीले उपलब्ध गराएको थप वा अतिरिक्त सहुलियत अवकाश प्राप्त गर्ने कर्मचारीले कुनै कानूनको व्यवस्थाबमोजिम वा कम्पनीको विनियमावलीमा साविकदेखि उल्लेख भएको कारण पाउने अवस्था नभएकोले यो अवकाश कोष वा सञ्चय कोषमा राखिने अधिकारस्वरूप दावी गर्न सकिने रकम पनि होइन। यसर्थ अवकाश प्राप्त गर्दा कानूनतः भुक्तानी दिनैपर्ने अनिवार्यता

नभएको रकमलाई कम्पनीले आफ्नो सामाजिक कर्तव्यको रूपमा हेरी कम्पनीमा पुऱ्याउनु भएको सेवालाई कदर गर्दै सदाशयतास्वरूप उहाँहरूको अवकाशप्राप्त भविष्यको आर्थिक सुरक्षण हेतु उपलब्ध गराएको रकम हुँदा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८(१) बमोजिम १५ प्रतिशतका दरले कर कट्टी गरिएको कानूनबमोजिम नै छ ।

आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४२ अनुसार सालवसाली आर्थिक ऐनले यो ऐनमा संशोधन गर्न सक्छ । यसरी हरेक वर्ष आयकर ऐनका व्यवस्थाहरूमा परिवर्तन हुन सक्ने भएकोले यसअघि कुन परिस्थितिमा कुन कानूनी व्यवस्था अंगालेर कति कर कटाइएको थियो भन्ने तथ्य सान्दर्भिक विषय होइन । यदि कम कर काटिएको छ भने आन्तरिक राजश्व विभाग तथा मातहतका कार्यालयहरूले कम रकम उठाई कर समायोजन गरी कर चुक्ता गराउने अधिकार यथास्थितिमा रहेको छ । अतः यस अघि अग्रिम कर कम दरमा काटिएको थियो भन्ने विषयले नजीरको स्वरूप ग्रहण गर्न सक्दैन । विपक्षी रिट निवेदकहरूलाई कुनै द्विविधा भएको भए त्यसको निराकरणको लागि आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७६ अन्तर्गत विभागसमक्ष पूर्वादेश माग गरी लिखितरूपमा निवेदन पेश गर्ने अधिकार ऐनमै छ । निवेदकले ऐनमा तोकिएको सामान्य उपचारको मार्गसमेत अवलम्बन गरेको अवस्था छैन । निजहरूले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले प्रदान गरेको कुन मौलिक हक अधिकारमा कम्पनीले आघात पुऱ्याएको हो सो समेत प्रष्ट गरेको छैन ।

रिट निवेदकहरूलाई स्वेच्छक अवकाश योजनामा सहभागी भएबापत कम्पनीको व्यवस्थापनले स्थायी सेवाको आधारमा उपलब्ध गराएको अतिरिक्त थप सहूलियत रकममा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८(१) बमोजिम पन्ध्र प्रतिशत अग्रिम आयकर कट्टी गरिएको कानूनसंगत नै हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको

विपक्षी कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेड समेतको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

यसमा, निवेदकहरूले स्वेच्छक अवकाश लिँदा निजहरूले प्राप्त गरेको रकम भुक्तानी दिँदा १५ प्रतिशत कर कट्टी गरेको निर्णयसहितको फायल र यस अगाडिका अन्य स्वेच्छक अवकाश योजनाअन्तर्गत अवकाश लिएका कर्मचारीहरूलाई निजहरूले प्राप्त गरेको रकम भुक्तानी दिँदा ५ प्रतिशत कर कट्टी गरेको निर्णय सहितको फायल कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेडबाट उक्त संस्थानका कानून व्यवसायीमार्फत पेशीका दिन भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको आदेश ।

आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ड) ले गरेको पारिभाषिक व्यवस्था हेर्दा “अवकाश भुक्तानी” भन्नाले प्राकृतिक व्यक्तिले अवकाश लिएको अवस्थामा निजलाई दिइने भुक्तानी वा प्राकृतिक व्यक्तिको मृत्यु भएको अवस्थामा निजको आश्रितलाई दिइने भुक्तानीलाई समेटेको देखियो । प्रस्तुत विवादमा १५ प्रतिशतका दरले कर कट्टी गरी निवेदकहरूलाई भुक्तानी दिइएको विषयलाई आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ड) मा अवकाश भुक्तानी अन्तर्गत गरेको उल्लिखित परिभाषाले नसमेटेको भन्ने कुरालाई स्वयं विपक्षीहरूले लिखित जवाफमा स्वीकार नै गरेको देखिन्छ । स्वेच्छक अवकाश स्वीकृत गरी सोबापत कम्पनीको निर्णयानुसार निजहरूलाई भुक्तानी गरिएको अतिरिक्त सहूलियतबापतको रकम देखिन आएको हुँदा त्यस्तो अतिरिक्त सहूलियतबापतको रकमलाई सेवा निवृत्त कर्मचारीले अवकाश भए पश्चात् कानूनअनुरूप पाउने भुक्तानीको रूपमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८(१) को “अवकाश भुक्तानी” शब्दले समेट्ने देखिएन । अतिरिक्त सहूलियतबापतको रकममा सो दफा आकर्षित हुने भन्दै १५ प्रतिशतका दरले कर कट्टी गरी भुक्तानी दिने विपक्षी कम्पनीको निर्णय कानूनसम्मत रहेको भन्न र मान्न मिलेन ।

तर यस्तै विषय समावेश भएको निवेदक ज्ञानबहादुर चौधरी विरुद्ध कृषि सामग्री कम्पनी लि. समेत भएको २०६६-WO-०३३३ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको रिट निवेदनमा निवेदकले स्वेच्छक अवकाशवापत प्राप्त गरेको थप सुविधाको रकममा आय कर ऐन, २०५८ को दफा ८८(१) बमोजिम १५ प्रतिशत कर कट्टी हुने भनी गरिएको निर्णय रीतपूर्वककै देखिएको भनी यस अदालतबाट मिति २०६८।१।२ मा रिट खारेज गर्ने गरी निर्णय भएको देखिन्छ। त्यसै गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले स्वेच्छाले अवकाश लिएका निवेदकहरूले प्राप्त गरेको १० वर्षको एकमुष्ट निवृत्तिभरण रकममा अग्रिम निवृत्तिभरण धरौटी हिसाब (खाता संकेत नं.) खातामा राखिएको रकम एकमुष्ट रूपमा आन्तरिक राजश्व कार्यालयमा भुक्तानी गर्ने निर्णय र सो अनुरूपको कार्य बढेर हुनु पर्ने हो होइन भन्ने समेत प्रश्न समाहित रहेको निवेदक महेन्द्रराज पाण्डे समेत विरुद्ध नेपाल राष्ट्र बैंक, केन्द्रीय कार्यालय समेत भएको संवत् २०६२ सालको रिट नम्बर २६७७ को उत्प्रेषणमिश्रित परमादेशको रिट निवेदनमा आयमा आयकर प्रत्येक आर्थिक वर्षको दरले हिसाब गरिन्छ। १० वर्षको रकम एकमुष्ट कट्टा गरेपनि बिना हरहिसाब र बिना कारण १० वर्षको आयकर एकैपल्ट अग्रिम बुझाउने विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकको कार्य उचित भन्न नसकिएकोले उत्प्रेषणको आदेशले बढेर हुने भनी यस अदालतबाट मिति २०६४।४।२३ मा निर्णय भएको देखिन्छ।

स्वेच्छक अवकाश योजनाअन्तर्गत अवकाश कोषमा रहने रकम बाहेक छुट्टै निर्णयको आधारमा स्वेच्छक अवकाश योजना स्वीकार गरेबापत भुक्तानी हुने एकमुष्ट रकम आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ड) मा परिभाषित अवकाश भुक्तानीको दायरामा पर्ने नपर्ने के हो र यस्तो रकम भुक्तानी गर्दा उक्त ऐनको दफा ८८(१)अनुसार स्रोतमा कट्टा गर्नुपर्ने नपर्ने के हो भन्ने जस्ता प्रश्नहरूको निराकरण तथा

उल्लिखित आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८(१) को व्याख्या एवं न्यायिक एकरूपताको लागि प्रस्तुत मुद्दा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(ख) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६८।७।२७ मा भएको आदेश।

नियम बमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री प्रेमबहादुर खड्काले कम्पनीबाट स्वेच्छक अवकाश योजनाअन्तर्गत प्रकाशित सूचना बमोजिम निवेदकहरूले स्वेच्छक अवकाश लिएको हो। त्यसरी सूचना प्रकाशित गर्दा नै सेवा गरेको हरेक एक वर्षको एक महिनाको दरले हुन आउने अतिरिक्त सुविधा दिने कुरा उल्लेख भएको थियो। सोही विश्वासमा निवेदकले स्वेच्छक अवकाश लिएको हो। तर यसअघि स्वेच्छक अवकाश लिनेलाई दिइएको त्यस्तो अतिरिक्त सुविधामा पाँच प्रतिशत मात्र कर कट्टा गरिएकोमा निवेदकहरूका हकमा असमानरूपमा १५ प्रतिशत कट्टा गरियो। आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८(१) बमोजिम भनी त्यस्तो कर लगाइएको छ। तर निवेदकहरूलाई दिइएको उक्त रकम अवकाश भुक्तानीको रकम नभई अतिरिक्त सहूलियत भएकोले उक्त दफाअन्तर्गत पर्ने होइन। ऐनको दफा २(ड) को अवकाश भुक्तानीको परिभाषाअन्तर्गत यो विषय पर्दैन। अतः निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नु भयो।

विपक्षका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री कृष्णकुमार आइदम्बेले कम्पनीले कुनै पनि कर्मचारीलाई विभेद गरेको छैन। प्रचलित कानूनबमोजिम कर कट्टी गरिएको हो। यसअघि स्वेच्छक अवकाश पाएका ज्ञानबहादुर चौधरीले लिएको भुक्तानीमा समेत १५ प्रतिशत नै कर कट्टी गरिएको र त्यसउपर निजले दिएको रिट निवेदन खारेज भएको अवस्था छ। सुविधा लिने तर कर

नतिर्ने भन्ने कुरा मिल्दैन । गैरकानूनी रूपबाट कर कट्टी गरेको भए कर कार्यालयमा जान सकिन्थ्यो । निवदेक कर कार्यालयमा गएको र कर कार्यालयलाई विपक्षी बनाएको अवस्था समेत छैन । अतः रिट निवदेन खारेज हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नु भयो ।

पक्ष विक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उल्लिखित बहस जिकीर मनन गरी रिट निवेदन सहितको मिसिल, सम्बन्धित निर्णय फाइल र सम्बद्ध कानूनी व्यवस्थाहरू समेत दृष्टिगत गरी हेर्दा मुख्यतः देहायका प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखिन आएको छः-

१. स्वेच्छक अवकाश योजनाअन्तर्गत भुक्तानी दिइने अतिरिक्त सुविधाको रकम आयकर ऐन, २०५८ ले परिभाषित गरेअनुरूप अवकाश भुक्तानीअन्तर्गत पर्ने हो होइन ?
२. निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था छ, छैन ?

२. निर्णय दिनुपर्ने हुन आएका उपर्युक्त प्रश्नहरूमा प्रवेश गर्नुअघि प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्यगत अवस्थाका सम्बन्धमा संक्षिप्तरूपमा सिँहावलोकन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । वस्तुतः विपक्षी कम्पनीले यसअघिका स्वेच्छक अवकाशमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ६५(१) बमोजिम ५ प्रतिशतका दरले कर कट्टी गर्दै आएकोमा निवेदकहरूका हकमा दफा ८८(१) बमोजिम भनी १५ प्रतिशतका दरले कर कट्टी गरेको निर्णय भेदभावपूर्ण र गैरकानूनी भई निवेदकहरूको संविधान र कानूनप्रदत्त हकमा आघात पुगेको हुँदा उक्त गैरकानूनी निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी कानूनले तोकेबमोजिम ५ प्रतिशतले मात्र कर कट्टा गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने नै निवेदकहरूको मुख्य निवदेन माग दावी रहेको देखिन आउँछ ।

विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा निवदेकलाई कम्पनीको निर्णय अनुसार दिइएको अतिरिक्त सहूलियत अवकाश कोष भुक्तानीअन्तर्गत नपर्ने हुँदा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ६५(१) बमोजिम ५ प्रतिशत कर लाग्ने नभई दफा ८८(१) बमोजिम १५ प्रतिशत नै कर लाग्ने हो । त्यसमा कर कट्टी सम्बन्धमा कुनै द्विविधा भए दफा ७६ बमोजिम कर विभागसमक्ष निवेदन दिई प्रष्ट हुन सकिनेमा सीधै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने भन्ने समेत जिकीर लिइएको पाइन्छ ।

३. स्वेच्छक अवकाश लिँदा कम्पनीको निर्णयबाट प्रदान गरिएको प्रतिवर्ष एक महिनाको तलब बराबरको अतिरिक्त सहूलियत आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ड) को परिभाषाभित्र पर्ने नपर्ने तथा यस्तो रकम भुक्तानी गर्दा उक्त ऐनको दफा ८८(१) अनुसार स्रोतमा कर कट्टा गर्नुपर्ने नपर्ने के हो भन्ने प्रश्नहरूको निराकरण र व्याख्या एवं सो सम्बन्धमा यस अदालतबाट रिट नं.२०६६-WO-०३३३ र संवत् २०६२ सालको रिट नं.२६७७ को रिट निवेदनमा फरकफरक व्याख्या भएकोले न्यायिक एकरूपता हुनु पर्ने भन्ने समेत प्रश्न उठाई संयुक्त इजलासले पूर्ण इजलाससमक्ष पठाउने आदेश गरेअनुरूप पेश हुन आएको देखियो ।

४. उल्लिखित पृष्ठभूमिमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ । निवेदकहरूले प्रत्यर्थी कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेडले आह्वान गरेको स्वेच्छक अवकाश योजनाअन्तर्गत स्वेच्छक अवकाश लिएको भन्ने तथ्यमा विवाद रहेको पाइँदैन । त्यसरी अवकाश लिँदा प्रतिवर्ष एक महिनाको तलब बराबरको रकम अतिरिक्त सहूलियत दिने निर्णय भएको र त्यस्तो अतिरिक्त सहूलियतको रकम भुक्तानी लिँदा आयकर ऐनबमोजिम के कति कर कट्टा हुनुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा विवाद भएको पाइँन्छ ।

५. कुनै पनि संगठनको, आर्थिक, व्यवस्थापकीय र कामको प्रकृतिको दृष्टिकोणबाट के कति कर्मचारी भर्ना गर्ने, भर्ना गरिएका कर्मचारीलाई के कस्तो सेवा सुविधा प्रदान गर्ने र अवकाश दिँदा के कस्तो सहूलियत प्रदान गर्ने भन्ने विषय तय गर्ने गरिएको हुन्छ। निजी कम्पनीहरूमा लाभ र लागतको आधारमा यस्ता विषयहरू निर्धारण गरिन्छन् भने सरकारी क्षेत्रमा प्रचलित कानूनबमोजिम नै यस्ता विषयहरू तय गरिएका हुन्छन्। संगठनको कार्य प्रकृतिमा आएको संकुचन, आर्थिक मन्दी लगायतका कारणबाट भैरहेका कर्मचारी कटौती गर्नुपर्ने हुन्छ। यसरी बीचैमा कर्मचारी कटौती गर्दा कर्मचारीले असहयोग गर्ने र कानूनी अडचन समेत आउनसक्ने भएबाट आकर्षक सुविधा प्रदान गरी कर्मचारीहरूले स्वेच्छाले अवकाश लिने वातावरण सिर्जना गर्ने गरिन्छ। स्वेच्छिक अवकाश योजना (Voluntary retirement plan) पनि भनिने यस प्रकारको प्रक्रियालाई Golden handshake पनि भन्ने गरिन्छ।

६. यसरी स्वेच्छिक अवकाश लिँदा कर्मचारीहरूले प्राप्त गर्ने त्यस्तो अतिरिक्त सहूलियत रकम भुक्तानी गर्दा के कति कर कट्टी गर्नुपर्ने हो भन्ने विषयमा प्रवेश गर्नु वाञ्छनीय देखिन्छ। यसको लागि प्रचलित आयकर सम्बन्धी कानूनका व्यवस्थाहरू दृष्टिगत गर्नुपर्ने हुन्छ। आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ड) मा अवकाश भुक्तानीको परिभाषा दिइएको पाइन्छ। जस अनुसार प्राकृतिक व्यक्तिले अवकाश लिएको अवस्थामा निजलाई दिइने भुक्तानी समेतलाई अवकाश भुक्तानीको परिभाषाअन्तर्गत समेटिएको देखिन्छ। सो परिभाषाले अवकाश लिँदा पाउने विभिन्न शीर्षकहरूको रकमलाई वर्गीकरण नगरी कुनै पनि प्राकृतिक व्यक्तिले अवकाश लिँदा भुक्तानी पाएको सम्पूर्ण रकमलाई गोश्वारा रूपमा अवकाश भुक्तानीको परिभाषाअन्तर्गत समेटेको देखियो। यस्तो अवस्थामा कानूनले नै अवकाश लिँदा दिइने भुक्तानी, अवकाश भुक्तानी हो

भनी स्पष्टरूपमा परिभाषित गरेपछि त्यसमा बलपूर्वक व्याख्या गरिरहनु पर्ने स्थिति हुँदैन। त्यसमा पनि उक्त अतिरिक्त सहूलियत अवकाश लिएको कारणबाटै दिइएको र प्राप्त गरिएको भन्ने तथ्यमा विवाद छैन। अवकाश नलिने कर्मचारीलाई सो शीर्षकबाट त्यसरी रकम भुक्तानी नदिइएको र दिन सम्भव नहुने हुँदा सहूलियत वा अतिरिक्त सहूलियत जुनसुकै नामबाट दिइएको भएपनि निवेदकहरूले कम्पनीको सेवाबाट अवकाश लिएको एकमात्र कारणबाट त्यस्तो सुविधा दिइएकोले त्यस्तो रकम अवकाश भुक्तानीअन्तर्गत नै पर्ने देखिन्छ।

७. अब, आयकर ऐनले के कस्ता आय र भुक्तानीहरूमा के कसरी कर लगाउने वा छूट दिने व्यवस्था गरेको रहेछ भन्ने कुरा पनि हेरिनु पर्दछ। उक्त ऐनको दफा ५ मा करयोग्य आय र आयका शीर्षकहरूको वर्गीकरण गरेको देखिन्छ। उक्त दफामा अन्य कुराका अतिरिक्त व्यवसाय, रोजगारी र लगानीसमेतमा कर लाग्ने कुरा उल्लेख भएको पाइएकोले रोजगारीबाट प्राप्त गर्ने आयमा कर लाग्ने रहेछ भन्ने कुरामा विवाद देखिँदैन। तर दफा १२ र ६३ बमोजिम दावी गरिएको रकम घटाउनु पर्ने भन्ने दफा ५ को व्यवस्था भएकोले ती दफाहरू समेत दृष्टिगत गर्नुपर्ने हुन्छ। दफा १२ मा कर छूट पाएका संस्थाहरूलाई दिइएको चन्दा उपहारको विषय उल्लेख भएको देखिएकोले सो दफा प्रस्तुत सन्दर्भमा आकर्षित हुने देखिँदैन। त्यसै गरी दफा ६३ मा अवकाश कोषको स्वीकृति, त्यस्तो कोषमा जम्मा गरिने अवकाश योगदान करयोग्य आयबाट घटाउन पाउने र त्यसको सीमालगायतका विषय समेटिएका देखिन्छन्। प्रस्तुत विषय अवकाश भुक्तानीसँग सम्बन्धित देखिए पनि स्वीकृत अवकाश कोषबाट भुक्तानी पाउने अवकाश योगदानको रकम हो भन्ने नदेखिएकोले उक्त दफा समेत आकर्षित हुने देखिँदैन। यसरी नै दफा ६४ ले पनि अवकाश कोषमा रहेको रकमका सम्बन्धमा आय गणना वा कर कट्टी गर्ने प्रक्रियाका सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको

देखिएकोले उक्त कानूनी व्यवस्था समेत निवेदकहरूका सन्दर्भमा आकर्षित हुने देखिँदैन।

८. ऐनको दफा ६५ मा अवकाश भुक्तानीहरूका सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको देखिन्छ। तर सो दफाको उपदफा (१) मा स्वीकृत अवकाश कोषबाट रहेको हितबाट भएको आय र नेपाल सरकारबाट भएको अवकाश भुक्तानीसमेतको गणना गर्ने विषय उल्लेख गरिएको र उपदफा (२) मा स्वीकृति नलिएको त्यस्तो कोषमा रहेको हितबाट भएको लाभ गणना गर्ने विषय उल्लेख भएको देखिन्छ। त्यस्तै दफा ६६ मा अवकाश कोषमा रहेको हितबापतका खर्च र आम्दानीहरू उल्लेख भएको देखिँदा उक्त विषयहरूले समेत निवेदकहरूले प्राप्त गरेको स्वेच्छिक अवकाशबापतको अतिरिक्त सहूलियत रकमको भुक्तानीलाई समेटेको अर्थ गर्न मिल्ने देखिएन।

९. यस स्थितिमा ऐनको परिच्छेद-१७ अन्तर्गत भुक्तानीमा कर कट्टीसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाहरू हेर्नुपर्ने हुन्छ। यस परिच्छेदमा गरिएका अन्य व्यवस्थामध्ये दफा ८८(१) को व्यवस्था यस सन्दर्भमा सान्दर्भिक देखिएको छ। दफा ८८ को शीर्षक “लगानी प्रतिफल र सेवा शुल्कको भुक्तानी गर्दा कर कट्टी” भन्ने भई उपदफा (१) मा बासिन्दा व्यक्तिले नेपालमा स्रोत भएको ब्याज, प्राकृतिक स्रोत, भाडा, रोयल्टी, सेवा शुल्क, कमीशन वा विक्री बोनस र अवकाश भुक्तानीको रकम भुक्तानी गर्दा कुल भुक्तानी रकमको पन्ध्र प्रतिशतका दरले कर कट्टी गर्नु पर्नेछ, भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ। यस दफामा भुक्तानी दिँदा पन्ध्र प्रतिशतका दरले कर कट्टी गर्नुपर्ने शीर्षकहरू प्रष्ट रूपमा उल्लेख गरिएकोले उल्लिखित शीर्षकअन्तर्गत विवादको रकम पर्ने नपर्ने छुट्याउनु पर्ने हुन्छ। यस दफामा उल्लेख भएका १५ प्रतिशत कर कट्टी गरिने अन्य शीर्षकहरू प्रस्तुत सन्दर्भमा सान्दर्भिक छैनन्। कर कट्टी हुनुपर्ने भनी उल्लेख गरिएको अवकाश भुक्तानीको रकम भुक्तानी गर्दा भन्ने

वाक्यांशसमेत उक्त दफामा परेको देखिएबाट अवकाश भुक्तानी गरिएको कुल भुक्तानी रकममा १५ प्रतिशतका दरले कर कट्टी गर्नुपर्ने रहेछ, भन्ने स्पष्ट देखिन आउँछ।

१०. तर, यस अदालतको संयुक्त इजलास उक्त दफा ८८(१) मा अतिरिक्त सहूलियत भन्ने उल्लेख नभएको भनी अतिरिक्त सहूलियतबापतको रकममा सो दफा आकर्षित नहुने भन्दै १५ प्रतिशतका दरले सो रकममा कर कट्टी गरी भुक्तानी दिने विपक्षी कम्पनीको निर्णय उक्त दफा ८८(१) अनुरूप रहेको भन्न र मान्न मिलेन भन्ने निष्कर्षमा पुगेको देखिन्छ। संयुक्त इजलासबाट भएको उक्त व्याख्यालाई कानूनसम्मत मान्ने हो भने त्यसरी अतिरिक्त सहूलियतबापत दिइएको भुक्तानीमा कर कट्टी नै गर्न नहुने भन्ने निष्कर्षमा पुगनुपर्ने हुन्छ, जुन स्वीकृत अवकाश भुक्तानी कोषको रकममा समेत निश्चित प्रतिशत कर कट्टी हुने दफा ६५ को प्रावधान विपरीत देखिन्छ। सामान्यतः आय गरिन्छ, भने त्यसमा कानूनबमोजिम कर लाग्दछ, भन्ने कुराको अनुमान गरिनु पर्दछ। त्यसमा पनि कर लाग्ने र नलाग्ने भन्ने कुरामा कानूनमा भएका दुई व्यवस्थाबीच असमाञ्जस्यता देखिन्छ, भने अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म कर लाग्दछ, भन्ने व्यवस्थाको पक्षमा अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ। ऐनको दफा २(ड) मा गरिएको अवकाश भुक्तानीको परिभाषाअन्तर्गत अवकाश हुँदा दिइने सबै प्रकारका भुक्तानी रकम पर्ने भनी माथि प्रकरण प्रकरणमा छुट्टै व्याख्या गरिएकोले सो विषयम थप चर्चा गर्नुपर्ने अवस्था छैन। त्यसैले निवेदकहरूलाई जुनसुकै नामबाट दिइएको भए पनि अवकाशबापत नै भुक्तानी दिइएको हुँदा स्वेच्छिक अवकाशबापत दिइएको अतिरिक्त सहूलियत रकम पनि दफा २(ड) र ८८(१) मा उल्लेख गरिएको अवकाश भुक्तानीको परिभाषा र दायराभित्रै पर्ने देखिएको हुँदा सो अतिरिक्त सहूलियत यस दफाअन्तर्गत नपर्ने भन्ने व्याख्यासँग सहमत हुन सकिएन।

११. यस्तै विषय समावेश भएको निवेदक ज्ञानबहादुर चौधरी विरुद्ध कृषि सामग्री कम्पनी लि. समेत भएको २०६६-WO-०३३३ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको रिट निवेदनमा निवेदकले स्वेच्छिक अवकाश लिँदा प्राप्त गरेको थप सुविधाबापतको रकममा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८(१) अन्तर्गत नै पर्ने देखिएकोले प्रचलित कानूनको परिधिभित्रै बसेर विपक्षी निकायले १५ प्रतिशत कर कट्टी गरेको कानूनसम्मत देखिएकोले रिट निवेदन खारेज हुने भनी गरिएको व्याख्या नै उक्त ऐनको मर्म र भावनाअनुरूप देखिएकोले उक्त मुद्दामा गरिएको व्याख्या नै कायम हुन्छ ।

१२. नेपाल राष्ट्र बैंकले स्वेच्छाले अवकाश लिएका निवेदकहरूले प्राप्त गरेको १० वर्षको एकमुष्ट निवृत्तिभरण रकममा अग्रिम निवृत्तिभरण धरौटी हिसाब (खाता संकेत नं.) खातामा राखिएको रकम एकमुष्ट रूपमा आन्तरिक राजश्व कार्यालयमा भुक्तानी गर्ने निर्णय र सो अनुरूपको कार्य बढेर हुनुपर्ने हो होइन भन्ने समेत प्रश्न समाहित रहेको निवेदक महेन्द्रराज पाण्डे समेत विरुद्ध नेपाल राष्ट्र बैंक, केन्द्रीय कार्यालय समेत भएको संवत् २०६२ सालको रिट नम्बर २६७७ को उत्प्रेषणमिश्रित परमादेशको रिट निवेदनमा निवेदकहरूबाट निश्चित प्रयोजनको लागि कट्टा गरिएको रकम आन्तरिक राजश्व कार्यालयमा लगी बुझाउने भन्ने निर्णय एवं कार्य गैर जिम्मेवारीपूर्ण कार्य देखिएकोले उक्त कार्यहरू उत्प्रेषणको आदेशले बढेर हुने भनी यस अदालतबाट मिति २०६४।४।२३ मा निर्णय भएको देखिन्छ । उक्त विषय स्वेच्छिक अवकाश लिँदा भुक्तानी दिइने अतिरिक्त सहूलियतसँग सम्बन्धित नदेखिएकोले निवेदक ज्ञानबहादुर चौधरीको रिट निवेदनमा भएको व्याख्यासँग बाभिएको अवस्था देखिएन ।

१३. यसका अतिरिक्त यो ऐन लागू हुने अवस्थाका बारेमा कुनै द्विविधा भएमा आय कर ऐन, २०५८ को दफा ७६ बमोजिम कर विभागसमक्ष निवेदन दिई पूर्वादेश जारी गराउन सक्ने देखिन्छ । निवेदकले पनि पाँच प्रतिशत कर कट्टी हुनुपर्ने कुरा

स्वीकार गरेकै देखिन्छ । अवकाश भुक्तानीबापत दिइएको अतिरिक्त सहूलियत रकममा पन्ध्र प्रतिशत वा पाँच प्रतिशतमध्ये के कति कर लाग्ने हो भन्ने सम्बन्धमा द्विविधा भएको भए सोही प्रक्रियाबमोजिम स्पष्ट हुन सकिनेमा कर प्रशासन गर्ने कर कार्यालयलाई विपक्षी नै नबनाई सिधै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको समेत कानूनसम्मत देखिँदैन ।

१४. अब, निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ । पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा माथि प्रकरण प्रकरणमा गरिएको तथ्यगत विश्लेषण, कानूनको व्याख्या समेतको आधार कारणबाट कुनै पनि कर्मचारीलाई अवकाश हुँदा दिइने सबै प्रकारका भुक्तानीहरू आयकर ऐनको दफा २(ड) र ८८(१) बमोजिम अवकाश भुक्तानी अन्तर्गत पर्ने देखिएको स्पष्ट हुन्छ । त्यसकारण अवकाश भुक्तानी गर्दा छूट पाउने वा स्वीकृत अवकाश कोष वा स्वीकृत नभएको अवकाश कोषबाट दिइने भुक्तानीमा कानूनले तोके बमोजिम कर लगाउने वा कट्टी गर्ने विषयहरू बाहेकको अवकाश भुक्तानीमा दफा ८८(१) बमोजिम पन्ध्र प्रतिशत कर कट्टी गर्नुपर्ने भन्ने कुरा स्पष्ट भएको हुँदा निवेदकहरूलाई स्वेच्छिक अवकाश लिँदा दिइएको अतिरिक्त सहूलियत भुक्तानीमा सोहीअनुरूप कर कट्टी गरेको विपक्षीको निर्णय कानूनसम्मत नै देखिएकोले निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन । अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.प्रकाश वस्ती

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय

इति संवत् २०७० साल वैशाख १२ गते रोज ५ शुभम इजलास अधिकृत:- नारायण सुवेदी

निर्णय नं.८१५९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
रिट नं. ०६७-WO-०८९३
आदेश मिति: २०६९/१९/१४

विषय :- उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: सेन्ट्रल मिडिया प्रा.लि.का तर्फबाट
अधिकारप्राप्त गरी आफ्नो हकमा समेत
नरेन्द्र साह कलवार

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- साधिकार निकायबाट अनुमती प्राप्त गरी व्यवसाय सञ्चालन गरी तोकिएको समयमा नवीकरण समेत गरिएको अवस्थामा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने व्यक्तिको अधिकार स्वतः सिर्जना हुन जाने र त्यस्तोमा व्यवसाय सञ्चालनका वैध अपेक्षाहरू जागृत हुनुलाई अस्वाभाविक भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- कुनै पनि व्यवसाय सञ्चालनका लागि कानूनले गरेको प्रक्रिया र कार्यविधि निश्चित गर्नका लागि कानूनानुरूपको प्रक्रिया र विधिको अवलम्बन अपरिहार्य मानिन्छ । राज्य संयन्त्रभित्रका प्रत्येक अङ्गले आफ्नो कार्यक्षेत्र र कर्तव्य के हो भन्ने नबुझी जथाभावी रूपमा आफूलाई क्रियाशील गराउँदा त्यसले कानूनको शासनको मर्यादा भत्कन जाने ।

(प्रकरण नं.७)

- व्यवसाय सञ्चालनका सिलसिलामा कम्पनीबाट तोकिएका शर्तहरूको पालना भयो भएन भन्ने मूल्याङ्कन र अनुगमन गर्ने अधिकार मन्त्रालयलाई रहे भएकै देखिन्छ । तर ती शर्तहरू अनुसार व्यवसाय सञ्चालन भयो भएन भन्ने तर्फ मूल्याङ्कन नै नगरी केवल सार्वजनिक लेखा समितिको निर्देशनलाई आधार बनाइएको अवस्थामा त्यस्तो निर्देशित निर्णयलाई साधिकार निकायले आफ्नो कानूनप्रदत्त अधिकारको प्रयोग गरी भएको निर्णयको संज्ञा दिन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- नियम बनाउने आफ्नो कानूनी कर्तव्य लामो अवधिसम्म पूरा नगरी अकर्मण्य भएर रहने अनि नियम र कार्यविधि निश्चित नभएसम्मका लागि भनी व्यवसाय नै बन्द गर्ने गरी गरिएको निर्णयलाई कानूनानुरूपको निर्णय मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.९)

निवेदकतर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता राधेश्याम अधिकारी र हरिहर दाहाल तथा अधिवक्ताहरू त्रिलोचन गौतम, नवीनकुमार वर्मा र रमेशप्रसाद धिताल

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ताद्वय सूर्यनाथ प्रकाश अधिकारी र शंकरबहादुर राई

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ५७
- संविधानसभा (व्यवस्थापिक-संसदको कार्यसञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम ११०, ११५
- पर्यटन ऐन, २०३५ को दफा ४५क

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (२) बमोजिम यस अदालतमा दायर भै पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवम् आदेश यस प्रकार छ :

निवेदक कम्पनी, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा मिति २०५७/१५ मा द.नं. १३६५६/०५७ मा दर्ता भएको कम्पनी हो । यस कम्पनीले आफ्नो उद्देश्यअनुरूप Healthy & Pleasurable Activity अन्तर्गत विभिन्न किसिमका Coin, Token, Key, Cash, Bill (नोट), Ticket, Chips इत्यादिबाट चल्ने इलेक्ट्रोनिक डिजिटल मेशिनहरू, टेवल गोम्स, बलिङ्ग ऐल, अन्य खेल बारका साधनहरू जस्तै: Reel slot, Video slot, Video game, Poker, Progressive Link Jackpot, Pachinko, Derby game, Wheel of fortune, Multi Player Game जस्ता खेलहरू विभिन्न विद्युतीय माध्यमबाट खेलाइने गरिन्छ । सर्वसाधारण नेपाली जनताको पहुँच नपुग्ने ठूला तारे होटलहरू र अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल जस्ता विदेशी पर्यटकहरूको आगमन हुने र बस्ने पर्यटकीय स्थलहरूमा मात्र यस्ता खेलहरू खेलाउने गरिन्छ ।

निवेदक कम्पनीलाई नेपाल सरकार (मन्त्रीस्तर) को मिति २०६५/११/१३ को निर्णय भनी विभिन्न १६ वटा शर्तहरू राखी व्यवसाय सञ्चालन गर्न मिति २०६५/११/१५ को पत्रबाट अनुमती प्रदान गरिएको हो । पर्यटन ऐन, २०३५ को दफा ४५ क बमोजिम पर्यटन मन्त्रालयका विभिन्न इकाई प्रमुख एवं प्रतिनिधिहरूको उपस्थितिमा अनुमती प्रदान गर्ने निर्णय गरिएको हो । निवेदकले Coin, Token, Bill, Ticket, Chips इत्यादिबाट चल्ने इलेक्ट्रोनिक डिजिटल मेशिन, टेवल गोम्स, बलिङ्ग, ऐल, खेल बारको माध्यमबाट आगन्तुक पाहुना पर्यटकहरूलाई स्वस्थ मनोरञ्जन दिने उद्देश्यले व्यवसायिक रूपमा नै उल्लिखित खेल खेलाउने अनुमती पाएको, अनुमती

पत्रको अवधि एक आर्थिक वर्षको हुने र मिति २०६६ असार मसान्तभित्र सेवा सञ्चालन गरिसक्नु पर्ने शर्त तोकिएको छ । प्रत्येक आर्थिक वर्षको साउन महिनाभित्र नवीकरण गर्नुपर्ने प्रावधानअनुरूप आर्थिक वर्ष २०६७/०६८ सम्म निवेदनको अनुमतीपत्र नवीकरण भएको छ । साथै उल्लिखित अवधिसम्म लाग्ने सम्पूर्ण राजश्वसमेत निवेदकले चुक्ता गरिसकेको छ ।

विपक्षी पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, पर्यटन उद्योग महाशाखाले निवेदक कम्पनीलाई सम्बोधन गरी मिति २०६७/१२/२ मा पत्र लेखी “प्रस्तुत विषयमा व्यवस्थापिका संसद, सार्वजनिक लेखा समितिको निर्देशन अनुसार इलेक्ट्रोनिक मेशिनका माध्यमबाट खेल खेलाइने स्टल मेशिन (मिनी क्सासिनो) सञ्चालनसम्बन्धी कानून र कार्यविधि नबन्दासम्म सो मेशिन सञ्चालनसम्बन्धी कार्य रोकन र रोकन लगाउने नेपाल सरकार (माननीय मन्त्रीस्तर) बाट मिति २०६७/११/२७ मा निर्णय भएकोले सो निर्णयानुसार गर्नुहुन जानकारी गराइन्छ” भन्ने व्यहोराको पत्र दिइएको छ । यसरी निवेदकलाई दिइएको पत्र र पत्रमा उल्लिखित निर्णयले निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३(१), १८(१), १९(१)(२) द्वारा प्रदत्त मौलिक हक अधिकारहरूमा आघात पुगेकोले संविधानको धारा ३२ र १०७ (२) बमोजिम यो निवेदन लिई उपस्थित भएको छु ।

व्यवस्थापिका संसद नियमावली, २०६३ को नियम १८७ ले सार्वजनिक लेखा समितिको कार्यक्षेत्र र कर्तव्य तोकिएको हुँदा त्यसभन्दा बाहेकको विषयमा नेपाल सरकारलाई निर्देशन दिन पाउने अधिकार सो समितिलाई छैन । पर्यटन ऐन, २०३५ को दफा ४५ क अनुसार अनुमतीपत्र दिइएको र सो अनुमतीपत्रको अवधि कायम रहँदासम्म विनाआधार मेशिन सञ्चालनमा अबरोध गर्ने दिइएको उक्त पत्र स्वतः बदरभागी छ ।

तसर्थ पर्यटन उद्योग महाशाखाको मिति २०६७१२१२ को पत्र र सो पत्रमा उल्लिखित मिति २०६७११२७ को निर्णय एवं सार्वजनिक लेखा समितिको निर्देशनसमेतले निवेदकको संविधान प्रदत्त हकमा आघात परेको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी विपक्षीहरूको मिति २०६७१२१२ को पत्र र सो पत्रमा उल्लिखित मिति २०६७११२७ को निर्णय एवं विपक्षी लेखा समितिको निर्देशन तथा सोसँग सम्बन्धित पत्राचार समेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकले कानूनतः अनुमती प्राप्त गरी नवीकरण समेत गरिरहेको विद्युतीय प्रणालीमा आधारित स्वस्थ मनोरञ्जनका लागि सञ्चालित खेलहरू नरोक्नका लागि प्रतिषेधको आदेश जारी गरी अनुमती पत्रबमोजिमको कार्य गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ । साथै विपक्षी पर्यटन उद्योग महाशाखाको मिति २०६७१२१२ को पत्रबमोजिम निवेदकले अनुमती प्राप्त विद्युतीय स्वस्थ मनोरञ्जनात्मक खेल सञ्चालनसम्बन्धी कार्य रोक्दा धेरै मानिस प्रत्यक्ष रूपमा बेरोजगार हुने र निवेदकको करोडौंको लगानी डुबी घरवारविहीन भै अपूरणीय क्षति पुग्न जाने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम निर्णय नभएसम्मका लागि विपक्षीहरूका नाममा उक्त मिति २०६७१२१२ को पत्र र सो पत्रमा उल्लेख भएको मिति २०६७११२७ को निर्णयको कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ माग गरी लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु । साथै निवेदनमा अन्तरिम

आदेश समेतको माग रहेको देखिँदा अन्तरिम आदेश सम्बन्धमा छलफलको लागि मिति २०६७१२११४ को पेशी तोकी सोको सूचना दिई पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६७१२१८ मा भएको आदेश ।

यसमा निवेदकले पर्यटन ऐन, २०३५ को दफा ४५क बमोजिम व्यवसाय गर्न शर्तहरू तोकी अनुमतीपत्र प्राप्त गरी चालु आर्थिक वर्षको हकमासमेत नवीकरण गरेका र नवीकरणको अवधिसमेत बाँकी रहेको देखियो । निवेदकबाट उठाउनु पर्ने कुनै दस्तूर असूल गर्न बाँकी रहेको भन्ने पनि उल्लेख नभएको देखियो । निवेदकले अनुमतीपत्र प्राप्त गरी व्यवसाय सञ्चालन गरिसकेको देखिएको, निजले अनुमती पत्र वा कानूनको कुनै शर्त उल्लंघन गरेको भन्ने आधारमा निजले सञ्चालन गरेको व्यवसाय रोक्ने आदेश गरेको पनि नेपाल सरकार, पर्यटन मन्त्रालयको मन्त्रीस्तरीय मिति २०६७११२७ को निर्णयबाट देखिएको छैन, अनुमतीपत्रले अनुमती दिएको व्यवसायको सम्बन्धमा कानून बनाई नियमित गर्न सक्ने नै विषय देखिएको र त्यसको लागि सञ्चालित व्यवसाय नै रोक्न पर्ने औचित्य नदेखिएको साथै कानून वा अनुमतीका शर्तविपरीत काम गरेको भन्ने अवस्थाको अभावमा कुनै खास कानूनी आधार उल्लेख नगरिकन नवीकरण अवधि बाँकी रहँदारहँदै इजाजत पत्रबमोजिम सञ्चालित व्यवसाय रोक्न सुविधा र सन्तुलनको दृष्टिकोणले समेत नमिल्ने हुनाले निवेदकको हकमा विपक्षी पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयको मिति २०६७१२१२ को पत्र हाललाई बढीमा अनुमतीपत्र नवीकरण भएको अवधिसम्म कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा यो अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ । सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतबाट मिति २०६७१२११४ मा भएको आदेश ।

पर्यटन मन्त्रालयबाट तोकिएको विभिन्न १६ वटा शर्तहरू सहित Coin, Token, Bill, Ticket, Chips इत्यादिबाट चल्ने इलेक्ट्रोनिक डिजिटल मेशिनका माध्यमबाट पर्यटकहरूलाई स्वास्थ्य मनोरञ्जनका लागि व्यवसायिक रूपमा खेल खेलाउने अनुमती प्रदान भएको, व्यवस्थापिका संसद, सार्वजनिक लेखा समितिको मिति २०६७/१०/१९ को पत्रले कानून र कार्यविधि नबन्दासम्म खेल खेलाउनेसम्बन्धी कार्य रोक्ने र रोक लगाउने भन्ने निर्देशन प्राप्त भएको हुँदा उक्त निर्देशनबमोजिम नेपाल सरकार (माननीय मन्त्रीयस्तर) को मिति २०६७/११/२७ को निर्णय गरी सो निर्णय कार्यान्वयन गरिएको हुँदा निवेदन मागबमोजिम कुनै आदेश जारी हुनु पर्ने होइन, निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको माननीय मन्त्री, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, ऐ. मन्त्रालय तथा ऐ. मन्त्रालयअन्तर्गतको पर्यटन उद्योग महाशाखाका तर्फबाट पेश गरिएको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले आफ्नो निवेदनमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको के कस्तो काम, कारवाही वा निर्णयबाट निजको के कस्तो संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकारमा आघात परेको हो भन्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख गर्न सक्नु भएको छैन । कसैका विरुद्ध कुनै कुराको दावी लिँदा कसको के, कुन काम, कारवाही वा निर्णयका कारण निवेदकलाई के, कुन कानून प्रदत्त हकाधिकारमा के, कसरी आघात पर्न गएको हो भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरी सो कुरामा अदालतसमेत सन्तुष्ट हुने प्रमाण पेश गर्नु पर्दछ । केवल विपक्षी बनाउँदैमा वा दावी लिँदैमा निवेदकको दावी प्रमाणित हुन सक्दैन । राज्यभित्रका सबै कामकारवाही कानूनबमोजिम सञ्चालन हुनु पर्ने कानूनी राज्यको अवधारणाविपरीत केवल स्लट मेशिन (मिनी क्यासिनो) सञ्चालन हुँदै आएकोले सो व्यवसाय सञ्चालनसम्बन्धी कानून र

कार्यविधिको निर्माण गरेर मात्र सञ्चालन गर्न दिनु भन्ने सार्वजनिक लेखा समितिको निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा अख्तियार प्राप्त निकायका तर्फबाट भए गरेको काम कारवाहीलाई अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका तर्फबाट पेश गरिएको लिखित जवाफ ।

सार्वजनिक लेखा समितिको निर्णय समाजमा कुनै पनि काम कारवाही कानूनको आधारमा सञ्चालन होस्, त्यसको कार्यविधि पारदर्शी होस् भन्ने उद्देश्यबाट प्रेरित भएर गरिएको हो भन्ने स्पष्ट छ । कानूनको उचित प्रक्रियाबिना खेलको नाममा जुवाको प्रकृतिका कुनै पनि क्रियाकलापले प्रोत्साहन नपाओस्, समाजलाई सबै प्रकारका कुनै पनि विकृतिबाट मुक्त गर्न सकियोस्, अनाहकमा नागरिकले सम्पत्तिको बर्बाद गर्ने अवस्था सिर्जना नहोस् भन्ने बृहत्तर जनहित र राष्ट्रहितको भावनालाई मध्यनजर गर्दै जनप्रतिनिधिमूलक संस्था व्यवस्थापिका संसदको सार्वजनिक लेखा समितिबाट भएको उक्त कार्यबाट कुनै व्यक्ति वा संस्थाको व्यवसायिक हक हितमा असर पर्ने अवस्था छैन । संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम ११०, ११५ र १२७ को परिधिभित्र रहेर सार्वजनिक लेखा समितिले दिएको निर्देशनमा अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि विद्यमान छैन । तसर्थ निवेदन मागबमोजिम कुनै आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था नभएकाले निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको व्यवस्थापिका संसद, सार्वजनिक लेखा समितिका तर्फबाट पेश गरिएको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले विद्युतीय प्रणालीमा आधारित खेलहरू सञ्चालन सम्बन्धमा रोक लगाएको विषयमा यस मन्त्रालयबाट के कुन काम कारवाही भएको हो, आफ्नो रिट निवेदनमा कहीं कतै उल्लेख

नै नगरी यस मन्त्रालय समेतलाई हचुवाको भरमा विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन प्रथमदृष्टिमाै खारेजभागी छ । सार्वजनिक लेखा समितिले कानून प्रदत्त अधिकारअन्तर्गत निर्देशन दिएबमोजिम पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयबाट पर्यटनसँग सम्बन्धित विषयमा के कस्तो खेलहरू सञ्चालन गर्न दिने वा नदिने भन्ने विषयमा पर्यटनसम्बन्धी ऐन, कानूनबमोजिम विद्युतीय प्रणालीमा आधारित खेलहरू सञ्चालन गर्न रोक लगाउन सक्ने नै देखिँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अर्थ मन्त्रालयका तर्फबाट पेश गरिएको लिखित जवाफ ।

यस सम्बन्धमा व्यवस्थापिका संसदको सार्वजनिक लेखा समितिको निर्देशन, अधिकार प्राप्त निकाय तथा अधिकारीको निर्णयबमोजिम रोक लगाइएको हुँदा यस विषयमा गृह मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाइरहनु पर्ने होइन । तसर्थ निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयका तर्फबाट पेश गरिएको लिखित जवाफ ।

नियम बमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री राधेश्याम अधिकारी र श्री हरिहर दाहाल तथा अधिवक्ताहरू श्री त्रिलोचन गौतम, श्री नवीनकुमार वर्मा र श्री रमेशप्रसाद धितालले सार्वजनिक लेखा समितिबाट नयाँ इजाजतपत्र नदिने सम्मको निर्देशनलाई गलत रूपमा प्रयोग गरी दिइसकेका इजाजत नवीकरण नगर्ने कार्य त्रुटिपूर्ण छ । निवेदक जस्तै अन्य व्यवसायलाई रोक नलगाई निवेदकलाई रोक लगाउने कार्य selective भएकाले असमान व्यवहार भएको छ । तोकिएका शर्तहरू पालना गरिएको अवस्थामा नवीकरण गर्न इन्कार गर्न मिल्दैन, इजाजतपत्र प्राप्त गरेपछि सोअनुसार कार्य सञ्चालन गर्नका लागि लगानीसमेत भैसकेको अवस्थामा अकस्मात् कारोबार बन्द गरिदिँदा लगानी डुब्ने अवस्था उत्पन्न भएको छ । तसर्थ निवेदन

मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्दछ, भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो । त्यसैगरी विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान उपन्यायाधिवक्ताद्वय श्री सूर्यनाथ प्रकाश अधिकारी र श्री शंकरबहादुर राईले पर्यटन ऐनको दफा ४५क को दुरुपयोग गरी अनुमतीपत्र प्रदान गरिएको हुँदा त्यसलाई सच्याउने गरी भएको कार्यलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन । कानूनविपरीतका कार्यलाई निरन्तरता दिनु पर्दछ, भनी दावी लिन पनि हुँदैन । निवेदक कम्पनीसँग स्पष्टीकरण समेत सोधी प्रक्रिया पूरा गरी निर्णयमा पुगिएको हुँदा निवेदन खारेज हुनु पर्दछ, भनी वहस गर्नुभयो ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले मूलतः पर्यटकहरूलाई स्वस्थ मनोरञ्जनको लागि व्यवसायिक रूपमा खेल खेलाउन निश्चित शर्तसहित अनुमती प्रदान गरिएको र शर्तबमोजिम गरी आएको अवस्थामा मेशिन सञ्चालनसम्बन्धी कार्य रोक्ने र रोक्न लगाउने गरी भए गरेका निर्णयहरू र सोसम्बन्धी पत्रहरू समेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी अनुमतीबमोजिमको कार्य गर्न दिनु दिलाउनु भनी परमादेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने दावी लिएकोमा विपक्षीतर्फबाट कानून र कार्यविधि बनाई व्यवस्थित रूपमा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने उद्देश्यले सार्वजनिक लेखा समितिबाट निर्देशन प्राप्त भएको र सोही निर्देशन बमोजिम निवेदक कम्पनीबाट सञ्चालित खेल खेलाउने कार्यमा रोक लगाइएको हुँदा त्यसबाट निवेदकको कुनै पनि हक हनन भएको अवस्था नभएकाले निवेदन खारेजभागी छ भनी प्रतिवाद गरिएको देखिन्छ । निवेदनमा उठाइएका विषयहरू, सो सम्बन्धमा लिखित जवाफमा लिइएका जिकीरहरू र दुवै तर्फका कानून व्यवसायीहरूबाट प्रस्तुत गरिएको वहस जिकीरसमेतलाई विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा मुख्य रूपमा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भएको छः

१. प्रस्तुत विवादको विषयमा निर्देशन दिन पाउने अधिकार व्यवस्थापिका संसदको सार्वजनिक लेखा समितिलाई रहेको छ वा छैन ?
२. अनुमतीपत्रमा उल्लिखित शर्तअनुसार गरे नगरेको भन्ने सम्बन्धमा मूल्याङ्कन नै नगरी सार्वजनिक लेखा समितिको निर्देशनअनुसार भनी व्यवसायमा रोक लगाउने गरी भए गरेका कार्यहरूलाई कानूनानुरूपको मान्न मिल्छ वा मिल्दैन ?

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा उल्लिखित प्रश्नहरूमा प्रवेश गर्नु अघि प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यका बारेमा अवलोकन गरिनु सान्दर्भिक नै हुने देखिन्छ। कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा मिति २०५७।५।५ मा दर्ता भएको निवेदक कम्पनी सेन्ट्रल मिडिया प्रा.लि.ले Healthy & Pleasurable Activity अन्तर्गत विभिन्न किसिमका Coin, Token, Key, Cash, Bill (नोट), Ticket, Chips इत्यादिबाट चल्ने इलेक्ट्रोनिक डिजिटल मेशिनहरूको प्रयोग गरी पाहुनाहरूलाई स्वस्थ मनोरञ्जन गराउने उद्देश्यले व्यवसाय सञ्चालनको अनुमती माग गरेबमोजिम पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयअन्तर्गतको पर्यटन उद्योग महाशाखाबाट विभिन्न १६ वटा शर्तहरू राखी मिति २०६५।११।१५ मा अनुमती प्रदान गरिएको देखिन्छ। अनुमतीपत्रको अवधि एक आर्थिक वर्षको हुने, २०६६ असार मसान्तसम्म आफूले पाएको अनुमतीबमोजिमको कार्य शुरु गरिसक्नु पर्ने, प्रत्येक आर्थिक वर्षको साउन महिनाभित्र अनुमतीपत्र नवीकरण गर्नुपर्ने समेतका शर्तहरू अनुमतीपत्रमा रहेको देखिन्छ। त्यसरी अनुमतीपत्रअनुसार व्यवसाय प्रारम्भ भै आर्थिक वर्ष २०६६/०६७ र २०६७/०६८ को लागि नवीकरण समेत गरिएको भन्ने निवेदनसाथ संलग्न पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयअन्तर्गतको पर्यटन उद्योग महाशाखाको पत्रबाट देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०६७/०६८ को लागि मिति २०६७।५।१ मा गरिएको नवीकरण पछि निवेदक कम्पनीले २०६८ असार

मसान्तसम्म व्यवसाय सञ्चालन गर्न पाउने भन्ने देखिएको छ। तर यसैबीच उक्त महाशाखाको मिति २०६७।१२।२ को पत्रबाट व्यवस्थापिका संसद, सार्वजनिक लेखा समितिको निर्देशनअनुसार इलेक्ट्रोनिक मेशिनका माध्यमबाट खेल खेलाइने स्लट मेशिन (मिनी क्यासिनो) सञ्चालनसम्बन्धी कानून र कार्यविधि नबन्दासम्म सो मेशिन सञ्चालनसम्बन्धी कार्य रोक्ने र रोकन लगाउने नेपाल सरकार (माननीय मन्त्रीस्तर) को मिति २०६७।११।२७ मा निर्णय भएकोले सो निर्णयानुसार गर्नु भनी कम्पनीलाई सम्बोधन गरी पत्राचार भए पछि नै प्रस्तुत विवाद उठेको अवस्था देखिन आउँछ। निवेदक कम्पनीले आफूलाई व्यवसाय सञ्चालनको अनुमती प्राप्त भएको र सोही अनुमतीपत्रमा तोकिएबमोजिम व्यवसाय सञ्चालन गरी अनुमतीपत्र नवीकरण समेत भएको अवस्थामा अवधि बाँकी छँदै सार्वजनिक लेखा समितिको निर्देशनलाई टेकेर अकस्मात् मेशिन सञ्चालनमा रोक लगाउने गरी भएको कार्यले आफ्नो संविधानप्रदत्त हकमा आघात पुगेको भनी यो निवेदन दायर गरेको पाइन्छ।

३. उल्लिखित सन्दर्भमा प्रस्तुत विवादको विषयमा निर्देशन दिन पाउने अधिकार व्यवस्थापिका संसदको सार्वजनिक लेखा समितिलाई रहे नरहेको सम्बन्धमा संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्थालाई हेर्नु पर्ने हुन आउँछ। व्यवस्थापिका संसद, सार्वजनिक लेखा समितिको च.नं. १७१, मिति २०६७।१०।१९ को पत्रबाट पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय र गृह मन्त्रालयका सचिवलाई सम्बोधन गरी समितिको मिति २०६७।१०।१९ को बैठकको निर्णय कार्यान्वयनका लागि पत्राचार गरिएको देखिन्छ। सो पत्रमा पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयले गृह र अर्थ मन्त्रालयसँग परामर्श लिई १५ दिनभित्र कार्यविधि बनाई लागू गर्ने, क्यासिनो सञ्चालनसम्बन्धी कानून जतिसक्दो छिटो बनाउन पहल गर्ने र स्लट मेशिन (मिनी क्यासिनो) सञ्चालनसम्बन्धी कानून र कार्यविधि नबन्दासम्म सो मेशिन सञ्चालनसम्बन्धी

कार्य रोक्ने र रोक्न लगाउने भन्ने समेतको व्यहोरा उल्लेख गरिएको पाइन्छ। सो पत्र प्राप्त भएपछि पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयबाट निवेदक कम्पनीलाई आफ्नो बनाई स्पष्ट गर्न मिति २०६७११११ मा पत्राचार गरिएकोमा कम्पनीका तर्फबाट मिति २०६७१११५ मा स्पष्टीकरण पेश गरेको देखिन्छ। त्यसपछि मन्त्रालयबाट सार्वजनिक लेखा समितिको निर्देशनलाई आधार बनाएर मेशिन सञ्चालनसम्बन्धी कार्य रोक्ने र रोक्न लगाउने भनी नेपाल सरकार (माननीय मन्त्रीस्तर) बाट मिति २०६७११२७ मा निर्णय भएको भनी कम्पनीलाई पत्राचार गरिएको देखिन्छ।

४. यसरी निवेदक कम्पनीले अनुमती प्राप्त गरी व्यवसाय सञ्चालन गरेको र सो अनुमतीपत्रमा नै व्यवसाय सञ्चालनसम्बन्धी शर्तहरू निश्चित गरिएकोमा सो शर्तअनुसार भए नभएको सम्बन्धमा साधिकार निकायले अनुगमन मूल्याङ्कन गर्न पाउने कुरामा विवाद हुन सक्दैन। तर आफैले अनुमती दिने र अनुमतीपत्र नवीकरण समेत गर्ने र सो अवधि बाँकी छँदै हठात् कारोबार रोक्न निर्देशन दिँदा त्यसबाट सम्बन्धित व्यक्तिको हक अधिकारमा आघात पर्न जाने अवस्था आउन सक्छ। साधिकार निकायबाट अनुमती प्राप्त गरी व्यवसाय सञ्चालन गरिएको र तोकिएको समयमा नवीकरण समेत गरिएको अवस्थामा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने व्यक्तिको अधिकार स्वतः सिर्जना हुन जाने र त्यस्तोमा व्यवसाय सञ्चालनका वैध अपेक्षाहरू जागृत हुनुलाई अस्वाभाविक भन्न मिल्दैन।

५. अनुमती प्राप्त गरी व्यवसाय सञ्चालन गरेको अवस्थामा अनुमतीपत्रमा उल्लेख गरिएका शर्तअनुसार भएन वा कानून प्रतिकूलका कार्यहरू भए भने साधिकार निकायले त्यसमा प्रश्न उठाउन नसक्ने भन्ने हुँदैन। तर प्रस्तुत विवादमा त्यस्तो अवस्था नदेखाई केवल सार्वजनिक लेखा समितिको निर्देशनलाई मात्र आधार बनाएर मेशिन सञ्चालनमा रोक लगाइएको पाइँदा सार्वजनिक

लेखा समितिको क्षेत्राधिकारको प्रश्न उठेको हो। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ५७ मा व्यवस्थापिका संसदका समितिहरूको गठन, काम कारवाही र अन्य कुरा नियमित गर्नका लागि नियमावली बनाउने व्यवस्था गरिएअनुसार संविधानसभा (व्यवस्थापिका-संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ तर्जुमा गरिएको पाइन्छ। सो नियमावलीको नियम ११० ले सरकारलाई व्यवस्थापिका-संसदप्रति उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन सरकारबाट भए गरेका काम कारवाहीको अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी आवश्यक निर्देशन वा राय सल्लाह दिन विभिन्न समितिहरू रहने भनी व्यवस्था गरेको र त्यसमध्ये सि.नं. ७ मा सार्वजनिक लेखा समितिको कार्यक्षेत्र तोकिएको पाइन्छ। जसअन्तर्गत सार्वजनिक लेखा र महालेखा परीक्षकको प्रतिवेदनलाई समावेश गरिएको देखिन्छ। यस आधारमा सार्वजनिक लेखा समितिले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्रको विषयमा नेपाल सरकारलाई आवश्यक निर्देशन र राय सल्लाह दिन पाउने कुरामा विवाद हुन सक्दैन। त्यसो गरिनु जनउत्तरदायी शासन प्रणालीको महत्वपूर्ण चरित्र नै हो। तर आफूलाई प्रदान गरिएको अधिकारक्षेत्रको उल्लंघन गरी जुनसुकै विषयमा पनि हस्तक्षेप गर्ने अधिकार व्यवस्थापिका संसद वा त्यस अन्तर्गतको समितिलाई रहँदैन। राज्य संयन्त्रभित्रका अवयवहरूको अधिकारक्षेत्र संविधान, ऐन, नियमले निश्चित गरिदिएका हुन्छन्। कानूनले तोकेको अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गरी आफ्नो जिम्मेवारीलाई प्रभावकारी रूपमा निर्वाह गर्नु नै सम्बन्धित निकायको कर्तव्य बन्दछ। कानूनी शासनले जहिले पनि कानून पालनामा जोड दिन्छ। अर्काको अधिकारक्षेत्रमा हस्तक्षेप नहुने गरी आफ्नो अधिकारको प्रयोग गर्नु पनि कानूनी शासनको महत्वपूर्ण पक्ष हो।

६. प्रस्तुत विवादमा सार्वजनिक लेखा समितिले आफूलाई अधिकार नै नभएको विषयमा अनधिकृत रूपमा हस्तक्षेप गरेको भन्ने समेतको

प्रश्न उठेको छ। संविधानसभा (व्यवस्थापिका-संसदको कार्यसञ्चालन) नियमावलीले सार्वजनिक लेखा समितिलगायत संसदका विभिन्न समितिहरूको अधिकारक्षेत्र निश्चित गर्ने सन्दर्भमा नियम ११५ मा विषयगत समितिको काम, कर्तव्य र अधिकारअन्तर्गत सार्वजनिक लेखा समितिले व्यवस्थापिका-संसदमा पेश गरिएको महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लिखित बेरुजुको जाँच गरी महालेखा परीक्षकद्वारा भए गरेका काम कारवाही र सो सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायबाट हुनु पर्ने काम कारवाही कानूनसंगत र औचित्यपूर्ण तवरबाट भए नभएको सम्बन्धमा समेत अध्ययन गरी आवश्यक निर्णय गर्ने र जाँच गर्न उपयुक्त देखिएको अन्य सार्वजनिक लेखाको जाँच गरी वार्षिक अनुमान पेश गर्नु अगावै सभामा प्रतिवेदन पेश गर्ने अधिकार प्राप्त गरेको देखिन्छ। यसबाट पनि सार्वजनिक लेखा समितिलाई सार्वजनिक लेखा र महालेखा परीक्षकको प्रतिवेदन समेतका दुई विषयमा मात्र अनुगमन मूल्याङ्कन गरी आवश्यक निर्देशन दिन र राय सल्लाह दिन पाउने अधिकार रहेको पाइन्छ। तर समितिले मिति २०६७१०१९ मा पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय समेतलाई सम्बोधन गरी लेखिएको पत्रबाट सार्वजनिक लेखा वा महालेखा परीक्षकको प्रतिवेदनमा अध्ययन, जाँचबुझ वा औचित्यताको परीक्षण गरिएको वा सोही सिलसिलामा त्यस्तो निर्णय गरिएको भन्ने खुल्दैन। स्लट मेशिन (मिनी क्यासिनो) सञ्चालन सम्बन्धी कानून र कार्यविधिको विषय सार्वजनिक लेखा वा महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनसँग सम्बन्धित विषय हो भन्ने पनि कहिकैबाट देखिन आउँदैन।

७. कुनै पनि व्यवसाय सञ्चालनका लागि कानूनले निश्चित प्रक्रिया र कार्यविधिको अपेक्षा गरेको अवस्थामा त्यस्तो व्यवस्था गर्नु अपरिहार्य हुन्छ। तर त्यस्तो प्रक्रिया र कार्यविधि निश्चित गर्नका लागि पनि कानून अनुरूपको प्रक्रिया र विधिको अवलम्बन अपरिहार्य मानिन्छ। राज्य संयन्त्रभिन्नका प्रत्येक अङ्गले आफ्नो कार्यक्षेत्र के हो

र आफ्नो कर्तव्य के हो भन्ने नबुझी जथाभावी रूपमा आफूलाई क्रियाशील गराउँदा त्यसले कानूनको शासनको मर्यादा भत्कन्छ। स्लट मेशिन सञ्चालनको विषयमा यदि महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा बेरुजु औल्याइएको अवस्था थियो वा सो विषय सार्वजनिक लेखासँग सम्बन्धित थियो भने त्यसमा सार्वजनिक लेखा समितिले आफ्नो अधिकारक्षेत्र स्पष्ट गरी छलफलद्वारा निर्णय गर्न पाउने कुरामा विवाद हुन सक्दैन। तर समितिको निर्णय व्यहोरामा कहिले पनि त्यस्तो आधार खुलाइएको पाईदैन भने लिखित जवाफका माध्यमबाट आफ्नो अधिकारक्षेत्र स्थापित गर्न सकेको अवस्था पनि मिसिलबाट खुल्दैन। तसर्थ सार्वजनिक लेखा समितिको मिति २०६७१०१९ को निर्णय भनी पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयका सचिव समेतलाई सम्बोधन गरी लेखिएको पत्रको प्रकरण ३ मा उल्लिखित “स्लट मेशिन (मिनी क्यासिनो) सञ्चालनसम्बन्धी कानून र कार्यविधि नबन्दासम्म सो मेशिन सञ्चालनसम्बन्धी कार्य रोक्ने र रोक्न लगाउने” भन्नेसम्मको व्यहोरा कानूनअनुरूपको देखिन आएन।

८. अब, अनुमतीपत्रमा उल्लिखित शर्त अनुसार गरे नगरेको भन्ने सम्बन्धमा मूल्याङ्कन नै नगरी सार्वजनिक लेखा समितिको निर्देशनअनुसार भनी व्यवसायमा रोक लगाउने गरी भए गरेका कार्यहरूलाई कानूनअनुरूपको मान्न मिल्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय अन्तर्गतको पर्यटन उद्योग महाशाखाले मिति २०६७१२२ मा निवेदक कम्पनीलाई सम्बोधन गरी लेखेको पत्रमा नेपाल सरकार (माननीय मन्त्रीस्तर) को मिति २०६७११२७ को निर्णयको आधार केवल सार्वजनिक लेखा समितिको निर्देशनलाई मात्र बनाएको भन्ने देखिन्छ। सार्वजनिक लेखा समितिले औल्याएको विषयमा अध्ययन वा जाँचबुझ गरी माननीय मन्त्रीस्तरबाट निर्णय भएको भन्ने व्यहोरा उक्त निर्णयबाट खुल्न आएको छैन। निर्णय गर्दा विवादको विषयका

सवै पक्षमा मूल्याङ्कन गरी विवेक प्रयोग भएको भन्ने अवस्था पनि देखिँदैन। बरु सार्वजनिक लेखा समितिबाट दिइएको निर्देशनलाई मन्त्रालयले यथावत् रूपमा आफ्नो निर्णय बनाएको भन्ने देखिएको छ। निवेदक कम्पनीलाई व्यवसाय सञ्चालन गर्न मिति २०६५।११।१५ मा अनुमती प्रदान गर्दा मन्त्रालय स्वयंले नै १६ वटा शर्तहरू तोकिएको अवस्था छ। व्यवसाय सञ्चालनका सिलसिलामा कम्पनीबाट ती शर्तहरूको पालना भयो भएन भन्ने मूल्याङ्कन र अनुगमन गर्ने अधिकार मन्त्रालयलाई रहे भएकै देखिन्छ। तर ती शर्तहरू अनुसार व्यवसाय सञ्चालन भयो भएन भन्ने तर्फ मूल्याङ्कन नै नगरी केवल सार्वजनिक लेखा समितिको निर्देशनलाई आधार बनाइएको देखिएबाट त्यस्तो निर्देशित निर्णयलाई साधिकार निकायले आफ्नो कानूनप्रदत्त अधिकारको प्रयोग गरी भएको निर्णयको संज्ञा दिन मिल्ने हुँदैन।

९. पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय समेतलाई सार्वजनिक लेखा समितिका तर्फबाट दिइएको निर्देशनमा अन्य कुराका अतिरिक्त १५ दिनभित्र कार्यविधि बनाई लागू गर्ने भन्ने समेतको व्यहोरा रहेको छ। तर उक्त निर्देशनअनुसार सो मन्त्रालयले कार्यविधि बनाई लागू गरेको पाइँदैन। न त इजाजतपत्रमा तोकिएका शर्तहरूको उल्लंघन भएको भनी इजाजतपत्र खारेज गरेको अवस्था नै छ। पर्यटन ऐन, २०३५ को दफा ४५क ले जलयात्रा (य्याफ्टड), ग्लाइडिङ, बेलुनिङ, जंगल सफारी, क्याम्पिङ, हाईकिङ, स्काईड तथा तोकिएका अन्य पर्यटन व्यवसायहरूको दर्ता गर्ने, इजाजत लिने, नवीकरण गर्ने, सञ्चालन गर्ने, इजाजत दस्तूर तिरी तोकिएबमोजिम अनुमती लिनुपर्ने भनी स्पष्ट रूपमा कानूनी आधार तय गरिनु पर्ने अनिवार्यतालाई इङ्गित गरेको पाइँन्छ। तर ऐनको व्यवस्थाअनुसार नियम बनाई तोकिनु पर्नेमा यतिका वर्षसम्म पनि कार्यविधि निश्चित गरिएको अवस्था देखिँदैन। आफूले बनाउनु पर्ने नियम भने नबनाउने तर आफूले शर्तहरू तोकै व्यवसाय सञ्चालनको अनुमती दिएको

अवस्थामा त्यसरी तोकिएका शर्तअनुसार गरे नगरेको भन्नेतर्फ मूल्याङ्कन नै नगरी हठात् कारोबार नै बन्द गर्ने हदसम्मको निर्णय गर्नुको कानूनसंगत आधार र कारण देखिँदैन। त्यसरी नियम बनाउने आफ्नो कानूनी कर्तव्य लामो अवधिसम्म पूरा नगरी अकर्मण्य भएर रहने अनि नियम र कार्यविधि निश्चित नभएसम्मका लागि भनी व्यवसाय नै बन्द गर्ने गरी गरिएको निर्णयलाई कानून अनुरूपको निर्णय मान्न मिल्ने।

१०. अब, निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने नहुने सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि विवेचना गरिएको आधारमा सार्वजनिक लेखा समितिले आफ्नो क्षेत्राधिकार बाहिरको विषयमा प्रवेश गरी निर्देशन दिएको र सो निर्देशनलाई मात्र आधार बनाएर पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयबाट निर्णय भएको भन्ने देखिएको छ। तसर्थ सार्वजनिक लेखा समितिको मिति २०६७।१०।१९ को निर्णय मध्ये प्रकरण ३ मा रहेको “स्लट मेशिन (मिनी क्यासिनो) सञ्चालनसम्बन्धी कानून र कार्यविधि नबन्दासम्म सो मेशिन सञ्चालनसम्बन्धी कार्य रोक्ने र रोक्न लगाउने” भन्ने हदसम्मको निर्णय र सो निर्णयका आधारमा नेपाल सरकार (माननीय मन्त्रीस्तर) बाट मिति २०६७।११।२७ मा भएको निर्णय एवं सो बमोजिम भए गरेका अन्य कार्यहरू समेत कानूनअनुरूपको नदेखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ। यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी

इति संवत् २०६९ साल फागुन ९ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत:- उमेश कोइराला

निर्णय नं.८९६०

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
०६८-WO-१२८२
आदेश मिति: २०६९/११/१४

विषय: उत्प्रेषणमिश्रित परमादेश ।

निवेदक: पाँचथर जिल्ला, यासोक गा.वि.स.वडा
नं. १ वस्ने गोले मगर समेत
विरुद्ध
विपक्षी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग
समेत

- राज्यका हरेक अङ्ग तथा पदाधिकारीहरूका कामकारवाही र क्रियाकलाप कानूनसम्मत हुनु पर्दछ । कोही पनि कानूनभन्दा बाहिर जान सक्दैन । कुनै पनि निकायले जतिसुकै राम्रो परिणाम आउने काम गरे पनि यदि त्यो काम गर्ने अधिकार त्यो निकायलाई छैन अर्थात् नभएको अधिकार प्रयोग गरी निर्णय भएको छ भने त्यस्तो निर्णयले वैद्यता प्राप्त गर्न सक्दैन । किनकि कानूनी शासनमा कानूनबमोजिम भए गरेको कामले मात्र मान्यता पाउने ।

(प्रकरण नं.७)

- प्रचलित कानूनले जिल्ला वन कार्यालयको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने विषयमा हस्तक्षेप गर्ने गरी सुनुवाइको मौका समेत नदिई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको निर्णय एवं पत्रले कानूनी मान्यता पाउन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.८)

निवेदकको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू कृष्ण
सापकोटा र तिलप्रसाद गौतम
विपक्षीको तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता
सरोजराज गौतम

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६८, नि.नं. ८५५८, पृ. २६२,
- नेकाप २०६८, नि.नं. ८७१४, पृ. ११२

सम्बद्ध कानून:

- वन ऐन, २०४९ को दफा ४७

आदेश

न्या.गिरीश चन्द्र लाल: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ एवं धारा १०७(२) अन्तर्गत परेको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छः-

मालपोत कार्यालय पाँचथरमा निवेदकहरूको नाउँमा दर्ता भै जग्गाधनी प्रमाणपूजा प्राप्त गरी निजी हकभोग आवाद रहेको जग्गामध्ये म निवेदक प्रेमबहादुर कुँवरको नाउँमा दर्ता रहेको जिल्ला पाँचथर, माङ्गजावुङ्ग गा.वि.स.वडा नं ७ (ख) कि.नं. २१, १५१ र १९, म निवेदक वीरेन्द्रबहादुर निरौलाको नाउँमा दर्ता रहेको ऐ.ऐ.वडा नं. ९(क) कि.नं. १६१ र १६३, म गोले मगरको नाउँमा दर्ता रहेको जि. पाँचथर यासोक गा.वि.स.वडा नं. १(ह) को कि.नं. ४६ र ५१ म लक्ष्मीप्रसाद राईको नाउँमा दर्ता रहेको ऐ.वडा नं. १(घ) को कि.नं. १५२ निवेदकमध्येका हामी तिलबहादुर निरौला र बालकृष्ण निरौलाको नाउँमा दर्ता रहेको, जि. पाँचथर माङ्गजावुङ्ग वडा नं. ९ (घ) कि.नं. २, म टिकाबहादुर घिमिरेका नाउँमा दर्ता रहेको ऐ. स्यावरुम्वा गा.वि.स.वडा नं. ६ (ख) कि.नं. ३८ र ४१, म अमरसिंह थापाको नाउँमा दर्ता रहेको जि. पाँचथर यासोक गा.वि.स.वडा नं. १(ट) कि.नं. १०, ३९ र ४०, म भक्तबहादुर कार्कीको नाउँमा दर्ता रहेको पाँचथर जिल्ला स्यावरुम्वा गा.वि.स.वडा नं. ९(क) कि.नं. १४५ र १४६, म जसविर चोम्जोङ्गको नाउँमा दर्ता रहेको

जिल्ला पाँचथर स्यावरुम्बा गा.वि.स.वडा नं. ६(ण) कि.नं. ११, १२ र १३ का जग्गामा परापूर्वकालदेखि खयर तथा अन्य विभिन्न जातका रुखहरू रोपी हुर्काइ बढाई संरक्षण गरी आएका थियौं ।

उपरोक्त बमोजिम निवेदकहरूको पूर्ण हक भोगभित्रको निजी नम्बरी दर्ता सेस्ताभित्रको जग्गामा परापूर्वकालदेखि लगाएको खयरका रुखहरूमध्ये आफ्नो घर व्यवहार खर्च चलाउनको लागि ती खयरका रुखहरू काटी विक्री वितरण गर्ने उद्देश्यले निवेदकमध्ये भक्तबहादुर कार्की, टिका बहादुर घिमिरे, विरेन्द्र बहादुर निरौला, जसवीर चेम्जोङ्ग, लक्ष्मीप्रसाद राई र गोले मगरको स्यावरुम्बा गा.वि.स. वडा नं. ६ मा, त्यस्तै अमरसिंह थापाको याशोक-३ याशोक बजार र रानीगाउँमा तथा प्रेमबहादुर कुँवर, तिलबहादुर निरौला, बालकृष्ण निरौलाको राँकेदेखि मैदानेसम्मको स्थानमा लगी गोलिया बनाई थुपारी रहेको अवस्था थियो । यसै समयमा जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरबाट कर्मचारी आई सोधखोज गरी उक्त खयर काठ आफ्नो भएको निस्सा प्रमाण देखाउन भनेबमोजिम हामी निवेदकहरूले तत्सम्बन्धी प्रमाण पेश गरी तत्सम्बन्धमा स्थानीय मानिस, गाउँ विकास समितिको प्रतिनिधि एवं साँध सधियारको रोहवरमा सर्जमिन मुचुल्का समेत सम्पन्न गरी सोहि व्यहोराको प्रतिवेदन जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरबाट खटि आएका स.व.अ. सत्यनारायण देवले मिति २०६७।४।२ र मिति २०६७।७।४ गते जिल्ला वन, कार्यालय पाँचथरमा पेश गरेका छौं ।

यसरी हामी निवेदकहरूको हक भोग रहेको खयर काठको सम्बन्धमा छानवीन भै सकेपछि सो काठ उठाउनको लागि पूर्जि पट्टा जो जे दिनु पर्ने हो सोको प्रतिक्षा गरी जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरको सम्पर्कमा रहिरहेको अवस्थामा सो काठको विषयमा कारवाही प्रक्रियामा रहेको फाइल अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग, काठमाडौंमा गएको छ, भन्ने निवेदकहरूलाई

जानकारी हुन आएबाट हामी निवेदकहरू मिति २०६६।१२।१७ मा सो आयोगमा उपस्थित भई सो स्थानमा घाटगद्धि गरी थुपारी राखेको खयरको काठ निवेदकहरूको हक भोगभित्रको नम्बरी दर्ता भित्रको रहेकोले तत्सम्बन्धी कारवाहीमा रहेको फाइल जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरमा फिर्ता पठाई उक्त काठ उठाई विक्री वितरण गर्न अनुमती पाऊँ भनी निवेदनसमेत दर्ता गरेका थियौं । तर सो आयोगबाट तत्सम्बन्धमा हामी निवेदकहरूलाई बुझ्ने, प्रमाण पेश गर्न लगाउने लगायतको कुनै पनि काम कारवाही भएको थिएन ।

यसै बीचमा मिति २०६९।३।६ गतेको गोरखापत्रमा जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरको खयर काठ लिलामसम्बन्धी विषयमा “यस जिल्लाको यासोक रेञ्जपोष्टअन्तर्गतका विभिन्न ठाउँबाट आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा कटान आदेश वेगर कटान भई स्यावरुम्बा, रानीगाउँ र राँके मैदानमा घाटगद्धि रहेका खयर गोलिया ८, ९०७ थानको हुने परिमाण ५२८७.२९ क्यू फीट काठ अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग, टंगाल काठमाडौंबाट मिति २०६९।२।५ मा भएको निर्णयबमोजिम जे-जस्तो अवस्थामा छ सोहि अवस्थामा लिलाम विक्री गर्नुपर्ने भएकोले खरीद गर्न ईच्छुक व्यक्ति/फर्म/कम्पनीले यो सूचना प्रकाशित भएको मितिले २१ दिनभित्र बोलपत्र खरीद गरी रीतपूर्वक शिलवन्दी बोलपत्र पेश गर्न यो सूचना प्रकाशित गरिएको छ । विस्तृत जानकारीको लागि यस कार्यालयमा सम्पर्क राख्न सकिने छ,” भन्ने सूचना प्रकाशित भएको रहेछ ।

उपरोक्त वर्णन गरेबमोजिम निवेदकहरूको हक भोग दर्ता तिरोभित्रको नम्बरी जग्गामा रहेको खयर काठ निवेदकहरूको निर्विवाद निजी स्वामित्वको सम्पत्ति रहे भएकोमा सो सम्पत्ति लिलाम विक्री गर्ने भनी भएको अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगको गैरकानूनी, अनाधिकार, अधिकारक्षेत्रविहीन तवरबाट भएको मिति २०६९।२।५ को निर्णयअनुरूप

भनी विपक्षीमध्येको जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरले लिलाम बिक्री गर्ने भनी गरेको निर्णय र सोअनुसार गर्न लागेको लिलामी कार्य रोकी वदर गरी उक्त आफ्नो सम्पत्ति (खयर काठ) संरक्षण गरी उपभोग, प्रचलन, बिक्री व्यवहार गर्न पाउने अन्य कुनै वैकल्पिक प्रभावकारी उपचारको मार्गको अभाव रहेकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२)(च), १३, १९, ३२ र १०७(२) अन्तर्गत सम्मानित अदालतसमक्ष यो निवेदन लिई उपस्थित भएको छौं ।

आफ्नो दर्ता तिरोभिन्नको जग्गामा लगाईएका रुख र सो जग्गामा हुर्काई बढाइएको वन पैदावार वन ऐन, २०४९ को दफा ३८ ले त्यस्तो निजी वनको धनीले आफ्नो इच्छाअनुसार बिक्री वितरण, उपभोग गर्न सक्ने हक अधिकार प्रदान गरेको छ । उक्त काठहरू निवेदकहरूको हक भोगको जग्गाभिन्नको नभएको र अन्यत्र सरकारी, सार्वजनिक, पर्ति जग्गामा रहे भएको रुखहरू काटिएको हो भन्ने विपक्षीको भनाई नै रहेको छैन । जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरबाट नै भएको निरीक्षण, छानवीन, स्थानीय सर्जमिनबाट समेत उक्त काठहरू निवेदकहरूको जग्गाको रहेको भन्ने देखिइरहेको अवस्थामा प्रचलित कानूनको अख्तियारविना सो काठ लिलाम गर्ने गरी भएको आयोगको मिति २०६९।२।५ को निर्णय अधिकारक्षेत्रविहीन छ । प्रचलित कानूनले विपक्षी आयोगलाई कसैको सम्पत्ति लिलाम गर्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छैन । उक्त काठ वन ऐन, २०४९ र वन नियमावली, २०५१ को कुन प्रावधानअन्तर्गत लिलाम हुने निर्णय गरिएको हो सो कुरा आयोगको मिति २०६९।२।५ को निर्णयमा उल्लेख हुन सकेको छैन ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६९।२।५ को निर्णयमा पाँचथर जिल्लाअन्तर्गत याशोक रेञ्जपोष्ट अन्तर्गत राँके, मैदाने लगायत ११ ठाउँमा वेवारिसे अवस्थामा

भेटिएको खयर काठ थान ८९०७.२९ क्यु फीट काठ निवेदकहरूले आफ्नो निजी आवादी जग्गामा रहेको रुख कटान गरी बिक्री प्रक्रियामा रहेको भनी जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा तथा नागरिकताको फोटोकपि संलग्न गरी वेवारिसे काठमा दावी गरेको देखिँदा जफत गरी लिलाम गर्नु भनी निर्णय भएको रहेछ । सर्वप्रथम सो काठ वेवारिसे नभै हामी निवेदकहरूको नम्बरी जग्गामा वर्षौं पहिलेदेखि लगाई हुर्काई बढाई गरी बिक्रीको लागि कटान गरी बिक्रीको लागि एकत्रित गरी राखिएको हो । त्यसरी एकत्रित गरी राखिएकोमा वन कार्यालयले सो काठ सम्बन्धमा छानवीन गर्ने क्रममा हामी निवेदकहरूको नम्बरी जग्गाभिन्नको जग्गाका खयर लगाई कटान गरेको भन्ने कुरा प्रमाणित भएको र हामी निवेदकहरूले सो काठ हाम्रो नम्बरी दर्ता तिरोभिन्नको जग्गामा लगाई कटान गरेको भनी दावी लिइरहेको अवस्थामा वेवारिसे भनी तत्सम्बन्धमा प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी सो काठको स्वामित्वको सम्बन्धमा निवेदकहरूले पेश गरेको प्रमाण एवं जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरद्वारा गरिएको सर्जमिनको प्रमाणिक मूल्याङ्कन नगरी वेवारिसे काठ भएकोले लिलाम गर्नु भनी निर्णय गर्न पाउने अधिकार विपक्षी आयोगलाई वन ऐन, २०४९ तथा वन नियमावली, २०५१ ले प्रदान गरेको छैन । विपक्षी आयोगलाई संविधान तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐनले अभियोजनात्मक अधिकार मात्रै प्रदान गरेको छ । कसैको सम्पत्तिलाई असर पर्ने गरी निर्णय गर्ने अधिकार विपक्षी आयोगलाई छैन । तसर्थ उक्त आयोगको मिति २०६९।२।५ को निर्णय अधिकारक्षेत्रविहीन एवं यस अदालतबाट प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल भएबाट वदरभागी हुनाले उक्त निर्णय र सो निर्णयअनुरूप भनी लिलाम गर्न लागिएको मिति २०६९।३।६ को सूचनालगायतका कामकारवाही वदरभागी छ ।

जिल्ला वन कार्यालयबाट भएको जाँचबुझ, सर्जमिन मुचुल्का तथा स.व.अ. सत्यनारायण देवले जिल्ला वन कार्यालयमा पेश गरेको प्रतिवेदनले समेत ती काठहरू हामी निवेदकहरूको भएको भन्ने प्रष्ट गर्दछ। विवादित काठमा हकको प्रमाण नपुग्ने भए मात्र वेवारिसे कायम हुने हो। वन ऐन, २०४९ को दफा ४६ मा यस सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था छ। वन ऐनको दफा ४६, ४७ र ४८ अन्तर्गतको कारवाही र निर्णय गर्ने अधिकार जिल्ला वन अधिकृतलाई प्रदान गरेकोमा जिल्ला वन अधिकृतबाट निर्णय नभै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट वेवारिसे ठहर गरेको निर्णय उल्लिखित वन ऐन, २०४९ को दफा ४६, ४७ र ४८ एवं ६२ समेतको प्रतिकूल छ। यसरी जिल्ला वन अधिकृतको क्षेत्राधिकारभित्रको विषयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले हस्तक्षेप गरी काठ जफत गर्ने गरी भएको मिति २०६९।२।१५ को निर्णय गैरकानूनी छ।

त्यसकारण निवेदकहरूको हक भोगभित्रको जग्गामा रहेको खयरको रुखहरू कटान गरी थुपारी राखेको काठहरू जफत गरी लिलाम गर्ने सम्बन्धमा विपक्षी आयोगबाट भएको मिति २०६९।२।१५ को निर्णय एवं सोही निर्णयको आधारमा लिलाम गर्ने भनी जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरबाट भएको निर्णय एवं सो अनुसार मिति २०६९।३।३६ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाअनुसार लिलाम गर्न लागिएको कार्य अधिकारक्षेत्रविहीन, स्वेच्छाचारी एवं कानूनविपरीत भएबाट आयोगको मिति २०६९।२।१५ को निर्णय सो निर्णयअनुसार लेखिएको पत्र एवं जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरको मिति २०६९।२।१५ को निर्णय एवं मिति २०६९।३।३६ को सूचनाबमोजिम गर्न लागेको लिलाम प्रक्रियालाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) ले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा वदर गरी प्रचलित कानूनले तोकेको प्रक्रिया पूरा गर्न लगाई निवेदकहरूको हक भोग दर्ता तिरो भित्रको जग्गामा

रहेको रुखहरू कटान गरी विभिन्न स्थानहरूमा थुपारी राखेको अवस्थामा भेटिई जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरको कारवाहीमा रहेका काठहरू निवेदकहरूलाई फिर्ता दिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश जारी गरिपाउँ।

साथै विपक्षीमध्येको जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरले मिति २०६९।३।३६ को गो.प.मा. प्रकाशित सूचनाबमोजिम लिलाम गर्न लागेको, सो सूचनाबमोजिम निवेदकहरूको काठ लिलाम बिक्री हुन गएमा निवेदकहरूलाई अपुरणीय क्षती हुने र प्रस्तुत निवेदनको औचित्य पनि समाप्त हुने भएको हुनाले प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम किनारा नलाग्दासम्म मिति २०६९।२।१५ को अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय र सो निर्णयको आधारमा जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरको मिति २०६९।३।३६ को सूचनाबमोजिम हुन लागेको खयर काठ लिलामको प्रक्रिया कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) अन्तर्गत अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसाथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु।

साथै अन्तरिम आदेशको मागको सम्बन्धमा विचार गर्दा मिति २०६९।३।३६ को प्रकाशित सूचना अनुसार लिलाम गर्ने भनिएका काठहरू निजी जग्गाभित्रको उत्पादन तथा कटान भए गरेको भन्ने निवेदन जिकीर भएको र उक्त काठहरूको सम्बन्धमा प्रमाण भए नभएतर्फ जिल्ला वन कार्यालय पाँचथर फिदिमको मिति २०६९।२।१७

को आदेश अनुसार सरजमिनलगायतका अनुसन्धान कार्य भई वन विभागको मिति २०६४।१।१४ को परिपत्रबमोजिम निर्णय हुन बाँकी रहेकै अवस्थामा विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६९।२।५ को निर्णय एवं २०६९।२।१४ को पत्रबमोजिम लिलाम बिक्री हुन लागेको भन्ने निवेदनसाथ प्रस्तुत भएको कागजातको छाँयाप्रतिबाट देखिन आएको छ । विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय र पत्रबाट निवेदकहरूको सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा अतिक्रमण भएको भन्ने निवेदन जिकीर रहेको तथा उक्त निर्णय र पत्र हेर्दा कुन कानून अवलम्बन भए गरेको हो सोको अभाव रहेको अवस्था समेत देखिन आउँछ । लिलामी सूचनाबमोजिमको कार्य हुन गएमा निवेदकहरूलाई पुग्न सक्ने क्षतिलाई दृष्टिगत गर्दा तुलनात्मक रूपमा निवेदकहरूको पक्षमा सुविधा र सन्तुलन विद्यमान रहेको स्थिति समेत हुँदा यो निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म उक्त मिति २०६९।३।६ को लिलाम बिक्रीसम्बन्धी सूचना कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु यथास्थितिमा राख्नु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९(९) बमोजिम यो अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । यसको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिन भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।३।२५।२ को आदेश ।

निवेदकहरूले बरामदी काठ आफ्नो निजी आवादी जग्गामा रहेको खयरको रुख कटान गरी आएको हो भनेतापनि वन ऐन, २०४९ को दफा ३९ र वन नियमावली, २०५९ को नियम ६९ बमोजिम निजहरूले सो जग्गामा खयरका रुख लगाएको भनी निजी वन दर्ता गराएको छैन । निवेदकहरूले आफ्नो जग्गाको रुख काटेको भने पनि वन विभागको मिति २०६४।१।१७ को परिपत्रबमोजिम आवादी जग्गाको रुख कटान गर्नु पूर्व सम्बन्धित जिल्ला वन कार्यालयबाट कटान आदेश र ओसार-पसारको लागि अनुमती लिएको

पनि देखिँदैन । जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरका जिल्ला वन अधिकृतद्वारा तत्काल फिल्ड निरीक्षण गर्दा विभिन्न स्थानमा खयर जातका गोलिया खयरका काठहरू वेवारिसे स्थितिमा थुपारी राखेको पाइएकोले ती काठको प्रमाण भए नभएको के हो ? प्रमाण विनाको काठ को कसले कहाँबाट ल्याएको हो ? भन्ने सम्बन्धमा जिल्ला वन कार्यालयबाट अनुसन्धान हुँदै गर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट सोसम्बन्धी फायल भिकाइ अनुसन्धान जाँचवृत्त भइ राके मैदाने लगायतका स्थानमा वेवारिसे अवस्थामा फेला परेको कटान आदेश विनाको खयर काठ जफत गरी लिलाम बिक्री गर्नु भनी मिति २०६९।२।५ मा निर्णय भएको र सो निर्णयबमोजिम गर्नु भनी सो आयोगबाट लेखी आएकोले खयर गोलिया थान ८९०७ परिमाण ५२८७.२९ घन फीट काठ जफत गरी नियमानुसार लिलाम प्रक्रिया अगाडि बढाउने भन्ने यस कार्यालयबाट मिति २०६९।२।१५ मा निर्णय भई कानूनबमोजिम लिलामको प्रक्रिया शुरु गरिएको हो । यसरी कानूनबमोजिम भएको काम कारवाहीबाट निवेदकहरूको हक हितमा असर पर्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरको लिखित जवाफ ।

निवेदकहरूले जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरबाट लिलाम हुन लागेको खयरका काठ आफ्नो भनी जग्गाधनी प्रमाण पूर्जाको प्रतिलिपी राखी दावी गरेपनि सो जग्गामा खयर लगाएको भनी निजी वन दर्ता गरेको प्रमाण पेश गरेको छैन । जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा पेश भएकै आधारमा सो जग्गामा खयर भए नभएको प्रमाणित हुन सक्दैन । आफ्नो नम्बरी जग्गाभित्रको काठ कटान गर्न जिल्ला वन कार्यालयबाट कटान आदेश लिएर कटान गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था हुनुको साथै वन विभागबाट समेत सो सम्बन्धमा परिपत्र भएको छ । सम्बन्धित निकायबाट अनुमती नलिई ओखरको रुख कटान गरी बिक्री वितरण गर्ने

कार्य कानूनविपरीतको मानिन्छ। गैरकानूनी रूपमा काटिएका वेवारिसे अवस्थामा फेला पारिएको काठ वन ऐन, २०४९ को दफा ४६, ४७, ४८ र ४८(क), वन नियमावली, २०५१ को परिच्छेद ७ तथा निजी नम्वरी आवादीको रुख कटान सम्बन्धी वन विभागको मिति २०६४।१।१७ को निर्णय परिपत्रसमेतबाट लिलाम गर्नुपर्ने हुँदा लिलाम बिक्री गर्न जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरलाई आदेश दिने गरी मिति २०६९।२।१५ मा यस आयोगबाट निर्णय भएको हुँदा सो निर्णय कानूनसम्मत छ। यसको अलवा राके मैदाने लगायतका स्थानहरूमा भेटिएका वेवारिसे काठको सम्बन्धमा वन कार्यालयका कर्मचारीहरू सत्य नारायण देव, नवराज घिमिरे र रामबहादुर कुरुवाङ्गले स्थानीय व्यक्तिहरूसँग मिली ती वरामदी काठहरू निजी आवादीको काठ हुन भनी कृतिम प्रमाण खडा गर्ने उद्देश्यले अनियमित र गैरकानूनी कार्य गरेको भन्ने सम्बन्धमा समेत यस आयोगमा उजूर परी सोको अनुसन्धान गर्दा ती कर्मचारीहरूले त्यस्तो अनियमित कार्य गरेको देखिएकोले ती तीनै जना कर्मचारीलाई विभागीय कारवाही गर्न वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयमा लेखी पठाउने निर्णय गरी पत्र पठाई सकिएको छ। यसबाट पनि वेवारिसे रूपमा वरामद भएका ओखरका काठहरू कसैको निजी आवादीको नभई राष्ट्रिय जंगलको भएकोमा कुनै विवाद देखिँदैन। उक्त काठहरू जफत गरी लिलाम गर्ने सम्बन्धमा भएको निर्णय उपर चित्त नवुभ्ने सम्बन्धित पक्षले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५ (ग) बमोजिम विशेष अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी वाटो हुँदाहुँदै उक्त कानूनी वाटो अवलम्बन नगरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको हुँदा सो आधार समेतबाट पनि प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ।

निजी वनको काठ कटान गर्ने सम्बन्धमा सम्बन्धित जग्गाधनीले इलाका वन कार्यालयमार्फत वा सोभै जिल्ला वन कार्यालयमा निवेदन दिनु पर्ने र सो निवेदनउपर आवश्यक जाँचवुभ् गरी जिल्ला वन अधिकृतले रुख कटान गर्ने अनुमती दिनुपर्ने व्यवस्था भएकोमा सो बमोजिमको प्रक्रिया निवेदकले पूरा गरेको देखिँदैन। वरामदी काठ निवेदकको आवादी जग्गा भन्दा अन्यत्र भेटिएकोले सो काठ निवेदकहरूको हो भन्न सकिने अवस्था समेत देखिँदैन। तसर्थ अधिकार प्राप्त निकाय जिल्ला वन कार्यालयबाट कानूनबमोजिम त्यस्तो वेवारिसे काठ लिलाम गर्न प्रक्रिया शुरू गरेको अवस्था हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी वन विभागको लिखित जवाफ।

नियम बमोजिम पेशी सूचीमा चढी आज यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू कृष्ण सापकोटा र तिलप्रसाद गौतमले निवेदकहरूले आफ्नो जग्गामा लगाई हुर्काइ बढाएको खयर तथा अन्य विभिन्न जातका रुखहरू आफ्नो घर व्यवहारको खर्च चलाउनको लागि काटी बिक्री वितरण गर्ने उद्देश्यले काटी राँकेदेखि मैदानेसम्मको स्थानमा लगी गोलिया वनाई थुपारी रहेको अवस्थामा जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरबाट कर्मचारी आई सोधखोज गर्दा निवेदकहरूले सो काठहरू आफ्नो भएको भनी सोसम्बन्धी प्रमाण र निस्सा पेश गरी तोकिएको अनुसन्धान अधिकारीबाट सरजमिन मुचुल्का गरी जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरमा अनुसन्धानको रूपमा रहेको थियो। अनुसन्धान सम्पन्न भएपछि निवेदकहरू ती काठ उठाउने पूर्जिको प्रतिक्षा गरिरहेको अवस्थामा उक्त कारवाहीको फायल अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गएको छ भनी जानकारी भएपछि निवेदकहरू आयोगमा उपस्थित भई तत्सम्बन्धी फायल सम्बन्धित जिल्ला वन कार्यालयमा फिर्ता गरी काठ उठाउने सम्बन्धमा अनुमती पाउँ भनी निवेदन दिएका

थिएँ । तर त्यस सम्बन्धमा आयोगबाट निवेदकहरूलाई केही बुझ्ने काम भएन ।

उक्त वरामदी काठहरू आफ्नो निजी आवादीको रुखहरू कटान गरी बिक्री प्रक्रियामा रहेको भनी निवेदक भक्तबहादुर कार्की समेतका ११ जना व्यक्तिहरूले जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरमा निवेदनसहित दावी गरेतापनि उक्त काठहरू कटान आदेशवेगर वेवारिसे अवस्थामा फेला परेको र निवेदकहरूले भूठा प्रमाणको आधारमा सो काठको दावी गरेको देखिँदा प्रचलित कानूनअनुसार उक्त काठहरू जफत गरी लिलाम बिक्री गर्न जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरलाई लेखी पठाउने भन्ने सो आयोगको निर्णय र सो निर्णय अनुसार लेखिएको पत्र अनुसार जिल्ला वन कार्यालयबाट भएको मिति २०६९।२।१५ को निर्णय र मिति २०६९।३।६ मा ती काठहरू लिलाम गर्ने प्रयोजनको लागि सूचना प्रकाशित भएको छ ।

निवेदकहरूले उक्त काठहरू आफ्नो निजी जग्गाको भएको भनी प्रमाणसमेत राखी दावी गरी जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरबाट अनुसन्धान भई सो कार्यालयबाट सो सम्बन्धमा निर्णय हुन बाँकी रहेको अवस्थामा विना अधिकार आयोगले काठ जफत गरी लिलाम बिक्री गर्नु भनी जिल्ला वन कार्यालयलाई निर्देशन दिने र जिल्ला वन कार्यालयले पनि सो निर्देशानुसार भनी निर्णय गरी लिलाम बिक्रीको लागि सूचना प्रकाशित गरेकोले आयोगको मिति २०६९।२।१५ को निर्णय, उक्त निर्णयको आधारमा लेखेको मिति २०६९।२।१५ को पत्र र सो पत्रअनुसार जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरबाट मिति २०६९।२।१५ मा भएको निर्णय एवं सो पत्रको आधारमा जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरबाट गोरखापत्रमा प्रकाशित मिति २०६९।३।६ को सूचनालगायतका काम कारवाहीलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी उक्त काठहरू निवेदकहरूको आवादीभित्रको काटिएको हुँदा निवेदकहरूलाई फिर्ता

दिनु भन्ने परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने बहस गर्नुभयो ।

त्यस्तै विपक्षीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता सरोजराज गौतमले निवेदकहरूको जग्गा भन्दा अन्यत्र सार्वजनिक स्थानमा वरामद भएका वेवारिसे काठहरू निवेदकको निजी नम्बरीको जग्गाको हो भन्न सकिने अवस्था छैन । निजहरूको निजी आवादीको जग्गामा खयरका रुखहरू रहेको भन्ने देखिँदैन । काठ सार्वजनिक स्थानमा फेला परेको छ । निजी आवादीको काठ कटान गर्ने तथा ओसारपसार गर्ने सम्बन्धमा निवेदकहरूले प्रचलित कानून एवं वन विभागको मिति २०६४।९।१४ को परिपत्रअनुसार अनुमती लिएका छैनन् । यसरी सम्बन्धित निकायबाट स्वीकृति नलिई काटिएका र ओसार-पसार भएका काठहरू वन ऐन अनुसार जफत गरी लिलाम बिक्री गर्नुपर्ने भएबाट आयोगबाट जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरलाई लेखी पठाउने निर्णय भएअनुसार सो कार्यालयबाट निर्णय गरी लिलाम बिक्रीको लागि सूचना प्रकाशित भएको हो । आयोगले गरेको उक्त निर्णयमा चित्त नबुझे सो निर्णयउपर विशेष अदालतमा पुनरावेदन लाग्न सक्ने अवस्था हुँदा निवेदकहरूले सोबमोजिम पुनरावेदन गर्नुपर्नेमा एकैचोटी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको मिलेको छैन भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपरोक्तानुसारको बहस समेत सुनी निवेदकहरूको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा हामी निवेदकहरूले आफ्नो नम्बरी जग्गामा लगाई हुर्काएका खयर र अन्य जातका काठहरू कटान गरी घर व्यवहार चलाउने प्रयोजनको लागि ती काठहरू काटी बिक्री वितरण गर्न लागेको अवस्थामा जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरबाट खटिइ आएको

टोलीले फेला पारी सो सम्बन्धमा आवश्यक जाँचबुझ गरी सबूद प्रमाण देखाउन भनेअनुसार सोसम्बन्धी प्रमाण पेश गरी छानबीन एवं अनुसन्धानमा रहेको अवस्थामा उक्त कारवाहीको फायल अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले भिकाएकोमा सो आयोगमा पनि हामीहरूले आफ्नो सोही व्यहोरा राखेकोमा आयोगबाट अनाधिकार रूपमा कटान आदेश बेगर बेवारिसे अवस्थामा फेला परेका ती काठहरू जफत गरी लिलाम बिक्री गर्न जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरमा लेखी पठाउने भनी मिति २०६९।२।१५ मा निर्णय गरी मिति २०६९।२।१४ को पत्रसाथ फायल फिर्ता पठाएबमोजिम जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरबाट पनि सोही निर्णयको आधारमा काठ जफत गरी लिलाम गर्ने भनी मिति २०६९।२।१५ मा निर्णय गरी मिति २०६९।३।६ मा लिलाम बिक्रीको सूचना प्रकाशित भएकोले उल्लिखित निर्णय, पत्र र सूचनालगायतका तत्सम्बन्धी काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी बरामदी काठहरू निवेदकहरूलाई फिर्ता दिनु भनी तत्काल अन्तरिम आदेशसहितको परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन जिकीर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकहरूले दावी गरेको खयरका काठहरू निवेदकहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट कटान गर्न अनुमती नलिइ काटिएका र बेवारिसे अवस्थामा फेला परेको काठहरू भएको र ती काठहरू आफ्नो हो भनी निवेदकहरूले दावी गरे तापनि निजहरूको नम्बरी जग्गामा रहेको भन्ने प्रमाणित हुन नसकेको अवस्था हुँदा रिट जारी हुने अवस्था छैन भन्ने विपक्षीको लिखित जवाफ व्यहोरा रहेको पाइयो ।

३. जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरका जिल्ला वन अधिकृतबाट फिल्ड निरीक्षणको क्रममा राँके मैदाने लगायतका विभिन्न स्थानहरूमा खयर जातका गोलिया काठहरू थुपारी राखेको अवस्था भेटिएको हुँदा सो सम्बन्धमा प्रमाण पुग्ने र प्रमाण नपुग्ने काठको हकमा आवश्यक जाँचबुझ गरी प्रमाण

नपुगेको काठको हकमा उक्त काठ को कसले कहाँबाट ल्याई थुपारेको हो पत्ता लगाई आवश्यक कारवाही गरी पेश गर्नु हुन भनी जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरबाट सहायक वन अधिकृत सत्यनारायण देवलाई अनुसन्धान गर्न खटाइ पत्र लेखेको पाइन्छ । अनुसन्धान गर्दा ती काठहरू निवेदकहरूको आफ्नो आवादी जग्गाको भएको र सरकारबाट प्रतिबन्धित प्रजाति वाहेकको हुँदा घर व्यवहार चलाउनको लागि बिक्री वितरण गर्न लैजादा यासोक रेञ्जपोष्ट क्षेत्रभित्रको विभिन्न स्थानहरूमा फेला परेको भनी निज अनुसन्धान अधिकृतले सरजमीन मुचुल्कासहित आफ्नो राय पेश गरेको देखिन्छ । तत्पश्चात् ती काठको सम्बन्धमा जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरबाट निर्णय हुन बाँकी नै रहेको अवस्थामा सो काठको सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजूरी पारी सो आयोगबाट सो कारवाहीको फायल भिकाई अनुसन्धान भएको देखिन आउँछ । आयोगबाट अनुसन्धान पश्चात् यासोक रेञ्जपोष्ट अन्तर्गत राँके मैदाने लगायत विभिन्न ११ ठाउँमा बेवारिसे अवस्थामा भेटिएका खयर काठ थान ८९०७ परिमाण ५२८७.२९ क्यू फीटको उक्त काठहरू निवेदकहरूले आफ्नो आवादीको काठ कटान गरी बिक्री प्रक्रियामा रहेको भने पनि वन ऐन, २०४९, वन नियमावली, २०५१ तथा निजी नम्बरी आवादीको रुख कटानसम्बन्धी वन विभागको मिति २०६४।१।१७ को परिपत्रले तोकेको प्रक्रियाअनुसार उक्त खयर काठ कटान गर्न र ओसारपसार गर्न अनुमती नलिएको एवं निवेदकहरूले आफ्नो जग्गाको काठ हो भनी जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा राखी निवेदन दिई उक्त बेवारिसे काठको सम्बन्धमा दावी गरेको देखिँदा वन सम्बन्धी प्रचलित कानूनअनुसार उक्त खयर काठ जफत गरी लिलाम गर्न जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरलाई लेखी पठाउने भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०६९।२।१५ मा निर्णय गरी सो निर्णय

कार्यान्वयन गर्नको लागि जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरमा मिति २०६९।२।१४ मा पत्र लेखी पठाएको देखिन आउँछ। त्यस्तै जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरबाट पनि आफूले छानवीन गरेको तथ्य र प्रमाणको स्वभाविक निष्कर्षको आधारमा सो काठको सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्नेमा सोबमोजिम नगरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६९।२।१५ को निर्णयबमोजिम भनी उक्त काठहरू जफत गरी लिलाम गर्ने भनी मिति २०६९।२।१५ मा निर्णय गरी सोही निर्णयसमेतको आधारमा जे जस्तो अवस्थामा छ, सोही अवस्थामा लिलाम बिक्री गर्नुपर्ने भएको भनी उक्त वरामदी खयरका काठहरू लिलाम बिक्री गर्न मिति २०६९।३।६ गतेको गोरखापत्रमा खयर काठ लिलाम सम्बन्धी सूचना प्रकाशित भएको भन्ने देखिन आउँछ।

४. यसबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट उक्त खयर काठहरू जफत गरी लिलाम गर्ने निर्णय गरी सो निर्णय कार्यान्वयनको लागि मात्र जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरमा लेखी पठाएको र जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरबाट पनि सोही निर्णयबमोजिम उक्त काठहरू जफत गर्ने गरी मिति २०६९।२।१५ मा निर्णय गरी उक्त खयरका काठहरू लिलाम बिक्री गर्ने सम्बन्धमा मिति २०६९।३।६ मा सूचना प्रकाशित भएको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिँदैन।

५. कुनै राष्ट्रिय वन क्षेत्रमा नभइ बेवारिसे अवस्थामा भेटिएका काठको सम्बन्धमा वन ऐनमा के कस्तो व्यवस्था रहेको छ भनी हेर्दा वन ऐन, २०४९ को दफा ४७ मा आफ्नो क्षेत्रभित्र बेवारिसे काठ फेला परेमा सम्बन्धित जिल्ला वन अधिकृतले बेवारिसे काठको हकदावीसम्बन्धी सूचना टाँस गर्नुपर्ने र त्यस्तो काठमा हकदावी गर्नेले पन्ध्र दिनभित्र आफ्नो हकदावीको सबूद प्रमाण सहितको दिनुपर्ने भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। त्यस्तै दफा ४८ मा हक दावी सम्बन्धमा कसैको दरखास्त पर्न आएमा सम्बन्धित वन अधिकृतले आवश्यक

तहकीकात गरी गराई दरखास्तवालाको हकदावी पुग्ने नपुग्ने कुराको निर्णय गरी त्यसको सूचना दरखास्तवालालाई दिनुपर्ने भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन आउँछ। निवेदन लेखाइ एवं विपक्षी जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरको लिखित जवाफबाट निवेदनमा उल्लेख गरेको काठका सम्बन्धमा कानूनले अधिकार प्रदान गरेको जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरमा अनुसन्धान एवं जाँचबुझ भई रहेको भन्ने देखिन आउँछ। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयमा उल्लेख भएअनुसार कटान आदेश नभएको बेवारिसे काठ जफत गरी लिलाम गर्ने सम्बन्धमा वन ऐन, २०४९ ले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई छानवीन गर्ने र निर्णय गर्ने सम्बन्धमा कुनै अधिकार दिएको नभई सो सम्बन्धमा सम्बन्धित जिल्ला वन कार्यालयका जिल्ला वन अधिकृतलाई अधिकार दिएको भन्ने देखिन आउँछ। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट खयरको काठ जफत गरी लिलाम गर्ने भनी लेखी पठाउने भनी मिति २०६९।२।१५ मा निर्णय गर्दा कुन कानूनको आधारमा उक्त निर्णय गरेको हो सो कुरा उक्त निर्णयको प्रतिलिपि हेर्दा देखिँदैन।

६. जिल्ला वन अधिकृतले त्यसरी बेवारिसे अवस्थामा फेला परेका कटान आदेश वेगरका खयर जातको गोलिया काठको सम्बन्धमा आवश्यक छानवीन गर्न सहायक वन अधिकृत सत्यनारायण देवलाई जिम्मेवारी तोकेको र सो जाँचबुझको क्रममा निवेदकहरूले उक्त काठहरू आफ्नो हो भनी सो सम्बन्धी प्रमाण पेश गरेको, साथै सो सम्बन्धमा सरजमीन मुचुल्का भई आवश्यक छानवीन एवं अनुसन्धान र तहकीकात भइ जिल्ला वन कार्यालयबाट निर्णय गर्न बाँकी रहेकै अवस्थामा सोसम्बन्धी कार्यवाही फायल विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले भिकार्दै उक्त काठहरू बेवारिसे देखिएको र उक्त काठहरू आफ्नो हो भनी निवेदकहरूले दावी गरेको देखिए तापनि

जफत गरी लिलाम गर्ने भनी सम्बन्धित जिल्ला वन कार्यालयलाई लेखी पठाउने भन्ने निर्णय गरेको पाइयो । त्यसरी निर्णय गर्दा निवेदकहरूलाई कुनै सुनुवाईको मौकासमेत दिएको देखिन आउँदैन । साथै आयोगले उक्त निर्णय कुन कानूनको आधारमा गरेको हो सो समेत निर्णयमा उल्लेख भएको देखिन आएन ।

७. राज्यका हरेक अङ्ग तथा पदाधिकारीहरूका काम कारवाही र क्रियाकलाप कानूनसम्मत हुनु पर्दछ । कोही पनि कानूनभन्दा बाहिर जान सक्दैन । कुनै पनि निकायले जतिसुकै राम्रो परिणाम आउने काम गरे पनि यदि त्यो काम गर्ने अधिकार त्यो निकायलाई छैन अर्थात् नभएको अधिकार प्रयोग गरी निर्णय भएको छ भने त्यस्तो निर्णयले वैधता प्राप्त गर्न सक्दैन । किनकी कानूनी शासनमा कानूनबमोजिम भए गरेको कामले मात्र मान्यता पाउने हुन्छ । यसै सम्बन्धमा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट तोकिएको अधिकारभन्दा बढी अधिकार कसैले पनि प्रयोग गर्न सक्दैन । यदि त्यस्तो गर्दछ भने क्षेत्राधिकारको अभावमा त्यस्तो कार्यले मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने भनी *नेकाप* २०६८, नि.नं. ८५५८, पृ. २६२ मा नजीर सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । त्यसैगरी कानूनबमोजिम अधिकार प्राप्त निकायमा विचाराधीन भएको विषयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले हस्तक्षेप गरी सो निकायले गर्ने काममा अनुचित प्रभाव पार्ने गरी हक बेहकमा निर्णय गर्न नहुने भनी *नेकाप* २०६८, नि.नं. ८७९४, पृ. ११२ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ ।

८. उल्लिखित नजीर सिद्धान्तअनुसार समेत प्रचलित कानूनले जिल्ला वन कार्यालयको क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने विषयमा हस्तक्षेप गर्ने गरी निवेदकहरूलाई सुनुवाईको मौका समेत नदिई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको निर्णय एवं पत्रले कानूनी मान्यता पाउन सक्ने

अवस्था देखिएन । त्यस्तो निर्णय एवं पत्र अधिकारक्षेत्रको अभावमा भए गरेको हुँदा बदरभागी देखिन आयो । साथै जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरले पनि आफूले गरेको छानबीनको स्वभाविक निष्कर्षको आधारमा निर्णय नगरी अधिकारक्षेत्रको अभावमा भएको आयोगको त्यस्तो निर्णयको आधारमा भनी गरेको मिति २०६९।२।१५ को निर्णय र सो निर्णय समेतको आधारमा मिति २०६९।३।१६ को लिलाम सम्बन्धी सूचना प्रकाशित गरेको देखिँदा सो कार्यले पनि कानूनी मान्यता पाउने अवस्था देखिएन ।

९. तसर्थ उपरोक्त प्रकरणहरूमा वर्णित तथ्यगत आधार र कारणबाट प्रस्तुत विषयमा जिल्ला वन कार्यालयबाट वेवारिसे अवस्थामा फेला परेको खयर काठको आवश्यक छानबीन र जाँचबुझ गरी निर्णय गर्न बाँकी भएको देखिएको अवस्थामा त्यस्तो विषयमा विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट अधिकारक्षेत्रविहीन रूपमा जिल्ला वन कार्यालयबाट हुने निर्णयमा अनुचित रूपमा हस्तक्षेप हुने गरी मिति २०६९।२।१५ मा खयरका काठ जफत गर्ने निर्णय गरी सो निर्णय कार्यान्वयन गर्नसम्म जिल्ला वन कार्यालयमा लेखी पठाएको देखिएकोले त्यस्तो निर्णय उल्लिखित कानून तथा नजीर सिद्धान्तप्रतिकूल देखिँदा आयोगको मिति २०६९।२।१५ को निर्णय र सो निर्णयअनुसार लेखेको मिति २०६९।२।१४ को पत्र एवं सो बमोजिम जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरबाट मिति २०६९।२।१५ मा भएको निर्णय एवं मिति २०६९।३।१६ मा प्रकाशित लिलाम बिक्री सम्बन्धी सूचनासमेतका कामकारवाही गैरकानूनी देखिँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी दिएको छ । अब उक्त वेवारिसे बरामदी काठको सम्बन्धमा जिल्ला वन कार्यालय पाँचथरबाट आवश्यक अनुसन्धान एवं छानबीन भई भइरहेको भन्ने देखिँदा सो वेवारिसे बरामदी काठ निवेदकहरूको हकको हो, होइन यकीन गर्ने सम्बन्धमा कानूनबमोजिम

जे जो बुझ्नु पर्ने हो बुझी कानूनवमोजिम निर्णय गर्नु भनी विपक्षी जिल्ला वन कार्यालय, पाँचथरको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरी दिएको छ । विपक्षीको जानकारीको लागि यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लेखी पठाउनु । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी

इति संवत् २०६९ साल फागुन १४ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत: कमलराज बिष्ट

निर्णय नं.८९६१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
फौ.पु.नं. ०६७-CR-११५२
फैसला मिति: २०६९।१०।४।५

मुद्दा:- लिखित बेइज्जती ।

पुनरावेदक वादी: कञ्चनपुर जिल्ला, भीमदत्त
नगरपालिका वडा नं.१५ बस्ने ने.रा.भू.पू.
सैनिक संघ जिल्ला कार्यसमिति
कञ्चनपुरका सभापति खड्गबहादुर खत्री

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: ऐ.ऐ. वडा नं. १८ बस्ने पूर्णसिंह
थापा मगर

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री भोजराज शर्मा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.मु.न्या.श्री दुर्गाप्रसाद उप्रेती

मा.न्या.श्री बाबुराम रेग्मी

- गाली बेइज्जतीसम्बन्धी मुद्दामा पीडित पक्षको इज्जत प्रतिष्ठामा पुग्न गएको क्षति वा हानि नोक्सानीबापत पीडित पक्षलाई प्राप्त हुने उपचार मनोवैज्ञानिक प्रकृतिको हुन्छ । यस क्रममा प्रतिवादी पक्षलाई साङ्केतिक प्रकृतिको सजाय गरी पीडित पक्षको इज्जत र प्रतिष्ठामा पुगेको क्षतिलाई अदालतले पुनर्स्थापित गरिदिनु नै पीडित पक्षका लागि न्याय र प्रतिवादी पक्षका लागि दण्ड - दुवै प्रयोजनका लागि पर्याप्त हुन्छ । प्रतिवादीलाई हुने सजायको मात्रा यस सन्दर्भमा विचारणीय नै हुँदैन भन्ने होइन तर सजायको मात्रात्मक बढोत्तरीमा नै पीडित पक्षले पाउने उपचार खम्बीर हुन्छ भन्ने निरपेक्ष धारणा राख्नु उपयुक्त नहुने ।

(प्रकरण नं.४)

- कुनै खास तथ्य, घटना वा सन्दर्भको उल्लेख गरी प्रयोग गरिएका बेइज्जतीपूर्ण अभिव्यक्तिहरू जो वास्तवमा सत्य पनि हुँदैनन्; तिनीहरूको तुलनामा कुनै खास सन्दर्भको उल्लेख नगरी सामान्य रूपमा अभिव्यक्त गरिएका यस्ता शब्दहरूलाई पीडित पक्षको इज्जतमा पुग्ने क्षतिको दृष्टिबाट कम गम्भीर नै मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक वादीका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता
विश्वनारायण महर्जन
प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीरः

सम्बद्ध कानूनः

- गाली र बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ३ र ५

फैसला

न्या.प्रकाश वस्तीः पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरको मिति २०६७।१।९ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन परी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

म यस जिल्लामा नभएको मौका पारी विपक्षीले मिति २०६६।७।५ गते आफ्नो अध्यक्षतामा बैठक राखी केन्द्रीय समितिको निर्णय र विधानविपरीत आफ्नो अध्यक्षतामा स्वघोषित कार्यसमिति गठन भएको भनी विभिन्न निकायमा सोको जानकारी दिई विपक्षी पूर्णसिंह थापा मगरले मिति २०६६।७।७ मा मेरा नाउँमा पत्र लेखी सो पत्रमा मलाई नैतिक पतन हुने र संघको गौरवमय इतिहासमा आँच आउने कार्यहरू सञ्चालन गर्दै आउनुभएको र जंगल पसी कार्य गरेको, अफिसबाट चोरी लगेको सामानहरू नयाँ कार्यसमितिलाई बुझाउने भनी र नबुझाएमा भ्रष्टाचारी र चोरी मुद्दा जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा दर्ता गराइनेछ भनी मेरो इज्जत प्रतिष्ठामा आँच आउने शब्द प्रयोग गरी गाली र बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ३ बमोजिम कसूर गरी लिखित रूपमा बेइज्जत गरी अन्याय गरेकाले निज प्रतिवादीलाई गाली र बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ५ बमोजिम हदैसम्म सजाय गरी ऐ.ऐनको दफा १२ बमोजिम क्षतिपूर्तिसमेत दिलाइ भराई पाऊँ भन्ने व्यहोराको फिरादपत्र ।

विपक्षीले संघको विधानविपरीत कार्य गरेकोले संघको विधानको धारा १८ बमोजिम अविश्वासको प्रस्तावद्वारा निजलाई सर्वसम्मत रूपमा पदमुक्त गरी र नयाँ सभापतिको निर्वाचन गरी सोको जानकारी जिल्ला प्रशासनलगायत केन्द्रीय

समितिमा पठाउने कार्य र पत्रपत्रिकामा प्रकाशित गर्ने कार्य गरेको संघको कार्यविधि र विधानभित्रैको कुरा हो । विपक्षीले संघलाई प्राप्त काठ व्यक्तिगत स्वार्थपूर्ति गर्न हिनामिना गरेको, संघको घर भाडा व्यक्तिगत रूपमा उठाई खाएको, संघको दैनिक कामकारवाहीमा आउने छाप, कार्डलगायतका अफिस सामग्री जिल्ला कार्य समितिलाई जानकारी नदिई सुटुक्क चोरेर लगेको हुँदा समितिको सर्वसम्मत् निर्णयले निजलाई पत्र पठाइएकोले कुनै लिखित बेइज्जती नभएको र म वर्तमान सभापतिप्रति इवी लिई मलाई दुःख हैरानी दिई इवी साँध्न दिएको प्रस्तुत मुद्दा खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको पूर्णसिंह थापा मगरको प्रतिउत्तरपत्र ।

वादी प्रतिवादीका साक्षीहरूले बकेको बकपत्र मिसिल संलग्न रहेको ।

वादी दावीअनुसार प्रतिवादीले वादीको लिखित गाली बेइज्जती गरेको, निजले पत्रमा चोर, भ्रष्ट, जंगल पस्नेजस्ता शब्द प्रयोग गरेको स्वीकार गरेकोबाट प्रष्ट हुन आएकोले गाली र बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ५ बमोजिम प्रतिवादी पूर्णसिंह थापा मगरलाई १५ दिन कैद र रु.२००। जरीवाना हुने ठहर्छ भन्ने शुरु कञ्चनपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।२।२५ मा भएको फैसला ।

संघको कार्यालयमा विपक्षीले के के काम गरेका छन् भनी थाहा नभएको व्यक्तिको बकपत्रलाई आधार बनाउन मिल्ने होइन । मेरा साक्षीले अफिसमा नआउने हुँदा पत्र लेखेको हो, लिखित बेइज्जती गरेको होइन भनी सम्मानीत अदालतमा बकपत्र गरिदिएबाट समेत मैले बेइज्जत नगरेको व्यहोरा स्पष्ट हुँदाहुँदै मलाई सजाय गर्ने गरी भएको फैसला बदर गरी न्याय पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी पूर्णसिंह थापाको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

पूर्णसिंह थापा मगरले नेपाल राष्ट्रिय भूतपूर्व सैनिक संघ जिल्ला कार्यसमिति कञ्चनपुरका तर्फबाट वादी खडकबहादुर खत्रीलाई लेखेको मिति

२०६६।७।१७ को पत्रको भावनाको विवेचना र विश्लेषण नगरी भएको शुरुको फैसला विचारणीय देखिँदा छलफलका लागि प्रत्यर्थी वादीलाई भिकार्ई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरको आदेश ।

औपचारिक रूपमा गरिएको पत्राचारमा शिष्ट भाषा प्रयोग गर्नुपर्नेमा प्रतिवादी पूर्णसिंह थापा मगरले वादी खड्कबहादुर खत्रीलाई सम्बोधन गरी २०६६।७।१७ मा लेखेको पत्रमा वादीलाई आक्षेप लगाई बेइज्जती गर्ने किसिमका शब्दावली प्रयोग भएको देखिँदा प्रतिवादी पूर्णसिंह थापा मगरलाई १५ दिन कैदसमेत गर्ने गरेको शुरु कञ्चनपुर जिल्ला अदालतको फैसला मिसिलसंलग्न प्रमाण कागजातको आधारमा जरीवानामात्र गरिएमा पनि गाली र बेइज्जती ऐन, २०१६ को मकसद पूरा हुने स्थितिमा कैदको सजायसमेत गरेको हदसम्म उक्त फैसला मिलेको देखिएन । प्रतिवादी पूर्णसिंह थापा मगरलाई रु.२००। (दुई सय) जरीवाना गरेको हदसम्म सो फैसला मिलेकै देखिँदा सदर भई शुरु कञ्चनपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६७।२।२५ को फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छ । सम्पूर्ण आरोपबाट सफाइ पाउँ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको सो हदसम्म जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरको मिति २०६७।१।१९ को फैसला ।

शुरु फैसला केही उल्टी गरी विपक्षीलाई कैदको सजाय नगर्ने र जरीवानामात्र गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले सो हदसम्म उल्टी गरी विपक्षीलाई फिराद दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको वादीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरियो ।

पुनरावेदक वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री विश्वनारायण महर्जनले वादीका विरुद्ध प्रतिवादीले प्रयोग गरेका बेइज्जतीपूर्ण

शब्दहरूलाई दृष्टिगत गर्दा प्रतिवादीलाई जरीवाना मात्रको सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले सो हदसम्म बदर गरी प्रतिवादीलाई कैदसमेत हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

२. उल्लिखित बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीले वादीका नाममा लेखेको विवादित मिति २०६६।७।१७ प.सं. ०६६।६७ च.नं. २० को पत्रमा “नैतिक पतन हुने र संघको गौरवमय इतिहास प्रतिष्ठामा आँच आउने कार्यहरू सञ्चालन गर्दै आउनुभएको”, “जंगल पसी ने.रा.भू.पू.सै. संघ जि.का.स. को कार्यालय सञ्चालन गर्नुभएको”, “तपाइँले अफिसबाट चोरी लगेका सम्पूर्ण कागजातहरू आर्थिक भौतिक सामानहरू कार्यालयमा ल्याई बुझाइदिनु हुन” जस्ता शब्दावलीहरू प्रयोग भएका देखिन्छन् ।

३. कुनै आधार प्रमाणबिना र अनधिकृत तवरबाट वादीका विरुद्ध लेखिएको यस्तो व्यहोरालाई शिष्ट र मर्यादित भन्न नमिली वादी दावीबमोजिम प्रतिवादीले गाली र बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ३ प्रतिकूलको कार्य गरेकै देखिन आउँछ । सजायका सम्बन्धमा विचार गर्दा उक्त ऐनको दफा ५ मा कसैको बेइज्जती गर्ने व्यक्तिलाई “पाँच हजार रूपैयाँसम्म जरीवाना हुनेछ र एक वर्षसम्म कैदको सजाय पनि हुन सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

४. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाबाट प्रतिवादीले गरेको कसूरको गम्भीरता र पीडितले भोग्नु परेको पीडा वा निजको इज्जतमा पुगेको क्षतिको विचार गरी अदालतले उपयुक्त सजाय निर्धारण गर्नसक्ने नै देखिन्छ । गाली बेइज्जतीसम्बन्धी मुद्दामा पीडित पक्षको इज्जत प्रतिष्ठामा प्रतिवादी पक्षबाट पुग्न गएको क्षति वा हानि नोक्सानीबापत पीडित पक्षलाई प्राप्त हुने उपचार मनोवैज्ञानिक प्रकृतिको हुन्छ । यस क्रममा प्रतिवादी पक्षलाई साङ्केतिक प्रकृतिको सजाय गरी पीडित पक्षको इज्जत र प्रतिष्ठामा पुगेको क्षतिलाई अदालतले पुनर्स्थापित गरिदिनु नै

पीडित पक्षका लागि न्याय र प्रतिवादी पक्षका लागि दण्ड - दुवै प्रयोजनका लागि पर्याप्त हुन्छ। प्रतिवादीलाई हुने सजायको मात्रा यस सन्दर्भमा विचारणीय नै हुँदैन भन्ने होइन तर सजायको मात्रात्मक बढोत्तरीमा नै पीडित पक्षले पाउने उपचार खम्बीर हुन्छ भन्ने निरपेक्ष धारणा राख्नु उपयुक्त हुँदैन।

५. प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीले वादीउपर विवादित पत्रमा प्रयोग गरेका उपरोक्त शब्दावलीहरू कुनै खास तथ्य वा घटनामा आधारित भन्ने देखिन नआई गोश्वारा बोलीमा कुनै खास तथ्य वा सन्दर्भको उल्लेख नगरिकन लेखिएका देखिन्छन्। कुनै खास तथ्य, घटना वा सन्दर्भको उल्लेख गरी प्रयोग गरिएका बेइज्जतीपूर्ण अभिव्यक्तिहरू, जो वास्तवमा सत्य पनि हुँदैनन्; तिनीहरूको तुलनामा कुनै खास सन्दर्भको उल्लेख नगरी सामान्य रूपमा अभिव्यक्त गरिएका यस्ता शब्दहरूलाई पीडित पक्षको इज्जतमा पुग्ने क्षतिको दृष्टिबाट कम गम्भीर नै मान्नुपर्ने हुन्छ। अतः प्रतिवादीले वादीउपर गोश्वारा बोलीमा व्यक्त गरेका उपरोक्त अभिव्यक्तिहरूलाई हेर्दा प्रतिवादीलाई साङ्केतिक सजाय मात्र गरे पनि पर्याप्त हुने र वादीले आफ्नो इज्जतमा पुगेको क्षति पुनर्स्थापित भएको महसूस गर्नसक्ने नै हुँदा प्रतिवादीलाई जरीवाना र कैदसमेत गर्ने गरेको शुरु फौसला केही उल्टी गरी प्रतिवादीलाई रु.२००१-जरीवानामात्र गर्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत महेन्द्रनगरको फौसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी

इति संवत् २०६९ साल माघ ४ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: मातृकाप्रसाद आचार्य

निर्णय नं.८९६३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
संवत् २०६२ सालको दे.पु.नं. ८४९६
फौसला मिति: २०६९/११/२८/२

मुद्दा: रैकर लगत कट्टा।

पुनरावेदक प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. २७ बस्ने
काजिमानन्द बज्राचार्य समेत
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: ऐ.ऐ. वडा नं. ३ बस्ने कृष्णबहादुर महर्जन

शुरु फौसला गर्ने:

का.मु. प्रशासक श्री दामोदर ढकाल

पुनरावेदन फौसला गर्ने:

मा.न्या.श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला

मा.न्या.श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

- विवादित जग्गामा स्वामित्वको दावी गर्नेले हालै प्राप्त गरेको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा पेश गर्नु मात्र पर्याप्त हुँदैन। सो प्रमाणपूर्जा वैधानिक रूपमा प्राप्त गरेको हो भन्नलाई सोको हकको स्रोतहरूबाट विवादित जग्गामाथिको स्वामित्वको अधिकार स्थापित भएको हुनुपर्ने।
- जग्गाको स्वामित्वको प्रमाणस्वरूप जग्गाको लगत, भोग र तिरो समेतका प्रमाणहरूको अभावमा फिल्डवुकमा किसानले लेखाएको व्यहोराले मात्र जग्गाको स्वामित्वको सिर्जना हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं.६)

- गुठीको जग्गा कारणवस हैसियत परिवर्तन भई रैकरमा दर्ता भएको रहेछ भने गुठी संस्थानको प्रशासकले जग्गाको हैसियत परिवर्तन भई दर्ता हुन गएको प्रमाणित हुन आएमा साविकअनुसार नै जग्गा दर्ता गर्न सक्ने र गलत रूपमा दर्ता भएको लगत कट्टा गर्ने अधिकार प्रदान गरेकोले यस्तो महत्वपूर्ण अधिकार गुठीको प्रशासन, संरक्षण र नियमन गर्ने गुठी संस्थानलाई ऐनद्वारा प्रदत्त हुने ।
- कुनै ऐन संविधानसँग बाझिएको ठहर भई बदर भएको वा कानूनका मान्य सिद्धान्तविपरीत भई लागू गर्न नसकिने भएको अवस्थामा बाहेक विधायिकाले बनाएको कानूनलाई अदालतले कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।
- गुठी संस्थानको प्रशासकलाई प्रदान भएको न्यायिक अधिकार आत्मगत रूपमा र स्वेच्छाचारी रूपमा प्रयोग हुन सक्दैन । यो अधिकारको प्रयोग गर्दा सदैव प्रचलित कानून तथा वस्तुगत प्रमाणहरूको निष्पक्ष मूल्याङ्कन गरी न्यायिक मनको प्रयोग गरी निर्णय गर्नुपर्ने । गुठी संस्थानले गरेको निर्णयमा कानून तथा प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गरी न्यायिक मन लगाई निर्णय भएको देखिएमा यस अदालतबाट गुठी संस्थानका प्रशासकले निर्णय गरेको आधारले मात्र स्वेच्छाचारी भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.८)

पुनरावेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता शंकर सुवेदी र भवानी खड्का

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय बालकृष्ण न्यौपाने र ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेल

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६६, नि.नं. ८२३८

सम्बद्ध कानून:

- गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९, ३९(१),(२)

फैसला

न्या.गिरीश चन्द्र लाल: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१)(क) बमोजिम दोहोच्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:-

मेरो पिता आशामरू महर्जनका नाउँमा शिव शक्तेश्वर गुठीको लगत नं. ८ मा दर्ता भएको काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २२(ग) कि.नं. १७८ को क्षेत्रफल १-१४-१ र ऐ. कि.नं. १७९ को क्षेत्रफल ०-६-१ समेत जग्गा निज मेरो पिता आशामरू महर्जन २०४५।६।७ मा परलोक भइसकेका र निजको शेषपछिको हकदार म मात्र हुँदा उक्त जग्गाहरूमा दर्तावाला जोताहासमेत मेरो नाउँमा नामसारी गरी जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा पाउँ भनी काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३ महाराजगञ्ज बस्ने कृष्णबहादुर महर्जनको काठमाडौं गुठी तहसील कार्यालयमा निवेदन दर्ता भई कारवाही चलेको रहेछ ।

निवेदकले पेश गरेको नाता प्रमाणित प्रतिलिपिबाट आशामरू महर्जन २०४५।६।८ मा परलोक भएको र आशामरू महर्जनको छोरा नाताको कृष्णबहादुर महर्जन एक मात्र हकदार भन्ने देखिएको तथा निजले शिव शक्तेश्वर गुठी लगत नं. ८ को कायमी काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २२(ग) कि.नं. १७८ को क्षेत्रफल १-१४-१ र कि.नं. १७९ को क्षेत्रफल ०-६-१ को २०४४ सालसम्मको कुतवाली दर्तावाला मोही आशामरू महर्जनका नाउँबाट कार्यालयमा बुझाएको रसिदको प्रतिलिपि समेत निवेदनसाथ पेश गरेको र काठमाडौं महानगरपालिका ३ नं. वडा समितिले नियमानुसार नामसारी गरी दिन काठमाडौं गुठी तहसीलको नाउँमा गरेको सिफारिश पत्र समेत निवेदन सामेल

रहेछ। उक्त दर्तावाला मोही बाबुलालका नाउँबाट मिति २०३९।९।२८ को टिप्पणी सदरबमोजिम काठमाडौं महाराजगञ्ज बस्ने आशामरू महर्जनको नाउँमा नामसारी गरिएको व्यहोरासमेतको काठमाडौं गुठी तहसीलको आ.व. २०३९/०४० को टिप्पणी रसिदको पेटवोलीमा उल्लेख भएको रहेछ।

उक्त जग्गाहरूको फिल्डबुक उत्तर हेर्दा काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २२(ग) कि.नं. १७८ को क्षेत्रफल १-१४-१ भै जोताहा महलमा आशामरू महर्जन का.ई. महाराजगञ्ज र किसानको व्यहोरामा यो जग्गा का.ई. ध्वका बहाल बस्ने भोटे शाक्य को हो। कृतमा जोती खाई आएको छु भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको। त्यस्तै गरी कारवाहीमा आएको उक्त दुवै कित्ता जग्गाको मोठ सेस्ता हेर्दा मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारबाट सो जग्गाको २ नं. अनुसूची माग गर्दा दुवै कित्ता जग्गामा मोही आशामरू महर्जन का.ई. महाराजगञ्ज जनिई जग्गाधनीमा भोटे शाक्य का.ई. ध्वका बहाल जनिएको काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २२(ग) को अनुसूचीबाट देखिएको व्यहोरा भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौंको पत्रद्वारा जानकारी प्राप्त हुन आएको रहेछ।

तत्पश्चात् मोठ सेस्ता फिल्डबुक र २ नं. अनुसूची समेतबाट देखिएका व्यक्ति भोटे शाक्यलाई निवेदकको मागबमोजिम जानकारी नहुने कुनै कारण भए यसमा सप्रमाण उपस्थित हुन आउनु होला भनी ७ दिने म्याद सूचना जारी गरिएकोमा उक्त म्याद सूचना भोटे शाक्य भन्ने लोकानन्द बज्राचार्य भएको व्यहोरा उल्लेख गरी निजको छोरा धर्माभिमानन्द बज्राचार्यले बुझी लिई भोटे शाक्य भन्ने लोकानन्द बज्राचार्य भएको र अरु सम्पूर्ण प्रमाण पछि पेश गर्ने व्यहोरा दर्शाउँदै काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २७ त्यौड बस्ने धर्माभिमानन्द बज्राचार्यले २०४६।११।२८ मा काठमाडौं गुठी तहसील कार्यालयमा निवेदन दिई हाजीर हुनु भएको रहेछ। निजले आफू हाजीर हुँदा जिल्ला कार्यालय

काठमाडौंको च.नं. २९६७, मिति २०४६।७।२ को जो सँग सम्बन्ध छ भन्ने विषयको सिफारिश पत्रको प्रतिलिपि पेश गरेको जसमा काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २७ बस्ने लोकानन्द वैद्य भन्ने लोकानन्द बज्राचार्य भन्नेको छोरा धर्माभिमानन्द बज्राचार्य भन्ने र धर्माभिमानन्द वैद्य दुवै नामको एकै व्यक्ति हुन भनी व्यहोरा प्रमाणित गरिएको व्यहोरा उल्लेख भएको तर भोटे शाक्य भन्ने को हो भन्ने सम्बन्धमा उल्लेख भएको नपाईएको। निज धर्माभिमानन्द बज्राचार्यलाई काठमाडौं गुठी तहसील कार्यालयको आदेशानुसार हाजीर भएको मिति २०४६।११।२८ देखि तारिखमा राखिएको रहेछ।

मिति २०४७।६।७ को नाता प्रमाणित प्रतिलिपिहरू समेत पेश गर्दै कारवाहीको जग्गा आफ्नो हालाधो बोथे निजी गुठीको पपुईता खेत भएको व्यहोरा उल्लेख गर्दै धर्माभिमानन्द बज्राचार्यको सट्टा ज्ञानियानन्द बज्राचार्यलाई सम्पूर्ण हकदारहरूले वारेस नियुक्त गरी पठाएको र तत्पश्चात् निज वारेस ज्ञानियानन्द बज्राचार्य तारिखमा बसी आएको रहेछन्।

जग्गाधनीहरू पदमानन्द बज्राचार्य, काजिमानन्द बज्राचार्य, न्हुच्छेमानन्द बज्राचार्य, वेदमानन्द बज्राचार्य, विद्यानन्द बज्राचार्य, मनोराञ्जनकुमार वैद्य, सुमती बज्राचार्य समेत जम्मा ७ जनाको नाम र मोही महलमा आशामरू महर्जन का.ई. महाराजगञ्जको नाममा मोठ सेस्ताबाट प्रमाणित देखिएको व्यहोरा जानकारी हुन आएको रहेछ।

काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २२(ग) कि.नं. १७८ को १-१४-१ र ऐ. कि.नं. १७९ को क्षेत्रफल ०-६-१ जग्गा शिव शक्तेश्वर गुठी कार्यालयमा रहेको आशामरू महर्जनको नामको खला नं. ८ क्षेत्रफल १।२।१७।४ धान १।६।२ गहुँ १।१।५ नगदी -१२० को हाल साविक लगत सेस्ताबाट समेत भिडी तिरो तिरान हुँदै आएको जग्गा हुँदा गुठी सस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ बमोजिम

उक्त जग्गाको रैकर लगत कट्टा गरी शिव शक्तेश्वर गुठी नै कायम गर्ने गरी निर्णय गरियो भन्ने गुठी संस्थानको निर्णय ।

विवादित जग्गाहरू शिव शक्तेश्वर गुठीको होइन । विवादित जग्गाहरू निजी गुठीको जग्गा हो । गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट रैकर लगत कट्टा गर्ने गरी भएको निर्णय उल्टी गरिपाऊँ भन्ने पुनरावेदकको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

तेरोमेरो देखिएको अवस्थामा गुठी संस्थान तथा मालपोत कार्यालय काठमाडौँ कसैलाई पनि निर्णय गर्ने अधिकार नरहँदा नरहँदै गरेको निर्णय स्वतः निष्क्रिय हुन्छ । यस्तो निर्णयलाई बदर गराई रहनु पर्ने हुँदैन । तथापी गुठी संस्थानको मिति २०५१।५।३१ को निर्णयउपर पुनरावेदकको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको हुँदा गुठीको उक्त निर्णय अधिकारक्षेत्र बाहिरको देखिँदा बदर गरिदिएको छ । अव जे जो बुझ्नु पर्ने प्रमाण बुझी तेरो मेरोतर्फ हक कायम गराई ल्याउनु भनी सम्बन्धित पक्षलाई सुनाई दिनुपर्ने हुँदा उपस्थित पक्षहरूलाई गुठी संस्थानको तारिख तोकी अनुपस्थित पक्षलाई समेत सूचना दिई सुनाउनु भनी मिसिल शुरु गुठी संस्थान काठमाडौँमा पठाई दिनु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५४।१०।१३ को फैसला ।

ठोस र विश्वासनीय प्रमाण विना गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ को गलत प्रयोगबाट कसैका नाउँमा अधिकार प्राप्त निकायले गरेको रीतपूर्वकको दर्ता सेस्ता बदर गर्न नमिल्ने हुँदा गुठी प्रशासकको मिति २०५१।५।३१ को निर्णय बदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर कायम राखी पुनरावेदन अदालतको फैसलामा मालपोत कार्यालयको निर्णय निष्क्रिय हुन्छ भनी मालपोत कार्यालयले विवादित जग्गा हाम्रो नाउँमा दर्ता गर्ने गरेको मिति २०४८।११।३० को निर्णयलाई संकेत गरी निष्क्रिय गरेको हो भने सो फैसलाको उक्त

खण्ड बदर गरिपाऊँ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको सर्वोच्च अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

विपक्षी भिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने सर्वोच्च अदालतको आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको मिति २०५४।१०।१३ को फैसला बदर गरी दिएको छ । सम्बन्धित प्रमाण तथा तत् सम्बन्धमा जो जे बुझ्नु पर्छ बुझी कानूनबमोजिम निर्णय गर्नु भनी रुजु पक्षलाई तारिख तोकी मिसिल पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पठाई दिनु भन्ने सर्वोच्च अदालतको मिति २०५९।२।३३ को फैसला ।

गुठीको लगत नं. ८ मा रहेको जग्गा मिति २०३९।९।२८ मा नै गुठी संस्थानले गुठीकै नाताले मोही कृष्णबहादुर महर्जन कायम गरी सकेकोमा सोउपर यी वादीले चुनौती दिई बदर गराउन सकेको देखिँदैन । विवादको जग्गा विभिन्न व्यक्तिका नाउँमा हक हस्तान्तरण भई सकदा पनि यी पुनरावेदकले बदर बातिल गराउन नसकी रहेको अवस्थामा उक्त विवादित कि.नं. १७८, १७९ का जग्गा रैकर नै रहेछन् भन्न सकिने स्थिति नदेखिँदा विवादित जग्गा गुठी कायम गरेको गुठी संस्थानको मिति २०५१।५।३१ को फैसला मिलेकै देखिँदा शुरुको फैसला सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदनको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला ।

दावीका कि.नं. १७८ र १७९ को जग्गा मालपोत कार्यालयको मिति २०४८।११।३० को निर्णयले हाम्रो नाउँमा दर्ता भई जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा प्राप्त गरेका छौं । यी जग्गाको फिल्डवुकमा मोही आशमरु जनिई निजले किसानको व्यहोरामा यो जग्गा का.ई. ढोकाबहाल बस्ने भोटे शाक्यको हो, कुतमा जोती खाई आएको छु भनी लेखाई दिएका छन् । उल्लिखित भोटे शाक्य हाम्रो बाबु बाजे लोकानन्द हुन् । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ निरपेक्ष नभई सापेक्ष व्यवस्था हो । यसको स्वेच्छाचारी प्रयोग हुन सक्दैन । गुठी प्रशासकको

निर्णय प्रमाणबाट पुष्टि हुन नसकेको हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्न्याई हेरी सो फैसला बदर गरी हाम्रो नाउँमा मालपोत कार्यालयबाट दर्ता सेस्ता पूर्जा सदर कायम गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी काजिमानन्द बज्राचार्य समेतको पुनरावेदन पत्र।

यसमा विवादको जग्गाको मोही आशामरूको २ नं. अनुसूचीमा जग्गाधनीमा भोटे शाक्य भन्ने लेखाई रहेको र विवादित जग्गा निवेदकका नाउँमा मालपोत कार्यालयको मिति २०४८।११।३० को निर्णयले दर्ता भै रहेको अवस्थामा गुठी कायम हुने गुठी संस्थानको २०५१।५।३१ को निर्णय सदर कायम हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा अ.व. १८४क र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को व्याख्यात्मक त्रुटि देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्न्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ, भन्ने यस अदालतको आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा समावेश भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकहरूको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता शंकर सुवेदीले विवादित कि.नं. १७८ र १७९ का जग्गाहरूको मोही आशामरू भएकोमा विवाद छैन। निजले नापी हुँदा किसानको महलमा यो जग्गा ढोकाटोल बस्ने भोटे शाक्यको हो भनी लेखाएको छ। भोटे शाक्य यी पुनरावेदकका बाजे लोकानन्द हुन भन्ने नाता प्रमाणितलगायतका कागजातहरूले पुष्टि गरी रहेको अवस्था छ। विवादित जग्गाको साँध सिमानामा रहेका जग्गाहरू पुनरावेदकहरूको भएकोले पनि उक्त जग्गा पुनरावेदकको निजी गुठीको हुन् भन्ने प्रष्ट हुन्छ। उक्त जग्गाहरूको सेस्ता प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गरी मालपोत कार्यालयले पुनरावेदकको नाममा दर्ता गर्ने निर्णय गरी सकेको हुँदा पुनरावेदन अदालतबाट भएको त्रुटिपूर्ण निर्णय बदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो।

विपक्षी कृष्णबहादुर महर्जनको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता बालकृष्ण न्यौपानेले विवादित जग्गाहरू शिवशक्तेश्वर राजगुठीको हो। जसको लगत कायम छ। निजी गुठी भन्नेले सोको सेस्ता प्रमाणबाट पुष्टि गर्नुपर्दछ। गुठीमा मुद्दा चली २०४६ सालदेखि तारिखमा रहेको अवस्थामा मालपोत कार्यालयमा रैकरमा दर्ता गर्नु बदनियतपूर्ण छ। पुनरावेदन अदालतको इन्साफ मिलेकै हुँदा सदर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

त्यसैगरी विपक्षी गुठी संस्थानको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेलले विवादित जग्गाको निर्णय हुँदा साविक लगत भोग समेतका प्रमाण हेरी निर्णय भएको छ। मोहीले गुठीलाई कुत बुझाउँदै आएको हुँदा विवादित जग्गामा गुठीको निरन्तर भोग छ। गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ अनुसार प्राप्त अधिकार प्रयोग गरी भएको निर्णय कानूनसम्मत् हुँदा पुनरावेदन अदालतको इन्साफ सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो।

उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस सुनी आज निर्णय सुनाउन पेशी तोकिएकोमा पुनरावेदक तर्फबाट विद्वान कानून व्यवसायी शंकर सुवेदी र भवानी खड्काले पेश गर्नु भएको संयुक्त बहसनोट तथा विपक्षीहरू तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेल र बालकृष्ण न्यौपानेले पेश गर्नु भएको छुट्टाछुट्टै बहस नोट समेत अध्ययन गरियो।

इन्साफतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको इन्साफ मिलेको छ, छैन प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ, सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा मेरा पिता आशामरू महर्जनका नाउँमा शिव शक्तेश्वर गुठीको लगत नं. ८ मा दर्ता भएको काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २२ग कि.नं. १७८ को क्षेत्रफल १-१४-१ र कि.नं. १७९ को क्षेत्रफल ०-६-१ जग्गाका मोही पिता आशामरू महर्जनको

२०४५।६।७ मा परलोक भएकोले मेरो नाममा नामसारी गरी जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा पाऊँ भन्ने कृष्णबहादुर महर्जनले गुठी तहसील कार्यालय कालमोचन काठमाडौंमा दिएको निवेदनबाट कारवाही प्रारम्भ भएको प्रस्तुत मुद्दामा दावीको जग्गाहरू आफ्नो निजी गुठीको हालाचो बोथे पपुइता खेत हो भन्ने प्रतिवादीहरूको दावी विरोध भएको देखिन्छ। विवादित जग्गाहरू मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजारको मिति २०४८।११।३० को निर्णयअनुसार पदमानन्द बज्राचार्य समेत ७ जनाको नाउँमा रैकर दर्ता भएकोमा गुठी संस्थानको मिति २०५१।५।३१ को निर्णयअनुसार उक्त जग्गाहरूको रैकरको लगत कट्टा गरी शिव शक्तेश्वर गुठी कायम गर्ने निर्णय भएको रहेछ। गुठी संस्थानको निर्णयमा चित्त नबुभाई प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालतले शुरु निर्णय सदर गर्ने फैसला गरेकोले प्रतिवादीहरूको यस अदालतमा मुद्दा दोहोऱ्याई पाऊँ भन्ने निवेदन परी निस्सा प्रदान भई निर्णयार्थ यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको रहेछ।

३. विवादित जग्गाहरू आफ्नो निजी गुठीको पपुइता खेत भएकोले रैकरको लगत कट्टा गर्ने गरी गुठी संस्थानबाट भएको निर्णयलाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको निर्णय त्रुटिपूर्ण छ भन्ने पुनरावेदकहरूको मुख्य पुनरावेदन जिकीर रहेको देखियो।

४. गुठी संस्थानको निर्णयलाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन भनी हेर्दा विवादित जग्गाको फिल्डबुकमा किसानको व्यहोरामा यो जग्गा ध्वका बहाल बस्ने भोटे शाक्यको हो भनी उल्लेख भएको व्यहोरा र मिति २०४८।११।३० को मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजारको निर्णय बमोजिम प्राप्त जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा बाहेक जग्गाधनीको स्वामित्वका स्रोतलाई स्थापित गर्ने प्रमाणहरू प्रतिवादीहरूबाट पेश भएको पाइदैन। उक्त जग्गा मालपोत कार्यालयमा दर्ताको

लागि पेश हुँदा मौजा महाराजगञ्जको पपुइता गुठीको रसिद पेश भएको देखिए पनि उक्त रसिदमा उल्लिखित जग्गा विवादित जग्गा हो भन्ने ठोस आधार प्रतिवादीहरूबाट पेश भएको पाइदैन।

५. अर्कोतर्फ उक्त कि.नं. १७८ र १७९ को जग्गाको गुठी संस्थानमा रहेको साविक शिव शक्तेश्वर गुठी खला नं. ८ खेत १।१७।४ को दर्तावाला मोही बाबुलाल भई मिति २०३९।९।२८ मा आशामरूका नाममा नामसारी भई मोहीले गुठीमा निरन्तर बाली बुभाएको आधारमा गुठी संस्थानबाट रैकरको लगत कट्टा गर्ने निर्णय भएको देखिन्छ। सोको अतिरिक्त मन्दिरको दिवालमा शिव शक्तेश्वर अंकित मन्दिरको तस्वीर समेत मिसिल सामेल रहेको देखियो। यसरी राजगुठीको लगत कायम रहनुको साथै मोहीबाट निरन्तर बाली बुभी गुठी संस्थानको उक्त जग्गामा भोग कायम रहेको पाइन्छ। विवादित जग्गामा प्रतिवादीहरूले नत स्वयं भोग गरेको देखिन्छ। न मोहीबाट बाली बुभ्ने गरेको कुनै प्रमाण पेश गर्न सकेको पाइन्छ। विवादित जग्गाहरू प्रतिवादीहरूले आफ्नो भोगमा छ भनी दावी समेत गर्न सकेको पाइदैन। मोहीले तत्कालीन नापीको अवस्थामा उक्त जग्गा भोटे शाक्यको हो भनी लेखाएको भएपनि हाल आएर उक्त जग्गा राजगुठीको हो निजी गुठीको होइन भनी गुठी संस्थानलाई बाली बुभाई आएको देखिन्छ।

६. विवादित जग्गाहरूको मालपोत कार्यालयबाट प्रतिवादीहरूले जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा प्राप्त गरेको कुरालाई समेत आफ्नो हकको प्रमाणको रूपमा प्रस्तुत गरेको सम्बन्धमा विचार गर्दा उक्त विषयमा गुठी संस्थानमा विचाराधीन रही प्रतिवादीहरू तारिखमा रहेको अवस्थामा मालपोत कार्यालयबाट प्रतिवादीहरूले जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा प्राप्त गरेको देखिन्छ। वस्तुतः विवादित जग्गामा स्वामित्वको दावी गर्नेले हालै प्राप्त गरेको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा पेश गर्नु मात्र

पर्याप्त हुँदैन। सो प्रमाणपूर्जा वैधानिक रूपमा प्राप्त गरेको हो भन्नलाई सोको हकको स्रोतहरूबाट विवादित जग्गा माथिको स्वामित्वको अधिकार स्थापित भएको हुनुपर्दछ। तर उक्त जग्गाहरूको जग्गाधनी प्रमाणपत्रको हकको स्रोतको रूपमा फिल्डवुकमा किसानको व्यहोरामा यो जग्गा भोटे शाक्यको हो भन्ने बाहेक अन्य कुनै ठोस प्रमाण देखिदैन। जग्गाको स्वामित्वको प्रमाणस्वरूप जग्गाको लगत, भोग र तिरो समेतका प्रमाणहरूको अभावमा फिल्डवुकमा किसानले लेखाएको व्यहोराले मात्र जग्गाको स्वामित्वको सिर्जना हुन नसक्ने हुँदा विवादित जग्गाहरू प्रतिवादीहरूको स्वामित्वको निजी गुठी जग्गा रहेछ भन्न मिल्ने भएन। अतः प्रतिवादीहरूले मालपोत कार्यालयबाट जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा प्राप्त गरी सकेको भएपनि सो प्रमाणपूर्जालाई कानूनतः मान्यता दिन मिल्न सक्ने देखिएन। गुठी संस्थानमा भएको लगत तथा जग्गाको भोग समेतका प्रमाणहरूको आधारमा विवादित जग्गा निजी गुठीको शिव शक्तेश्वर गुठीको नभई पपुइता खेत हो भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकीर प्रमाणहरूबाट पुष्टि भएको देखिन आएन।

७. प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन पत्रमा तथा निजहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूले बहसको क्रममा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ को स्वेच्छाचारी प्रयोग गरी रैकर जग्गाको लगत कट्टा गर्ने निर्णय गरेको त्रुटिपूर्ण छ भनी कानूनी प्रश्न समेत उठाउनु भएको पाइन्छ। सो सम्बन्धमा विचार गर्दा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ को पूर्णपाठ देहाय अनुसार छः

३९. गुठी घर वा जग्गा साविक बमोजिम दर्ता हुने: (१) गुठी तैनाथी जग्गा गुठी अधिनस्थ जग्गामा गुठी अधिनस्थ जग्गा गुठी रैतान नम्बरी जग्गामा वा गुठीको घर वा जग्गा रैकरमा दर्ता भएको प्रमाणित हुन आएमा प्रशासकको काम

गर्ने प्रशासकीय प्रमुखले त्यस्तो गुठीको घर वा जग्गा साविकको गुठी तैनाथी जग्गा, गुठी अधिनस्थ जग्गा वा गुठी रैतान नम्बरीमा नै दर्ता गर्न सक्नेछ। त्यसरी दर्ता भइसकेपछि सो घर वा जग्गाको पहिले दर्ता भएको लगत कट्टा हुनेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम प्रशासकले वा प्रशासकको काम गर्ने प्रशासकीय प्रमुखले गरेको निर्णयमा चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले सो निर्णयउपर पैतीस दिनभित्र पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ।

८. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाले गुठीको जग्गा कारणवस हैसियत परिवर्तन भई रैकरमा दर्ता भएको रहेछ भने गुठी संस्थानको प्रशासकले जग्गाको हैसियत परिवर्तन भई दर्ता हुन गएको प्रमाणित हुन आएमा साविकअनुसार नै जग्गा दर्ता गर्न सक्ने र गलत रूपमा दर्ता भएको लगत कट्टा गर्ने अधिकार प्रदान गरेको पाइन्छ। यो गुठीको प्रशासन, संरक्षण र नियमन गर्ने गुठी संस्थानलाई ऐनद्वारा प्रदत्त महत्वपूर्ण अधिकार हो। गुठीको घर जग्गालगायतको सम्पत्तिको निरन्तर र सदावर्त स्वरूपको संरक्षण गर्नु राज्यको कर्तव्य भएकोले सो उद्देश्य परिपूर्तिका लागि गुठी संस्थान ऐन, २०३३ विशेष ऐनको रूपमा आएको देखिन्छ। सो ऐनले प्रष्ट रूपमा गुठीका प्रशासकलाई गुठीको सम्पत्तिको संरक्षणार्थ उक्त अधिकार प्रदान गरेको पाइन्छ। कुनै ऐन संविधानसँग बाभिएको ठहर भई बदर भएको वा कानूनका मान्य सिद्धान्तविपरीत भई लागू गर्न नसकिने भएको अवस्थामा बाहेक विधायिकाले बनाएको कानूनलाई अदालतले

कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रस्तुत ऐन अनुसार उक्त अधिकारको प्रयोग गर्दा गुठीको लगत, भोग, तिरोसमेतका लगत सेस्ताहरूको मूल्याङ्कन गरी जग्गाको हैसियत फरक परेको प्रमाणित हुन आएमा मात्र गुठी संस्थानको प्रशासक वा प्रशासकको काम गर्ने व्यक्तिले उक्त अधिकार प्रयोग गर्न पाउने हुन्छ। प्रशासकको निर्णयमा चित्त नबुझ्ने व्यक्तिलाई पुनरावेदन गर्ने हक पनि कानूनले सुरक्षित गरेको पाइन्छ। गुठी संस्थानको प्रशासकलाई प्रदान भएको यो न्यायिक अधिकार भएकोले न्यायिक अधिकार आत्मगत रूपमा र स्वेच्छाचारी रूपमा प्रयोग हुन सक्दैन। यो अधिकारको प्रयोग गर्दा सदैव प्रचलित कानून तथा वस्तुगत प्रमाणहरूको निष्पक्ष मूल्याङ्कन गरी न्यायिक मनको प्रयोग गरी निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ। मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट गुठी संस्थानले गरेको निर्णयमा कानून तथा प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गरी न्यायिक मन लगाई निर्णय भएको देखिएमा यस अदालतबाट गुठी संस्थानका प्रशासकले निर्णय गरेको आधारले मात्र स्वेच्छाचारी भन्न मिल्दैन।

९. प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा हेर्दा गुठी प्रशासकले गरेको निर्णयमा वादी कृष्ण महर्जन तथा यी प्रतिवादीहरूले पेश गरेको प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गरी जग्गाको लगत, भोग र तिरो समेतका माथि उल्लिखित प्रमाणहरूको आधारमा गुठी प्रशासकबाट निर्णय भएको देखिएकोले गुठी प्रशासकबाट निर्णय भएकै कारणले मात्र गुठी संस्थानको उक्त निर्णयलाई स्वेच्छाचारी निर्णय भन्न मिल्ने भएन।

१०. गुठी संस्थानको प्रशासकबाट गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ प्रयोग गरी भएको कतिपय निर्णयलाई यस अदालतबाट यस अघि सदर हुने ठहराई फैसला भएको पाइन्छ। यस सर्वोच्च अदालतको पूर्ण इजलासबाट टिकाराम पाठक विरुद्ध गोरक्ष सिद्धाचल मृगस्थली मठ समेत भएको रैकर दर्ता बदर कायम मुद्दामा (नेकाप

२०६६, नि.नं. ८२३८) मा “गुठी जग्गालाई जुनसुकै तरहले जोसुकैले रैकरमा दर्ता गराएको भएपनि गुठी प्रशासकले जुनसुकै समयमा पनि बदर गरी गुठी कायम गर्न सक्ने गरी गुठी जग्गाको मौलिक स्वरूप वा प्रकृति कहिल्यै पनि परिवर्तन हुन नसक्ने र सदैव कायम रहने विशेषाधिकार प्रदान गरेको अवस्थामा नापी दर्ताउपर गुठी संस्थानले उजूरी नगरेको कारणबाट सनातन देखि चली आएको गोरखनाथको गुठी धर्मलोप हुन सक्ने स्थिति देखिदैन” भन्ने समेत व्याख्या भई रहेको छ।

११. तसर्थ विवेचित लगत भोगसमेतका प्रमाणहरू र कानून एवं प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको आधारमा विवादित कि.नं. १७८ र १७९ को जग्गा शिवशक्तेश्वर राजगुठीको जग्गा देखिएको र सो सम्बन्धमा गुठी संस्थानका प्रशासकबाट भएको निर्णय तथ्य, प्रमाण, कानून र प्रतिपादित सिद्धान्त अनुसार भई मिलेकै देखिँदा उक्त निर्णयलाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६०।१२।१० को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दामा मुद्दा दोहोर्नाउने निस्सा प्रदान गर्दा व्यक्त भएको रायसँग सहमत हुन सकिएन। दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा

इति संवत् २०६९ फागुन २८ गते रोज २ शुभम् ..
इजलास अधिकृत: कमलप्रसाद पोखरेल

निर्णय नं.८९६३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
०६७-८१-११७६
फैसला मिति: २०६९।५।१९।३

मुद्दा: निर्णय बदर ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला भ्कापा, खजुरगाछी
गा.वि.स. वडा नं. ७ बस्ने बुधलाल यादव
विरुद्ध
प्रत्यर्थी वादी: जिल्ला भ्कापा, खजुरगाछी गा.वि.स.
वडा नं. ७ बस्ने लक्ष्मी यादवको मु.स. गर्ने
सोभादेवी यादव

शुरु फैसला गर्ने:

भू.सु.अ.श्री मधुसुधन पोखरेल
पुनरावेदन फैसला गर्ने:
मा.न्या. श्री ऋषिराज मिश्र
मा.न्या. श्री पुरुषोत्तम भण्डारी

- सगोलका एकै घर परिवारको नाममा रहेको जग्गामा सगोलकै अर्को कुनै एक सदस्य मोहीको हैसियतमा रहन नसक्ने भन्ने ऐनको मनसाय रहेको देखिन्छ । तर घर परिवार बाहिरको अन्य कुनै जग्गाधनीको नाममा रहेको जग्गामा एकै घर परिवारको कुनै एक सदस्य साविकदेखि मोही कायम रही आएकोमा पछिबाट सो जग्गा मोहीको घर परिवारको अर्को कुनै सदस्यले खरीद गरी लिई जग्गाधनी बन्न गएको अवस्थामा मोहीसँग हालवाला जग्गाधनीको नाता परेको

कारण देखाई साविकदेखिको मोहीलाई आघात पर्ने गरी मोही निष्काशनको दावी लिन नपाउने ।

- छुट्टिभिन्न भई बसेको दाजु र भाई कुनै जग्गाको जग्गाधनी र मोही हुन नसक्ने भन्ने नदेखिएको अवस्थामा घरको दाजुले केवल पछिबाट खरीद गरी लिएकै आधारमा साविकदेखि मोही कायम रहेका व्यक्तिको मोही हक समाप्त हुन्छ भन्नु विवेकसम्मत र न्यायसम्मत नहुने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ
अधिवक्ता हरिहर दाहाल

विपक्षी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २, २(ख)

फैसला

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१) बमोजिम दोहोर्न्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदन पत्रको रूपमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार रहेको छ:-

विपक्षी बुधलाल यादव जग्गाधनी हुनुपूर्व नै मेरो मोही हक स्थापित भएको र सालसालै बाली बुभाउँदै आई घर बसोवाससमेत भएको खजुरगाछी ७ को कि.नं. ३३ को ज.वि. ०-४-१५ जग्गा विपक्षीले जग्गा खरीद गरी लिएपछि भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २(ग) अनुसारको एकाघर परिवारभित्रको व्यक्ति मानी मेरो मोही हक कट्टा गरी दिएका हुँदा उक्त निर्णय बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद दावी ।

विपक्षी मेरा भाई नाताका मानिस हुन् । निजको घर बसोवास नभएको हुँदा मैले घरसम्म

बनाउन दिई बास बस्न दिएको हो । निजको जग्गामा जोत भोग पनि छैन र निजको मोही हक पनि कायम नभएको जग्गाको मोही लगत कट्टा भएको निर्णय बदर गर्नुपर्ने होइन भन्ने प्रत्युत्तर जिकीर ।

खजुरगाछी ७ को कि.नं. ३३ को ज.वि. ०-४-१५ को मोही लक्ष्मी यादव हुन् । उक्त जग्गामा मोहीको घर बसोवास छ । तर सम्पूर्ण जग्गामा मोहीको जोतभोग छैन भन्ने समेत व्यहोराको सर्जमीन मुचुल्का ।

यसमा वादीको मोही हक कायम भएको खजुरगाछी ७ को कि.नं. ३३ को ज.वि. ०-४-१५ को मोही हक सुरक्षित हुँदा मोही कट्टा भएको लगतलाई पुनः कायम राखी सेस्तामा लगत कायम गरी दिन मालपोत कार्यालय दमकलाई लेखी पठाई दिनु भन्ने भूमिसुधार कार्यालय, भ्पापाको मिति २०६३।१०।१७ को फैसला ।

मोहीले भरेको १ नं. फाँटवारीको लगतअनुसार हामी दाजुभाइ मोहीको परिभाषाभित्र पर्ने व्यक्ति होइनौं । सो कुरा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २ख को परिभाषाबाट स्पष्ट हुनुका साथै आफूले गरेको निर्णय आफैँ बदर गर्न पाइने पनि होइन । बुझ्नु पर्ने प्रमाण बुझ्दै नबुझी गरेको कानूनी त्रुटिपूर्ण निर्णय उल्टाई बदर गरी न्यायपूर्ण इन्साफ गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको पुनरावेदन पत्र ।

मुलुकी ऐन, अ.व. ८६ नं. को व्याख्यात्मक प्रश्न विद्यमान देखिँदा शुरुको फैसला फरक पर्न सक्ने भई विचारणीय देखिँदा छलफलका लागि प्रत्यर्थी वादीलाई भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु । साथै भ्पापा जिल्ला अदालतमा मुलतवीमा रहेको भनिएको जालसाज मुद्दाको मिसिल समेत भिकाउनु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६४।१०।२१ को आदेश ।

प्रत्यर्थी वादी विवादित कि.नं. ३३ को जग्गाको वास्तविक कानूनी मोही भएकोमा

कानूनबमोजिम निजको मोही हक स्थापित हुने गरी भएको भूमिसुधार कार्यालय भ्पापाको २०६३।१०।१७ को निर्णय कानूनसंगत भई मिलेकै देखिँदा सो सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला ।

विपक्षी वादीले मउपर भ्पापा जिल्ला अदालतमा मिति २०५९।२।९ गते भूमिसुधार कार्यालय भ्पापाबाट भएको मोही लगत कट्टा हुने निर्णय जालसाजी घोषित गरिपाऊँ भनी दायर गरेको मुद्दामा निज विपक्षी वादीले तारिख गुजारी डिसमिस फैसला भएको समेतका तथ्यबाट विपक्षी वादी मेरो जग्गाको मोही हुने वा कायम रहने न्यूनतम् आधार विद्यमान नभएको अवस्थामा पुनरावेदन अदालत इलामबाट मोही लगत यथावत् कायम राख्ने गरी तथ्य र प्रमाणको विवेचना नगरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत पुनरावेदक प्रतिवादी पक्षको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा साविक जग्गाधनीबाट राजीनामाद्वारा हक प्राप्त गरेको हालको जग्गाधनी पुनरावेदक प्रतिवादी र यी वादी सोही कि.नं. ३३ को मोही भएको तथा यी दुवै दाजुभाई देखिएको अवस्थामा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २ को खण्ड (ख) ले मोही भन्नाले अरु जग्गावालाको जग्गा कुनै शर्तमा कमाएको व्यक्ति भनेकोमा प्रस्तुत मुद्दामा उक्त दफा २(ख) को व्याख्यात्मक त्रुटि गरी पुनरावेदन अदालतबाट फैसला भएको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) अनुसार दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । विपक्षी भिकाई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।२।२१ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहालले विवादित कि.नं. ३३ को जग्गाको

मोहीले भरेको भु.सु. फाराम १ नं. लगतमा एकासगोलका सदस्यहरूको विवरणमा विपक्षी वादीको नाम उल्लेख गरी पुनरावेदकको नाम समेत उल्लेख भएको छ। यसबाट प्रत्यर्थी वादी लक्ष्मी यादव र पुनरावेदक बुधलाल यादव एकासगोलमा रहेको प्रष्ट छ। पुनरावेदकले साविक जग्गावाला सिष्टी यादवको छोरा रामकृष्ण यादवबाट मिति २०४५।११।१० मा विवादित जग्गा खरीद गरी लिएका हुन्। यसरी मोही हुँ भन्ने प्रत्यर्थी वादी लक्ष्मी यादव र पुनरावेदक प्रतिवादी बुधलाल यादव एकासगोलका दाजुभाइ भई निजहरू बीच अंशबण्डा समेत नभएको अवस्थामा एकाघर सगोलको व्यक्ति कोही मोही र कोही जग्गाधनी हुन नसक्ने अवस्थामा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २ को खण्ड (ख) को त्रुटि गरी मोही कायम गरेको भूमिसुधार कार्यालय भापाको निर्णय र सो सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला उल्टी गरी न्याय निरूपण हुनपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

पुनरावेदन पत्रसहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले गर्नु भएको बहस जिकीर समेत सुनी पुनरावेदन अदालत इलामबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्ने हो होइन ? सोसम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा मेरो मोही स्थापित भएको जग्गामा सालसालै बाली बुझाउँदै आएको र सो जग्गामा आफ्नो घरवास समेत भएको कि.नं. ३३ को जग्गा विपक्षीले खरीद गरेपछि मोही एकाघर भित्रको भनी भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २ को परिभाषाभित्र पारी मेरो मोही लगत कट्टा हुने गरी भूमिसुधार कार्यालय, भापाले निर्णय गरेको हुँदा सो बदर गरिपाउँ भन्ने वादी दावी रहेकोमा वादी एकाघरको भाई भएकोले घर बनाई वस्नसम्म दिएको हो। निजले जग्गा

जोतभोग नगरेको र मोही हक पनि कायम नभएकोले मोही लगत कट्टा गर्ने गरी भएको निर्णय बदर गरी रहनु पर्ने होइन भन्ने प्रत्युत्तर जिकीर भएकोमा शुरु भूमिसुधार कार्यालय, भापाले विवादित जग्गाको वादीका नामको मोही लगत कट्टा गर्ने गरी भएको सोही कार्यालयको मिति २०५९।२।१९ को पूर्व निर्णय बदर गरी वादीको नामको मोही लगत पुनः कायम गर्ने गरी फैसला गरेकोमा सो उपर चित्त नबुझाई पुनरावेदन गरेकोमा शुरु फैसला सदर कायम हुने ठहरी पुनरावेदन अदालत, इलामबाट फैसला भएको पाइन्छ। पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसलाउपर चित्त नबुझाई प्रस्तुत मुद्दा दोहोऱ्याई हेरिपाउँ भनी पुनरावेदक प्रतिवादीको निवेदन परेकोमा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनको रूपमा दायर भई आज निर्णयार्थ पेश भएको पाइयो।

३. जिल्ला भापा खजुरगाछी वडा नं. ७ को कि.नं. ३३ को ज.वि. ०-४-१५ विवादित जग्गाको साविक जग्गावाला सिस्टी यादव जनिई कैफियत महलमा यी प्रत्यर्थी वादी लक्ष्मी यादवको जोत जनिएको मिसिलबाट देखिन्छ। साविकदेखि नै उक्त जग्गाको मोही भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ अनुसार प्रत्यर्थी वादी लक्ष्मी यादव कायम भएको देखिन्छ। विवादित जग्गाको साविक मोही लक्ष्मी यादव भएको कुरालाई पुनरावेदक प्रतिवादीले पनि अस्वीकार गरेको देखिँदैन। पुनरावेदक प्रतिवादी बुधलाल यादवले साविक जग्गावाला सिस्टी यादवको छोरा रामकृष्ण यादवबाट र.नं. २८६९ मिति २०४५।११।१० मा हक टुटाई राजीनामाबाट हक प्राप्त गरेपछि मात्र निज विवादित जग्गाको जग्गाधनी भएको पाइन्छ। तत्पश्चात् निजले २०५९ साल जेष्ठ महिनामा यी प्रत्यर्थी वादी मोही लक्ष्मी यादवको नाम मोही लगतबाट कट्टा गरिपाउँ भनी भूमिसुधार कार्यालयमा निवेदन दिएकोमा भूमिसुधार कार्यालय, भापाबाट मोहीलाई बुझ्दै नबुझी

प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत मोहीलाई प्रतिवाद गर्ने मौका समेत नदिई मोही लगत कट्टा हुने निर्णय भएको देखिन्छ ।

४. आफू मोही हकबाट वञ्चित हुने गरी भएको निर्णय आफूलाई थाहा नै नभई आफू उक्त जग्गामा हल गोरु लिई जोतखन गर्न लागेको अवस्थामा एकाएक पुनरावेदक प्रतिवादीले अब उपरान्त उक्त जग्गाको मोही तिमि होइनौ । अब नजोत, अबदेखि उक्त जग्गामा रहेको घरसमेत भत्काई दिन्छु भनी मोही हकमा दखल दिएपछि के भएको रहेछ भनी भूमिसुधार कार्यालयमा गई बुझ्दा २०५९।२।९ मा मोही लगत कट्टा हुने गरी भएको निर्णय थाहा पाएको भनी कानूनबमोजिम भूमिसम्बन्धी ऐन लागू भएदेखि नै मोही हक कायम भएको र हालका जग्गाधनी र म मोही दाजुभाई भए तापनि हाल अलग-अलग रहेको समेतका कारणबाट मोही हक समाप्त हुने होइन भनी उक्त मिति २०५९।२।९ को भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय बदर गरिपाऊँ भनी यी प्रत्यर्थी वादीले भूमिसुधार कार्यालय भ्राम्यमा निवेदन गरेको देखिन्छ । निज प्रत्यर्थी वादी लक्ष्मी यादव विवादित कि.नं. ३३ को जग्गाको साविकदेखि नै मोही भई भूमि सम्बन्धी ऐन लागू हुँदाको अवस्थादेखि नै मोही रहेको देखिनुका साथै कानूनबमोजिम स्थापित यी प्रत्यर्थी मोही लक्ष्मी यादवले मोहीको हैसियतबाट पालन गर्नुपर्ने कानूनी दायित्व पूरा नगरेको, जग्गाको उब्जनी घट्ने गरी जग्गा विगारेको वा कृत नबुझाएको भन्ने समेतको जिकीर जग्गाधनीले लिई कानूनबमोजिम मोहीबाट हटाएको अवस्था देखिदैन । प्रत्यर्थी वादी मोहीका दाजु हालका जग्गाधनी यी पुनरावेदक प्रतिवादी बुधलाल र मोही लक्ष्मी यादव एकाघर सगोलका नभई छुट्टिभिन्न भई अलग-अलग घरद्वार व्यवहार गरी बसेको भन्ने प्रत्यर्थी वादीको भनाई रहेकोमा यी

पुनरावेदक प्रतिवादीले अन्यथा भन्न नसकी मोही लक्ष्मी यादव छुट्टिभिन्न भई सोही विवादित कि.नं. ३३ को जग्गामा घर बनाई बसेको कुरालाई यी पुनरावेदक प्रतिवादीले पनि स्वीकार गरेको अवस्था देखिन्छ ।

५. भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२९ को दफा २(ख) मा मोही भन्नाले अरु जग्गावालाको जग्गा कुनै शर्तमा कमाउन पाई सो जग्गामा आफ्नो वा आफ्नो परिवारको श्रमले खेती गर्ने किसान सम्भन्नु पर्छ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार सगोलका एकै घर परिवारको नाममा रहेको जग्गामा सगोलकै अर्को कुनै एक सदस्य मोहीको हैसियतमा रहन नसक्ने भन्ने ऐनको मनसाय रहेको देखिन्छ । तर घर परिवार बाहिरको अन्य कुनै जग्गाधनीको नाममा रहेको जग्गामा एकै घर परिवारको कुनै एक सदस्य साविकदेखि मोही कायम रही आएकोमा पछिबाट सो जग्गा मोहीको घर परिवारको अर्को कुनै सदस्यले खरीद गरी लिई जग्गाधनी बन्न गएको अवस्थामा मोहीसँग हालवाला जग्गाधनीको नाता परेको कारण देखाई साविकदेखिको मोहीलाई आघात पर्ने गरी मोही निष्काशनको दावी लिन पाउने उल्लिखित ऐनको मनसाय रहेको देखिदैन । साथै छुट्टिभिन्न भई बसेको दाजु र भाई कुनै जग्गाको जग्गाधनी र मोही हुन नसक्ने भन्ने पनि देखिदैन । विवादित कि.नं. ३३ को जग्गा यी पुनरावेदक प्रतिवादी घरको दाजुले केवल पछिबाट खरीद गरी लिएकै आधारमा साविकदेखि मोही कायम रहेका प्रत्यर्थी वादीको मोही हक समाप्त हुन्छ भन्नु विवेकसम्मत र न्यायसम्मत नहुने भएकोले प्रस्तुत मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गर्ने गरी भएको यस अदालतको मिति २०६७।२।२९ को आदेश तथा शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी हुनु पर्दछ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फका

वरिष्ठ विद्वान अधिवक्ताको वहस जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

६. अतः उल्लिखित तथ्य र कानूनी व्यवस्थाको विवेचनासमेतबाट यी पुनरावेदक प्रतिवादी र प्रत्यर्थी वादी दाजुभाइ भन्ने देखिएतापनि विवादित कि.नं. ३३ को जग्गा यी पुनरावेदक प्रतिवादीले मिति २०४५।११।१० मा खरीद गरी लिनुपूर्व नै यी प्रत्यर्थी वादी लक्ष्मी यादव भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को कानूनी व्यवस्थाबमोजिम मोही कायम भई रहेको भन्ने देखिएको र प्रत्यर्थी वादीले विवादित जग्गामा मोहीको हैसियतले पूरा गर्नुपर्ने दायित्व पूरा नगरेको भन्ने जिकीर पुनरावेदक प्रतिवादीले लिन नसकेको अवस्थामा केवल घरको दाजुले पछिबाट जग्गा खरीद गरी लिएकै आधारमा अगावैदेखि विवादित जग्गामा कानूनानुरूप कायम रहेका मोही प्रत्यर्थी वादीको मोही हक समाप्त हुन नसक्ने भएकोले शुरु भूमिसुधार कार्यालय भ्नापाले उल्लिखित कि.नं. ३३ को जग्गाबाट मोही निष्काशन गर्ने गरी भएको सोही कार्यालयको मिति २०५९।२।९ को पूर्व निर्णय बदर गरी विवादित जग्गाको प्रत्यर्थी वादीका नामको मोही हक यथावत कायम राख्ने गरेको मिति २०६३।१०।१७ को निर्णय सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला मिलेकै देखिँदा सो सदर हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६९ भदौ १९ गते रोज ३ शुभम् .
इजलास अधिकृत: रामप्रसाद शर्मा

निर्णय नं.८९६४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
२०६६-८।-०६७५ र २०६७-८।-१२९०
फैसला मिति: २०६९।८।१२।३

मुद्दा: अंश दर्ता ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला पर्सा, गा.वि.स. जीतपुर,
वडा नं. ३ बस्ने अम्बिका महतोको छोरा
राजेश्वर महतो

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: जिल्ला पर्सा, जीतपुर गा.वि.स.,
वडा नं. ३ बस्ने स्व.अम्बिका महतो थारूको
श्रीमती कलियादेवी थरुनी

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला पर्सा, जीतपुर गा.वि.स.,
वडा नं. ३ बस्ने ब्रह्मप्रसाद महतोको श्रीमती
पार्वतीदेवी थरुनी समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: जिल्ला पर्सा, जीतपुर गा.वि.स.,
वडा नं. ३ बस्ने स्व.अम्बिका महतो थारूको
श्रीमती कलियादेवी थरुनी

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री तीर्थराज देवकोटा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री नन्दराज अधिकारी

मा.न्या.श्री गौरीबहादुर कार्की

- समान अंशियारबीच कुनै एउटै मापदण्डको आधारमा बराबर अंशबण्डा गर्नुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था नभई

एकापसमा नरमगरम मिलाई असल कमसल घटबढी गरी व्यावहारिक रूपमा मिलाई अंशबण्डा गर्न सक्ने नै देखिंदा दोस्रो पुस्ताका अंशियारहरूबीच जग्गा घटीबढी भएको भन्ने कारणले मात्र रीतपूर्वकको अंशबण्डा भएको छैन भन्न मिल्ने अवस्थाको विद्यमानता नदेखिने ।

(प्रकरण नं.६)

- मुद्दाका पक्षहरूको बीच समय-समयमा भएका विभिन्न घटनाक्रमबाट नै अलग-अलग व्यवहार भएको तथ्य स्थापित हुने हुँदा त्यसरी अलग-अलग व्यवहार तथा कारोवार भएको देखिनु नै अंशबण्डा भएको कुरामा अदालत विश्वस्थ हुने आधार हुने ।
(प्रकरण नं.८)
- आफ्ना हाँगाका अन्य दाजुभाइहरूबाट अंश पाउनु पर्ने भए त्यस्तो दावी लिई सबूद प्रमाणसहित अंशमा दावी लिन सक्ने र अंश नपाएको भए आ-आफ्नो हाँगा र पुस्ताका अंशियाराहरूबाट कानूनबमोजिम अंशबण्डा गरी पाउने ।
- दोस्रो पुस्ताहरूबीच नै अंशबण्डा नभएकोले सो पुस्ता तथा निजहरूको हाँगाका अंशियाराहरू समेतबाट अंश पाऊँ भनी लिएको अंशतर्फको वादी दावी पुग्न नसक्ने ।
(प्रकरण नं.११)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू शालिकराम पाण्डे, लेखनाथ न्यौपाने र नन्दप्रसाद अधिकारी
प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता महादेवप्रसाद यादव तथा विद्वान अधिवक्ताहरू कृष्णप्रसाद सापकोटा, कौशल किशोर साह, तिलप्रसाद गौतम, किसुनदेव प्रसाद कोइरी र राजीव आचार्य

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६६, नि.नं. ७२२७, सम्बद्ध कानून:
- मुलुकी ऐन अंशबण्डाको ३० नं.

फैसला

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क)(ख) अर्न्तगत यस अदालतबाट मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनको रोहमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :-

मूल पुर्खा वाल गोविन्द महतो थारूको छोरा तेजा महतो र रामबहादुर महतो भएको, तेजा महतो र म फिरादी सुखदेवीको दाम्पत्य जीवनबाट अम्बिका महतो र म वादी ब्रह्मप्रसाद महतोको जन्म भएको । अम्बिका महतो र म फिरादी कलिया देवीबाट विपक्षी राजेश्वर महतो, म फिरादी प्रमोद महतो, म फिरादी संजयकुमार चौधरीको जन्म भएको हो । म फिरादी ब्रह्मप्रसाद महतो र विपक्षी पार्वतीदेवीबाट शशीकान्त, विजय महतो, म फिरादी सुनील, अनीलको जन्म भएको हो । विपक्षी रामनारायणप्रसाद थारू र विपक्षी तेजमति देवीबाट म फिरादी उमाकान्त चौधरी, विपक्षी कमलेश चौधरी, म फिरादी विकासकुमार, विजयकुमार चौधरीको जन्म भएको हो । वालगोविन्द महतो, उहाँको श्रीमती, तेजा महतो, रामबहादुर महतो, निजकी श्रीमती, अम्बिका महतो परलोक हुनु भएको । परिवार वृद्धि भई एकासगोलमा बस्न हित्चित्त नमिल्दा आपसी समझदारीको आधारमा मिति २०५०।१।२ गतेदेखि केवल चुल्हो मानो अलग-अलग गरी बसेका छौ । रीतपूर्वक बण्डा गरौं भनी विपक्षीहरूलाई भन्दा इन्कार गरी खान लाउन समेत बन्द गरिदिएकाले मिति २०५०।१।२ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी तापदाती लिई हाम्रो हुने अंशहक छुट्टयाई पाऊँ भन्ने वादी दावी ।

उल्लिखित पुस्तावारी ठीक छ। रामबहादुर महतोको एकमात्र छोरा म रामनारायण प्रसाद थारू हुँ। फिरादी र हाम्रो बीचमा अंशबण्डा भएको छैन। मिति २०४८।१।१९ देखि तेजा महतोको सन्तानहरू एक ठाउँमा, प्रतिवादी म रामनारायणप्रसाद थारूको सन्तान एक ठाउँमा भात भान्सा गरी आएका थियौं। हाम्रो छोराहरू वाहेक अन्य फिरादीहरूको अंश हक छुट्टयाउन इन्कार गरेका छैनौं भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी तेजमती देवी, कमलेश्वर चौधरी र रामनारायणप्रसाद थारूको संयुक्त प्रतिउत्तर जिकीर।

बालगोविन्द महतोको ३ छोरा रामदेव महतो, तेजा महतो र रामबहादुर महतोको जन्म भएको हो। रामदेवको पत्नी रमनी देवी हुन्। तेजा महतोको दुई श्रीमती सरलीदेवी र सुखलीदेवी हुन्। सरलीबाट अम्बिका र सुखलीबाट ब्रम्ह महतोको जन्म भएको हो। रामदेव र रमलीबाट कुनै छोरा नभएको। बालगोविन्दको मृत्युपछि २०१८ सालमा घरसारमा असल कमसल मिलाई बण्डा छुट्टयाई तेजा महतोले आफ्नो आमा हुलासीसँग बसी दुई भाग र रामबहादुर महतो तथा रमली देवीले १/१ भाग अंश लिई, रमली देवीले आफ्नो अंश भाग अम्बिका महतोको नाउँमा लिई तत्कालीन जमिन्दारी कचहरीबाट दर्ता गराई सोही समय देखि अलग भिन्दै बसी आउनु भएको। मिति २०२१।८।७ मा रमलीले अम्बिकाको नाउँमा तेजा महतोबाट सुकीबिक्री राजीनामा लेखाई खरीद गर्नु भएको र मिति २०२१।८।७ मा रमलीले तेजा महतोबाट जग्गा राजीनामा गरी लिनु भएको, सो दुवै लिखतमा रामबहादुर ऋणीको भिन्दै बसेको भाइ भनी साक्षी बस्नु भएको। रामबहादुर, रमनी र तेजा महतोले ७ नं. फाँटवारी तथा १ नं. लगत अलग-अलग भर्नु भएको छ। रामबहादुरले मिति २०२१।८।७ मा घुइरीदेवीबाट ०-१९-० जग्गा खरीद गर्नु भएको, रामनारायणले मिति २०३६।१।२९ मा २-७-५ जग्गा खरीद गर्नु भएको,

रामबहादुरले आफ्नो ०-१९-० जग्गा मिति २०२३।२।२१ मा भिखारी महतोलाई र ५-१३-१८ जग्गा बेनकुमारीलाई मिति २०२९।१।२० मा राजीनामा गरी दिनु भएको। मिति २०२९।१।१९ मा ०-१-१० जग्गा रामबहादुरले गंगियादेवीलाई राजीनामा गरी दिनु भएबाट समेत रामबहादुर अलग बसेको प्रष्ट छ। सर्वे नापी हुँदा कि.नं. ११६ को ०-८-० जग्गा तेजा महतोको नाउँमा नापी हुन गएकोमा रामबहादुरले भु.प्र.का.मा निवेदन दिई मिति २०२९।४।१९ मा भएको निर्णयबाट आफ्नो नाउँमा दर्ता गर्नु भएको छ। तेजा महतोले मिति २०२१।३।१३ मा रामचन्द्र महतोसँग ३-१०-६ जग्गा खरीद गर्नु भएको, आफ्नो जग्गा भिन्न बसेको अंशियार रमली र अम्बिकालाई बिक्री गर्नु भएको, मिति २०४८।१।२।१९ मा उहाँले ०-०-१३ ॥ कोशिलादेवीलाई बिक्री गर्नु भएको छ। वादी उमाकान्त, विकासले आफ्नो बुवा, आमा भाइसँग, सुखली र ब्रम्हले तेजाको परिवारमध्ये ब्रम्हको श्रीमती छोरासँग, कोशिला, प्रमोद, संजयले अम्बिकाको परिवारभित्र म राजेश्वरसँग अंश हक माग गर्नुपर्नेमा अरुलाई अनावश्यक प्रतिवादी बनाउनु भएको छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी पार्वतीदेवी र प्रतिवादी राजेश्वर महतोको प्रतिउत्तर पत्र।

प्रतिवादी राजेश्वर महतो समेतको साक्षी रामेश्वर महतो, प्रतिवादी रामनारायण महतोको साक्षी तेजा महतो धानुकले गरेको वकपत्र मिसिल संलग्न रहेको।

फिरादमा देखाइएको पुस्तावली ठीक हो। १०/१२ वर्षअघि अम्बिका, ब्रम्हा, रामनारायण प्रसादका परिवार चुल्हो मानो अलग गरी बसी आए, अचल सम्पत्ति सगोलमा नै छ। पिताजीले अंश पाएपछि उहाँले पाएको सम्पत्तिबाट नै म समेतले अंश पाउनु पर्ने हो भन्ने समेत व्यहोराको अ.व. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका विनयकुमार चौधरीले गरेको बयान।

बालगोविन्द महतोको ३ छोरा रामदेव, तेजा र रामबहादुर हुन् । निजहरू बीच २०१८ सालमा घरसारमा जमिदारी कचहरीमा अंशबण्डा भएको हो । वादी र प्रतिवादीहरूले आ-आफ्नै ढंगबाट अंश पाउनु पर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको अ.व. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका विजय महतो चौधरीले गरेको बयान, सोही व्यहोरा मिलानको अ.व. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका अनील चौधरी, शशीकान्त चौधरीले गरेको बयान ।

यसमा शुरु जिल्ला अदालतबाट तायदाती फाँटवारी माग्ने आदेशभई वादी प्रतिवादीहरू बाट तायदाती फाँटवारी पेश भएको रहेछ ।

वादी प्रतिवादीबाट पेश हुन आएको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्तिमध्ये दर्ता सेस्तामा भिडेको सम्पत्तिलाई २ भाग लगाई तेजा महतोको हाँगातर्फको एक भागलाई ३ भाग लगाई सो ३ भाग मध्ये एक भाग वादी सुखली देवीले छुट्टयाई अंश पाउने, बाँकी २ भागमध्ये एक भागलाई ४ भाग लगाई वादी कलियादेवी, प्रमोद र संजयले ३ भाग छुट्टयाई अंश पाउने र बाँकी रहेको एक भागलाई ६ भाग लगाई वादी ब्रम्हप्रसाद र सुनीलले २ भाग छुट्टयाई अंश पाउने तथा रामबहादुर तर्फको एक भागलाई ६ भाग लगाई वादी उमाकान्त र विकासकुमारले २ भाग अंश छुट्टयाई पाउने ठहर्छ भनी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६२।३।१६ को फैसला ।

अंशियारहरू बीच एक आपसमा अंशबण्डा गरी आ-आफ्नो नाममा लिई तत्कालीन जिमदारी कचहरीबाट दाखिल दर्ता भएको ठोस प्रमाण छ । त्यही जग्गा नापी हुँदाका बखत आ-आफ्नो अंश भाग छुट्टाछुट्टै नापी दर्ता भएको छ । त्यही अंशको जग्गा नै छुट्टाछुट्टै ७ नं. फाराम र १ नं. लगत भरी छुट्टै घरबास गरी एक आपसमा जग्गा खरीद बिक्री हुँदै आएको, अलग-अलग भोग बिक्री व्यवहार दाखिल दर्ताको अंशबण्डा भइसकेको

अकाट्य व्यवहार प्रमाण हुँदाहुँदै त्यस विपरीत फिराद परेको दिनलाई मानु छुट्टिएको मिति कायम गरी तायदाती फाँटवारी लिइ पुनः अंशबण्डा गर्न कदापि मिल्दैन । तसर्थ शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी हामीबाट वादीले अंश नपाउने गरी इन्साफ गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी पार्वती देवी थरुनी समेतको मिति २०६२।७।१ को पुनरावेदन पत्र ।

२०१८ सालमा घरसारमा नरम गरम मिलाई अंशबण्डा भई सोहीअनुरूप आ-आफ्नो भागमा परेको श्रीसम्पत्ति भोग चलन गरी बिक्री व्यवहार समेत गर्दै आएकोमा वादीले बिक्री गरेको लिखतमा बिक्री गरेको जग्गामा कसैको हक नलाग्ने आफ्नो एकलौटी हकको जग्गा भनी देखाई बिक्री गरेको देखिन्छ, र अंशियारहरू कसैलाई साक्षी राखेको पाईदैन जसबाट वादीको आफ्नो छुट्टै व्यवहार देखिन आएको र विपक्षी वादीहरूमध्ये सुखली देवी, कलिया देवी, प्रमोद महतो, संजय महतो, ब्रह्म महतो, सुनीलले तारिख छोडी थाम्ने थमाउने म्याद गुजारी व्यवहार प्रमाणबाट अंशबण्डा भैसकेको प्रमाणलाई स्वीकार गरी चित्त बुझाई बसेको तथ्यलाई ध्यान नदिई भएको शुरु फैसला मुलुकी ऐन, अ.व. १८४क, १८५ नं, प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ र ५४ को विपरीत हुँदा उक्त फैसला बदर गरी मबाट वादीले अंश नपाउने गरी इन्साफ गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राजेश्वर महतोको पुनरावेदन पत्र ।

मूल अंशियारहरू तेजा महतो, रामबहादुर महतो र रामदेवकी श्रीमती रमनीदेवी बीच २०१८ मा नै घरसारमा अंशबण्डा भएको भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकीर भएको र मूल अंशियार रमनी देवीले अंशियार तेजा महतोलाई र.नं. १३७९, मिति २०२१।७।८ मा राजीनामा पारित गरी दिएको लिखतमा अर्का समान अंशियार रामबहादुर महतोले भिन्न भएको भाइ भनी साक्षी बसेको मिसिल

संलग्न उक्त लिखतको प्रतिलिपिबाट देखिन आएको अवस्थामा वादी दावी अनुसार अंश पाउने ठहराएको शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०६३।५।१९ को पुनरावेदन अदालत हेटौडाको आदेश ।

अंशबण्डाको लिखत तयार गरी अंश लिए दिएको र अंशबण्डाको लिखत तयार नभएमा एकाको नामबाट अर्काको नाममा जग्गा हस्तान्तरण भएको वा विक्री व्यवहार छुट्टाछुट्टै भएको अवस्था नभएको स्थितिमा अंशबण्डा भैसकेको भन्न नमिल्ने हुँदा शुरुले अंशबण्डा हुने गरी दिएको फैसला मिलेकै हुँदा शुरु पर्सा जिल्ला अदालतले गरेको फैसला सदर गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको विकासकुमार चौधरीको वारेस भै आफ्नो हकमा उमाकान्त प्रसाद चौधरी समेतको लिखत प्रतिवाद ।

मूल अंशियारमध्ये तेजा महतोले आफ्ना छोरा हाम्रो पिता अम्बिका महतो भएको मिति २०२१।८।७ को र.नं.१३७८ को पारित राजीनामा र दिने तेजा महतो लिने रमनीदेवी भएको मिति २०२१।८।७ को र.नं.१३७९ को पारित राजीनामाको लिखतहरूमा रामबहादुर महतोले भिन्दै बसेको भाइ भनी साक्षी बसेका छन् । दिने रामबहादुर महतो लिने तेजा महतो भएको मिति २०२१।३।१३ को र.नं. ७४३७८ को पारित राजीनामा मिति २०२१।४।१९ को भू.प्र.का.को निर्णय पर्चाले समेत हाम्रो मूल अंशियार रामबहादुर महतो, तेजा महतो र रामदेवकी पत्नी रमनीदेवीको बीचमा मिति २०२१साल पूर्व नै अंशबण्डा भै सकेको प्रमाणित भै रहेको प्रमाणहरूलाई मूल्यांकन नगरी हामीहरू बीचमा पुनः अंशबण्डा गर्नेगरी पर्सा जिल्ला अदालतबाट गरेको फैसला उल्टी गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको प्रत्यर्थी वादी कलिया देवी, प्रमोद महतो, संजयकुमार चौधरी र ब्रह्मप्रसाद महतो थारूको

मिति २०६३।९।११ को एकै मिलान व्यहोराको छुट्टाछुट्टै लिखत प्रतिवाद ।

अंशियारहरू बीच एकआपसमा अंशबण्डा गरी तत्कालीन जिम्दारी कचहरीबाट दाखिल दर्ता गराई छुट्टै घरवास गरी छुट्टाछुट्टै एक आपसमा जग्गा खरीद विक्री व्यवहार हुँदाहुँदै पनि पुन अंशबण्डा गरेको शुरु फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन परेकोमा अंशबण्डा भएको प्रमाण नभएको अंशियारलाई जग्गा पारित गरी दिएको र अंशियारबाट जग्गा पारित गरी लिदैमा बण्डा भएको भन्न नहुने, अलग भई भिन्न बस्दैमा अंश लिई सकेको मान्न मिल्दैन । अंश लिनु र भिन्न भई बस्नु अलग कुरा रहेको हुँदा बण्डापत्र भएको वा व्यवहार प्रमाणबाट आधिकारिक भरपर्दो सबूद प्रमाणवेगर अंश जस्तो जन्मसिद्ध नैसर्गिक हक अधिकारलाई हनन् हुने गरी वञ्चित गर्न नहुने र अंशबण्डा भइसकेको नदेखिँदा अंशबण्डा गर्नेगरी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतले गरेको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिल्ने । तसर्थ बण्डा लाग्ने गरी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतले मिति २०६२।३।१६ मा गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने समेत पुनरावेदन अदालत हेटौडाको मिति २०६४।१।२९ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा चित्त बुझेन । रमनीदेवीलाई अंशियारमा नदेखाई सगोलको अंशियार हुन् भन्ने वादी दावी नै नभएको अवस्थामा मिति २०५६।१०।१८ मा मरेको व्यक्तिलाई सगोलको अंशियार ठहर्नाई बण्डा गर्न मिल्ने विषय नै होइन । अधि नै छुट्टिएको रमनी देवीबाट मिति २०५२।७।२७ मा र.नं. १७४०, १७४१, १७४२ बाट क्रमशः राजेश्वरप्रसाद महतो, प्रमोद प्रसाद महतो, संजयकुमार चौधरीले प्राप्त गरेको सम्पत्ति मिति २०५१।८।२२ मा मालपोत कार्यालय, पर्साबाट

दाखिल खारेज दर्ता भएको जग्गा अंशबण्डाको १८ नं.ले पाउनेको निजी ठहरी बण्डा लगाउन मिल्दैन । यस उपर कोही कसैको चुनौति पनि छैन । विपक्षी वादीहरूमध्ये कलियादेवी, प्रमोदप्रसाद महतो, संजय, ब्रह्म, सुनील महतो र मरिसकेकी सुखलीदेवीले तारिख गुजारी अंशबण्डा भइसकेको तथ्यलाई स्वीकार गरी बसेकोमा शुरुको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसला समेत त्रुटिपूर्ण छ ।

दिने तेजा महतो, लिने अम्बिका महतो भएको मिति २०२१।८।७ को र.नं. १३७८ को पारित राजीनामा, दिने तेजा महतो, लिने रमनीदेवी भएको मिति २०२१।८।७ को र.नं. १२७९ को पारित राजीनामामा रामबहादुर महतो भिन्न बसेको भाइ भनी साक्षी बसेका छन् । दिने राम महतो, लिने तेजा महतो भएको मिति २०२१।३।१३ को र.नं. १७३७२ को पारित राजीनामा, मिति २०२१।४।१९ को भूमी प्रशासन कार्यालय पर्साको निर्णय पर्चा, दिने तेजा महतो, लिने सीतादेवी महतो भएको मिति २०४८।१०।११ को र.नं. ३९२० को पारित राजीनामा, दिने घुडारीदेवी, लिने रामबहादुर महतो भएको मिति २०२१।८।७ को र.नं. १३९३ को पारित राजीनामा, दिने पारसनाथ, लिने रामनारायण महतो भएको मिति २०३६।११।१९ को र.नं. १८९० को पारित राजीनामा, दिने रामबहादुर महतो लिने भिखारी महतो मिति २०२३।२।२१ को र.नं. २४०६/२३०३ को पारित राजीनामा, दिने रामबहादुर महतो, लिने वेनकुमारी कार्की भएको मिति २०२१।२।२० को र.नं.३१७३/१९३९ को पारित राजीनामा, दिने रामबहादुर महतो लिने मंगीयादेवी भएको मिति २०२१।१।१९ को र.नं. ३१३१/२८९५ को पारित राजीनामा, दिने रमनीदेवी, लिने राजेश्वर महतो भएको मिति २०५२।७।२७ को र.नं. १७४०, लिने संजयकुमार भएको र.नं. १७४२, लिने प्रमोदप्रसाद भएको र.नं.१७४१ को शेष पछिको

पारित बकसपत्र समेतका बिक्री व्यवहारलाई हेर्दा अंशबण्डाको ३० नं. अनुसार २०१८ सालमा छुट्टिभिन्न भएको स्पष्ट छ । नेकाप २०४५, अङ्क १०, नि.नं. ३६२५ मा प्रतिपादित नजीरले माथि उल्लिखित प्रमाणलाई मान्यता दिएको छ ।

हाम्रो पारिवारिक पृष्ठभूमिमा मुल पुरुष बालगोविन्द महतोको मृत्युपश्चात् २०१८ सालमा घरसारमा नरम गरम मिलाई बण्डा छुट्टयाई तेजा महतोले आफ्नो आमा हुलासीसंग बसी निजहरूको अंश तेजा महतोको नाउँमा ज.वि.२१-२-६, राम बहादुरको अंश भाग निजको नाउँमा ज.वि. २३-१२-९, रमनीदेवीको अंश भाग अम्बिका महतोको नाउँमा ज.वि. २४-१३-१४, दिई लिई तत्कालीन जिमदारी कचहरीबाट दाखिल दर्ता भएको ठोस, विवादरहित प्रमाण मौजूद छ । त्यो प्रमाणलाई मुलुकी ऐन, अ.व. ७८ नं. बमोजिम बयान गर्दा वादी ब्रह्म महतोले स.ज.३ मा, वादी संजयकुमार चौधरीले स.ज.३ मा तत्कालीन जिमदारी कचहरीको पालामा हाम्रा ३, अंशियार पुर्खाहरू तेजा महतो, रामबहादुर महतो र रमनीदेवीको बीचमा आफ्ना हिसाव शान्तिले जग्गामा भएको हरहिस्सा लिई दिई सकेकोले सोहीबमोजिम आ-आफ्ना हक हिस्सामा परेका जग्गाहरूको छुट्टाछुट्टै रसिद हो, रसिद सदे भई सोहीबमोजिमको ७ नं.फाँटवारी तथा १ नं. लगत भरेको ठीक हो भनेपछि दुवै पक्ष बीच मुलुकी ऐन, अ.व. १८४क नं. बमोजिम मुख मिलेको छ ।

अतः पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसलामा समेत न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) (ख) को अवस्था विद्यमान हुँदा दोहोर्चाई हेर्ने निस्सा प्रदान गरी प्रतिवादअनुरूप इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राजेश्वर महतोको निवेदन पत्र ।

सर्वप्रथम सुखली देवीको मुद्दा चल्दाचल्दै मृत्यु भैसकेकोले निजलाई विपक्षी कायम गरिएको

छैन । वादीहरू कलियादेवी, प्रमोद महतो, संजय महतो, ब्रह्म महतो र सुनील महतोले शुरु तहमै तारिख गुजारी बसेको अवस्थामा निजहरूले अंशबण्डा भई सकेको तथ्यलाई स्वीकारी बसेको तर्फ ध्यान नदिई वादी दावी भन्दा बाहिर गई गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । स्व. बाल गोविन्दका ३ भाइ छोराहरूका बीचमा २०१८ सालमा जिमिदारी कचहरीबाट अंशबण्डा भएको कुरा निजहरूका बीचमा २०२१ सालमा एक आपसमा भएका पारित राजीनामा समेतका कागजातले पुष्टि गरी रहेको छ । तेजा महतो र रमनीदेवीका बीच मिति २०२१।८।७ मा पारित र.नं. १३७९ को तथा अम्बिका र तेजाबीच मिति २०२१।७।२९ मा र.नं. १३७८को पारित राजीनामामा अंशियारमध्ये कै रामबहादुर भिन्न बसेको भाइ भनी साक्षी समेत बसेको र २०२२ सालको नापीमा समेत सबै अंशियारले ७ नं. फाँटवारी र १ नं. लगत भर्दा आ-आफ्ना परिवारको अलग-अलग लगत भरी आ-आफ्ना नाउँमा पुर्जा प्राप्त गरी भोग बिक्री व्यवहार गरेको कुरामा दुवै पक्ष बीच मुख मिलेको अवस्थामा व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिभिन्न भएको तथ्यलाई बङ्ग्याउदै पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मुलुकी ऐन अ.व. १८४(क) नं. समेत विपरीत छ ।

बाल गोविन्दका ३ भाइ छोराहरू मध्ये रामदेवको २०१२ सालमा मृत्यु भैसकेपछि २०१८ सालमा घरसारमा नरम गरम मिलाई बण्डा छुट्ट्याउने क्रममा तेजा महतोको भागमा २१-२-१६, रामबहादुरको भागमा २३-१२-९, राम देवको मृत्यु भई सकेकोले निजको भाग तेजा महतोको दुई श्रीमती मध्येकी सरली देवीको मृत्यु भएको र रामदेव र रमनीदेवीका सन्तान नभएकाले सरलीका छोरा अम्बिका महतोका नाउँमा २४-१३-१४ बण्डा भई तिनीहरूका नाउँमा दाखल खारेज गरी तिरो भरो भएको र तिरो भरो गरेका भरपाईहरूलाई

७८ नं. बमोजिम बयान गराउँदा उक्त भरपाई सट्टे हुन भनी वादीले बयान गरेको अवस्था र मुल हाँगामा बण्डाबमोजिम आ-आफ्ना नाउँमा दाखल खारेज भएको कुरा स्वीकार गरी भोग बिक्री व्यवहार समेत गरेको कुरालाई अन्यथा हुने ठहर्‍याई सबै अंशियारलाई सगोलमा भएको ठहर गरी भएको फैसला मुलुकी ऐन अंशबण्डाको ३० प्रमाण ऐनको दफा ३, ५४ विपरीत हुनुका साथै व्यवहार प्रमाणलाई अंशबण्डा भएको मान्ने गरी नेकाप २०४२, अङ्क ७, नि.नं. २४३३, नेकाप २०५०, अङ्क १०, नि.नं. ४८०, नेकाप २०५६, अङ्क १२, नि.नं. ६८२४, नेकाप २०६२ अङ्क नि.नं. ७६१५ समेतका विपरीत हुँदा पुनरावेदन अदालत हेटौडाबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । अतः उक्त फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख) को अवस्था विद्यमान हुँदा मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरी हाम्रो प्रतिउत्तर जिकीरबमोजिम हुनेगरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत प्रतिवादी पार्वतीदेवी थरुनी समेतको संयुक्त निवेदन ।

यसमा मूल पूर्खा गोविन्द महतोको दुई छोरामा तेजा महतो र रामबहादुर महतो भएकोमा मिति २०२१।८।७ मा रमलीले तेजा महतोबाट जग्गा राजीनामा पारित गरिलिँदा रामबहादुर ऋणीको भिन्न बसेको भाइ भनी साक्षी समेत बसेको देखिन्छ । भूमिसुधार १ नं. लगत र ७ नं. फाँटवारी समेत अलग-अलग भरिएको, दर्ता तिरो अलग-अलग भई भोग बिक्री व्यवहार प्रमाण समेतबाट वादी प्रतिवादीहरू सगोलको अंशियार नदेखिएको अवस्थामा मूल अंशियार बीचनै बण्डा नभएको भनी वादी दावी पुग्ने ठहर गरेको शुरु अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौडाको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४, अंशबण्डाको १८ र ३० नं.को व्याख्यात्मक त्रुटि हुनुको साथै नेकाप २०५६, नि.नं. ६८२४,

सर्वोच्च अदालत बुलेटिन २०६२, पूर्णाङ्क, ३२१ पृष्ठ २, मा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल देखिंदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) (ख) अन्तर्गत मुद्दा दोहोर्न्याई हेर्न निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने समेत यस अदालतको आदेश ।

अंशबण्डाको लिखत नभएको, अंशबापत भनी जग्गाको दाखिल खारेज समेत नभएकोले अंश जस्तो संवेदनशील विषयलाई अंशबण्डाको लिखतको अभावमा प्रतिकूल रूपमा लिनुपर्ने हुँदा हामीले अंश पाउने गरी शुरु एवं पुनरावेदन अदालत हेटौडाबाट भएको फैसलामा कुनै त्रुटि छैन । विपक्षीको सासू सुखली, पति ब्रह्मा, छोरा सुनील, जेठानी कलिया समेतले हामीलाई सगोलको अंशियार स्वीकारी रहेको अवस्थामा विपक्षीले हामीलाई भिन्दै अंशियार भन्न मिल्दैन । अतः पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर कायम गरिपाउँ भन्ने समेत वादी विकासकुमार र उमाकान्त चौधरीको संयुक्त लिखित प्रतिवाद ।

प्रस्तुत मुद्दामा मेलमिलाप हुन उपयुक्त देखिएकोले मेलमिलाप केन्द्रमा पठाउने गरी इजलासबाट आदेश भएकोमा मिलापत्र हुन नसकी फिर्ता आएको रहेछ ।

यसमा, दुवै पक्षहरू उपस्थित गराउनको लागि अर्को पेशी तोकी प्रस्तुत मुद्दा हेर्दा हेर्दैमा राखी यसै लगाउको ०६७-८१-१२९० समेत साथै राखी नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी आज यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा प्राप्त मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूको अध्ययन गरियो । पुनरावेदक प्रतिवादी राजेश्वर महतो तथा वादी पार्वतीदेवी थरुनी समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल तथा अधिवक्ताहरू शालिकराम पाण्डे, लेखनाथ न्यौपाने र नन्दप्रसाद अधिकारीले

पुनरावेदकहरूका मूल पुरुष बालगोविन्द महतोको मृत्युपश्चात् २०१८ सालमा घरसारमा नरम गरम मिलाई बण्डा छुट्टयाई तेजा महतोले आफ्नो आमा हुलासीसँग बसी निजहरूको अंश तेजा महतोको नाउँमा ज.वि.२१-२-६, राम बहादुरको अंश भाग निजको नाउँमा ज.वि. २३-१२-९, रमनीदेवीको अंश भाग अम्बिका महतोको नाउँमा ज.वि. २४-१३-१४, दिई लिई तत्कालीन जिमिदारी कचहरीबाट दाखिल दर्ता भएको ठोस प्रमाण मौजूद छ । उक्त कुरालाई अ.वं. ७८ नं. बमोजिम बयान गर्दा वादीहरू ब्रह्म महतो र संजयकुमार चौधरीले तत्कालीन जिमिदारी कचहरीको पालामा हाम्रा ३, अंशियार पुर्खाहरू तेजा महतो, रामबहादुर महतो र रमनिदेवीको बीचमा आफ्ना हिसाव शान्तिले जग्गामा भएको हरहिस्सा लिई दिइसकेकाले सोहीबमोजिम आ-आफ्ना हक हिस्सामा परेका जग्गाहरूको छुट्टाछुट्टै रसिद हो, रसिद सद्दे भई सोहीबमोजिमको ७ नं. फाँटवारी तथा १ नं. लगत भरेको ठीक हो भनी स्वीकार गरी मुख मिलेको छ । त्यसैगरी मूल अंशियाराहरू बीच विभिन्न मितिमा जग्गा लिनुदिनु गरेका लिखत तथा व्यवहार प्रमाणहरूबाट समेत यी वादी प्रतिवादीहरूका मूल पुस्ताहरू छुट्टीभिन्न भैसकेको हुँदा शुरुको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला समेत त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त दुवै फैसलाहरू उल्टी गरी पुनरावेदन जिकीरबमोजिम इन्साफ गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस तथा पेश गर्नुभएको बहसनोट समेत सुनियो, हेरियो ।

प्रत्यर्थीहरू उमाकान्त चौधरी समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता महादेवप्रसाद यादव तथा अधिवक्ताहरू कृष्णप्रसाद सापकोटा, कौशल किशोर साह, तिलप्रसाद गौतम, र किसुनदेव प्रसाद कोइरीले यी वादी प्रतिवादीहरूको पुस्तावारीमा विवाद छैन । मूल पुरुष बालगोविन्दका तीन छोराहरू बीच अंशबण्डा भएको छैन । जग्गाको हदवन्दी मिलाउन बढी भएको जग्गा

अंशियारा बीच अलग-अलग ७ नं. फाँटवारी भरिएको र एक अंशियार रामबहादुरले साक्षीमा बस्दा भिन्न भएको भाइ भन्ने कुराले अंशवण्डाको मान्यता पाउन सक्दैन । अंशवण्डाको लिखत पनि नभएको र अंशवापत भनी जग्गाको दाखिल खारेज समेत नभएको अवस्थामा अंशवण्डा भएको मान्न मिल्ने होइन । बालगोविन्दका ३ छोराहरूमा वरावरी रूपमा जग्गाको फाँटवारी नभरिएको तथ्यबाट समेत अंशवण्डा नभएको तथ्य स्पष्ट हुन्छ । तसर्थ वादीहरूले अंश पाउने गरी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसलामा कुनै कानूनी त्रुटि नहुँदा उक्त फैसला सदर कायम गरिपाउँ भनी गर्नु भएको बहस तथा पेश गर्नुभएको बहसनोट समेत सुनियो, हेरियो ।

त्यसैगरी प्रत्यर्थीहरू कलियादेवी, प्रमोद महतो समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता राजिव आचार्यले मेरो पक्षले रामबहादुर महतोको छोरा रामनारायण महतोले ललाई फकाई डर त्रास देखाइ मुद्दा दिन लगाएका हुन् भनी पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा लिखित जवाफ पेश गरेको र शुरु जिल्ला अदालतमा तारिख गुजारी बसेको अवस्थामा मुद्दा तामेलीमा राख्नु पर्नेमा सो नगरी निजहरूको हकमा समेत फैसला गरेको मिलेको छैन । साथै मुल अंशियार तेजा महतो, रामबहादुर महतो र रामदेव महतोको पत्नी रमनीदेवी २०१८ सालदेखि नै अंशवण्डा गरी २०२१ सालमा १ नं. लगत तथा ७ नं. फाँटवारी समेत अलग-अलग भरेको तथा तेजा महतो र अम्बिका महतोबीच मिति २०२१।८।७ मा भएको र.नं. १३७८ तथा तेजा महतो र रमुनीदेवी बीच ऐ. मितिमा भएको र.नं. १३७९ को पारित राजीनामामा भिन्न भएको भाइ भनी रामबहादुर साक्षी बसेको तथ्यबाट समेत यी मूल अंशियारा बीच अंशवण्डा भएको कुरा

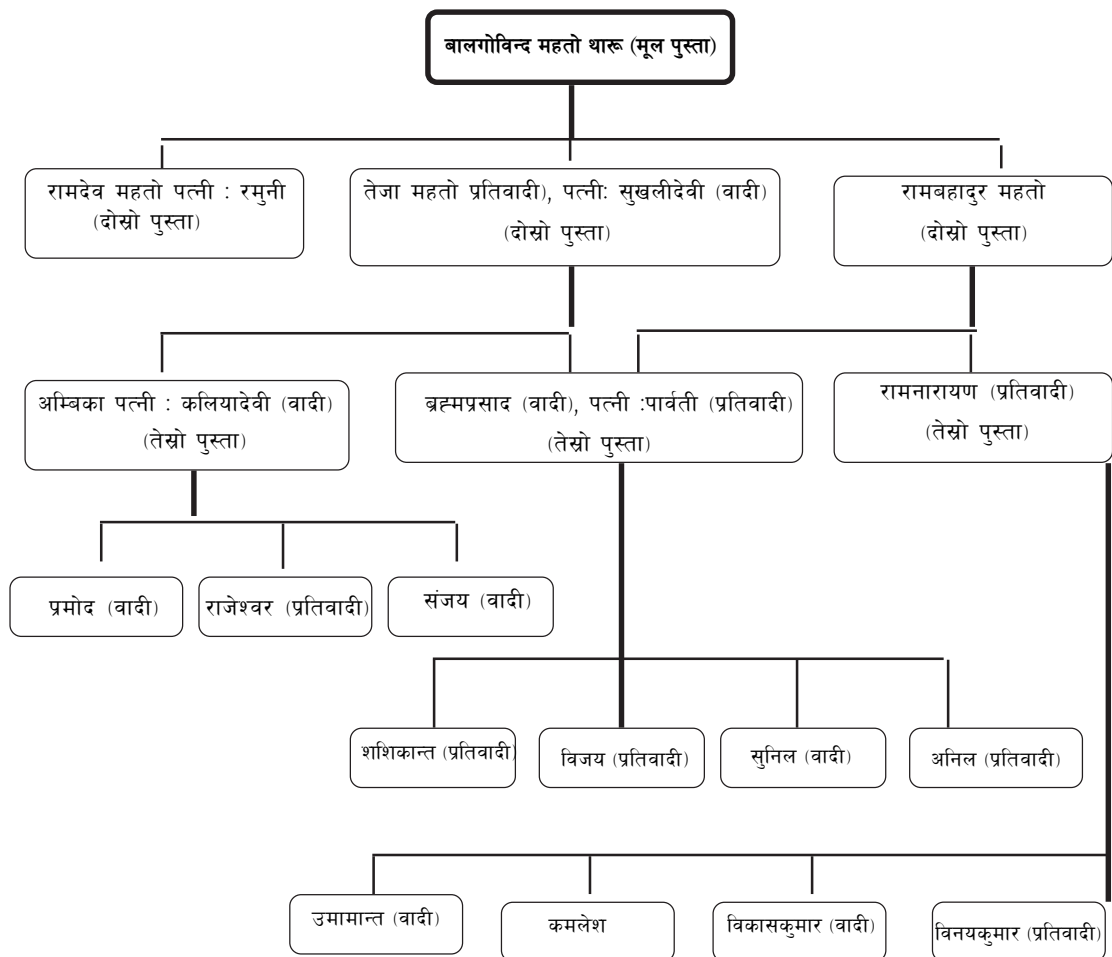
प्रमाणित भएको छ । तसर्थ वादी दावीबमोजिम अंश पाउने ठहर गरेको शुरु पर्सा जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला बदर गरी इन्साफ पाउँ भनी गर्नुभएको बहस तथा पेश गर्नुभएको बहसनोट समेत सुनियो हेरियो ।

उल्लिखित बहस समेत सुनि निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६४।१।२९ को फैसला मिलेको छ, छैन ? भनी निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

यसमा विपक्षी प्रतिवादीहरू समेतबाट हामी फिरादीको अंश हक छुट्टयाई पाउँ भन्ने समेतको सुखुली देवी समेतका ८ जना वादीहरूको मुख्य फिराद दावी भएकोमा हामी २०४८ साल देखि मानो अलग गरी बसेको, अंश दिन मञ्जूर छौँ भन्ने प्रतिवादी तेजा, रामनारायण र कमलेश चौधरीको मुख्य प्रतिउत्तर जिकीर भएको तथा हामी २०१८ साल अगाडिदेखि नै भिन्न भई आ-आफ्नो जग्गा समेत सुक्रिबिक्री खरीद समेत गरेको हुँदा छुट्टी भिन्न भई सकेको छ । तसर्थ वादी दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत प्रतिवादी पार्वतीदेवी र राजेश्वर प्रसादको मुख्य प्रतिउत्तर रहेछ । उक्त वादीदावी तथा प्रतिउत्तर जिकीर भएकोमा वादी प्रतिवादीबाट पेश हुन आएको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्तिमध्ये दर्ता सेस्तामा भिडेको सम्पत्तिबाट वादी दावी बमोजिम अंश छुट्टयाई पाउने ठहर्छ भनी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट सदर भएको रहेछ । उक्त फैसलाउपर चित्त नबुभाई यस अदालतमा मुद्दा दोहोऱ्याई पाउँ भनी पर्न आएको निवेदनमा दोहोऱ्याउने निस्सा प्रदान भई प्रस्तुत मुद्दा पुनरावेदनको रोहमा निर्णयार्थ यस इजलास समक्ष पेश हुन आएको देखियो ।

२. सो सम्बन्धमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा, यी वादी प्रतिवादीहरूको निम्नानुसार पुस्तावारी भएकोमा विवाद देखिएन :-

८९६४ - राजेश्वर महतो वि.कलियादेवी थरुनी

३. यसमा उल्लिखित पुस्तावारी तालिकाबमोजिम मूल पुरुष (प्रथम पुस्ता) बालगोविन्द महतो थारूका तीन छोराहरू (दोस्रो पुस्ता) रामदेव महतो, तेजा महतो, रामबहादुर महतो समेतको जम्मा अंश गर्नु पर्ने जग्गा विगाहा ७३-१३-० भएकोमा विवाद देखिएन । उक्त जग्गा उल्लिखित तीन भाइमध्ये रामदेवको पत्नी रमनी, तेजा र रामबहादुरको नाममा अलग-अलग ७ नं.फाँटवारी भरिएको कुरामा पनि विवाद देखिएन । उल्लिखित दोस्रो पुस्ताबीच नै अंशबण्डा नभएकोले वादी

दावीबमोजिम अंश पाउँ भन्ने सुखलीदेवी समेत जना दले दावी लिएकोमा सो वादी दावीतर्फ विचार गर्दा ७ नं.फाँटवारीबमोजिम रामदेवको पत्नी रमनीदेवीको नाममा जग्गा विगाहा ६-१०-१६, तेजा महतोको आफ्नो र छोराको नाममा गरी जग्गा विगाहा ४३-१६-१४ र रामबहादुर महतोको नाममा जग्गा विगाहा २३-७-१४ अलग-अलग दर्ता भएकोमा विवाद देखिएन । त्यसैगरी तेजा महतोले निजको भाउजू रामदेवको पत्नी रमनीदेवीलाई मिति २०२१।८।७ मा जग्गा पारित गरीदिएको लिखतमा

भिन्न भएको भाइ भनी रामबहादुर साक्षी बसेको तथ्यमा पनि विवाद देखिएन। त्यसरी नै तेजा महतोले निजका छोरा अम्बिका महतोलाई २०२१।८।७ मा जग्गा पारित गरिदिएको लिखतमा पनि भिन्न भएको भाइ भनी रामबहादुर साक्षी बसेको तथ्यमा पनि विवाद देखिएन।

४. जहाँसम्म साक्षी बस्दैमा अंश भएको मान्न मिल्दैन भन्ने वादीहरूको तर्क एवं जिकीर छ, सो सम्बन्धमा प्रतिवादी पार्वतीदेवी थरुनी समेतको प्रतिउत्तर जिकीर हेर्दा रमनी, तेजा र रामबहादुरले अलग-अलग ७ नं. फाँटवारी भरेको र उक्त तीनै जनाले अलग-अलग १ नं. फारम भर्दा रमनीदेवीले आफ्नो परिवारमा तेस्रो पुस्ताका अम्बिका बसेको भनी सबैले आ आफ्नो अलग-अलग पारिवारिक विवरण उल्लेख गर्नुभएको छ। त्यसैगरी अम्बिका महतोले आफ्नो पिताको अंश नलिइ जीवनभरि रमनीदेवीको साथमा बसी उहाँको अंश हक प्राप्त गर्नुभएको तथा रमनीदेवीको अंश हक भोग चलन गरिआउनु भएकोमा उहाँको मृत्युपछि निजका छोराहरू प्रतिवादी राजेश्वर समेत निज रमनीदेवीका साथमा बसी सेवा टहल गरी आउँदा रमनीदेवीले आफ्नो सम्पूर्ण जग्गा अम्बिकाका छोराहरू चौथो पुस्ताका प्रमोदप्रसाद, राजेश्वरप्रसाद र संजयकुमारलाई शेषपछिको बकसपत्र गरिदिनु भएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। अम्बिका रमनीदेवीसँग साथ संगोलमा बसेको भन्ने उल्लिखित प्रतिवादी जिकीरलाई वादीहरूले तथ्ययुक्त रूपमा अन्यथा भन्न गराउन सकेको देखिँदैन। त्यसैगरी दोस्रो पुस्ताकी रमनीदेवीले अम्बिकाका छोराहरू चौथो पुस्ताका प्रमोदप्रसाद, राजेश्वरप्रसाद र संजयकुमारलाई तथा तेजा महतोले निजका छोरा अम्बिका महतोलाई जग्गा पारित गरी दिई हस्तान्तरण गरिदिनुको अन्य तथ्ययुक्त आधार र कारण पनि देखिँदैन। त्यस्तै दोस्रो पुस्ताकी रमनीदेवीले चौथो पुस्ताका प्रमोदप्रसाद, राजेश्वरप्रसाद र संजयकुमारलाई शेषपछिको बकसपत्र गरी जग्गा

हस्तान्तरण गरिदिएको कुरालाई पनि अंश पाउँ भन्ने वादीहरूले मौकैमा अन्यथा भन्न गराउन सकेको पनि देखिँदैन।

५. उल्लिखित तथ्यहरूबाट हेर्दा तेजा महतोले निजको भाउजू रामदेवको पत्नी रमनीदेवी तथा निज तेजाको छोरा अम्बिका महतोलाई एउटै मिति २०२१।८।७ मा जग्गा पारित गरिदिनु उक्त लिखतमा भिन्न भएको भाइ भनी रामबहादुर साक्षी बसेको देखिनुको साथै दोस्रो पुस्ताका अंशियाराहरूले अलग-अलग ७ नं. तथा १ नं. फाँटवारी भरि तेस्रो पुस्ताका अम्बिका दोस्रो पुस्ताकी रमनीदेवीसँग बसेको र दोस्रो पुस्ताकी रमनीदेवीले चौथो पुस्ताका प्रमोदप्रसाद, राजेश्वरप्रसाद र संजयकुमारलाई निजस्वरूपले पालन तालन तथा हेरचाह गरेको भन्ने कैफियत खुलाई शेषपछिको बकसपत्र गरी जग्गा हस्तान्तरण गरिदिएको तथ्य र सो लाई मौकैमा अन्यथा भन्न गराउन सकेको नदेखिएको अवस्था समेतबाट उल्लिखित पुस्तेवारी तालिकाका दोस्रो पुस्ताका अंशियाराहरूबीच एकापसमा अलग-अलग व्यवहार कारोवार गरेको देखिन आयो।

उल्लिखित अलग-अलग व्यवहार प्रमाणका सम्बन्धमा मुलुकी ऐन अंशबण्डाको ३० नं. मा निम्नानुसार व्यवस्था गरेको देखिन्छ :-

॥ ३० नं. ॥ अंशबण्डा गर्दा साक्षी राखी कानूनबमोजिम बण्डा छुट्याई बण्डापत्रको कागज खडा गरी लिनेको र साक्षीको समेत सहिछाप गरी रजिष्ट्रेशन गर्नु पर्नेमा सो गरी राख्नु पर्छ। सोबमोजिम नभएको बण्डा सदर हुँदैन। तर यो ऐन प्रारम्भ हुँदासम्ममा बण्डापत्र खडा गरी वा नगरी घरसारमा नरम-गरम मिलाई अचल अंशबण्डा गरी छुट्टिई आफ्नो हिसाव भाग शान्तिबमोजिम लिई पाई दाखिल खारेज समेत गराई सकेको वा बण्डाबमोजिम आफ्नो भागको अचल छुट्टाछुट्टै भोग बिक्री व्यवहार

गरेकोमा व्यवहार प्रमाणबाट बण्डा भइसकेको ठहरेमा पछि बण्डापत्र रजिष्ट्रेशन भएको छैन वा बण्डा घटी बढी असल कमसल भयो भन्न पाउँदैन । रजिष्ट्रेशन नभए पनि बण्डा भएको सदर हुन्छ । पाउने अंशभन्दा घटी अंश जीउनी लिएकोमा र अंश छोडपत्र गरेकोमा भने रजिष्ट्रेशन भएको हुनुपर्छ ।

६. उल्लिखित तथ्य तथा कानूनी व्यवस्था हेर्दा यी वादी प्रतिवादीका दोस्रो पुस्ताका रामदेवको पत्नी रमनीदेवी, तेजा र रामबहादुरको बीचमा रीतपूर्वकको अंशबण्डाको लिखत नभएको वा जग्गा घटीबढी भएको अर्थात् तेजा महतोले भाउजू रमनीदेवीलाई कम जग्गा दिएको भएपनि समान अंशियारबीच जग्गा हस्तान्तरण भएको उक्त व्यवहारमा अर्का समान अंशियार रामबहादुर भिन्न भएको भाइ भनी साक्षी बसेको तथा उल्लिखित अलग-अलग व्यवहार प्रमाण भएको देखिएबाट र समान अंशियारबीच कुनै एउटै मापदण्डको आधारमा बराबर अंशबण्डा गर्नुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था नभई एकापसमा नरम गरम मिलाई असल कमसल घटबढी गरी व्यावहारिक रूपमा मिलाई अंशबण्डा गर्न सक्नेनै देखिंदा उल्लिखित दोस्रो पुस्ताका अंशियारहरूबीच जग्गा घटीबढी भएको भन्ने कारणले मात्र रीतपूर्वकको अंशबण्डा भएको छैन भन्न मिल्ने अवस्थाको विद्यमानता देखिएन ।

७. यस सम्बन्धमा नेकाप २०६६, नि.नं. ७२२७, पुनरावेदक वादी पुष्करप्रसाद वाग्ले विरुद्ध राधादेवी वाग्ले उपाध्याय समेत भएको अंश चलन मुद्दामा यस अदालतबाट, आचरणबाट बण्डा भएको कुरा अंशियारले स्वीकार्ने माध्यम लिखत, आपसी व्यवहार, आपसी कारोवार, अलग-अलग वासस्थान र समयको अस्वाभाविक अन्तराल हुन् । यी तत्वमध्ये एक वा एकभन्दा बढी अवस्थाको विद्यमानताले अंशबण्डाको ३० नं.को आवश्यकता पूरा गर्दछ । यस कसीमा जति बढी तत्वलाई प्रमाणले अङ्गीकार

गर्दछ त्यति बढी व्यवहार प्रमाणबाट अंशबण्डा भइसकेको कुरामा अदालत विस्वस्थ हुने भनी नजीर सिद्धान्त प्रतिपादित भैरहेको तथा अंशियाराहरू बीच भएको अलग-अलग व्यवहार प्रमाणबाट अंशबण्डा भएको देखिएको अवस्थामा सो कुरा मान्य हुने भन्ने सम्बन्धमा अन्य विभिन्न नजीर सिद्धान्तहरू समेत कायम भएको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा उक्त प्रतिपादित सिद्धान्त विपरीत हुने गरी अंशियाराहरू बीचको अलग-अलग बसोबास तथा यी वादी प्रतिवादीहरूमध्ये विभिन्न व्यक्तिहरूले विभिन्न समयमा विभिन्न व्यक्तिहरूसँग भए गरेका अचल सम्पत्तिको हस्तान्तरणसम्बन्धी व्यवहार लगायतबाट समेत लामो समयको अन्तरालदेखिनै यी वादी प्रतिवादीहरू बीच अलग-अलग व्यवहार कारोवार भएको देखिएको अवस्थामा दोस्रो पुस्ताबीच अलग-अलग व्यवहार भएको लामो समयपश्चात् केवल अंशबण्डाको पारित लिखत नभएको भन्ने फिरोद दावीको आधारमा मात्र अंशबण्डा भएको छैन भन्ने मान्न मिल्ने अवस्थाको विद्यमानता देखिएन ।

८. यसरी २०२१ सालमा नै दोस्रो पुस्ताका तीनजना समान अंशियाराहरूले अलग-अलग ७ नं. तथा १ नं.फाँटवारी भरी निजहरूमध्ये दुई अंशियाराबीच एकापसमा लिखत पारित गरी जग्गा समेत हक हस्तान्तरण गरी लिनुदिनु गरेको र उक्त लिखतमा समान अंशियारामध्येको अर्को अंशियारा भिन्न भएको भाइ भनी साक्षी समेत बसी अलग-अलग व्यवहार गरेको अवस्थामा निकै लामो समय करीव ३७ वर्ष भन्दा पछि आएर निज अंशियाराहरू बीच अंशबण्डा नभएकोले अंशबण्डा गरिपाउँ भनी निजहरू भन्दा पछिको तह तहका पुस्ताले दावी लिएको कुरालाई सोही दावीको आधारमा मात्र मान्यता दिँदै जाने हो भने कहिल्यै पनि विवादको अन्त्य नहुने परिस्थितिको सिर्जना हुनजाने हुन्छ । अर्थात् यस्तो अवस्थामा विवाद निरूपणको निश्चितता नै नहुने अवस्था उत्पन्न हुन्छ । अदालतले कानूनको व्याख्या गर्दा यस्तो अनिश्चितताको बढावा

हुने गरी व्याख्या गर्न हुँदैन । अदालतले कानूनको व्याख्या गर्दा विवादको निरूपण हुने गरी सिजनात्मक व्याख्या गर्नुपर्दछ । मुलुकी ऐन अंशबण्डाको ३० नं.ले गरेको कानूनी व्यवस्थाको उद्देश्य पनि यहि नै देखिन्छ । मुद्दाका पक्षहरूको बीच समय समयमा भएका विभिन्न घटनाक्रमबाट नै अलग-अलग व्यवहार भएको तथ्य स्थापित हुने हुँदा त्यसरी अलग-अलग व्यवहार तथा कारोवार भएको देखिनु नै अंशबण्डा भएको कुरामा अदालत विश्वस्थ हुने आधार हुन्छ । अंशबण्डाको ३० नं.को कानूनी व्यवस्थाले गरेको प्रत्याभूती पनि यही नै हो ।

९. त्यसैगरी प्रस्तुत मुद्दामा ८ जना वादीहरूमध्ये कलियादेवी, प्रमोद र संजयकुमार तथा ब्रह्मप्रसाद महतो समेत जना ४ ले लिने रामबहादुर महतो र दिने तेजा महतो भएको मिति २०२१।३।१३, र.नं.७४३७८ को पारित राजीनामामा मिति २०२१।४।१९मा भूमि प्रशासन कार्यालयबाट भएको निर्णयले समेत हाम्रो मूल अंशियाराहरू रामबहादुर, तेजा र रमनीदेवीको बीचमा मिति २०२१ साल पूर्व नै अंशबण्डा भैसकेको प्रमाणित भै रहेकोले पुनः अंशबण्डा गर्ने गरी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला उल्टि गरिपाउँ भनी पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा लिखित प्रतिवाद गरेको देखिएको अवस्थाबाट समेत यी अंशियारा वादीहरू मध्येका दाजुभाइहरू बीच नै विरोधाभाषपूर्ण भनाई रहेको देखियो । माथि विवेचना गरिएको तथ्य तथा कानूनी व्यवस्थाहरूको साथै वादीहरूमध्येका दाजुभाइहरू बीच देखिएको उक्त विरोधाभाषपूर्ण भनाइले पनि यी वादी प्रतिवादीहरूका दोस्रो पुस्ताका मूल अंशियाराहरूबीच अंशबण्डा भई सकेको रहेनछ, भन्ने अवस्थाको विद्यमानता देखिन आएन ।

१०. अतः माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्था, तथ्य तथा प्रमाणहरूको विवेचनाबाट यी वादीहरूका मूल पुस्ताहरूबीच अंशबण्डा भएको देखिएको अवस्था हुँदा उमाकान्त चौधरी समेतका चौथो तथा तेस्रो पुस्ताका यी वादीहरूले समुच्चरूपमा

उल्लिखित दोस्रो पुस्ताका मूल अंशियाराहरूबाट अंश पाउने अवस्थाको विद्यमानता देखिएन ।

११. वादीहरू ब्रह्मप्रसाद, कलियादेवी, प्रमोद, सञ्जय समेतले हामीहरूको अधिल्लो पुस्ताहरू तेजा, रमनी, र रामबहादुर महतोहरूबीच नै अंशबण्डा भैसकेको हुँदा वण्डा गर्न बाँकी नरहेकोले हामीहरूले शुरुदेखि नै प्रस्तुत मुद्दाको तारिख गुजारी बसेको भनी पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा लिखित प्रतिवाद गरेको देखिएकोले निजहरूको हकमा उल्लिखित अधिल्लो पुस्ता बाहेक आ-आफ्नो पुस्ता र हाँगाबाट अंश पाउन पर्ने भए त्यस्तो दावी लिएका बखत कानूनबमोजिम अंशबण्डा गरी लिन पाउने नै हुँदा त्यसतर्फ प्रस्तुत मुद्दामा केही बोलिरहन परेन । जहाँसम्म वादीहरू उमाकान्त र विकास चौधरीले निजहरूको बाबु प्रतिवादी रामनारायण वा भाइ विनय लगायत आफ्ना हाँगाका अन्य दाजुभाइहरूबाट अंश पाउनु पर्ने भए त्यस्तो दावी लिई सबूद प्रमाण सहित अंशमा दावी लिन सक्ने र अंश नपाएको भए आ-आफ्नो हाँगा र पुस्ताका अंशियाराहरूबाट कानूनबमोजिम अंशबण्डा गरी पाउने नै हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा उल्लिखित आधार प्रमाणहरूबाट अंशबण्डाको पारित लिखत नभएको भन्ने आधार र कारणबाट मात्र फिराद दावीबमोजिम तालिकामा उल्लिखित तेजा महतो समेतका दोस्रो पुस्ताबाट समेत अंश पाउँ भन्ने वादी दावी पुन सक्ने देखिएन । तसर्थ दोस्रो पुस्ताहरूबीच नै अंशबण्डा नभएकोले सो पुस्ता तथा निजहरूको हाँगाका अंशियाराहरू समेतबाट अंश पाउँ भनी लिएको अंशतर्फको वादी दावी पुन नसक्ने ठहर गर्नुपर्नेमा सो नगरी वादी दावीअनुसार समुच्च दोस्रो पुस्ता तथा निजहरूको अलग-अलग हाँगाबाटसमेत अंशबण्डा लाग्ने ठहर गरेको शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६२।३।१६को फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६४।१।२९ को फैसला मिलेको नदेखिएकोले उक्त दुवै फैसला उल्टी हुने ठहर्छ । सो ठहरेकाले अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु:

तपसील

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम शुरु जिल्ला अदालत तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी हुने ठहरेकाले प्रस्तुत मुद्दामा शुरु अदालतले गरेको फैसला कार्यान्वयनको निमित्त राखेको सम्पूर्ण लगत कट्टा गर्नु भनी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु .. १

प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीहरू पार्वतीदेवी थरुनी, शशीकान्त चौधरी, अनील चौधरी र विजय महतोले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा मिति २०६७।३।३१ मा र.नं. ३३७५२ को नगदी रसिदबाट रु.३९३६।- यस अदालतमा र पुनरावेदन अदालत हेटौंडामा पुनरावेदन गर्दा मिति २०६२।७।१ मा र.नं. ३९११८ को नगदी रसिदबाट पर्सा जिल्ला अदालतमा रु.१७३९।- पुनरावेदन गर्दा लाग्ने थप १५ प्रतिशत कोर्टफीवापत दाखिल गरेको देखिँदा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर भएकोले उक्त रकम निजहरूले वादीहरूबाट भराई लिन पाउने हुँदा उल्लिखित रकम भराईपाऊँ भनी ऐनका म्यादभित्र निवेदन दिए कानूनबमोजिम गरी निज प्रतिवादीहरूलाई भराईदिनु भनी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु १

प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीहरू पार्वतीदेवी थरुनी, शशीकान्त चौधरी, अनील चौधरी र विजय महतोले पुनरावेदन अदालत हेटौंडामा पुनरावेदन गर्दा मिति २०६२।७।१ मा र.नं. ८२०को धरौटी रसिदबाट पर्सा जिल्ला अदालतमा रु.११५९२।८८ कोर्टफी धरौटी राखेको देखिँदा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहरेकोले उक्त रकम प्रतिवादीहरूले फिर्ता पाउने हुँदा उक्त रकम फिर्तापाऊँ भनी ऐनका म्यादभित्र निवेदन दिए कानूनबमोजिम गरी निज पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई फिर्ता दिनु भनी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु १

प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी राजेश्वर महतोले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा मिति २०६६।१।०।२७ मा र.नं. १८७०५ को नगदी रसिदबाट रु.३,९१३।- यस अदालतमा र पुनरावेदन अदालत हेटौंडामा पुनरावेदन गर्दा मिति २०६२।७।१ मा र.नं. ३९११९ को नगदी रसिदबाट पर्सा जिल्ला अदालतमा रु.४३९।७३ पुनरावेदन गर्दा लाग्ने १५ प्रतिशत कोर्टफी दाखिल गरेको देखिँदा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर भएकोले उक्त रकम निजले वादीहरूबाट भराई लिन पाउने हुँदा उल्लिखित रकम भराई पाऊँ भनी ऐनका म्यादभित्र निवेदन दिए कानूनबमोजिम गरी निज प्रतिवादी राजेश्वर महतोलाई भराई दिनु भनी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु १

प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी राजेश्वर महतोले पुनरावेदन अदालत हेटौंडामा पुनरावेदन गर्दा मिति २०६२।७।१ मा र.नं. ८२१ को धरौटी रसिदबाट रु.२८९।८।२२ पर्सा जिल्ला अदालतमा कोर्टफी धरौटी राखेको देखिँदा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहरेकोले उक्त रकम निजले फिर्ता पाउने हुँदा उक्त रकम फिर्तापाऊँ भनी ऐनका म्यादभित्र निवेदन दिए कानूनबमोजिम गरी निज राजेश्वर महतोलाई फिर्ता दिनु भनी शुरु पर्सा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु १

प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतको पुनरावेदन दायरीको लगत काटी मिसिल नियमानुसार गरी बुभाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६९ साल मंसिर १२ गते रोज ३ शुभम्-
इजलास अधिकृत:- उपेन्द्रप्रसाद गौतम

निर्णय नं.८९६५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
०६९-WO-०३३४
आदेश मिति: २०६९।९।२९।१

विषय: उत्प्रेषण ।

निवेदक: काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला, कानपुर
गा.वि.स.वडा नं १ घर भई हाल काठमाडौं
जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा
नं. ४ धुम्बाराही बस्ने नेपाल सरकारको
सचिव पदबाट अवकाश प्राप्त श्यामप्रसाद
मैनाली

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्, प्रधानमन्त्री
तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेत

- अवकाश पाइसकेको कर्मचारीका हकमा
आचरणसम्बन्धी व्यवस्थाले नियमन र
नियन्त्रण गर्न नमिल्ले ।

(प्रकरण नं.४)

- असहमतीहरूका बीच सहमती र
प्रतिस्पर्धात्मक सोचहरूलाई सहकारितामा
परिणत गर्न रचनात्मक सोच र संस्कार
विकास गरी सर्वस्वीकार्य वातावरण खडा
गर्न हरेकले मद्दत गर्नुपर्ने हुन्छ । निवेदकको
असन्तुष्टि उचित वा अनुचित जे लागे
पनि कम्तिमा मुख्य रोजगारदाताको
हैसियतमा नेपाल सरकारले निवेदकप्रति
तीव्र आक्रोश र बदलाको भाव प्रदर्शन गर्न
नमिल्ले ।

(प्रकरण नं.५)

- निजामती सेवामा लामो समयसम्म काम
गरी सेवाबाट बाहिरिँदा आफ्नो अनुभव र
कार्यशैलीका बारेमा गरिएको टिप्पणीले
कानूनको उल्लंघन भएको अवस्थामा बाहेक
आफैमा आपत्तिजनक पनि हुँदैन । सरकार
समग्र राज्यको अभिभावक पनि भएकोले
आफ्ना बारेमा गरिएको टिप्पणी अप्रीय
भए पनि सुन्न सक्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तोमा
सरकार बदलामुखी हुन वा हस्तक्षेपकारी
हुन नमिल्ले ।

(प्रकरण नं.६)

- अभिलेख राख्नुपर्ने वा राख्न सक्ने कानून
बहाल नरहेको अवस्थामा निवेदकको नाम
अभिलेखमा राख्ने भनी गरिएको निर्णय र
तत्सम्बन्धी पत्र समेत कानूनसंगत
नदेखिने ।

(प्रकरण नं.८)

- भविष्यमा दिन सकिने कुनै जिम्मेवारीलाई
प्रभावित गर्ने उद्देश्यले कारवाही वा
सजायस्वरूप त्यस्तो अभिलेखबद्ध गर्न
खोजेको हो भने त्यो निवेदकको विरुद्धको
नकारात्मक कारवाहीको स्थानमा रहन्छ ।
यस्तो सजाय सरहको परिणाम सिर्जना
गर्ने हो भने प्राकृतिक न्यायको
सिद्धान्तबमोजिम सफाइको मौकाको
आवश्यकता रहने हुनाले त्यस्तो
मौकाबेगरको अभिलेखमा जनाउने कार्य
बाञ्छनीय र कानूनसंगत मान्न नमिल्ले ।

(प्रकरण नं.९)

निवेदकतर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू
रामजीप्रसाद मैनाली, विश्वकान्त मैनाली,
हरिहर दाहाल, रामनाथ मैनाली एवं विद्वान
अधिवक्ता शेरबहादुर के.सी.

प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश
शर्मा पौडेल

अवलम्बित नजीरः

सम्बद्ध कानूनः

- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ४५

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठः नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

म निवेदक मिति २०६४।६।२४ देखि नेपाल सरकारको सचिव पदमा बढुवा प्राप्त गरी विभिन्न मन्त्रालयको सचिवको रूपमा सेवा गर्ने अवसर प्राप्त गरी अन्तमा अवकाश लिने समयमा लोक सेवा आयोगको सचिव पदमा कार्यरत रहेको थिएँ ।

यसै क्रममा म निवेदकसमेत नेपाल सरकारको मुख्य सचिव पदको उमेदवार रहेकोमा वरिष्ठतालाई ध्यान नदिई सरकारले लीलामणि पौडेललाई मुख्य सचिवमा बढुवा गरेकोले सो बढुवा प्रक्रियामा निष्पक्षता कायम हुन नसकेको महसूस गरी म निवेदकले मिति २०६९।४।१७ देखि लागू हुने गरी आफ्नो पदबाट राजीनामा स्वीकृत गरिपाउँ भनी राजीनामा प्रस्तुत गरेकोमा विभिन्न सञ्चार माध्यमसँग सम्बद्ध पत्रकारहरूले राजीनामाको बारेमा म निवेदकसँग जिज्ञासा राखेकोले सोही दिन पत्रकारहरू सामु राजीनामा दिनुपर्ने कारण र औचित्यको बारेमा सामान्य रूपमा सार्वजनिकीकरण गरेको थिएँ । मैले दिएको राजीनामा नेपाल सरकारको मिति २०६९।४।१७ को निर्णयानुसार मिति २०६९।४।१७ देखि लागू हुने गरी स्वीकृत भएको भन्ने जानकारी मलाई मिति २०६९।४।२८ मा प्राप्त भएपश्चात् नेपाल सरकारको सेवाबाट अवकाश प्राप्त गरी बसेकोमा “लोकसेवा आयोगका सचिव श्यामप्रसाद मैनालीले मिति २०६९।४।१६ मा आफ्नो पदबाट दिनु भएको राजीनामा निवेदन “पदीय मर्यादा र निजामती कर्मचारीको आचरणको प्रतिकूल हुने गरी पत्रकार सम्मेलनमार्फत् अतिरञ्जित ढङ्गले

प्रचार प्रसारमा ल्याएको विषयलाई गम्भीरतापूर्वक लिई निजको नाम अभिलेखमा राखी निजको राजीनामा मिति २०६९।४।१७ देखि लागू हुने गरी स्वीकृत गर्ने” भनी प्रत्यर्थी मुख्य सचिवले प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयलाई लेखेको बोधार्थ पत्र मलाई प्राप्त हुन आयो ।

वस्तुतः म निवेदकले पत्रकार सम्मेलन गरी पदीय मर्यादा र निजामती कर्मचारीको आचरणको प्रतिकूल कार्य गरेको हो भन्ने राजीनामा स्वीकृत गर्नुभन्दा पूर्व म निवेदक नेपाल सरकारको सेवामा छँदै निजामती सेवा ऐन, २०४९ अन्तर्गत कारवाही गर्न सक्नु पर्दथ्यो । सेवाबाट निवृत्त भएपछि भूतपूर्व भैसकेको कर्मचारीउपर निजामती कर्मचारीको आचरणको प्रतिकूल गरेको भन्ने आरोप लगाई विभागीय कारवाही गर्न मिल्दैन । सो कारवाही गर्दा प्रतिवाद गर्ने मौका नै नदिई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत मलाई दोषी ठहर्‍याई निर्णय गरिएको अवस्था छ ।

म निवेदक ६५ वर्ष नपुगुन्जेलसम्म विभिन्न संवैधानिक निकायहरूमा नियुक्ति हुन सक्ने र राज्यको सेवा गर्ने अवसर पाउन सक्ने प्रवल सम्भावनासमेत रहेको हुँदा सो अवसर पाउने हकबाट समेत वञ्चित गराउने बदरनियतबाट प्रेरित भई प्रत्यर्थीहरूबाट म निवेदकउपर गरिएको निर्णय र कामकारवाहीबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) द्वारा प्रदत्त म निवेदकको पेशा रोजगार गर्न पाउने तथा धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हकमा आघात पुग्न गई निजामती सेवा ऐन, २०४९ समेतको प्रतिकूल भएकोले प्रत्यर्थी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्ले म निवेदकले पदीय मर्यादा र आचरणको प्रतिकूल हुने काम गरेको भनी अभिलेख राख्ने गरेको मिति २०६९।४।१७ को निर्णय र सोअनुसार मिति २०६९।४।१७ को च.नं. २७६ को पत्र समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी आघातीत हकको संरक्षण र प्रचलन गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार र कारण भए बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी निवेदन र यो आदेशको प्रतिलिपि समेत साथै राखी विपक्षीहरूका नाउँमा सूचना म्याद पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु । साथै निवेदकले उठाएका विषयवस्तुको गम्भीरतालाई विचार गर्दा यो रिट निवेदन चाँडो किनारा हुन बाञ्छनीय देखिएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३(३)(च५) बमोजिम प्रस्तुत रिट निवेदनमा अग्राधिकार प्रदान गरिएको छ । नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको आदेश ।

निवेदक लामो समयसम्म निजामती सेवामा कार्यरत रही नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६९।४।१७ को निर्णयबाट नेपाल सरकारको सचिव जस्तो गरिमामय एवं नेतृत्वदायी पदबाट अवकाश पाएको व्यक्ति हुनुहुन्छ । निवेदकले पत्रकार सम्मेलनमार्फत् अभिव्यक्त गरेको कुरा निजामती सेवा ऐन, २०४९ एवं निजामती सेवाका कर्मचारीको आचरणसम्बन्धी नियमावली, २०६५ मा उल्लिखित व्यवस्थाहरूको प्रतिकूल छ । सो पत्रकार सम्मेलन गर्न विपक्षी निवेदकलाई के, कुन कानूनले अधिकार दिएको हो भन्ने कुरा निवेदनमा उल्लेख भएको छैन । मुलुकको भविष्य निर्धारण गर्ने महत्वपूर्ण निजामती प्रशासनलाई स्वतन्त्र, सक्षम, प्रतिवद्ध, मर्यादित र अनुशासित राख्नु सरकारको दायित्व हो । विपक्षीले दावी लिनुभएको नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६९।४।१७ को निर्णय निजामती कर्मचारीलाई निजामती सेवासम्बन्धी ऐन र नियममा भए गरेका आचरणसम्बन्धी व्यवस्थाहरूको पालना गराई अनुशासित र मर्यादित गराउनका लागि गरिएको

निर्णय हो । सो निर्णयबाट संविधानको धारा १२(३)(च) द्वारा प्रदत्त निवेदकको पेशा र रोजगार गर्ने हक र धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हकमा कुनै किसिमको प्रतिबन्ध, सीमा र अड्कुश नलागेको हुँदा उक्त निर्णय बदर हुनु पर्ने कुनै आधार र कारण विद्यमान नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका का.मु.सचिव राजुमान सिंह मल्लको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदक लामो समयसम्म निजामती सेवामा कार्यरत रही नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६९।४।१७ को निर्णयले सचिव पदबाट अवकाश लिनु भएको हो । निवेदकले राजीनामा दिएपश्चात् पदीय मर्यादाको उल्लंघन गरी पत्रकार सम्मेलनमार्फत् सरकारको आलोचना गरेको, निजामती सेवाको मर्यादा र गरिमामा आँच आउने गरी कार्य गरेको र उक्त कार्य निजामती सेवा ऐन, २०४९ एवं निजामती सेवाका कर्मचारीको आचरणसम्बन्धी नियमावली, २०६५ मा उल्लिखित व्यवस्थाहरूको प्रतिकूल रहेको स्पष्ट छ । सो पत्रकार सम्मेलन गर्न विपक्षी निवेदकलाई के, कुन कानूनले अधिकार दिएको हो ? भन्ने कुरामा निवेदनमा उल्लेख भएको छैन । निवेदकले निजामती कर्मचारीले पालना गर्नुपर्ने आचरणसम्बन्धी कुराको पालना नगरी सरकार र सरकारी कामको आलोचना गरेको कुरा पुष्टि हुन्छ । निजामती सेवा नेपाल सरकारको प्रमुख प्रशासनिक अङ्ग हुनुका साथै यसको सफलता र असफलतासँग मुलुकको भविष्य समेत जोडिएको छ । मुलुकको भविष्य निर्धारण गर्ने यति महत्वपूर्ण निजामती प्रशासनलाई स्वतन्त्र, सक्षम, प्रतिवद्ध मर्यादित र अनुशासित राख्नु सरकारको दायित्व हो । उपर्युक्त परिप्रेक्ष्यमा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्ले मिति २०६९।४।१७ मा निजामती सेवासम्बन्धी ऐन र नियममा भए, गरेका आचरणसम्बन्धी व्यवस्थाहरूको पालना गराई निजामती सेवालार्थ अनुशासित र मर्यादित सेवा

बनाउने उद्देश्य लिई निवेदकको हकमा निर्णय गरिएको हो । अतः उपरोक्त आधार र कारण समेतबाट मागबमोजिमको आदेश जारी हुन नसक्ने भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने प्रधानमन्त्री र नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, संवैधानिक परिषद् र आफ्नो हकमा समेत नेपाल सरकारका मुख्य सचिव लीलामणि पौडेलको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

नियम बमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको अध्ययन गरी रिट निवेदकतर्फबाट वरिष्ठ अधिवक्ताहरू रामजीप्रसाद मैनाली, विश्वकान्त मैनाली, हरिहर दाहाल, रामनाथ मैनाली एवं अधिवक्ता शेरबहादुर के.सी. ले सरकारबाट निवेदकभन्दा कनिष्ठ व्यक्तिलाई मुख्य सचिवको जिम्मेवारी दिइएको र कनिष्ठ व्यक्तिको मातहतमा रही काम गर्न निवेदकलाई असहज भएको कारणले गर्दा मिति २०६९/४/१७ देखि लागू हुने गरी निजले राजीनामा दिएको, राजीनामा दिएपश्चात् सोको बारेमा पत्रकारहरूले जिज्ञासा राख्दा निवेदकले राजीनामा दिनु परेको कारण र औचित्यका बारेमा पत्रकारहरूलाई सामान्य रूपमा जानकारीसम्म गराएको, निवेदकले दिएको राजीनामा मिति २०६९/४/१७ देखि लागू हुने गरी स्वीकृत भै सोको पत्र समेत प्राप्त गरी सेवाबाट अवकाश प्राप्त गरिसकेको अवस्था छ । निवेदकले दिएको राजीनामा मिति २०६९/४/१७ मा स्वीकृत भै च.नं. २२५ को पत्र प्राप्त गरिसकेपछि, निजको निजामती कर्मचारीको हैसियत स्वतः समाप्त भैसकेको अवस्थामा पत्रकार सम्मेलनमार्फत् निजामती कर्मचारीको पदीय मर्यादा र आचरणविपरीत हुने कामकारवाही गरेकोले सोको अभिलेख राख्ने गरी निवेदकको राजीनामा स्वीकृत गरिएको भनी निवेदकलाई पुनः च.नं. २७६ को पत्र पठाइएकोले उक्त पत्र एवं तत्सम्बन्धी निर्णय पूर्वाग्रही रहनुको साथै कानूनविपरीतको हुँदा निवेदकलाई दिइएको

मिति २०६९/४/१७ को च.नं. २७६ को पत्र समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेतको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा पौडेलले रिट निवेदकले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ४५ मा उल्लिखित आचरणसम्बन्धी व्यवस्था र सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ को दफा ४४ बमोजिम जारी भएको निजामती सेवाका कर्मचारीको आचरणसम्बन्धी नियमावली, २०६५ मा उल्लिखित आचरणसम्बन्धी नियमको प्रतिकूल हुने गरी पत्रकार सम्मेलनमार्फत् पदीय मर्यादा र निजामती कर्मचारीको आचरणसम्बन्धी नियमको उल्लंघन गरी निजामती सेवाको मर्यादामा आँच आउने काम गरेको, पदीय मर्यादा उल्लंघन गरी निवेदकले सरकारको आलोचना समेत गरेको, सो गर्ने अधिकार निवेदकलाई नभएकोले निवेदकको हकमा भएको कामकारवाही कानूनसम्मत नै हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी गर्नुभएको बहस समेत सुनियो ।

दुवै पक्षका कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी मिसिल समेत अध्ययन गरी प्रस्तुत रिटमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकले राजीनामालाई पत्रकार सम्मेलनमार्फत् अतिरञ्जित ढंगले प्रचारप्रसारमा ल्याएको विषयलाई गम्भीरतापूर्वक लिई निजको नाम अभिलेखमा राख्ने भनी गरिएको निर्णय र तत्सम्बन्धी पत्र कानूनबमोजिमका छन् छैनन् र निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन तत्सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

निवेदकले आफूभन्दा कनिष्ठ व्यक्तिलाई मुख्य सचिवको जिम्मेवारी दिएका कारण निजामती सेवामा रही काम गर्ने इच्छा नभएको भनी आफ्नो पदबाट राजीनामा दिएको, तत्पश्चात् राजीनामाका सम्बन्धमा पत्रकारले राखेको जिज्ञासा सामान्य रूपमा

मेटाउने कामसम्म गरेको, उक्त राजीनामा मिति २०६९/४/१७ देखि लागू हुने गरी स्वीकृत भै सोही मितिमा च.नं. २२५ को पत्रद्वारा राजीनामा स्वीकृतिको पत्र प्राप्त गरी अवकाश लिई सकेकोमा निजामती कर्मचारीको आचरणविपरीत पत्रकार सम्मेलनमार्फत राजीनामाको विषयलाई अतिरञ्जित गराएकोले सोको अभिलेख राख्ने गरी राजीनामा स्वीकृत गर्ने भनी मन्त्रिपरिषद्ले मिति २०६९/४/१७ मा गरेको निर्णय र सोही मितिमा मलाई प्रेषित गरिएको च.नं. २७६ को पत्र समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भनी माग गरेको देखिन्छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदक नेपाल सरकारको राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा कार्यरत रहेकै अवस्थामा नेपाल सरकारले मिति २०६९/४/१४ मा लीलामणि पौडेललाई मुख्य सचिवको जिम्मेवारी प्रदान गर्ने निर्णय गरेको देखिन्छ। आफूभन्दा कनिष्ठ मुख्य सचिव मातहत कामकाज गर्न असहज हुने भई निजामती सेवाबाट अवकाश लिने इच्छा भएको भनी निवेदकले आफ्नो पदबाट दिएको राजीनामा मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६९/४/१७ को निर्णयानुसार सोही मितिबाट लागू हुने गरी स्वीकृत भएको भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले निवेदकलाई मिति २०६९/४/१७ मा दिएको च.नं. २२५ को पत्रद्वारा देखिन्छ। यसअघि निवेदकले आफू सेवाबाट अवकाश लिनुपर्नाको कारण र औचित्य बारे पत्रकार सम्मेलनमार्फत सार्वजनिकीकरण गरेको भन्ने स्वयं निवेदकको निवेदन व्यहोरा र प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफ समेतबाट देखिन आउँछ। मिति २०६९/४/१७ मा नै प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले यी निवेदक श्यामप्रसाद मैनालीलाई दिएको च.नं. २७६ को बोधार्थ पत्र हेर्दा “पदीय मर्यादा र निजामती कर्मचारीको आचरणको प्रतिकूल हुने गरी पत्रकार सम्मेलनमार्फत निवेदकले आफ्नो राजीनामा अतिरञ्जित ढंगले प्रचारप्रसारमा

ल्याएकोले सो विषयलाई गम्भीरतापूर्वक लिई निजको नाम अभिलेखमा राख्ने गरी निवेदकको राजीनामा मिति २०६९/४/१७ देखि लागू हुने गरी स्वीकृत गर्ने” भनी मन्त्रिपरिषद्बाट सोही मितिमा निर्णय भएको भन्ने देखिन आउँछ। निवेदकलाई दिएको च.नं. २७६ को पछिल्लो पत्रमा संवैधानिक परिषद्को सचिवालयलाई समेत बोधार्थ तथा कार्यार्थ भनी पत्र पठाएको देखिन्छ।

३. निवेदकले आफूलाई दिएको च.नं. २७६ को पत्र र तत्सम्बन्धी पत्र समेत कानूनविपरीतको भएको भनी सो बदरको माग गरेको देखिन्छ। उक्त पत्रका सम्बन्धमा प्रत्यर्थी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ हेर्दा निवेदकले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ४५ विपरीत सरकारको आलोचना गरेको, निजामती सेवाका कर्मचारीको आचरणसम्बन्धी नियमावली, २०६५ विपरीत पदीय मर्यादा उल्लंघन गरी निजामती सेवाको गरिमामा आँच पुग्ने काम गरेकोले निवेदकको हकमा भएको निर्णय र कामकारवाही कानूनसम्मत रहेको भनी लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको देखिन आउँछ।

४. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ४५ एवं निजामती कर्मचारीको आचरणसम्बन्धी नियमावली, २०६५ मा उल्लिखित आचरणसम्बन्धी व्यवस्थाहरू निजामती सेवालालाई मर्यादित बनाउन, पदीय मर्यादालाई कायम राख्न एवं सेवा प्रवाहलाई चुस्त, दुरुस्त र प्रभावकारी बनाउन व्यवस्थित गरिएकोमा विवाद हुनसक्दैन। निजामती सेवामा बहाल रहेका कर्मचारीले उल्लिखित आचरणसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थालाई पालना गर्नुपर्दछ। सेवाबाट अवकाश प्राप्त गरिसकेका कर्मचारीको काम व्यवहारलाई उक्त आचरणसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाले नियमन, नियन्त्रण र अड्डुश लगाउन सक्ने देखिदैन। प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले मिति २०६९।४।१६ मा आफ्नो पदबाट दिएको राजीनामा मिति २०६९।४।१७ मा स्वीकृत भै निजालाई सोही मितिमा

च.नं. २२५ को पत्र दिएको देखिन्छ। राजीनामा स्वीकृत नहुँदाको अवस्थामा निवेदकको हैसियत निजामती कर्मचारी कै रहने हुँदा राजीनामा स्वीकृत हुनुपूर्वको अवस्थामा आचरणसम्बन्धी कानूनमा उल्लिखित व्यवस्थाबाट निवेदक बाँधिनुपर्छ, त्यसलाई पालन गर्नुपर्छ र आचरणविपरीत हुने गरी कुनै कामकारवाही गर्नु हुँदैन। प्रस्तुत रिटमा यी निवेदक च.नं. २२५ को पत्रबाट अवकाश भइसकेको देखिएकोले अवकाश पाई सकेको कर्मचारीका हकमा आचरणसम्बन्धी व्यवस्थाले नियमन र नियन्त्रण गर्न नमिल्ने हुन्छ। निवेदकले आचरणसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको उल्लंघन गरेको देखिएको अवस्था भए च.नं. २२५ को पत्रमा नै अभिलेख समेत राख्ने गरी निवेदकको राजीनामा स्वीकृत गर्न सकिनेमा सो गरेको देखिएन। निवेदकले राजीनामा स्वीकृत हुनुपूर्व पत्रकार सम्मेलनमा बोलेको विषयलाई लिएर सोको अभिलेख राख्ने भनी निवेदकलाई च.नं. २७६ को पत्र दिएको देखिन्छ। सरकारका कामकारवाही पूर्वाग्रहहीत, दुराग्रहहीत र बदनियतरहीत हुनुपर्दछ। सरकारले आफ्नो कर्मचारीको सम्बन्धमा निर्णय गर्दा अनावश्यक होच्याउने खालको व्यवहार देखाउन उचित हुँदैन। सुशासनको प्रत्याभूति दिन खोज्ने सरकार आफ्नै कर्मचारीको राजीनामा प्रति पनि अति सूक्ष्म, संवेदी, असहिष्णु र बदलाको भावयुक्त हुने हो भने बाँकी अवसर निर्माण एवं वितरणमा कस्तो गर्ला भनी चिन्तित हुने अवस्था रहन सक्दछ। शालीन, विवेकशील, सहिष्णु र विपरीतहीत वा सोच राख्नेप्रति पनि अनुभवी र समेट्न सक्ने क्षमता नै उदार प्रशासनका गुणहरू हुन्।

५. असन्तुष्टहरूलाई पनि तर्क, बुद्धि, क्षमा र धारण शक्तिबाट सन्तुष्ट पार्नु पर्ने सरकारले स्वार्थ समूहहरूको घच्चा, घमासानमा कसैको पक्षमा मात्र लिप्त जस्तो गरी पक्ष प्रदर्शन गर्न सुहाउँदो कुरा होइन। असहमतीहरूका बीच सहमती र प्रतिस्पर्धात्मक सोचहरूलाई सहकारितामा परिणत गर्न रचनात्मक सोच र संस्कार विकास गरी

सर्वस्वीकार्य वातावरण खडा गर्न हरेकले मद्दत गर्नुपर्ने हुन्छ। निवेदकको असन्तुष्टि उचित वा अनुचित जे लागे पनि कम्तिमा मुख्य रोजगारदाताको हैसियतमा नेपाल सरकारले निवेदकप्रति तीव्र आक्रोश र बदलाको भाव प्रदर्शन गर्न मिल्ने देखिँदैन। त्यस दृष्टिले हेर्दा निवेदकलाई दिइएको च.नं. २७६ को पत्र कानूनसंगत र विवेकसंगत समेत देखिन आउँदैन।

६. निवेदकले आफ्नो राजीनामाका सम्बन्धमा पत्रकारलाई जानकारी गराएकोमा विवाद छैन। निजामती सेवामा लामो समयसम्म काम गरी सेवाबाट बाहिरिँदा आफ्नो अनुभव र कार्यशैलीका बारेमा गरिएको टिप्पणीले कानूनको उल्लंघन भएको अवस्थामा बाहेक आफैमा आपत्तिजनक पनि हुँदैन। सरकार समग्र राज्यको अभिभावक पनि भएकोले आफ्ना बारेमा गरिएको टिप्पणी अप्रीय भए पनि सुन्न सक्नुपर्ने हुन्छ। त्यस्तोमा सरकार बदलामुखी हुन वा हस्तक्षेपकारी हुन मिल्दैन। तर प्रस्तुत रिटमा निवेदकको हकमा भएको कामकारवाहीमा बदलाको आभाष देखिन आयो।

७. पत्रकार सम्मेलनमा निवेदकले व्यक्त गरेको आफ्नो अनुभव र असन्तुष्टिलाई सरकारले असहज र असामान्य मानी सो विषयलाई निवेदकको अभिलेखमा राख्ने भनी तत्काल बेसरोकार देखिएको सवैधानिक परिषदलाई बोधार्थ तथा कार्यार्थ भनी पत्र पठाएको देखिन्छ। यसबाट भविष्यमा निवेदकको हकमा राज्यले गर्ने व्यवहार र दृष्टिकोणलाई प्रभावित गर्ने उद्देश्य वा अन्य कुनै उद्देश्यले त्यस्तो अभिलेख राख्ने भनी निर्णय भएको देखिएकोले त्यस्तो अभिलेख राखिनु कानूनसंगत मान्न मिल्ने देखिँदैन। यसका साथै निजामती सेवाबाट निवृत्त भएको कर्मचारीको सञ्चयकोष, पेन्सनपट्टा, नागरिक लगानीकोष आदिको व्यवस्थापनको लागि तत्तत् निकायमा लेखी पठाई कर्मचारीको अभिलेखीकरण गर्ने गरिन्छ। तर प्रस्तुत रिटमा अभिलेखबद्ध गर्ने भनी सवैधानिक परिषद्मा पठाउनुको कुनै तर्कपूर्ण आधार र औचित्य समेत प्रत्यर्थीहरूबाट आफ्नो लिखित जवाफमा

खुलाउन सकेको नदेखिएबाट सो कार्यलाई मनासिव मान्न मिले देखिएन ।

८. निवेदकले आफूभन्दा कनिष्ठ मुख्य सचिवसँग कामकाज गर्न असहज हुने भनी राजीनामा दिएको देखिन्छ भने प्रस्तुत रिट निवेदनमा निज मुख्य सचिव समेतलाई विपक्षी बनाएको देखिन्छ । यसबाट निवेदक र मुख्य सचिवको सम्बन्ध विचारणीय भएकोमा निवेदकले पत्रकार सम्मेलनमा व्यक्त गरेको कुरालाई निजको विरुद्ध अभिलेखमा राख्ने भनी सोही मुख्य सचिवले मन्त्रिपरिषद्को निर्णय प्रमाणित गरी अभिलेखमा राख्न पठाएको भन्ने निवेदकलाई दिइएको च.नं २७६ को पत्रबाट देखिन्छ । निवेदकका विरुद्ध अभिलेख राख्नुपर्ने वा राख्न सक्ने कानून बहाल रहेको समेत देखिदैन । सो नदेखिएबाट निवेदकको नाम अभिलेखमा राख्ने भनी गरिएको निर्णय र तत्सम्बन्धी पत्र समेत कानूनसंगत देखिन आएन ।

९. यसका साथै विवादित निर्णयांश लेख्दा कुन प्रयोजनका लागि भनी लेखिएको नदेखिए पनि संवैधानिक परिषदलाई समेत जानकारी दिएको कारणले त्यसको प्रयोजन स्पष्ट नभए पनि भविष्यमा राज्यले निवेदकप्रति राख्ने दृष्टिकोणलाई प्रभावित गर्ने उद्देश्यले निवेदकको नाम अभिलेखमा राख्ने गरी निर्णय भएको आभाष मिल्दछ । उक्त अभिलेखीकरण निवेदकको हकमा भएको कारवाही सरहको स्थिति देखिन्छ । भविष्यमा दिन सकिने कुनै जिम्मेवारीलाई प्रभावित गर्ने उद्देश्यले कारवाही वा सजायस्वरूप त्यस्तो अभिलेखबद्ध गर्न खोजेको हो भने त्यो निवेदकको विरुद्धको नकारात्मक कारवाहीको स्थानमा रहन्छ । यस्तो सजाय सरहको परिणाम सिर्जना गर्ने हो भने प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबमोजिम सफाइको मौकाको आवश्यकता रहने हुनाले पनि त्यस्तो मौकाबेगरको अभिलेखमा जनाउने कार्य बाञ्छनीय र कानूनसंगत मान्न मिले देखिदैन ।

१०. तसर्थ माथि विवेचित आधार बुँदा र कारणबाट निवेदकले आफ्नो पदबाट दिएको राजीनामा मिति २०६९।४।१७ मा स्वीकृत भै च.नं. २२५ को

पत्र दिएको देखिएको, राजीनामापश्चात् निवेदकले पत्रकार सम्मेलनमा बोलेको कुरालाई अनुचित ठहर्‍याई उक्त कुरा निवेदकको अभिलेखमा राख्ने भनी निवेदकलाई मिति २०६९।४।१७ मा नै च.नं. २७६ को पत्र दिएको देखिएको, उक्त पत्रमा सरोकार नै नभएको संवैधानिक परिषदलाई समेत बोधार्थ तथा कार्याथ पत्र लेखी राज्यले निवेदकको हकमा भविष्यमा गर्ने व्यवहारलाई प्रभावित गर्ने मनसाय राखेको देखिएको, सेवा निवृत्त भैसकेको व्यक्तिलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ समेतमा उल्लिखित आचरणसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाले नियन्त्रण र नियमन गर्न मिले नदेखिएको, निवेदकको नाम अभिलेखमा राख्ने भनी निर्णय गर्दा निवेदकलाई सफाइको मौका दिएको नदेखिएको तथा सेवा निवृत्त कर्मचारीको व्यवहार अभिलेखमा राख्ने वा राख्न सक्ने गरी निर्णय गर्न सक्ने अधिकार प्रचलित नेपाल कानूनले प्रत्यर्थी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेतलाई दिएको नदेखिएकोले निवेदकलाई दिइएको च.नं २७६ को पत्रमा उल्लिखित “पदीय मर्यादा र निजामती कर्मचारीको आचरणको प्रतिकूल हुने गरी पत्रकार सम्मेलनमार्फत् अतिरञ्जित ढङ्गले प्रचार प्रसारमा ल्याएको विषयलाई गम्भीरतापूर्वक लिई निजको नाम अभिलेखमा राखी” भन्ने शब्दांश र तत्सम्बन्धी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६९।४।१७ को निर्णय सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । आदेशको जानकारी प्रत्यर्थीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसील नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०६९ साल पुस २९ ते रोज १ शुभम...
इजलास अधिकृत: वासुदेव पौडेल

निर्णय नं.८९६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

०६८-WO-०५५५

आदेश मिति: २०७०।१।५।५

विषय :- उत्प्रेषण परमादेश ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा. वडा नं.
१४ बस्ने गोकुलमान तण्डुकार समेत
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- २०३१ सालदेखि कार्यान्वित सार्वजनिक सडक ऐनद्वारा प्राप्त हक सुविधालाई २०४५ सालमा जारी पछिल्लो कानूनले जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ समेतका प्रावधानको प्रतिकूल नियन्त्रित गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- कुनै पनि ऐनले स्पष्ट शब्दमा अतीतप्रभावी प्रावधान राखेकोमा बाहेक त्यो स्वतः पश्चातप्रभावी हुन्छ भन्ने कानूनी सिद्धान्तमा कुनै द्विविधा छैन । यसका अलावा ऐनद्वारा गरिएको कानूनी प्रवन्धलाई परिवर्तन गर्नुपर्दा सो ऐनको खारेजी वा नयाँ ऐनको निर्माण वा कायमी प्रावधानको संशोधनकै माध्यमलाई कानूनसम्मत् मान्नुपर्ने ।
- ऐनका प्रावधानलाई कुनै पत्र वा परिपत्र वा निर्णयले परिवर्तन गर्न सक्दैन र यसो गरिएको रहेछ भने पनि त्यसलाई कानूनी मान्यता दिन मिल्दैन । ऐनअन्तर्गत निकालिएको सूचनाद्वारा निर्धारित १०/१०

मीटरको प्रावधानलाई केवल सोही कानूनी स्रोतका आधारमा प्रकाशित सूचनाले मात्र परिवर्तन गर्न सक्दछ । कुनै पत्र वा निर्णयले कानूनसम्मत् सूचनाको प्रावधानमा गर्ने परिवर्तनलाई कानूनी रूपमा मान्यता प्राप्त हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- सार्वजनिक सडक क्षेत्रमा कुनै पनि किसिमका भौतिक संरचनाको निर्माण गर्न नहुने र पहिले तोकिएको भन्दा बढी सडकक्षेत्रको मापदण्ड विस्तार गर्नुपर्ने भएमा प्रचलित कानूनबमोजिम जग्गा अधिग्रहण गरी जग्गाधनीलाई मुआब्जा दिई मात्र सडक विस्तार गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.६)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता रमणकुमार
श्रेष्ठ

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता धर्मराज
पौडेल र विद्वान अधिवक्ता बद्रीप्रसाद
शर्मा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३,
३क र १९
- नगर विकास ऐन, २०४५ को दफा ३.१.३

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) ले यसै
अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत रिट
निवेदनसहितको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार
छ :-

हामी निवेदकहरू साविकमा हानगुलु
कालीमाटी गा.वि.स. र २०३३ सालमा काठमाडौं
महानगरपालिकामा उक्त गा.वि.स. गाभिएपछि वडा
नं. १४ अन्तर्गतका स्थायी बासिन्दा हौं । हामी

निवेदकमध्ये केहीले साविकमा गा.वि.स. हुँदादेखि नै आफ्नो नाममा भएको जग्गामा घर बनाई व्यापार व्यवसाय गरी आएका छौं र अधिकांश निवेदकहरूले उक्त गा.वि.स. काठमाडौं महानगरपालिकामा परिणत भएपछि कायम भएको वडा नं. १४ स्थित कालीमाटीदेखि बल्खु हुँदै कीर्तिपुर त्रिभुवन विश्वविद्यालयसम्मको कुलेश्वर खण्डको मार्गमा आफ्नो नाममा भएको जग्गामा घर बनाई बसोबास गरी व्यापार व्यवसायसमेत गरी आएका छौं । काठमाडौं उपत्यका नगर विकास समिति र काठमाडौं महानगरपालिकाले निर्धारण गरेको मापदण्डअनुसार घर निर्माण समेत गरेका छौं ।

हामी निवेदकहरू मध्ये गोकुलमान तण्डुकारको नाममा का.जि. का.म.न.पा. वडा नं. ९(क) कालीमाटीको कि.नं. ७६० को क्षेत्रफल ०-८-१-२ को जग्गामा घरसमेतको नक्सा पास गरी घरसमेत निर्माण गरेको छु । त्यसैगरी विश्वनाथ शर्माको नाममा कि.नं. १७२ को जग्गा, अरुणा श्रेष्ठ लाकौलको नाममा का.म.न.पा. वडा नं. १४ को कि.नं. ११८, १५३ र १६० को जग्गा, दिलमाया महर्जनको नाममा ऐजनको कि.नं १९४ को जग्गा, नानीबाबु महर्जनको नाममा कि.नं. ७४३ को जग्गा, नलिनी तुलाधरको नाममा कि.नं. ७१ को जग्गा, श्यामकुमारी श्रेष्ठको नाममा कि.नं. २० को जग्गा, गोपालकृष्ण श्रेष्ठको नाममा कि.नं. २४५ को जग्गा, जगतबहादुर महर्जनको नाममा कि.नं. ६४, ६७ र ६३ को जग्गा, आनन्दराम मल्लको नाममा कि.नं. ११३ को जग्गा, कृष्ण श्रेष्ठको नाममा कि.नं. ३९ को जग्गा, सुन्दरी दुवालको नाममा कि.नं. ३९९ र १०९६ को जग्गा, ज्ञानीछोरी महर्जनको नाममा कि.नं. ८८ को जग्गा, नन्दमाया शाक्यको नाममा कि.नं. ८२ को जग्गा, शुभलक्ष्मी शाक्यको नाममा कि.नं. २९ को जग्गा, अजय शाक्यको नाममा कि.नं. ८९ को जग्गा, हरिमाया रञ्जितको नाममा कि.नं. ५०२ र ५०१ को जग्गा, लेलिनकुमार तुलाधरको नाममा कि.नं. ६८ को जग्गा,

मानन्धरको नाममा कि.नं. १११ को जग्गा, मंगलदेवी महर्जनको नाममा कि.नं. १२७३, १२६६ र १२६७ को जग्गा, दिलमाया श्रेष्ठको नाममा कि.नं. १४० र २३१ को जग्गा, रामभक्त श्रेष्ठको नाममा कि.नं. १९९ को जग्गा, लक्ष्मीबहादुर शाहीको नाममा कि.नं. ८७ को जग्गा, नानीछोरी श्रेष्ठको नाममा कि.नं. ३६ को जग्गा, संजीव महर्जनको नाममा कि.नं. १९३ को जग्गा, लवीन्द्र महर्जनको नाममा कि.नं १९२ को जग्गा, रवीन्द्र श्रेष्ठको नाममा कि.नं २०८ को जग्गा, जुजुकाजी स्थापितको नाममा कि.नं. ५५८ को जग्गा, तीर्थरत्न शाक्यको नाममा कि.नं. १६ को जग्गा, देवकृष्ण महर्जनको नाममा कि.नं. ५७ को जग्गा, शुभद्रा डंगोलको नाममा कि.नं. १३९ को जग्गा, इन्द्रमान बुढाको नाममा ५७८ को जग्गा, अञ्जली जोशीको नाममा १००६, ९७४, ९७६, १००४, १०१४, १०१६ को जग्गा, कान्छी महर्जनकीको नाममा कि.नं. ८ को जग्गा, मंगलभक्त श्रेष्ठको नाममा कि.नं. १६७ को जग्गा, विष्णुभक्त श्रेष्ठको नाममा कि.नं. १६८ को जग्गा, महिला सहकारी संस्था लिमिटेडको नाममा कि.नं ११७ को जग्गा, एभरेष्ट एक्सपर्ट प्रा.लि.को नाममा कि.नं. १७१ को जग्गा, लक्ष्मीनारायण महर्जनको नाममा कि.नं. १२ को जग्गा, श्यामलाल श्रेष्ठको नाममा कि.नं. २३० को जग्गा, श्रीमान श्रेष्ठको नाममा कि.नं. ३५३ को जग्गा, ईन्द्रशोभा शाक्यको नाममा कि.नं. १०२ को जग्गा, गंगा शाहीको नामको कि.नं. १३१६, १३३७ को जग्गा, दयाराम श्रेष्ठको नाममा कि.नं ११५ को जग्गा, पूर्णनारायण महर्जनको नाममा कि.नं. ७२ को जग्गा, शारदादेवी मानन्धरको नाममा कि.नं. ३१२ को जग्गा, समा श्रेष्ठको नाममा कि.नं १२४ को जग्गा, राममाया महर्जनकीको नाममा कि.नं. ४९९, ५०१, ४९६, ५४४ को जग्गा, कृष्णकुमारी बनेपालीको नाममा कि.नं. ३८९, सन्दीप तण्डुकारको नाममा कि.नं. ७६१ को जग्गा, हरिकृष्ण शाहीको नाममा कि.नं.ले. ८६ को जग्गा, सरलता श्रेष्ठको नाममा कि.नं. ९९ को जग्गा, विष्णुदेवी

श्रेष्ठको नाममा कि.नं. ३०० को जग्गा, अशोक महर्जनको नाममा कि.नं. २९६, २९७ को जग्गा, सागरकृष्ण जोशी श्रेष्ठको नाममा कि.नं. १८ को जग्गा, निशा राजकर्णिकारको नाममा कि.नं. १७ को जग्गा, सुरजकुमार तण्डुकारको नाममा कि.नं. ३४९ को जग्गा, सुशीला श्रेष्ठको नाममा कि.नं. २१, १३२ को जग्गा, मनोज महर्जनको नाममा कि.नं. २१, ४४ को जग्गा, शीला तण्डुकारको नाममा कि.नं. १०४ को जग्गा, रामबहादुर महर्जनको नाममा कि.नं. २५३ को जग्गा, मैया आलेको नाममा कि.नं. २५७ को जग्गा, मीना शाहीको नाममा कि.नं. १२१ को जग्गा, शुलु प्रधानको नाममा कि.नं. २०० को जग्गा, बुद्धिबहादुर महर्जनको नाममा कि.नं. ६५, ८६ को जग्गा, रेग्मीबहादुर थापा मगरको नाममा कि.नं. ४१०, १४९ को जग्गा, रमेश थापा मगरको नाममा कि.नं. २०४६, २०२ को जग्गा, सीतादेवी तामाङ्गको नाममा कि.नं. १३८ को जग्गामा काठमाडौं उपत्यका नगर विकास समिति र का.म.न.पा.ले निर्धारण गरेको मापदण्डअनुसार घर निर्माण गरी बसोबास गरी आएका छन् ।

साविकमा गा.वि.स. रहँदा गोरेटो बाटो रहेको र नेपाल सरकार सडक विभागले कालीमाटी, कुलेश्वर, बल्खु हुँदै चोभारसम्मको सडक के कस्तो रहने भनी मिति २०३२/१/४ मा सडकको डिजाइनसमेत गरी कतै १० फीट, कतै ८ फीट, कतै ६ फीट, कतै २० फीट, कतै १८ फीट, कतै १६ फीट कतै १४ फीटको बाटो रहने गरी नक्सासमेत निर्माण गरेको थियो । २०३४/३/२० मा तत्कालीन सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी देशभरिका सडकहरूलाई सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी (क) राजमार्गहरूमा पर्ने महेन्द्र राजमार्गसमेतलाई सडक केन्द्रबाट दायँबायाँ २५/२५ मीटर, (ख) सहायक मार्गहरूमा पर्ने काठमाडौं त्रिशुली मार्ग समेतलाई सडक केन्द्रबाट दुवैतिर १५/१५ मीटर, (ग) जिल्ला मार्गहरूमा पर्ने काठमाडौं दक्षिणकाली मार्गसमेतलाई

केन्द्ररेखादेखि दायँबायाँ १०/१० मीटर र (घ) शहरी मार्गहरूमा पर्ने मार्गको न्यूनतम १ मीटरदेखि अधिकतम ५ मीटरसम्मको फुटपाथ समेतलाई सडक सीमा तोकी सूचना प्रकाशन गरेको पाइन्छ । नेपाल सरकारले तयार गरेको सार्वजनिक सडकको व्यवस्थापन दिग्दर्शनमा सार्वजनिक सडक निर्माण गर्दा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७(२), १७(३) सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ४, जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को विभिन्न दफाहरूमा उल्लेख भएको व्यवस्थाहरूलाई उद्धरण गरी सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ४ र जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को विभिन्न दफाहरूमा उल्लिखित व्यवस्थाअनुसार सम्बन्धित जग्गाधनीलाई मुआब्जा नदिई सडकको लागि जग्गा प्राप्त गर्न नसकिने र सडकको विस्तार समेत गर्न नसकिने कानूनी व्यवस्थाको उल्लेख गरिएको छ । सोही दिग्दर्शनमा तत्कालिन सरकारले मिति २०३४/३/२० को नेपाल राजपत्रमा सडकको वर्गीकरण र सडक सीमा तोकिएको बारे उल्लेख भएको समेत पाइन्छ । २०३४/३/२० मा कालीमाटीदेखि बल्खुअन्तर्गतको कुलेश्वर मार्गलाई १० मीटर तोकिए पनि तत्कालीन समयमा काठमाडौं उपत्यका नगर विकास समिति र का.म.न.पा. ले कहिले ७/७ मीटर, कहिले जम्मा ८ मीटर र कहिले ७ मीटर कायम गर्ने गरी विभिन्न पटक नीति निर्देशिका जारी गरेको पाइन्छ । सो कुरा का.उ.न.वि.स. को मिति २०३८/५/९ को पत्र, का.म.न.पा. वडा नं. १४ को मिति २०५२/१२/१६ को सडक सीमा घटाउने सम्बन्धी पत्र, का.उ.न.वि.स. ले मिति २०५२/१२/११ मा सडक सीमा मापदण्ड घटाउने बारे सडक विभागलाई लेखेको पत्र तथा का.उ.न.वि. योजनाभिन्न पर्ने विभिन्न क्षेत्रमा हुने क्रियाकलाप सम्बन्धी निर्देशिका समेतबाट पनि सो कुराको पुष्टि हुन्छ । हालको मिति २०५९/३/१ मा नापी गरी तयार गरिएको नक्सामा उक्त बाटोको पीच जम्मा ५ मीटर कायम हुने गरी र सडकको पीचबाट दायँबायाँ २/२

मीटर कायम हुने गरी नक्सा समेत निर्माण गरिएको पाइन्छ । हामी निवेदकमध्येका कतिपयले का.म.न.पा.बाट नक्सा पास गर्दा ७ मीटर छोडी नक्सा पास गरी घर समेत निर्माण गरेका छौं । यसरी नेपाल सरकार काठमाडौं उपत्यका नगर विकास समिति र का.म.न.पा. ले निर्धारण गरेको मापदण्डबमोजिम निर्मित घर पर्खाल संरचना भत्काउन उद्भूत रही कुनै सूचना समेत नदिई सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३, ३(क), ४, जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ र संविधानको १२, १३, १९ समेतको हकमा आघात पुग्ने गरी हाम्रो घर जग्गा कम्पाउण्ड भत्काउने भनी घरघरमा आई मिति २०६८/९/१० गतेदेखि प्रत्यर्थीहरूले मौखिक सूचना दिई भत्काउने भागमा चिन्हसमेत लगाई गएको र हाम्रो घरजग्गा कम्पाउण्ड भत्काई सोमा सडकसमेत निर्माण गर्नसक्ने भएकोले प्रत्यर्थीहरूको कार्यहरू रोक्न बढर गरी पाउन र सो कार्य गर्न गरिएको निर्णय, सूचनासमेत बढर गरी पाउने अन्य कानूनी उपचारको बाटो नभएको र प्रस्तुत रिट निवेदन सार्वजनिक सरोकारको विषयसमेत भएकोले सम्मानित अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत संविधानको धारा १०७(२) अन्तर्गत यो रिट निवेदन प्रस्तुत गरेका छौं ।

अतः २०३४/३/२० को राजपत्रमा तोकिएको सडक सीमा केन्द्ररेखादेखि दायँबायाँ १०/१० मीटरभन्दा बढी अहिले ११/११ मीटरमा हामी निवेदकहरूको घर जग्गा भत्काउने भनी प्रत्यर्थीले चिनो लगाउँदै हिँडिरहेका छन् ।

तसर्थ कालीमाटीदेखि बल्खु हुँदै कीर्तिपुर त्रिभुवन विश्वविद्यालयसम्मको कुलेश्वर मार्गमा प्रत्यर्थीहरूले सडक केन्द्रदेखि दायँबायाँ ११/११ मीटर सडक सीमाङ्कन गर्ने, चिन्ह लगाउने कार्य गर्दै त्यतिसम्म भत्काउने भनी उद्भूत भैरहेको काम कारवाही र सो सम्बन्धमा प्रत्यर्थीहरूले कुनै निर्णय गरेका रहेछन् भने सो निर्णयसमेत भिकाई सो सम्बन्धमा प्रत्यर्थीहरूले गरेको काम कारवाही निर्णय

तथा अन्य कुनै सूचना भए सो समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बढर गरी अब उप्रान्त संविधान र प्रचलित कानूनबमोजिम हामी निवेदकहरूले कानूनबमोजिम नक्सा पास गरी निर्माण गरेको जग्गामा बनेको घर पर्खालको संरचना भत्काई सडक विस्तार गर्नुपरेमा अधिग्रहण नगरी मुआब्जा क्षतिपूर्ति समेत प्रदान नगरी सडक विस्तारको काम कार्य नगर्नु नगराउनु भनी प्रतिषेधको आदेश जारी गरिपाऊँ साथै सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ४ र जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ बमोजिम हामी निवेदकहरूको घरजग्गा अधिग्रहण गरी मुआब्जा प्रदान गरेरमात्र सडक विस्तारको काम, कार्य, निर्णय गर्नु भनी परमादेश समेत जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाऊँ ।

यदि प्रत्यर्थीहरूले हामी निवेदकहरूले कानूनबमोजिम नक्सा पास गरी निर्माण गरेको घर पर्खालको संरचना भत्काई हालेमा हामी निवेदकलाई अपूरणीय क्षति पुग्ने भएको र प्राइमा फेसी, सुविधा सन्तुलनको दृष्टिकोणले पनि प्रत्यर्थीहरूको निर्णय कार्य तुरुन्त रोक्नु पर्ने अवस्थासमेत भएकोले यो रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागुन्जेल सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम कालीमाटीदेखि बल्खुसम्मको कुलेश्वर मार्गको दायँबायाँ रहेको जग्गामा बनेको घर पर्खालको संरचना समेत भत्काउने, चिनो लगाउने, भत्काउने कार्य नगर्नु नगराउनु, यथास्थितिमा राख्नु, राख्न लगाउनु भनी अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदन मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो, आदेश जारी नहुनु पर्ने कुनै कारण भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५(पन्ध्र) दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्न कारण देखाउ आदेश । अन्तरिम आदेशको माग सम्बन्धमा छलफल निमित्त मिति २०६८/९/२० को तारेख तोकी

विपक्षीलाई सूचना दिई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश।

यसमा रिट निवेदक समेतको मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत निवेदनसँग सम्बन्धित काठमाडौंको कालीमाटीदेखि बल्खु हुँदै दक्षिणकालीसम्मको सडकको केन्द्रबिन्दुदेखि दायँबायाँ १०/१० मीटर सडकसीमा भनी सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ४ को अधिकार प्रयोग गरी तत्कालीन श्री ५ को सरकार, भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयद्वारा तोकिएकोले सोको सूचना नेपाल राजपत्र भाग ३, मिति २०३४/३/२० मा प्रकाशित भएको देखिन्छ। उक्त मितिको राजपत्रको सूचनाले तोकेको सडकसीमा उक्त २०३४/३/२० पछि परिवर्तन गरी सडकसीमा कम गरिएको भन्ने देखिन आउँदैन। रिट निवेदनसाथ पेश गरिएको २०३८/५/९ र २०५२/१२/११ का पत्रहरू नगर निर्माण कार्यसँग सम्बन्धित विभिन्न निकायहरूबीच भएका आन्तरिक पत्राचार मात्र भएको देखिन्छ। उक्त मिति २०३८/५/९ वा २०५२/१२/११ को पत्रलाई आधिकारिक निकायबाट सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ अनुसार सडकसीमा तोकेको □रूपमा लिन मिल्ने अवस्था छैन। यसको अतिरिक्त उक्त तोकिएको सडकसीमा उल्लंघन गर्ने गरी स्थानीय निकायले घर निर्माणका लागि नक्सा पास गर्न समेत मिल्ने देखिएन। यस्तो अवस्थामा कसैले ७ मीटर वा सोभन्दा कम सडकसीमा छोडी घरको नक्सा पास गराएको भए पनि त्यतिकैबाट सडकसीमा कम हुन गएको भन्ने मान्न मिल्ने देखिएन। यस्तो अवस्थामा मिति २०३४/३/२० को राजपत्रले उक्त सडकको सडकसीमा निर्धारण गरिसकेकोले सोअनुसार सडकको केन्द्ररेखा वा केन्द्रबिन्दुबाट दायँबायाँ १०/१० मीटरसम्म कुनै संरचनाको निर्माण गर्न नहुनेमा पनि सो सडकसीमाभित्र नक्सा पास गराइएको भन्ने आधारमा सो संरचना कानूनसम्मत् रूपले निर्माण

गरिएको भन्ने नदेखिँदा सडकसीमाको दायँबायाँ १०/१० मीटर सडक विस्तार वा सुधारको कार्य रोक्ने गरी निवेदन मागबमोजिमको अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन। तर, उक्त मिति २०३४/३/२० को नेपाल राजपत्रममा प्रकाशित सडकसीमा र मापदण्डलाई परिवर्तन गरी २०६४/२/१ देखि लागू हुने गरी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्ले काठमाडौं उपत्यकाभित्रका नगरपालिका र नगरोन्मुख गा.वि.स. हरूमा गरिने निर्माणसम्बन्धी मापदण्ड, २०६४ पारित गरेको र सोअनुसार कालीमाटीदेखि बल्खु हुँदै दक्षिणकालीसम्मको सडकको केन्द्ररेखाबाट दायँबायाँ ११/११ मीटरसम्म कुनै निर्माण कार्य गर्न नपाउने भनिए तापनि सो मापदण्ड लागू भएको मितिपछि निर्माण हुने संरचनाहरूको हकमा मात्र लागू हुने हुनाले सोअनुसार दायँबायाँ १०/१० मीटरको सट्टा ११/११ मीटर सडकसीमा कायम गर्नुपर्दा २०६४/२/१ भन्दा अगावै निर्माण भएको संरचनाको हकमा सम्म सडकको केन्द्ररेखाबाट दायँबायाँ दुवैतिरको १०/१० मीटरभन्दा बढी जग्गा वा संरचनाको कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति नदिई सडक विस्तारको कार्य नगर्नु, नगराउनु भनी सो हदसम्म विपक्षीहरूको नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ। यसको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार गर्नु भनी यस अदालतबाट भएको आदेश।

यस कार्यालयलाई कसैको भोगचलन र अन्य चल, अचल सम्पत्तिलाई भत्काउने, नास्ने अधिकार नभएको र विद्यमान कानूनी व्यवस्थाबमोजिम विभिन्न व्यक्ति, सरकारी सार्वजनिक तथा विभिन्न निकायको नाममा रहेको मोठ स्रेस्ताको संरक्षणमात्र गर्ने तर घर विगाने, भत्काउने आदेश दिने अधिकार यस कार्यालयलाई नभएको हुँदा विपक्षीहरूले यस कार्यालय समेतलाई लगाएको भूट्टा आरोप बिनाआधारका हुन्। तसर्थ, उक्त

आरोपबाट छुटकारा दिलाई रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने मालपोत कार्यालय, कलंकीको लिखित जवाफ ।

प्रस्तुत रिट निवेदनको सम्बन्धमा बहुसंख्यक सर्वसाधारण जनता र राष्ट्रको वृहत्तर हितको लागि सार्वजनिक सडक चौडा पार्न अन्य निकायबाट कार्य भएको व्यहोरा निवेदनबाट देखियो । यस कार्यालयबाट निवेदकको हकहितमा असर पर्ने कुनै निर्णय नभएको हुँदा यस कार्यालयको हकमा उक्त रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकहरूले रिट निवेदनमा जिकीर लिएअनुरूपको काम कारवाही यस कार्यालयबाट नगरिएको एवं नभएको र काम कारवाही गर्नुपर्ने कुनै आधारसमेत विद्यमान नरहेको साथै निजहरूउपर यस कार्यालयबाट के कस्तो काम कारवाही गरिएको र सो काम कारवाहीबाट निजहरूको के कुन हक अधिकारमा के कसरी हनन पुग्न गएको हो सो तथ्यलाई रिट निवेदनमा प्रष्ट खुलाउन नसकेको अवस्था विद्यमान रहेको एवं यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाइरहनु पर्ने अवस्थासमेत नरहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने महानगरीय प्रहरी परिसर, काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकहरूको संवैधानिक एवं कानूनप्रदत्त हकमा आघात पुग्ने गरी यस कार्यालयबाट कुनै पनि कार्य भए गरेको छैन । काठमाडौं उपत्यकाका विभिन्न स्थानमा अहिले नेपाल सरकारबाट कानूनबमोजिम सडक विस्तार गर्ने कार्य भइरहेको छ । हाल चालू अवस्थामा रहरहेका विभिन्न स्थानका सडकले सवारी चापलाई धान्न नसकेकोले सडक विस्तार गर्ने कार्य अनिवार्य बनेको छ । यदि सडक विस्तार नगर्ने हो भने काठमाडौं उपत्यकामा ट्राफिक जाम भइरहने, कर्मचारी, विद्यार्थीलगायत आमजनसमुदाय तोकेको समयमा गन्तव्यमा पुग्न नसक्ने, विरामी अस्पताल

पुग्न नसकी बाटामै मृत्युवरण गर्नुपर्ने आदि गम्भीर समस्याहरू उत्पन्न भएको छ र नगर विकास ऐन, २०४५ को दफा ३.१.३ मा नगर विकासको लागि मापदण्ड तोक्न सक्ने व्यवस्था छ । यही आधारमा नेपाल सरकारले, “काठमाडौं उपत्यकाभित्रका नगरपालिका र नगरोन्मुख गा.वि.स. हरूमा गरिने निर्माणसम्बन्धी मापदण्ड, २०६४” स्वीकृत गरी लागू भएको छ । यही मापदण्ड, २०६४ मा आर्टेरियल सडक (शाखा सडक) को लागि केन्द्ररेखादेखि दुवैतर्फ ११ मीटरसम्म स्थायी खालको निर्माण गर्न नपाउने व्यवस्था छ । विपक्षीहरूले सोही ११ मीटरभित्र पर्ने गरी स्थायी रूपमा घर/टहरा/कम्पाउण्ड निर्माण गर्नुभएको छ । उक्त कार्य विलकुल गैरकानूनी छ । विपक्षीहरूलाई उक्त स्थानमा सडक विस्तार कार्य हुँदैन भनी सार्वजनिक सूचना विभिन्न मितिका गोरखापत्र, अन्नपूर्ण पोष्ट, नेपाल समाचार पत्रमा प्रकाशन गरिदै आएको छ । विपक्षीहरूले सूचना नदिईकन बाटो विस्तार गर्न लागियो भन्ने रिट निवेदन व्यहोरा सत्य साँचो होइन । क्षतिपूर्ति मुआब्जाको सम्बन्धमा कानूनले निर्धारण गरेअनुसार हुने नै छ । विपक्षी रिट निवेदकहरूले कानूनको रिट पुऱ्याई क्षतिपूर्ति, मुआब्जा माग गरेमा प्रचलित कानूनअनुसार पाउने नपाउने जाँचबुझ गरी आवश्यक निर्णय हुने नै छ । विपक्षीहरूले रिट निवेदनपत्रमा उल्लेख गरेको स्थानको सडक विस्तार गर्ने केही कार्य समेत भइसकेकोले विपक्षीहरूको रिट निवेदनको कुनै औचित्य छैन खारेज गरिपाउँ भन्ने काठमाडौं उपत्यका नगर विकास समितिको लिखित जवाफ ।

उपत्यकामा अत्याधिक सवारी साधन तथा जनघनत्वका कारण अस्तव्यस्त सडक विस्तार गर्ने भन्ने नेपाल सरकारको योजनाअनुसार उक्त सडक विकास तथा विस्तार गर्ने अधिकारप्राप्त निकाय काठमाडौं उपत्यका नगर विकास समिति तथा काठमाडौं महानगरपालिका समेतको प्रत्यक्ष

सहभागितामा शुरु गरिएको उक्त विकास निर्माण कार्यहरू अन्तर्गत उपत्यकाको यस कार्यालय एरियाअन्तर्गत कालीमाटीदेखि बल्लुसम्म पर्ने विश्वविद्यालय मार्गको किनारमा सडक मिचेर गैरकानूनी तवरले निर्माण भएको घर, पर्खाललगायतका संरचनाहरू भत्काई सडक विस्तार गर्ने क्रममा उक्त एरियाका स्थानीय वासिन्दा समेतले पटकपटक बाटोमा समेत अवरोध खडा गरी उक्त कार्यमा बाधा अवरोध पुऱ्याउने कार्य गर्दै आएकोले यस कार्यालयको सुरक्षा जिम्मेवारी उक्त क्षेत्रमा यस कार्यालयबाट शान्ति सुरक्षार्थ प्रहरी कर्मचारी खटाई बाटो खुलाई सवारी आवागमन कार्यलाई सुचारु गरिएको, सो बाहेक यस कार्यालयका तर्फबाट गैरकानूनी तवरले निज विपक्षी रिट निवेदकहरूको घर भत्काउने जस्ता कार्यमा यस कार्यालयबाट सहयोग गर्ने जस्ता कुनै पनि कार्य नगरिएको हुँदा निज विपक्षी रिट निवेदक महिला सहकारी संस्था लि.का अ.प्रा.वा. विजयराम प्रधान समेतले यस कार्यालय समेतका विरुद्ध उक्त भूठा एवं कपोलकल्पित व्यहोराको कुरा रची सम्मानीत अदालतसमक्ष उत्प्रेषणको रिट निवेदन दिनुभएको हुँदा उक्त व्यहोराको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने महानगरीय प्रहरीवृत्त कालीमाटीको लिखित जवाफ ।

सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा १९ ले, “सडक विभागको स्वीकृति प्राप्त नगरी कसैले सार्वजनिक सडकसँग जोडिने गरी प्रवेश मार्ग बनाउन, सार्वजनिक सडक वा सडक सीमाभित्र खाडल वा कुलो खन्न वा भत्काउन, डिला, लड्डा, तगारो आदि गाड्न वा हाल्न वा घर टहरो वा छाप्रो बनाउन वा सडक सीमाभित्रको जग्गा आवादी गर्न वा यस्तै अन्य कुनै कार्य गर्न हुँदैन” भनी निषेध गरेको छ । सडकको स्वामित्वमा आएको र सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ र ३क ले निर्धारण गरेको सडक सीमालाई राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सार्वजनिक जानकारीमा आएपछि,

उक्त सडक सीमाभित्रका जग्गाहरू अतिक्रमण गरी घर टहरा निर्माण गर्नु प्रचलित कानूनको अवज्ञा हो । हाल कानूनको यो व्यवस्थाको विर्खिलाप सडक सीमाभित्र बनाएको संरचना हटाई सडक सीमाभित्र व्यवस्थित सडक निर्माण गर्ने उद्देश्यले मात्र सडक विस्तारको कार्यहरू भएका हुन् । सम्बन्धित निकायहरूबाट कानूनबमोजिम गरिएका कामका सम्बन्धमा बिनाकारण यस विभागलाई विपक्षी बनाउने काम कानूनसम्मत छैन । अतः उपरोक्त आधारमा विपक्षी रिट निवेदकहरूको कानूनी हक अधिकार समेतलाई बाधा पुग्ने कुनै गैरकानूनी कारवाही यस विभागबाट भए गरेको नहुँदा आधारहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने सडक विभागको लिखित जवाफ ।

सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी तत्कालीन श्री ५ को सरकारले मिति २०३४/३/२० मा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी राजमार्ग सहायक मार्ग, जिल्ला मार्ग र शहरी मार्गलगायतका सडकहरूको सडक सीमा क्रमशः दशदेखि पच्चीस मीटरसम्म तोकिएको छ । यसरी सडक सीमा तोकिएको सीमाभित्र कुनै प्रकारको निर्माण कार्य गर्न नपाइने व्यवस्था रहेको छ । सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा १९ ले “सडक विभागको स्वीकृति प्राप्त नगरी कसैले सार्वजनिक सडकसँग जोडिने गरी प्रवेश मार्ग बनाउन, सार्वजनिक सडक वा सडक सीमाभित्र खाडल वा कुलो खन्न वा भत्काउन, लड्डा, तगारो आदि गाड्न वा हाल्न वा घर टहरो वा छाप्रो बनाउन वा सडक सीमाभित्रको जग्गा आवादी गर्न वा यस्तै अन्य कुनै कार्य गर्न हुँदैन” भनी निषेध गरेको छ । तत्कालीन श्री ५ को सरकारको मिति २०३४/३/२० को सूचनाबाट सडकको स्वामित्वमा आएको र सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ र ३क ले निर्धारण गरेको सडक सीमालाई राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सार्वजनिक जानकारीमा आएपछि, उक्त सडक

सीमाभिन्नका जग्गाहरू अतिक्रमण गरी घर टहरा निर्माण गर्नु प्रचलित कानूनको अवज्ञा हो। विपक्षीले कानूनको यो व्यवस्थाको बर्खिलाप गरी राजमार्ग क्षेत्र वा सडक सीमाभिन्न बनाएको संरचना हटाई सडक सीमाभिन्न व्यवस्थित सडक निर्माण गर्ने उद्देश्यले मात्र सडक विस्तारको कार्यहरू भएका हुन्। तसर्थ, निवेदकले निवेदन पत्रमा लिएका जिकीर कानूनसम्मत् नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

निवेदकहरूको दावीबमोजिम काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. १४ स्थित कालीमाटी कुलेश्वर बल्खु हुँदै चोभारसम्मको सडक विस्तार कार्यमा का.म.न.पा. को कुनै किसिमको संलग्नता छैन। सो सडक विस्तार गर्ने कार्यमा कुनै किसिमको संलग्नता नभएको का.म.न.पा. उपर प्रस्तुत गरेको विपक्षीको रिट निवेदन निराधार, हचुवापूर्ण र दूषित भएकोले का.म.न.पा. को हकमा प्रथमदृष्टिमा खारेज गरिपाउँ भन्ने काठमाडौँ महानगरपालिकाको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी निवेदकको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता रमणकुमार श्रेष्ठले सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मिति २०३४/३/२०को राजपत्रमा कालीमाटीदेखि बल्खु हुँदै कीर्तिपुर त्रिभुवन विश्वविद्यालयसम्मको कुलेश्वर मार्ग सडक सीमा केन्द्ररेखादेखि दायँबायाँ १०/१० मीटर कायम गरिएकोमा विपक्षीहरूले सडक केन्द्ररेखादेखि दायँबायाँ ११/११ मीटर सडक सीमाङ्कन गरी बिनामुआब्जा त्यतिसम्म भत्काउने भनी कामकारवाही अगाडि बढाउने कार्य गरेको र त्यसबाट निवेदकको संविधान प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा प्रत्यक्ष आघात पर्ने भएकोले विपक्षीहरूको त्यस्तो गैरकानूनी कार्यहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी अब उपरान्त संविधान र कानूनबमोजिम बाहेक

निवेदकहरूले नक्सा पास गरी निर्माण गरेको घर पर्खालको संरचना बिनाअधिग्रहण र मुआब्जा भत्काई सडक विस्तार नगर्नु नगराउनु भनी प्रतिषेधलगायतका आदेशहरू जारी गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो।

विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतका तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता धर्मराज पौडेल र विपक्षी उपत्यका नगर विकास समितिका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता बद्रीप्रसाद शर्माले यस अदालतबाट अन्तरिम आदेश जारी भएपछि सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ बमोजिम मिति २०३४/३/२० मा राजपत्रमा प्रकाशित सूचना अनुसार नै विवादित सडकमा सडकको केन्द्ररेखादेखि दायँबायाँ १०/१० मीटरको सीमासम्म मात्र सडक विस्तार गर्ने कार्य भइरहेको छ। सो तोकिएको सीमाभन्दा कम सीमा कायम गरी बीचमा कुनै निकाय वा पदाधिकारीले पत्राचार गरी निवेदकहरूले नक्सा पास गरी घर पर्खाल निर्माण गरेको भए पनि त्यस्तो गैरकानूनी कार्यले मान्यता नपाउने हुँदा तोकिएको सडक सीमाभिन्न निर्माण भएका घर पर्खाल भत्काई सडक विस्तार गर्न कुनै कानूनी बाधा अड्चन नहुँदा औचित्यहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो।

माथि उल्लिखित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस समेत सुनी निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२०३४/३/२० मा राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबमोजिम सडक केन्द्ररेखादेखि दायँबायाँ १०/१० मीटर सडक कायम भएकोमा बिनाअधिग्रहण र मुआब्जा सो सडक केन्द्ररेखादेखि दायँबायाँ ११/११ मीटर सडक कायम गरी सो सीमाभिन्न पर्ने निवेदकहरूको घर पर्खाल भत्काउने भनी उद्धृत भइरहेकोले विपक्षीहरूको सो काम कारवाही र सो सम्बन्धमा कुनै निर्णय गरेको रहेछन् भने सो निर्णय बदर गराउने समेत माग राखी दायर प्रस्तुत रिट

निवेदनमा नेपाल सरकारले काठमाडौँ उपत्यकाभित्रका नगरपालिका र नगरोन्मुख गा.वि.स. हरूमा गरिने निर्माणसम्बन्धी मापदण्ड, २०६४ स्वीकृत गरी लागू भएको र यही मापदण्डमा आर्टेरियल सडक (शाखा सडक) को लागि केन्द्ररेखादेखि दुवैतर्फ ११ मीटरसम्म स्थायी खालको निर्माण कार्य गर्न नपाउने व्यवस्था गरेकोले सो क्षेत्रभित्र घर/टहरा/कम्पाउण्ड निर्माण गर्न नपाउने हो भन्ने उपत्यका नगर विकास समितिको लिखित जवाफ देखिन्छ। सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ र ३क ले निर्धारण गरेको सडक सीमालाई राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सार्वजनिक जानकारीमा आएपछि उक्त सडक सीमाभित्रका जग्गाहरू अतिक्रमण गरी निर्माण भएका घर टहरा भत्काइ सडक सीमा व्यवस्थित गर्ने कार्य भएको हुँदा आधारहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने सडक विभाग समेतको लिखित जवाफ देखिन्छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकहरू काठमाडौँ-दक्षिणकाली सडकको आसपासमा जग्गा घर भएका व्यक्तिहरू हुन भन्ने तथ्य निवेदन लेखबाट देखिन्छ। उक्त सडकको सीमा सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ बमोजिम मिति २०३४/३/२० मा राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाअनुसार सडकको केन्द्ररेखादेखि दायाँबायाँ १०/१० मीटर सडक सीमा तोकिएको देखिन्छ। सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ ले सार्वजनिक सडकलाई राजमार्ग, सहायक मार्ग, जिल्ला मार्ग र शहरी मार्ग भनी वर्गीकरण गर्दै नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सार्वजनिक सडकलाई सडक केन्द्ररेखादेखि दायाँबायाँ दुवैतिर एक्कीस मीटरमा नबढाई सडक सीमा तोक्न सक्ने व्यवस्था गरेको र सोहीबमोजिम विवादित काठमाडौँ-दक्षिणकाली मार्गलाई जिल्ला मार्गभित्र राखी सोको केन्द्ररेखादेखि दायाँबायाँ दुवैतिर १०/१० मीटर सडक सीमा तोकी मिति २०३४/३/२० मा राजपत्रमा सूचना प्रकाशित

भएकोले उक्त सडकको सीमा सडक केन्द्ररेखादेखि दायाँबायाँ दुवैतिर १०/१० मीटर रहे भएको मान्नुपर्ने हुन्छ। कानूनबमोजिम बाहेक सो मितिपश्चात् उक्त सडक सीमा घटी वा बढी हुने गरी मापदण्ड कायम गरी कुनै निकाय वा पदाधिकारीले लेखापढी वा पत्राचार गर्ने गराउने कार्य गरेको रहेछ भने पनि त्यसले कानूनी मान्यता पाउन सक्ने देखिँदैन। यसबाट विभिन्न निकायबाट भएको पत्राचारका आधारमा सडक सीमाभित्र पर्ने जग्गामा नक्सा पास गरी घर, टहरा, कम्पाउण्ड बाल निर्माण गरी यी निवेदकहरू बसोबास गरेका रहेछन् भने पनि त्यसले कानूनी हकको सिर्जना गर्ने हुँदैन। कानूनसम्मत कार्यबाट मात्र कानूनी हकको सिर्जना हुन्छ। सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३, ३क र १९ र यही कानूनको अख्तियारी प्रयोग गरी २०३४/३/३० को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाद्वारा निर्धारित भू-भाग सडक सीमा हुन्। सडक सीमाभित्र जुनसुकै प्रकारबाट जस कसैले निर्माण गरेको वा भोग गरेको आधारमा कसैको कानूनी हकको सिर्जना हुँदैन। तसर्थ, मिति २०३४/३/२० मा राजपत्रमा प्रकाशित सूचना प्रतिकूल हुने गरी घर पर्खाल निर्माण गर्न सम्बन्धित निकायबाट नक्सा पास नै भएको भए पनि त्यस्तो गैरकानूनी कार्यले कानूनी हक स्वतः स्थापित भएको मान्न नमिल्ने हुँदा सो भत्काइँदा कानूनबमोजिम मुआब्जा पाउनु पर्ने भन्ने निवेदकहरूको माग दावी सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३, ३क र १९ समेतका आधारमा कानूनसंगत देखिँदैन।

३. यसै सन्दर्भमा नगर विकास ऐन, २०४५ र सोका आधारमा जारी मापदण्डको कानूनी स्थितिको पनि विवेचना हुन आवश्यक छ। विवादको काठमाडौँ-दक्षिणकाली सडक नगर विकाससम्बन्धी योजना लागू भएको क्षेत्रको भएको र नगर विकास ऐन, २०४५ को दफा ३.१.३ मा नगर विकासको लागि मापदण्ड तोक्ने व्यवस्था भएबमोजिम नेपाल सरकारले, "काठमाडौँ उपत्यकाभित्रका नगरपालिका

र नगरोन्मुख गा.वि.स. हरूमा गरिने निर्माणसम्बन्धी मापदण्ड, २०६४” स्वीकृत गरी लागू गरेको छ। यही मापदण्डअनुसार आर्टेरियल सडक (शाखा सडक) मा पर्ने काठमाडौँ-दक्षिणकाली सडकको लागि केन्द्ररेखादेखि दुवैतर्फ ११/११ मीटरसम्म स्थायी खालको निर्माण गर्न नपाउने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३क मा, “दफा ३ बमोजिम सडक सीमा तोकिएकोमा सडकसीमाको र सडकसीमा नतोकिएकोमा सार्वजनिक सडकको किनारबाट ६/६ मीटरमा नबढ्ने गरी नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकेको फासलाभिन्न पर्खाल बाहेक अन्य कुनै किसिमको स्थायी बनौट (स्ट्रक्चर) वा भवन कसैले निर्माण गर्न नपाउने गरी निषेध गर्न सक्नेछ” भनिएको र सोको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा, “तर नगर विकाससम्बन्धी योजना लागू भएको क्षेत्रमा तत्सम्बन्धी प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम हुनेछ” भन्ने उल्लेख छ। सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ र नगर विकास ऐन, २०४५ को अन्तरसम्बन्ध पनि प्रस्तुत विवादमा विवेचना हुनुपर्ने विषय टस्हो। सार्वजनिक सडक ऐन मुलुकभरका सडकलाई व्यवस्थित गर्ने कानूनका रूपमा लागू छ भने सरकारले नगरक्षेत्र घोषणा गरेको क्षेत्रभित्रका सडकका लागि विशिष्टीकृत कानूनका रूपमा नगर विकास ऐन लागू छ। २०३१ सालदेखि कार्यान्वित सार्वजनिक सडक ऐनद्वारा प्राप्त हक सुविधालाई २०४५ सालमा जारी पछिल्लो कानूनले जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ समेतका प्रावधानको प्रतिकूल नियन्त्रित गर्न सक्दैन।

४. कुनै पनि ऐनले स्पष्ट शब्दमा अतीतप्रभावी प्रावधान राखेकोमा बाहेक त्यो स्वतः पश्चातप्रभावी हुन्छ भन्ने कानूनी सिद्धान्तमा कुनै द्विविधा छैन। यसका अलावा ऐनद्वारा गरिएको कानूनी प्रवन्धलाई परिवर्तन गर्नुपर्दा सो ऐनको खारेजी वा नयाँ ऐनको निर्माण वा कायमी प्रावधानको संशोधनकै माध्यमलाई कानूनसम्मत् मान्नुपर्ने हुन्छ।

ऐनका प्रावधानलाई कुनै पत्र वा परिपत्र वा निर्णयले परिवर्तन गर्न सक्दैन र यसो गरिएको रहेछ भने पनि त्यसलाई कानूनी मान्यता दिन मिल्दैन। ऐनअन्तर्गत निकालिएको सूचनाद्वारा निर्धारित १०/१० मीटरको प्रावधानलाई केवल सोही कानूनी स्रोतका आधारमा प्रकाशित सूचनाले मात्र परिवर्तन गर्न सक्दछ। कुनै पत्र वा निर्णयले कानूनसम्मत् सूचनाको प्रावधानमा गर्ने परिवर्तनलाई कानूनी रूपमा मान्यता प्राप्त हुन सक्दैन। यसै कारणबाट २०३८/५/९ र २०५२/१२/११ का पत्रहरूको कुनै कानूनी औचित्य छैन।

५. उपरोक्त सम्बन्धमा काठमाडौँ उपत्यकाभित्रका नगरपालिका र नगरोन्मुख गा.वि.स. हरूमा गरिने निर्माण सम्बन्धी मापदण्ड, २०६४ नगर विकास ऐन, २०४५ को दफा ३.१.३ बमोजिम नेपाल सरकारले स्वीकृत गरी लागू भएको देखिन्छ। विवादको काठमाडौँ-कालीमाटी सडक नगर विकाससम्बन्धी योजना लागू भएको क्षेत्रभित्र भएको भए पनि सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ बमोजिम मिति २०३४/३/२० मा राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाअनुसार उक्त सडक केन्द्ररेखादेखि दुवैतर्फ १०/१० मीटर सडक सीमा तोकिएको पाइन्छ। हाल आएर नगर विकास योजना लागू भएको क्षेत्र भनी उल्लिखित मापदण्ड, २०६४ अनुसार सडक सीमाको मापदण्ड पहिलेको (मिति २०३४/३/२० मा राजपत्रमा प्रकाशित सूचना) भन्दा बढी ११/११ मीटर तोक्ने हो भने अर्थात् सडक केन्द्ररेखादेखि दुवैतर्फ दायाँबायाँ १०/१० मीटरभन्दा बढीमा सडक विस्तार गर्नु परेमा बढी तोकिएको क्षेत्रका हकमा अर्थात् १/१ मीटरका हकमा प्रचलित कानूनबमोजिम अधिग्रहण गरी सम्बन्धित जग्गाधनीलाई मुआब्जा समेत दिनुपर्ने हुन्छ। सो प्रक्रिया र कारवाही पूरा नगरी कसैले पनि प्रचलित कानूनबमोजिम निर्माण भइसकेका भौतिक संरचना भत्काई ११/११ मीटरलाई सडकसीमा मानी बाटो विस्तार गर्ने निर्णय तथा काम कारवाही कानूनप्रतिकूल हुन्छ।

६. अतः माथि विवेचित आधार एवं कारणबाट सार्वजनिक सडक क्षेत्रमा कुनै पनि किसिमका भौतिक संरचनाको निर्माण गर्न नहुने र पहिले तोकिएको भन्दा बढी सडकक्षेत्रको मापदण्ड विस्तार गर्नुपर्ने भएमा प्रचलित कानूनबमोजिम जग्गा अधिग्रहण गरी जग्गाधनीलाई मुआब्जा दिई मात्र सडक विस्तार गर्नुपर्ने हुन्छ। तर, विवादित काठमाडौँ-कालीमाटी सडक मिति २०३४/३/२० मा राजपत्रमा प्रकाशित सूचना केन्द्ररेखादेखि दुवैतर्फ १०/१० मीटरमा नबढाई हाल सडक विस्तार भइरहेको भनी निवेदकतर्फका कानून व्यवसायी, नेपाल सरकारको तर्फबाट सहन्यायाधिवक्ता एवं काठमाडौँ उपत्यका नगर विकास समितितर्फका कानून व्यवसायीले बहसको क्रममा व्यक्त गर्नुभएकोले पछिबाट थपिएको १/१ मीटरको सडकसीमालाई स्वयम् सरकारी निकायले मान्यता नदिएको स्थितिमा सो हदका हकमा पनि रिट जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नरहेकोले प्रचलित कानूनअनुसार तोकिएको सडक सीमाभित्र रही सडक विस्तारको कार्य भइरहेको मान्नुपर्ने हुन्छ। यसरी कानूनको अख्तियारीभित्र रहेर भएको काम कारवाहीबाट निवेदकको संविधान एवं कानूनप्रदत्त हकमा आघात परेको मान्न नमिल्ने हुँदा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गरिरहन परेन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। यस अदालतबाट मिति २०६८/९/२० मा जारी भएको अन्तरिम आदेश समेत स्वतः निष्क्रिय हुन्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०७० साल बैशाख ५ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत :- पुष्पराज थपलिया

निर्णय नं.८९६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०६४ सालको रिट नं. ०६३-WO-१०७९
आदेश मिति: २०६९।६।२३।३

विषय:- प्रतिषेध, उत्प्रेषणयुक्त परमादेशसमेत।

रिट निवेदक: काठमाडौँ जिल्ला, महानगरपालिका
वडा नं.३ बस्ने निशा पुरीको संरक्षक भै
आफ्नो हकमा समेत ऐ.ऐ. बस्ने मनिष
पुरी समेत

विरुद्ध

विपक्षी: पुनरावेदन अदालत, पाटन ललितपुर समेत

- सक्षम निकायबाट अन्तिम भएको फैसलालाई विधिवत् चुनौती नदिएको अवस्थामा सो फैसला अन्तिम रहेसम्म सोमा उल्लिखित ठहरलाई अन्यथा गर्न नसकिने।

(प्रकरण नं.४)

- विभिन्न बैंकमा रहेको नगद विभिन्न व्यक्तिहरूको चेकको हस्ताक्षर कीर्ते गरी निकाली ठगी गरेको समेत ठहरेको अवस्थामा त्यस्तो सम्पत्तिमा अंश हक छ भनी अदालतले निर्णय गर्न नमिल्ने।
- दसीको रूपमा अदालतमा पेश भएको र दसी ठहरी अन्तिम भएर बसेको भई अदालतका तह-तहका फैसलाबाट जफत हुने ठहर्‍याएको सम्पत्तिबाट अंशहक छुट्याई पाऊँ भन्ने मागदावी स्वाभाविक र कानूनसम्मत् नदेखिने।

- अंशहक पैतृक सम्पत्तिमा मात्र अन्तरभूत रहने कुरा हो । अपराधको प्रतिफलस्वरूप प्राप्त भएको सम्पत्तिमा मूल अंशियारकै हक नहुने अवस्थामा निजका अंशियारको हक हुन्छ भनी मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.६)

- ठगी गरेको रकमबाट खरीद गरेको घर जग्गामा अंशहक माग गर्नु स्वयम्मा नै अवैधानिक हुन्छ । अवैध कुराबाट वैध हक सिर्जना हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकहरूको तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता विश्वकान्त मैनाली, विद्वान अधिवक्ताहरू बच्चुसिंह खड्का, तुल्सी सिँखडा, सोमकान्त मैनाली तथा विद्वान वैतनिक अधिवक्ता रामहरि त्रिपाठी

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता सरोज गौतम एवं विद्वान अधिवक्ता दीपक श्रेष्ठ र सुधीरमान श्रेष्ठ

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४२ नं.
- ठगीको ४ र ५ नं.

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

निवेदकका आमा तथा बुहारी विमला पुरीका नाममा २०५६।१।७ मा खरीद गरिएको हाम्रो समेत अंश हक लाग्ने काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.३३ (व) कि.नं.५९३ को क्षेत्रफल ०-५-१-०, ऐ.ऐ.को कि.नं.५९४ को क्षेत्रफल ०-०-२-२, ऐ.ऐ. कि.नं.५६७ को क्षेत्रफल ०-४-०

जग्गा र सो जग्गामा बनेको हाम्रो बसोबासको घर जग्गा इण्डोस्वेज बैंकको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी मधुसुधन पुरीसमेत भएको ठगी मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीहरूबाट बरामद हुन आएका नगद, जिन्सी, प्राडो जीप, रूपैयाँ ठगी गरेको रूपैयाँबाट खरीद गरेको घरजग्गा नेपाल इण्डोस्वेज बैंकलाई दिलाई नपुग हुन आउने ३२,३५,०००।- प्रतिवादीहरूबाट बैंकले दिलाई भराई पाउने ठहर्छ भनी भएको २०६१।२।७ को शुरु फैसला र सो फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६३।५।१ मा भएको फैसलामुताविक विगो दिलाई पाऊँ भन्ने विपक्षी बैंकको २०६३।१।७ को निवेदनअनुसार उक्त घर जग्गा विपक्षी इन्भेष्टमेण्ट बैंकको नाममा नामसारी दाखिल खारेज गरी दिने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालत तहसील शाखाबाट भएको २०६३।१।०३ को निर्णय पर्चाको आधारमा विपक्षी मालपोत कार्यालय, काठमाडौंबाट मिति २०६४।१।१७ को निर्णयअनुसार विपक्षी बैंकको नाममा दा.खा.दर्ता भएको र उक्त घर खाली गरी दिन भनी विपक्षी बैंकले २०६४।१।२१ मा जानकारी गराएबाट निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा, १३(१), १९(१), नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ३, ६(छ), ९, १०, मुलुकी ऐन दण्ड सजायको २६, ३०, ३१, ३७, ४२ समेतको उल्लंघन भएको छ ।

प्रत्यर्थी निकाय एवं अदालतहरूको फैसला तथा सो फैसलाको आधारमा भएको सम्पूर्ण कामकारवाही मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको २६,३०,३१,३७,४२ नं.को कानूनी व्याख्याको गम्भीर प्रश्न समेत उठेको भन्ने प्रष्टै देखिन्छ । यसरी कानूनको व्याख्या जस्तो गम्भीर प्रश्नमा असाधारण अधिकारक्षेत्र गुहार्नु वाधा छ भन्न मिल्दैन । (नेकाप २०४१, नि.नं.२०७८) त्यसै गरी नागरिक हक अधिकारमा आघात पार्ने परिणामको कुनै निर्णय फैसला गर्दा कानूनको अक्षरशः पालना भएको हुनु अनिवार्य हुने (नेकाप २०४८, अङ्क १२, पृष्ठ ८९७)

भन्ने सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट नजीर सिद्धान्तहरू प्रतिपादित भएका छन् । यसरी विपक्षी मधुसुदन पुरी तथा विमला पुरीले गरेको फौजदारी कसूर वा अपराधको सजाय यसरी हाम्रोसमेत अंशहक लाग्ने सगोलका घर जग्गालाई विपक्षी बैंकको तर्फमा विपक्षी मधुसुदन पुरी तथा विमला पुरी (रूपाखेती) ले तिर्नु भन्नु पर्ने विगो एवं जरीवानाबापत अचल घरजग्गासमेत सीधै नै विपक्षी बैंकको नाममा दाखिल दर्ता गरी विपक्षी बैंकले अधिकार कब्जा जमाउन घर छोड्नु भनी म्याद पूर्वीसमेत जारी गरी सकेको हुँदा यसबाट हामी निवेदकहरू बसोबास गरेको घरबाट बाहिर बस्नुपर्ने अवस्थाको सिर्जना हुन गएको छ । यसरी नागरिकको कानूनी हकलाई अपहरण गर्दा कानूनी प्रक्रिया अबलम्बन गरेर कानूनको अक्षरशः पालना गरेर मात्र गर्न सकिने उल्लिखित नि.नं.२०७८ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल हुन गएको छ ।

विपक्षी विमला पुरी (रूपाखेती) को नाममा दर्ता रहेको काठमाडौं जिल्ला महानगरपालिका वडा नं.२३(व) को कि.नं.५९३ को क्षेत्रफल ०-५-१-०, ऐ.को कि.नं.५९४ को क्षेत्रफल ०-०-२-२, ऐ.को कि.नं.५६७ को क्षेत्रफल ०-४-०-० घर जग्गा बरामद भएका सुनलगायतका अन्य जिन्सी सामानहरू विपक्षी तत्काल नेपाल इन्भेष्टमेण्ट बैंकको हालको नेपाल इन्भेष्टमेण्ट बैंकलाई दिने भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६१।२।७ को फैसला र सो फैसलालाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटन ललितपुरको मिति २०६३।५।१ को फैसलामा उल्लेख भएको सो हदसम्मको व्यहोरामात्र कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भन्ने प्रतिषेधको आदेश तथा जिल्ला अदालत तहसील शाखाको मिति २०६३।१०।३ को पर्चाको आधारमा विपक्षी नेपाल इन्भेष्टमेण्ट बैंकका नाममा दर्ता गर्ने गरेको सम्पूर्ण कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी हामी निवेदकहरूको घरबाट बरामद भएका सुनलगायतका जिन्सी सामानहरू एवं उल्लिखित कित्ता नं.का घर जग्गाहरू

दण्ड सजायका २६,३०,३१,३७,४२ नं. का कानूनबमोजिमका प्रक्रिया अबलम्बन गरेर मात्र विपक्षी नेपाल इन्भेष्टमेण्ट बैंकले पाउने विगो एवं जरीवाना असूल गर्नु भन्ने प्रत्यर्थीहरूको नाममा अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) मुताविक परमादेशलगायत जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश एवं पूर्जा जारी गरिपाउँ । साथै विपक्षी नेपाल इन्भेष्टमेण्ट बैंकले मिति २०६४।१।२१ गतेको पत्रले ३० दिनभित्र नै घर खाली गरिदिन सूचनासमेत दिइसकेको हुँदा यो रिट निवेदन अन्तिम किनारा नभएसम्म उल्लिखित कित्ताको घरजग्गा हाल साविक गरी कायम हुन आएको काठमाडौं जिल्ला महानगरपालिका वडा नं.४ सिट नं.९८६-१५ कि.नं.३०० को क्षेत्रफल ०,२५४.६२ वर्गमीटर जग्गा र सो जग्गामा रहेको घरसमेतको घरजग्गाबाट निवेदकहरूलाई नहटाउनु तथा हट्न नलगाउनु एवं विपक्षी बैंकको नामबाट अन्य व्यक्तिको नाममा उल्लिखित घरजग्गाको हस्तान्तरण नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ मुताविक अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन जिकीर । यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथै राखी लिखित जवाफ पठाउनु जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि, नियमबमोजिम पेश गर्नु । अन्तरिम आदेशको माग सम्बन्धमा छलफलको निमित्त विपक्षीलाई सूचना दिई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत यस अदालतको मिति २०६४।२।२२ को आदेश ।

प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम किनारा नभएसम्म निवेदनमा उल्लिखित कित्ताको घर जग्गा हाल साविक गरी कायम हुन आएको काठमाडौं जिल्ला महानगरपालिका वडा नं.४ सिट नं.९८६-१५ कित्ता नं.३०० को क्षेत्रफल ०,२५.४६२ वर्ग मी. जग्गा र सो जग्गामा रहेको घरसमेतको घर व्यक्तिको नाउँमा

उल्लिखित घरजग्गाको हस्तान्तरण नगर्नु नगराउनु एवं विपक्षी बैंकको नामबाट अन्य व्यक्तिको नाउँमा उल्लिखित घरजग्गाको हस्तान्तरण नगर्नु, नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ मुताविक अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकको माग भएकोमा इण्डोस्वेज बैंकको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी मधुसुदन पुरी समेत भएको फौ.पु.नं.७२।८४७ समेतको ठगी मुद्दामा भएको फैसलाबमोजिमका जग्गाहरू इन्भेष्टमेण्ट बैंकको नाउँमा दाखिल खारेज भएको देखियो। सो ठगी मुद्दा अन्तिम रूपमा रहेको निवेदकको मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी नभएमा निवेदकलाई अपूरणीय क्षति पुग्ने अवस्थासमेत विद्यमान नहुँदा निवेदकको मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्नु परेन। नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।६।२ को आदेश।

शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट कैद जरीवाना गर्ने गरेको फैसलाउपर यस अदालतमा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले पुनरावेदन गर्दा पूर्ण रूपमा सफाई पाउँ भन्ने पुनरावेदन जिकीर लिएको र नेपाल सरकारतर्फबाट परेको पुनरावेदनमा अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी परेको पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले अदालतमा बयान गर्दा अभियोग दावीबमोजिम कसूर गरेको होइन भनी बयान गरे तापनि अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा बैंकको चेकबुक पाउँ भनी कीर्ते निवेदन दिई चेकबुक लिई खातावालाको सही चेकमा कीर्ते गरी बैंकबाट रकम निकालेकोमा विवाद देखिंदैन। प्रतिवादीहरूबाट बरामद भएका घरजग्गाको लिखत मोटरसाइकल प्राडो गाडी, नगद रूपैयाँसमेतका सामग्रीहरूबाट पनि बैंक ठगी गरेको तथ्य निर्विवाद रूपमा पुष्टि हुन आएकोले शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।२।७ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहरी यस अदालतबाट मिति २०६३।५।१ मा फैसला भएको देखियो। यसरी

अदालतबाट कानूनबमोजिम भएको फैसलामा उल्लेख भएको हदसम्म प्रतिषेधको आदेशले बदर गराउन रिट जारी हुनसक्ने अवस्थासमेत नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।

पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर सर्वोच्च अदालतमा दोहोऱ्याई पाउँ भनी प्रवेश गर्न पाउने हक अभै सुरक्षित नै रहेकाले तहसीलदारको आदेश एवं कामकारवाहीको न्यायिक छानवीन गरी जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १३(३) बमोजिम सजाय कारवाही गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतमा हुलाकमार्फत् प्राप्त प्रतिवादी मधुसुदन पुरीको निवेदनमा यसमा काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६१।२।७ को फैसला नै सदर हुने ठहरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६३।५।१ मा फैसला भएको सो फैसलाबमोजिम नै उक्त जेथा तथा अचल सम्पत्ति जाहेरवालाको नाउँमा दा.खा.दर्ता गरी दिनु भनी सम्बन्धित निकायहरूमा लेखी पठाएको देखिँदा र म्यादभित्र समेत प्रस्तुत निवेदन पर्न आएको नदेखिँदा निवेदन दर्ता गर्न मिलेन कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने तहसीलदारको मिति २०६४।१।४ को आदेश फैसलाअनुरूप नै भए गरेको कामकारवाही हुँदा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।

विवादित कित्ता जग्गा हालसाविक गर्नुपर्ने हुँदा हा.सा.को लागि नापी शाखा डिल्लीबजारमा लेखी पठाउँदा नापी शाखा डिल्लीबजारको च.नं.३१२९ मिति २०६३।१।२१ को पत्रबाट साविक २३व. कि.नं. ५९३, ५९४ र ५६७ हाल नगर ४ सिट नं.९८६-१५ कि.नं.१२५ मध्ये भिड्ने ब्लक नापी भएको हुँदा फिल्ड चेक गरी कि.का.गर्नुपर्ने भनी लेखिआएबमोजिम कित्ताकाटको लागि लेखी

पठाउँदा नापी शाखा डिल्लीबजारको च.नं.३३२२ मिति २०६४।१।२ को पत्रबाट उक्त कि.नं. १२५ कित्ताकाट गरी कि.नं.३०१ मा २५४.६२ वर्गमीटर घरजग्गा साविक कि.नं.५९३, ५९४ र ५६७ को तर्फ कि.का. भै आएको र साविक भन्दा हाल क्षेत्रफल घटी भएकोमा घटी नै जग्गा दा.खा.गरी लिन मञ्जूर छ भनी बैंकले मञ्जुरी पत्र मिति २०६४।१।६ मा लेखी पठाएबमोजिम यस कार्यालयबाट कि.नं.३०१ को घरजग्गा उक्त बैंकका नाममा हा.सा.दा.खा.गरी दिने गरी मिति २०६४।१।१६ मा निर्णय भएको । अदालतको आदेश कार्यान्वयन गर्नु यस कार्यालयको दायित्वभिन्न पर्ने हुँदा काठमाडौँ जिल्ला अदालतको च.नं.१०७५ मिति २०६३।१०।०४ जनाउ पत्रसाथ प्राप्त मिति २०६३।१०।३ को आदेश पत्र च.नं.१६८४ मिति २०६३।१२।३० को वडा नं.२३ को सट्टा वडा नं.२३ व हुने गरी मिति २०६३।१२।३० मा भएको आदेशसहितको पत्रसमेतको आधारमा उल्लिखित बैंकका नाउँमा यस कार्यालयबाट हा.सा.दा.खा. भएको हुँदा विपक्षी निवेदकको मागदावी खारेजभागी भएकोले निजको रिट निवेदनबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

तह-तहका अदालतबाट फैसला भई अन्तिम कायम भएको फैसलाबमोजिम भएको कामकारवाही तथा फैसलालाई रिट क्षेत्रबाट हेरी हस्तक्षेप वा बदर गर्न मिल्ने होइन । प्रस्तुत विवादमा विपक्षीहरूका आमा बाबुले कानूनबमोजिम पुनरावेदन गरी पुनरावेदन तहबाट समेत हारेपछि सम्मानीत अदालतहरूको फैसला कार्यान्वयनको प्रश्न उठाई बैंक ठगीबाट खरीद गरी लिएको चलअचल सम्पत्ति बचाउन सकिन्छ कि भन्ने अभिप्रायले मात्र प्रस्तुत निवेदन दिएको प्रष्ट छ । विपक्षीले विवाद उठाउनु भएको मुद्दा तथा चलअचल सम्पत्ति सो मुद्दा (बैंक ठगी) को कारवाहीको क्रममा बरामद भएको चल

अचल सम्पत्ति भएको र उल्लिखित सम्पत्ति यस बैंकबाट ठगी गरी लिएको रकमबाट खरीद गरेको प्रमाणित भएकोले कायम मूल्याङ्कनअनुसार सो सम्पत्तिहरू यस बैंकले पाउने ठहरी तह-तह अदालतहरूबाट भएका फैसलाबमोजिम यस बैंकको नाममा घरजग्गासमेत नामसारी भएको हुनाले विपक्षीले विवाद गर्नु भएको दण्ड सजायको प्रावधान त्यसरी बरामद भएको सामानहरू भराउने क्रममा आकर्षित नहुने हुँदा विपक्षीको निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल इन्भेष्टमेण्ट बैंक लि.को तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ । विपक्षीहरूले मलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै आवश्यकता छैन । किनकि विपक्षीहरूले दावी गरेको घरजग्गा विपक्षीहरूसमेतको अंशहक लाग्ने पैतृक सम्पत्ति भएको हुँदा सो पैतृक सम्पत्तिका मूल हकदार म लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ता र मेरो सौतेनी आमा निवेदक धनकुमारी पुरी भएको र मेरो भागबाट समेत विपक्षी नाबालक छोरी तथा छोरा श्रीमतीसमेतको अंशहक लाग्ने अवस्था प्रष्ट छ । मैले कुनै अपराध गरेबापत सजाय पाऊँ भने पनि सोको भागीदार मेरा निर्दोष अंशियारहरू हुनुपर्ने हुँदैन । त्यसै कारणले उल्लिखित सगोलको पैतृक सम्पत्तिबाट विपक्षीहरूले आफ्नो अंशहक प्राप्त गर्ने नैसर्गिक कानूनी हक निजहरूसँग प्रष्ट रूपमा रहने भएको र सो हकउपर मैले कुनै हस्तक्षेप गर्नसक्ने अवस्था नभएकोले गर्दा विपक्षीहरूले आफ्नो रिट निवेदनमा उल्लेख गरेबमोजिम मैले निजहरूको कुनै पनि हक अधिकारको हनन् नगरेको हुँदा मलाई विपक्षी बनाई रहनुपर्ने कारण नभएकोले गर्दा मलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मधुसुदन पुरीको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको शुरु र पुनरावेदन मिसिलसमेत अध्ययन गरी रिट निवेदकहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ

अधिवक्ता विश्वकान्त मैनाली, विद्वान अधिवक्ताहरू बच्चुसिंह खड्का, तुल्सी सिँखडा, सोमकान्त मैनाली तथा विद्वान वैतनिक अधिवक्ता रामहरि शर्माले हाम्रो पक्षको पैतृक चलअचल सम्पत्तिबाट फैसला कार्यान्वयन हुनु हुँदैन। फौजदारी कसूरमा बाबुले गरेको कसूर अपराधमा छोराल्छोरीको हकको सम्पत्तिबाट असूलउपर गर्न मिल्दैन। बालबालिकाले अंशपाउने कानूनी हक संरक्षण हुनुपर्दछ। कानूनको उचित प्रक्रिया पूरा गरेर मात्र घरजग्गा जफत हुनुपर्दछ। फैसलाको कार्यान्वयन कानूनसम्मत हुनुपर्दछ। रिट निवेदक धनकुमारी पुरी र मनिष पुरीले जफत भएको घरजग्गा, सुन तथा अन्य सरसामानबाट अंशपाउने हक संरक्षित हुनुपर्दछ। नेपाल इण्डोस्वेज बैंक नेपाल इन्भेष्टमेण्ट बैंकमा गाभई सकेको छ। बीमाको रकम पनि बैंकले लिएको छ। प्रक्रिया पूरा गरेर लिलाम गर्नु भन्ने परमादेश जारी हुनुपर्दछ र बालबालिकाको हकसम्म घरजग्गा फुकुवा हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस जिकीरसमेत सुनियो।

त्यस्तै बैंकहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता दीपक श्रेष्ठ र सुधीरमान श्रेष्ठले बैना घरायसी लिखत हो। जहिले सुकै बनाउन सकिने अवस्था रहन्छ। ठगीको घटना २०५६ मंसिरदेखि २०५६ पुससम्ममा भएको छ। बिमला रूपाखेतीका नाममा २०५६।१।७ मा सो सम्पत्ति खरीद गरिएको छ। घरजग्गा बैंकको नाममा आएपछि, जोगाउन सकिन्छ कि भनेर रिटमा आउनुभएको हो। यसमा दण्ड सजायको ४२ नं. को अवस्था आकर्षित हुने होइन। अदालतको फैसलामै ती सम्पत्तिहरू ठगीको रकमबाट खरीद गरेकोले सो सम्पत्तिहरू बैंकलाई दिने भनी अदालतले नै भनेको छ। सोहीअनुसार अदालतबाट अन्तिम फैसला भै कार्यान्वयन भैसकेको अवस्था छ। अदालतको फैसलाको तपसील खण्डमा नै स्पष्ट लेखिएको छ। सोहीबमोजिम बैंकले फैसला कार्यान्वयन गरी लिएको हो। बिमला रूपाखेतीको नाममा सम्पत्ति छ। उहाँले नै ठगीको रकमबाट

खरीद गरेको भनी स्वीकार गरी पुनरावेदनसमेत नगरी बस्नु भएको छ। बीमाबाट दोहोरो रकम लिएको भन्ने कुरामा दोहोरो रकम लिएको पनि छैन। घरजग्गा जिन्सी सामानहरू, गाडी, मोटरसाइकल, सुन सबैलाई अदालतले दसीको रूपमा मानेको छ। घरभित्र पस्न नदिएको भनी निषेधाज्ञा गरेकोमा सो पनि खारेज भैसकेको छ। तसर्थ रिट खारेज हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस र त्यस्तै नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता सरोज गौतमले रिट खारेज हुनुपर्दछ भनी गर्नु भएको बहस जिकीरसमेत सुनियो।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीरसमेत सुनी हेर्दा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा हाम्रो बसोबासको घरजग्गा इण्डोस्वेज बैंकको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी मधुसुदन पुरीसमेत भएको बैंक ठगी मुद्दामा काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीहरूबाट बरामद हुन आएका नगद, जिन्सी, प्राडो जीप, ठगी गरेको रूपैयाँबाट खरीद गरेको घरजग्गा, सुन नेपाल इण्डोस्वेज बैंकलाई दिलाई नपुग हुन आउने रु. ३२,३५,०००/- प्रतिवादीहरूबाट बैंकले दिलाई भराइ पाउने ठहर्छ भन्ने फैसला भई पुनरावेदन अदालत पाटनबाट सदर भएअनुरूप काठमाडौँ जिल्ला अदालत तहसील शाखाको मिति २०६३।१।०।३ को निर्णय पर्चा र सोको आधारमा भएको मालपोत कार्यालय काठमाडौँको मिति २०६४।१।१७ को निर्णय पर्चाबमोजिम विपक्षी बैंकको नाममा दा.खा.दर्ता भएको र उक्त घर खाली गरिदिन भनी बैंकले हामीलाई पत्राचार गरेकोले उक्त हाम्रोसमेत हक लाग्ने घरजग्गा सुनलगायतका सामानहरू हामीलाई थाहा जानकारी नगराई, कुनै पनि कानूनी प्रक्रिया नपुऱ्याई विपक्षी बैंकको नाममा गरिदिएकाले विपक्षी जिल्ला अदालतबाट र विपक्षी मालपोत कार्यालयबाट भएको निर्णय पर्चाबाट

हामीहरूको कानूनी तथा संवैधानिक हकमा आघात पुगेको हुँदा उल्लिखित विपक्षीको निर्णय पर्चा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन जिकीर देखिन्छ, भने अदालतका फैसलाबाट प्राप्त भई कानूनबमोजिम गरिएको निर्णयबाट रिट निवेदकको कुनै कानूनी तथा संवैधानिक हक हनन् भएको छैन, प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ, भन्ने समेत व्यहोराको अन्य विपक्षीहरूको लिखित जवाफ परेको देखिन्छ। त्यस्तै विपक्षीमध्येका मधुसुदन पुरीबाट मेरो नाममा रहेको पैतृक सम्पत्तिमा रिट निवेदकहरूको पनि अंश हक लाग्दछ, मलाई विपक्षी बनाइरहनु पर्ने होइन तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको लिखित जवाफ परेको देखिन्छ, भने विपक्षीमध्येका बिमला पुरीबाट लिखित जवाफ परेको देखिएन।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यिनै विपक्षीमध्येका मधुसुदन पुरी र बिमला पुरी समेतलाई प्रतिवादी बनाई नेपाल इण्डोस्वेज बैंकलगायतका अन्य बैंकहरूसमेतमा ठगी गरेको भनी अभियोग मागदावी भएकोमा नेपाल इण्डोस्वेज बैंकको पत्रले नेपाल सरकार वादी र यी विपक्षी मधुसुदन पुरीसमेत प्रतिवादी भएको बैंक ठगी मुद्दामा शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट फैसला हुँदा प्रतिवादी बिमला रूपाखेती पुरीको हकमा विचार गर्दा निजले शुरु म्यादै गुजारी बसेको देखिँदा अभियोग दावीलाई स्वीकार गरेको मान्नु पर्ने र निजको ठगी कार्यमा प्रत्यक्ष सरोकार नभए पनि ठगी गरेको रकमबाट निजले सुनका गरगहना र घरजग्गाहरू खरीद गरेको देखिँदा ठगीको ५ नं. बमोजिम मतियार देखिएको हुँदा कसूरको प्रकृतिअनुसार निजलाई ठगीको ५, ४ नं. बमोजिम तजवीजी कैद १ वर्ष र रु.५,०००/- जरीवाना हुने समेत भन्दै इण्डोस्वेज बैंकको सेवाग्राही याक कार्पेटको खातामा रहेको रु.२ करोड ५ लाख ५० हजार खातावालाको कीर्ते दस्तखत गरी चेकबुक लिई चेकमा कीर्ते सहीछाप दस्तखत गरी ठगी गरेको कसूरमा प्रतिवादीहरूबाट

बरामद हुन आएका नगद, जिन्सी, प्राडो जीप र ठगीको रूपैयाबाट खरीद गरेको घरजग्गा नेपाल इण्डोस्वेज बैंकलाई दिलाई नपुग हुन आउने विगो रु.३२,३५,३००/- प्रतिवादीबाट बैंकले दिलाई भराई पाउने ठहर्छ, भन्ने पुनरावेदन अदालतसमेतबाट फैसला भएको देखिन्छ। सोही फैसलाको तपसील खण्डको प्रकरण ४ मा जाहेरवाला इण्डोस्वेज बैंकको प्रतिवादीहरूले ठगी गरेको रकम रु.२,०५,५०,०००/- मध्ये प्रतिवादीहरूबाट बरामद भै अभियोग पत्रसाथ पेश भएका नगद, सुन, जिन्सी, वा.३.च.१८३१ नं को प्राडो जीप र ठगीको रूपैयाबाट खरीद गरेको घरजग्गासमेतको जम्मा मूल्य रु.१,७३,१४,७००/- बराबरको नगद, जिन्सी, धनमाल फिर्ता पाउँ भनी जाहेरवाला इण्डोस्वेज बैंकको दरखास्त परे कानूनको रीत पुऱ्याई लाग्ने दस्तूर लिई फिर्ता दिनु भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ।

३. यसरी कानूनबमोजिम अख्तियार प्राप्त निकायबाट फैसला भै मुद्दा अन्तिम भै बसेको अवस्था देखिएको र सोही फैसलाको ठहर खण्ड र तपसील खण्डमा समेत उल्लेख गरी ठगी गरेको ठहर भएको र सो उल्लिखित नगद, जिन्सी, सुन, घरजग्गा र अन्य सामानहरूसमेत तथा सोको कागजातहरू समेत बरामद भै दसीको रूपमा पेश भएको र ठगी गरेको रकमबाट खरीद गरेको देखिई आधिकारिक निकायबाट फैसलामै स्पष्ट रूपमा उल्लेख भैसकेको देखिन्छ।

४. यसरी सक्षम निकायबाट अन्तिम फैसला भै सोही फैसलाले नै ठगी मुद्दामा बरामद भएका नगद, जिन्सी, सुन, घर जग्गा र गाडी नं.समेत उल्लेख गरी इण्डोस्वेज बैंकलाई दिनु भनी उल्लेख गरेको र सोको अलावा नपुग रकम रु.३२,३५,३००/-यी प्रतिवादी मधुसुदन पुरीसमेतका अन्य प्रतिवादीहरूले जनही रु.५,३९,२१६।६६ का दरले नपुग रकमसमेत नेपाल इण्डोस्वेज बैंकबाट भराई दिनु भनी स्पष्ट रूपमा उल्लेख भएको देखिन्छ।

यो फैसलालाई निवेदकहरूले विधिवत् चुनौती दिएको समेत पाइँदैन । सो फैसला अन्तिम रहेसम्म सोमा उल्लिखित ठहरलाई अन्यथा गर्न सकिन्न ।

५. ठगी मुद्दामा बरामद भएका नगद, जिन्सी, सुन, गाडी, घरजग्गालगायतका सामानहरू एउटा सक्षम अदालतले ठगीको रकमबाट नै खरीद गरेको ठहराई सम्बन्धित बैंकलाई फिर्ता दिलाई दिनु भनी उल्लेख गरिसकेको र सोउपर पुनरावेदन परी सोही सदर भएको र सोउपर जसको नाममा घरजग्गा छ, ती प्रतिवादी बिमला पुरीले चित्त बुझाई पुनरावेदनसमेत नगरी बसेको समेत देखिन्छ । घरजग्गा, सुन तथा नगद जिन्सीलगायतका ठगीजस्तो फौजदारी मुद्दामा बरामद भै दसीको रूपमा अदालत सामु पेश भएका अवैधानिक सम्पत्तिमा यी रिट निवेदकहरूको कुनै पनि किसिमको हक रहने अवस्था देखिन आएन । यी सम्पत्ति पैतृक मान्न सकिने कुनै आधार निवेदकहरूले पेश गर्न सकेको पाइँदैन ।

६. विपक्षी मधुसुदन पुरी र बिमला पुरीले गरेको फौजदारी कसूरको सजाय हामी नाबालक निवेदकहरू समेतले भोग्नुपर्ने होइन र हाम्रोसमेत अंशहक लाने सगोलको घरजग्गाबाट तिर्नुपर्ने होइन भन्ने जिकीर सम्बन्धमा हेर्दा ती सम्पत्ति बैंक ठगीको फौजदारी मुद्दासँग सम्बन्धित भएको ठहर भएर बसेको पाइँन्छ । मधुसुदन पुरीले विभिन्न बैंकमा रहेको नगद विभिन्न व्यक्तिहरूको चेकको हस्ताक्षर कीर्ते गरी निकाली ठगी गरेको समेत ठहरेको अवस्थामा यी निवेदकहरूको भनाइअनुसार त्यो सम्पत्तिमा निवेदकहरूको अंश हक छ भनी अदालतले निर्णय गर्न मिल्दैन । दसीको रूपमा अदालतमा पेश भएको र दसी ठहरी अन्तिम भएर बसेको भई अदालतको तह-तहका फैसलाबाट जफत हुने ठहराएको सम्पत्तिबाट अंशहक छुट्याई पाउँ भन्ने मागदावी स्वाभाविक र कानूनसम्मत देखिन आएन । अंशहक पैतृक सम्पत्तिमा मात्र अन्तरभूत रहने कुरा हो । अपराधको प्रतिफल स्वरूप प्राप्त भएको

सम्पत्तिमा मूल अंशियार कै हक नहुने अवस्थामा निजका अंशियारको हक हुन्छ, भन्ने मान्न सकिन्न ।

७. अदालतमा दसीको रूपमा पेश भएका नगदी जिन्सी चलअचल सामानहरू ठगी गरेको रकमबाट नै खरीद गरेको भन्ने ठहर भैसकेको अवस्थामा त्यसलाई पैतृक सम्पत्ति मान्न सकिन्न । यस्तो सम्पत्तिमा दसीको रूपमा प्राप्त भएका चीजवस्तुहरूमा पनि रिट निवेदकहरूको अंशहक लाग्ने अवस्था देखिन आएन । यसरी ठगी गरेको रकमबाट खरीद गरेको घर जग्गामा पनि अंशहक माग गर्नु स्वयममा नै अवैधानिक हुन्छ । अवैध कुराबाट वैध हक सिर्जना हुँदैन ।

८. तसर्थ, सक्षम अदालतबाट कानूनबमोजिम अन्तिम फैसला भै सकेपछि सो फैसला अन्यथा नभई कायम रहेको अवस्थामा अर्को सक्षम फैसला कार्यान्वयन गर्ने निकायबाट फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा गरिएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको तहसील शाखाको मिति २०६३।१०।३ को निर्णय पर्चा र सोको आधारमा भएको मालपोत कार्यालय, काठमाडौंको मिति २०६४।१।१७ को निर्णय पर्चाबमोजिम विपक्षी बैंकको नाममा दा.खा.दर्ता भएको र उक्त घर खाली गरिदिन भनी बैंकले गरेको पत्राचारबाट यी रिट निवेदकहरूको कानूनी तथा संवैधानिक अधिकारमा आघात पुगेको मान्न मिल्ने प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६९ साल असोज २३ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत :- हेमबहादुर सेन

निर्णय नं.८१६८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
०६५-WO-०२१८
आदेश मिति: २०६९।८।५।३

विषय- उत्प्रेषणमिश्रित परमादेश ।

निवेदक: काठमाडौं ताहाचलमा मूल कार्यालय रहेको
श्रीकृष्ण आयल रिफाइनरी एण्ड भेजिटेवल
इण्डस्ट्रिज प्रा.लि. को तर्फबाट ऐ.को
अधिकारप्राप्त सञ्चालक मनिषकुमार
अग्रवाल

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, एकद्वार समिति, उद्योग
विभाग समेत

- वातावरण ऐनअनुसार वातावरण प्रभावको दृष्टिले कुनै उद्योगले उत्पादन क्षमताको स्वीकृति लिनु एक कुरा हो । तर सोही स्वीकृतिको आधारमा उद्योगले निकासी गरेको सामान उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थमा लागेको भन्सार महसूल फिर्ताको दावी गर्नु अर्कै कुरा भएकाले वातावरण ऐनअनुसार वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कनको दृष्टिले लिइने स्वीकृति र औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ बमोजिम कर सुविधाको लागि लिइने स्वीकृतिलाई एकै अर्थमा लिन नमिल्ने ।

- उद्योगको वार्षिक उत्पादन क्षमतावृद्धि गर्न सकिने सुविधाको कुराले उद्योग दर्ता प्रमाण पत्रमा उल्लिखित वार्षिक क्षमताभन्दा बढी उत्पादित सामान निकासी गर्दा सो सामानमा प्रयोग भएको सामानमा लागेको भन्सार रकम फिर्ता माग गर्ने हक हुन -नसक्ने ।
- कुन उद्योगले कति परिमाणको सामान उत्पादन गर्ने स्वीकृति लिएको छ, उक्त उद्योगले कतिसम्म सामान निर्यात गर्न सक्ने हो र सो सामानको कच्चा पदार्थ आयात गर्दा के कति कर तिरेको छ र के कति रकम फिर्ता दिनुपर्ने हो भन्ने कुरा अमुक उद्योगले लिएको प्रमाण पत्रमा उल्लिखित क्षमताको रेकर्डसमेतको आधारमा उद्योग विभागबाट आधार प्रमाणबाट यकीन गरिने विषय भएकाले सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कनद्वारा मात्र यकीन गर्नुपर्ने अवस्थामा असाधारण अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.९)

निवेदकको तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता
बद्रीबहादुर कार्की र विद्वान् अधिवक्ताहरू
रामनारायण विडारी एवं प्रसन्नकुमार दास
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश
थापा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०३८ को दफा १३
- औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा ९(१), १५(प)
- वातावरण ऐन, २०५३ को दफा ३

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २३ एवं धारा १०७(२) अनुसार दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय यस प्रकार छः-

निवेदक उद्योग कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा मिति २०५२।५।१९।२ मा प्रा.लि.नं.३९९९ र ०५२ र ०५३ मा दर्ता भई मिति २०५२।६।१२ मा उद्योग विभागमा उद्योगको रूपमा दर्ता भई प्रमाण पत्र द.नं.०२४।०५२ प्राप्त गरी घ्यू तेल उत्पादन गर्दै आएको छ। औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०३८ मा उद्योगको स्थापनापछि पुनरोत्थान, आधुनिकीकरण, विविधिकरण वा विस्तार गर्नु परेमा नेपाल सरकारसूग स्वीकृति लिनुपर्ने प्रावधान रहेको थियो। सो ऐनलाई औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ ले खारेज गरिसकेको छ। सो ऐनको दफा ९ को उपदफा (१) मा सुरक्षा, जनस्वास्थ्य तथा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पार्ने किसिमको ऐ. ऐनको अनुसूची २ मा उल्लेख भएका उद्योगहरूबाहेक अन्य उद्योगको स्थापना विस्तार एवं विविधीकरणको लागि अनुमती लिन नपर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको छ। घ्यू, तेल उत्पादन गर्ने उद्योग ऐ. अनुसूची २ को परिधिभित्र नपर्ने भएकोले यस उद्योगको विस्तार एवं विविधीकरणको लागि कानूनले नै अनुमती लिन नपर्ने व्यवस्था नयाँ ऐनमा गरिसकेको कुरामा कुनै विवाद छैन।

वातावरण ऐन, २०५३ लागू भएपछि ऐ. ऐनको दफा ३ ले उद्योगको स्थापना, विस्तार र विविधिकरण गर्दा वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कन गराउनु पर्ने कानूनी व्यवस्थाबमोजिम शुरुमा उद्योगको उत्पादन क्षमता घ्यू र तेल गरी १२००० मे.टन रहेकोमा सोको उत्पादन क्षमतावृद्धि गर्नुपर्ने भई सो प्रयोजनको लागि वातावरण प्रभावको अध्ययन गरी

प्रतिवेदनसहित स्वीकृतिको लागि पेश गरेकोमा उद्योग विभागको मिति २०५७।४।२ को निर्णयबाट साविक उत्पादन क्षमतावृद्धि गरी घ्यू २०००० मे.टन र प्रशोधित तेल ५००० मे.टनको उत्पादन क्षमता कायम भएको थियो।

उल्लेख गरेअनुसार उत्पादन क्षमताअन्तर्गत २०५८ साल फागुन मसान्तसम्मको अवधिभर आ.वं.२०५७ र ०५८ मा १६९२३।००८ मे.टन उत्पादन गरी सोमध्ये १८५४७।७९ मे.टन भारत निकासी गरेको र ४६.४५९ मे.टन स्थानीय रूपमा विक्री गरेको कुरा आन्तरिक राजश्व विभागको पत्रबाट प्रमाणित भइरहेको छ। त्यसैगरी भारत निकासी गरेको परिमाणमा निकासीमा सो ऐनबमोजिम पाउने सम्पूर्ण सुविधाहरू उपभोग गर्दै आएको अभिलेखबाट प्रमाणित हुन्छ।

नेपाल-भारतबीच ई.सं.२००२।३।५ मा सम्पन्न भएको वाणिज्य सम्झौताको प्रोटोकलको धारा ५ ले नेपालबाट भारतमा निर्यात हुने वनस्पति घ्यू को निर्यातमा परिमाणात्मक बन्देज लगाएपछि प्रत्येक घ्यू उद्योगलाई कोटा यकीन गर्ने सिलसिलामा उद्योगको स्वीकृत उत्पादनसम्बन्धी क्षमताको प्रश्न आएपछि उद्योगको औद्योगिक इजाजत पत्रमा तोकेको परिमाणलाई मात्र आधार बनाउने कि भारत निर्यात गरेको परिमाणलाई उत्पादन क्षमताको आधार बनाउने भन्ने सम्बन्धमा विवाद भएपछि निवेदक उद्योगले उद्योग विभागसमेतको विरुद्धमा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतमा संवत् २०५९ सालको रिट नं.३५०० को उत्प्रेषणमिश्रित परमादेशको निवेदन गरेकोमा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०५९।७।२२ मा फैसला हुँदा कानूनले नै क्षमतावृद्धिको लागि स्वीकृति लिन नपर्ने व्यवस्था गरेको हुँदा उद्योगको वास्तविक उत्पादन क्षमता र निर्यातलाई नै उद्योगको स्वीकृत क्षमता मान्नुपर्ने भनी व्याख्या गर्दै स्वीकृत

वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कनअनुसार उद्योगको विस्तारित क्षमता र उद्योगको निर्यातको आधारमा नै कोटा निर्धारण गर्नुपर्ने ठहर गरिएको थियो, सो फैसला अन्तिम भएर रहेको छ ।

औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) मा उद्योगले आफ्नो उत्पादन वा उत्पादनमा प्रयोग गरेको कच्चा पदार्थ सहायक कच्चा पदार्थ आदिमा तिरेको भन्सार, विक्रीकर, अन्तशुल्क तथा प्रिमियम निकासी गरेको परिमाणका आधारमा फिर्ता दिइने र त्यसरी फिर्ता हुने राजश्व फिर्ता पाउन रीतपूर्वक दरखास्त दिएको साठी दिनभित्र निकासीकर्तालाई फिर्ता दिइने भनी कानूनी व्यवस्था रहेको छ । निवेदक उद्योगले उत्पादन गरेको वनस्पति घ्यू भारत निकासी गर्दा वनस्पति घ्यू उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ र सहायक कच्चा पदार्थ तथा उद्योगकै एउटा संभागको रूपमा रहेको कन्टेनर ईकाइबाट उत्पादन भई घ्यूको प्याकिङ गर्न प्रयुक्त भएको कन्टेनर उत्पादनमा प्रयोग भएको कच्चा र सहायक कच्चा पदार्थमा तिरेको भन्सार महसूलसमेत निर्यात गरेको घ्यू को परिमाणको आधारमा निर्यात भएको एक वर्षभित्रै दावी गरी फिर्ता पाउनु आएको थियो, सोमा उद्योगको स्वीकृत क्षमतासम्बन्धी प्रश्न उठेको थिएन ।

निवेदक उद्योगले आ.बं.०५८२०५९ को निर्यातको सन्दर्भमा आफ्नो उत्पादनको टिन कन्टेनरमा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थमा तिरेको भन्सार महसूल सम्बन्धमा दावी गरिएको रकम फिर्ता माग गर्दा ७८५३।००७ मे.टनको सुविधा फिर्ता दिई सकिएको र बाँकी १४६।९९३ मे.टनको कच्चा पदार्थमा लागेको भन्सार महसूल दिने भनी मिति २०६५।२।३१ मा वसेको २७८ औं बैठकबाट निर्णय भएकोले उद्योगले माग गरेको भन्सार महसूल सम्बन्धमा एकद्वार समितिबाट मिति २०६९।१।३१ को २२२ औं बैठकबाट भएको

निर्णयअनुसार कच्चा पदार्थ माध्यमिक वस्तुमा लागेको भन्सार महसूल औद्योगिक व्यवसाय ऐनको संशोधित व्यवस्थाअनुसार फिर्ता दिन नमिल्ने भनी उद्योग विभागको च.नं.४५९७ मिति २०६५।३।१७ को पत्रबाट जानकारी गराइएको हुँदा उद्योग विभाग एकद्वार समितिको मिति २०६५।२।३१ को बैठक नं.२७८ र मिति २०६९।१।३१ को बैठक नं.२२२ को उक्त निर्णयहरू गैरकानूनी हुँदा बदरभागी छन् । किनकि औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा ९(१) ले निर्दिष्ट गरेको अनुसूची २ अर्न्तगतको सुरक्षा जनस्वास्थ्य तथा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्ने उद्योगहरूबाहेक अन्य उद्योगहरूको स्थापना विस्तार एवं विविधीकरणको निमित्त स्वीकृति लिनु नपर्ने कानूनी व्यवस्था उक्त ऐन भएकोले क्षमता विस्तारको लागि स्वीकृति लिनु नपर्ने वर्गभित्रको निवेदक उद्योगलाई खारेज भइसकेको कानूनको आधारमा उक्त ऐनको दफा १५(प) ले दिएको सुविधाबाट बञ्चित गर्ने गरी भएको विपक्षीको उपरोक्त निर्णयहरू कानूनको प्रत्यक्षतः त्रुटिपूर्ण छ ।

साथै सर्वोच्च अदालतबाट यस सम्बन्धमा भएको फैसलाले स्वीकृत क्षमतासम्बन्धी प्रश्नमा विवाद पदा उद्योगको वार्षिक उत्पादन र निर्यात परिमाणलाई नै स्वीकृत क्षमता मान्नुपर्ने भन्ने भएको छ । सो प्रयोजनको लागि उद्योगले विदेशबाट वनस्पति घ्यू उत्पादन गर्न कच्चा र अर्धकच्चा पदार्थ आयात गर्दा विपक्षीबाट कुनै प्रतिरोध गरिएन । त्यसैगरी विक्री गर्दा तिरेको राजश्वहरू लिँदा कुनै क्षमताको कुरा उठेन । तर, कानूनबमोजिम उद्योगले फिर्ता पाउने रकम माग गर्दा कानूनविपरीतका प्रश्न उठाई विपक्षीहरूबाट मिति २०६९।१।३१ र मिति २०६५।२।३१ मा उपरोक्तानुसारको गैरकानूनी निर्णय भएको र सो निर्णयको आधारमा भएका सो सम्बन्धी पत्राचारहरूसमेत बदर गरी निवेदकको माग

दावीबमोजिम रकम फिर्ता दिनु भनी परमादेश जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदक जिकीर ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।७।८ को आदेश ।

विपक्षी निवेदक श्री कृष्ण आयल रिफाइनरी एण्ड भेजिटेवल घ्यू इण्डष्ट्रिज प्रा.लि. औद्योगिक व्यवस्था ऐन, २०४९ अन्तर्गत उत्पादनमूलक ठूलो उद्योगको स्तरमा वार्षिक ८००० मे.टन घ्यू तेल उत्पादन गर्ने गरी यस विभागमा मिति २०५२।६।१२ मा दर्ता भएको उद्योग हो । विपक्षी उद्योगले आ.वं.२०५७ र ५८ देखि २०५९ र ६० सम्म उत्पादन गरेको वनस्पति घ्यूमा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ आयात गर्दा तिरेको भन्सार महसूल फिर्ता पाउन विभिन्न मितिमा यस विभागमा निवेदन गरेको थियो ।

विभिन्न वनस्पति घ्यू उद्योगहरूले वनस्पति घ्यू उत्पादन गर्न प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ (क्रुड आयल) मा तिरेको भन्सार महसूल फिर्ता माग गरेको सम्बन्धमा एकद्वार समितिमा नीतिगत निर्णयको लागि पेश हुंदा एकद्वार समितिको मिति २०६१।१।३१ मा बसेको २२२ औं बैठकको निर्णयमा वनस्पति घ्यू उद्योगहरूको दर्ता प्रमाण पत्रमा उल्लेख भएको क्षमताभन्दा अत्याधिक क्षमतामा निर्यात गरेको अवस्थामा पनि त्यस्तो वस्तु उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थमा लागेको भन्सार महसूल फिर्ता दिंदा मुलुकको औद्योगिक स्थिति, उत्पादन विवरण, राजस्व प्रक्षेपण आदिमा समेत कठिनाइ हुने देखिएको उद्योग दर्ता प्रमाण पत्र वा सम्बन्धित निकायबाट लिएको स्वीकृति पत्रमा उल्लिखित क्षमतासम्मको निर्यात भएको वस्तु उत्पादन गर्दा

प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ र माध्यमिक वस्तुमा लागेको भन्सार महसूलमात्र औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ (संशोधन सहित) को प्रावधानअनुसार फिर्ता दिन गरी हिसाव तयार गर्न एकद्वार उपसमितिलाई निर्देशन दिने भनी निर्णय भएको थियो ।

निवेदक उद्योगले माग गरेको भन्सार महसूल फिर्तासम्बन्धी निवेदनको सम्बन्धमा एकद्वार समितिको मिति २०६५।२।३१ मा बसेको २७८ औं बैठकमा पेश हुंदा सो बैठकबाट बारास्थित श्री कृष्ण आयल रिफाइनरी एण्ड भेजिटेवल घ्यू इण्डष्ट्रिज प्रा.लि.ले उत्पादन गरेको वनस्पति घ्यू मा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ आयात गर्दा तिरेको भन्सार महसूल फिर्ता पाउन निवेदन गरेकोमा सो उद्योगले वार्षिक स्वीकृत क्षमता ८००० मे.टनमध्ये ७८५३.००७ मे.टन वनस्पति घ्यू को कच्चा पदार्थमा लागेको भन्सार महसूल फिर्ता पाइसकेको र बाँकी १४६.९९३ मे.टन घ्यूको कच्चा पदार्थमा लागेकोमा भन्सार महसूल फिर्ता दिने सम्बन्धमा यसै बैठकबाट निर्णय भएको हुंदा स्वीकृत क्षमताभन्दा बढी निकासी भएको समानको भन्सार महसूल सम्बन्धमा एकद्वार समितिको मिति २०६१।१।३१ मा बसेको २२२ औं बैठकबाट वनस्पति घ्यू उद्योगहरूले उद्योग दर्ता प्रमाण पत्र वा सम्बन्धित निकायबाट लिएको स्वीकृति पत्रमा उल्लिखित क्षमतासम्मको निर्यात भएको वस्तु उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ र माध्यमिक वस्तुमा लागेको भन्सार महसूलमात्र औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ (संशोधन सहित) को प्रावधानअनुसार फिर्ता दिने भनी भएको निर्णयको आधारमा फिर्ता दिन मिल्ने नदेखिएको व्यहोरा एकद्वार समितिलाई सिफारिश गर्ने भनी एकद्वार उप-समितिबाट सिफारिश भइआएको विषयमा छलफल हुंदा यस समितिको

पूर्व निर्णय मिति २०६१।१।३१ को २२२ औं बैठकमा भएकोले सोको आधारमा निवेदकले माग गरेको भन्सार महसूल फिर्ता दिन नमिल्ने व्यहोरा सो उद्योगलाई जानकारी गराउने भनी विभिन्न फायलहरूबाट माग भएको रकमलाई स्वीकृत क्षमताभन्दा बढी निकासी गरेको आधारमा फिर्ता गर्न नमिल्ने भनी निर्णय भएको थियो। यस प्रकार उद्योग विभाग एकद्वार समितिको उल्लिखित निर्णयहरू कानूनसम्मत हुंदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊ" भन्ने विपक्षी उद्योग विभाग एवं एकद्वार समिति उद्योग विभागको तर्फबाट संयुक्त रूपमा पेश गरेको लिखित जवाफ।

२. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी आज यस इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता बन्नीबहादुर कार्की र विद्वान् अधिवक्ताहरू रामनारायण विडारी एवं प्रसन्नकुमार दासले उद्योगको घ्यू उत्पादन गर्ने वार्षिक क्षमता ८००० मे.टन भए पनि औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा ९(१) ले निर्दिष्ट गरेको अनुसूची २ अन्तर्गतको सुरक्षा, जनस्वास्थ्य तथा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्ने उद्योगहरू बाहेक अन्य उद्योगहरूको क्षमता विस्तार एवं विविधिकरणको लागि स्वीकृति लिन आवश्यक नपर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको छ। सो कानूनी व्यवस्था अनुसार निवेदक उद्योगले आफ्नो उत्पादन क्षमता विस्तार गर्दा स्वीकृति लिन आवश्यक नपर्ने भएकोले आफ्नो उत्पादन विस्तार गरेको हो। यस्तो अवस्थामा निवेदक उद्योगले आयात गरेको कच्चा पदार्थमा तिरेको भन्सार महसूल फिर्ताको लागि म्यादैभिन्न उद्योग विभागमा निवेदन माग गरेकोमा एकद्वार समिति, उद्योग विभागको मिति २०६१।१।३१ को निर्णयको आधारमा रकम फिर्ता दिन इन्कार गर्ने गरी भएको मिति २०६५।२।३१ को निर्णय र सो निर्णयको

आधारमा उद्योग विभागले लेखेको मिति २०६५।२।१७ को पत्र बदर गरी निवेदक उद्योगले माग गरेको रकम फिर्ता दिनु भन्ने परमादेश जारी हुनुपर्छ भन्ने बहस गर्नुभयो। त्यस्तै विपक्षी उद्योग विभागसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता महेश थापाले उद्योगको वार्षिक क्षमताभन्दा बढी घ्यू उत्पादन गर्न प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ आयात गर्दा तिरेको भन्सार महसूल फिर्ता दिइसकेको छ। वार्षिक क्षमताभन्दा बढी उत्पादन गर्न ल्याएको कच्चा पदार्थमा तिरेको भन्सार महसूल निवेदकको मागअनुसार फिर्ता दिने हो भने मुलुकको औद्योगिक स्थिति, उत्पादन विवरण, राजस्व प्रक्षेपण आदि समेतमा प्रतिकूल असर पर्ने कारण कठिनाई हुने देखिन्छ। तसर्थ उद्योगको दर्ता प्रमाण पत्रमा उल्लिखित क्षमतासम्मको निर्यात भएको वस्तु उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ, सहायक पदार्थ र माध्यमिक वस्तुमा लागेको भन्सार महसूल मात्र औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को प्रावधानअनुसार फिर्ता दिने भनी निर्णय भई सोहीबमोजिम पत्राचार भएको हो। सो कामकारवाहीबाट निवेदकको कुनै हकाधिकारमा आघात नपुगेको हुंदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो।

३. अब उपरोक्तानुसारको बहस सुनी रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकको निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

यसमा निवेदक उद्योग कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता भई घ्यू तेल उत्पादन गर्दैआएको उद्योग हो। साविकको औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०३८ को दफा १३ मा उद्योगको स्थापनापछि क्षमता वृद्धि गर्न नेपाल सरकारको स्वीकृति लिनु पर्ने प्रावधान रहे पनि सो ऐनको खारेजीपछि बनेको

औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा ९(१) मा सुरक्षा, जनस्वास्थ्य तथा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पार्ने किसिमको अनुसूची २ मा उल्लेख भएका उद्योगहरूबाहेक अन्य उद्योगको स्थापना, विस्तारको लागि अनुमती लिनु नपर्ने कानूनी व्यवस्था गरिएकोले घ्यू, तेल उत्पादन गर्ने उद्योग ऐनको अनुसूची २ भित्र नपर्ने भएकोले यस उद्योगको विस्तारको लागि अनुमती लिनु नपर्ने व्यवस्था उक्त कानूनले नै गरेको छ।

४. वातावरण ऐन, २०५३ को दफा ३ ले उद्योगको स्थापना, विस्तार र विविधीकरण गर्दा वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्थाअनुसार शुरुमा उद्योगको उत्पादन क्षमता घ्यू र तेलको गरी १२००० मे.टन रहेकोमा उत्पादन क्षमता थप गर्नुपर्ने भई सोको स्वीकृति लिई वनस्पति घ्यू २०००० मे.टन र प्रशोधित तेल ५००० मे.टनको उत्पादन क्षमता कायम भएको छ। उल्लिखित क्षमताअनुसार २०५८ सालसम्मको उत्पादन निकासी गर्दा ऐनअनुसार आउने सुविधाहरू उपभोग गर्दैआएकोमा कुनै विवाद थिएन।

नेपालबाट भारत निकासी हुने वनस्पति घ्यूको निर्यातमा भारतले परिमाणात्मक बन्देज लगाएपछि उद्योगले सो प्रयोजनको लागि उद्योगको स्वीकृत क्षमतालाई आधार बनाएकोले भारतमा निर्यात क्षमतालाई समेत आधार बनाउन पर्ने भनी संवत् २०४९ सालको रिट नं.३५०० को उत्प्रेषणमिश्रित परमादेशको लागि निवेदन दिएकोमा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०५९।७।२२ मा फैसला हुंदा कानूनमा नै क्षमता वृद्धिको लागि स्वीकृति लिनु नपर्ने व्यवस्था भएबाट उद्योगको वास्तविक क्षमता र निर्यातलाई नै उद्योगको स्वीकृत क्षमता मान्नु पर्ने भनी व्याख्या गर्दै उद्योगको विस्तारित क्षमता र उद्योगले गरेको निर्यातको आधारमा नै कोटा निर्धारण गर्नुपर्ने ठहर फैसला भएको छ।

५. औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा १५(प) मा उद्योगले आफ्नो उत्पादनमा प्रयोग गरेको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ आदिमा तिरेको भन्सार बिक्रीकर, अन्तःशुल्क तथा प्रिमियम निकासी गरेको परिमाणको आधारमा फिर्ता दिइने भन्ने कानूनी व्यवस्थाबमोजिम लागेको भन्सार महसूल माग गर्दा एकद्वार समितिको मिति २०६१।१।३१ को निर्णयअनुसार उद्योगले पाएको प्रमाण पत्रमा स्वीकृत क्षमतासम्मको निर्यात भएको वस्तु उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ र माध्यमिक वस्तुमा लागेको भन्सार महसूल मात्र फिर्ता दिने भन्ने निर्णय भएकोले सो निर्णयको आधारमा स्वीकृत क्षमताभन्दा बढीको मागबमोजिम रकम दिन नमिल्ने भनी यस उद्योगबाट मिति २०६५।२।३१ मा निर्णय भएको भनी उद्योग विभागको च.नं.४५९७ मिति २०६५।३।१७ मा पत्र पठाएकोले उल्लिखित निर्णय तथा पत्रबाट ऐनबमोजिम रकम फिर्ता पाउने अधिकारमा आघात परेकोले उक्त निर्णयहरू तथा पत्र बदर गरी दावी गरेको रकम फिर्ता दिनु भन्ने परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी भएको प्रस्तुत निवेदनमा विपक्षीको लिखत जवाफ हेर्दा वनस्पति उद्योगहरूले उद्योग दर्ता प्रमाण पत्र वा सम्बन्धित निकायबाट लिएको स्वीकृति पत्रमा उल्लिखित क्षमतासम्मको निर्यात भएको वस्तु उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ र माध्यमिक वस्तुमा लागेको भन्सार माग औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को प्रावधानअनुसार फिर्ता दिने भनी भएको निर्णयको आधारमा दर्ता प्रमाण पत्रमा उल्लिखित क्षमताभन्दा बढी निर्यात भएको वस्तुमा लागेको भन्सार महसूल रकम पनि माग भएकोले सो बढी रकम फिर्ता दिन नमिल्ने भन्ने विपक्षीको लिखित जवाफ व्यहोरा रहेको पाइयो।

६. शुरुमा निवेदक उद्योगको उत्पादन क्षमता १२००० मे.टन रहेकोमा हाल उत्पादन क्षमता थप भई २५००० मे.टनको उत्पादन क्षमताको स्वीकृति लिइएको भन्ने निवेदन जिकीर रहेको छ। सोही क्षमताअनुसारको वस्तु उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ आयात गर्दा तिरेको भन्सार महसूल फिर्ता माग गर्दा फिर्ता नभएको भन्ने सम्बन्धमा प्रस्तुत निवेदन परेको अवस्था छ। मिसिल संलग्न निवेदकले पेश गरेको उद्योग विभागको उद्योग दर्ता प्रमाण पत्र हेर्दा साविक स्वीकृति प्रशोधित तेल ३००० मे.टन र घ्यू को ५००० मे.टन गरी ८००० मे.टन रहेकोमा हाल क्षमता विस्तार हुंदा तेल ४००० मे.टन र घ्यू को उत्पादन क्षमता ८००० मे.टन गरी १२००० मे.टन रहेको भन्ने देखियो। अर्थात निवेदन उद्योगको घ्यू र तेल दुवै गरी १२००० मे.टन उत्पादन क्षमता रहेको भन्ने देखिन आउछ। निवेदक उद्योगले लिएको प्रमाण पत्रबाट निवेदकले उल्लेख गरेअनुसार साविक उत्पादन क्षमता १२००० मे.टन बाट बढाई २५००० मे.टन थप गरी स्वीकृति लिएको वा तदनुसारको उत्पादनको जानकारी दिएको वा सो अनुसार उत्पादन गरे भएको भन्ने देखिन आएन।

७. निवेदकको दावी हेर्दा १२००० मे.टन क्षमताभन्दा बढी परिमाणको सामान आयात गर्दा तिरेको भन्सार रकम फिर्ता पाउनु पर्ने भन्ने रहेको छ। निवेदक उद्योगले स्वीकृत क्षमताभन्दा बढी सामान निकासी गर्दा यस्तो सामानमा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थ आयात गर्दा तिरेको कर माग गर्दा र सो बमोजिमको रकम फिर्ता गर्दा मुलुकको औद्योगिक स्थिति, उत्पादन विवरण तथा राजश्व प्रक्षेपण आदिमा समेत कठिनाई पर्ने भएकोले उद्योग दर्ता प्रमाण पत्र वा सम्बन्धित निकायबाट लिएको स्वीकृति पत्रमा उल्लिखित क्षमतासम्मको निर्यात भएको वस्तु उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थमा

लागेको भन्सार महसूलमात्र फिर्ता दिने निर्णय भएको भन्ने विपक्षीको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ।

८. निवेदकले उल्लेख गरेअनुसारको २०५९ सालको रिट नं.३५०० को उत्प्रेषण मुद्दामा यस अदालतबाट भएको मिति २०५९।७।२६।६ को फैसला हेर्दा उक्त रिट निवेदनमा नेपाल-भारतबीच सम्पन्न पारवहन सन्धिअनुसार विदेशमा सामान निर्यात गर्दा उत्पन्न भएको विवादमा कोटा निर्धारण गर्ने प्रयोजनको लागि उद्योगको वास्तविक उत्पादन क्षमता र निर्यात भएको परिमाणसमेतलाई आधार मानी कोटा निर्धारण गर्नु भनी परमादेश जारी भएको सम्म देखिन्छ। प्रस्तुत विवादको प्रश्न विदेश निर्यात गरेको सामानमा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थमा तिरेको भन्सार महसूल फिर्ता गर्नेसम्बन्धी हुंदा प्रस्तुत विवाद र उक्त मुद्दाको विवादको विषयवस्तु फरकफरक भएकोले उक्त फैसलामा उल्लिखित आधार प्रस्तुत विवादमा आकर्षित हुने अवस्था देखिन आएन।

९. वातावरण ऐनअनुसार वातावरण प्रभावको दृष्टिले कुनै उद्योगले उत्पादन क्षमताको स्वीकृति लिनु एक कुरा हो। तर सोही स्वीकृतिको आधारमा उद्योगले निकासी गरेको सामान उत्पादन गर्दा प्रयोग भएको कच्चा पदार्थमा लागेको भन्सार महसूल फिर्ताको दावी गर्नु अर्कै कुरा हो। यसरी वातावरण ऐनअनुसार वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कनको दृष्टिले लिइने स्वीकृति र औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ बमोजिम कर सुविधाको लागि लिइने स्वीकृतिलाई एकै अर्थमा लिन मिल्दैन। उद्योगको वार्षिक उत्पादन क्षमतावृद्धि गर्न सकिने सुविधाको कुराले निवेदकले उद्योग दर्ता प्रमाण पत्रमा उल्लिखित वार्षिक क्षमताभन्दा बढी उत्पादित सामान निकासी गर्दा सो सामानमा प्रयोग भएको सामानमा लागेको भन्सार रकम फिर्ता माग गर्ने हक हुन सक्दैन। कुन उद्योगले कति परिमाणको सामान उत्पादन गर्ने स्वीकृति लिएको छ, उक्त

उद्योगले कतिसम्म सामान निर्यात गर्न सक्ने हो र सो सामानको कच्चा पदार्थ आयात गर्दा के कति कर तिरेको छ र के कति रकम फिर्ता दिनुपर्ने हो भन्ने कुरा अमुक उद्योगले लिएको प्रमाण पत्रमा उल्लिखित क्षमताको रेकर्डसमेतको आधारमा उद्योग विभागबाट आधार प्रमाणबाट यकीन गरिने विषय हो । सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कनद्वारा मात्र यकीन गर्नुपर्ने अवस्थामा असाधारण अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुन सक्ने अवस्था देखिएन ।

१०. यसप्रकार निवेदक उद्योगले फिर्ता भुक्तानी पाऊँ भनी दावी गरेको रकम उद्योगको स्वीकृत क्षमताभन्दा बढीको भन्ने देखिँदा त्यस्तो स्वीकृत क्षमताभन्दा बढी दावी गरिएको रकम भुक्तानी दिन नमिल्ने भनी एकद्वार समितिबाट भएको मिति २०६९।६।३१ को निर्णय एव सो निर्णयको आधारमा भएको उद्योग विभागको मिति २०६९।२।३१ को निर्णय र सो निर्णयबमोजिम उद्योगलाई लेखेको मिति २०६९।३।१७ को पत्रबाट निवेदकको कुनै हक अधिकारमा आघात पारेको नदेखिँदा निवेदक मागबमोजिम उक्त निर्णय र पत्रलाई बदर गर्न मिल्ने देखिएन ।

११. अतः उपरोक्त आधार र कारणबाट निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुने अवस्थाको विद्यमानता नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खरेज हुने ठहर्छ । दायरीमा लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु । उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल मंसिर ५ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत- कमलराज विष्ट

निर्णय नं.८९६९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
संवत् २०६८ सालको ०६८-८-०३४४
फैसला मिति: २०६९।५।२५।२

मुद्दा :- करारको यथावत परिपालना गराई
पाऊँ ।

पुनरावेदक वादी: ललितपुर जिल्ला, ललितपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं. १
कुपण्डोलस्थित समिट होटल प्रा.लि. को
तर्फबाट अख्तियारप्राप्त ऐ. कम्पनीका
प्रबन्ध सञ्चालक रोजर हेन्के
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: ललितपुर जिल्ला, ललितपुर
उपमहानगरपालिका भ्रम्सीखेल घर भई
हाल काठमाडौँ जिल्ला का.म.न.पा. वडा
नं. ११ थापाथली बस्ने शारदा प्रसाई समेत

शुरु तहमा फैसला गर्ने :-

मा.जि.न्या.श्री यज्ञप्रसाद बस्याल

पुनरावेदन तह फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

मा.न्या.श्री मीरा खड्का

- पुरानो ऐनअनुसार सिर्जना भएको र नयां कानूनले प्रतिबन्ध नलगाएको कुनै विषयवस्तु भएको करारको परिपालना सम्बन्धमा नयां कानून लागू भएपछि उत्पन्न विवादको निरूपणको प्रक्रिया, उपलब्ध उपचार तथा हदम्यादका

सम्बन्धमा नयां ऐनको व्यवस्था लागू हुने हुंदा यस्तो विवादमा पुरानो कानून लागू हुने अवस्था नहुने ।

- करारको वैधताको प्रश्नलाई पुरानो कानूनको आधारमा परीक्षण गर्नु पर्दछ र नयां कानून विभेदकारी नभएको अवस्थामा करार अक्षुण्णता वा उक्त करार उल्लंघन हुंदा कस्तो उपचार प्राप्त गर्ने भन्ने प्रश्नलाई नयां कानूनको आधारमा निरूपण गर्नुपर्ने हुंदा करारको परिपालना, दायित्वबाट उन्मुक्ति, हदम्याद तथा पक्षहरूलाई प्राप्त हुने उपचार सम्बन्धमा पनि नयां कानून नै लागू हुने ।

(प्रकरण नं.५)

- सम्भौतामा उल्लिखित घर जग्गाको मूल्य बुझी लिएको तर घर जग्गा रजिष्ट्रेशन पारित गरी नदिएकोले घर जग्गाको रजिष्ट्रेशन पारित गराई करारीय दायित्व पूरा गराई पाऊं भन्ने पक्षले सम्भौतामा उल्लिखित सम्पूर्ण मूल्य चुक्ता गरेको र प्रतिवादीले उक्त मूल्य बुझी लिएको भरपाई वा रसिद जम्मा गर्नु पर्याप्त हुन्छ । तर घर जग्गाको बिक्री मूल्यमा विवाद भएको अवस्थामा यस्तो रसिद मात्र करारीय दायित्व पालना गरेको छ भन्ने कुराको अकाट्य प्रमाण नहुन नसक्ने ।
- करारमा नै निविर्वाद रुपमा स्पष्टसंग यकीन भएको मूल्य बुझिलिन इन्कार गरी घर जग्गा रजिष्ट्रेशन पारित गराई दिनुपर्ने दायित्व पूरा नगरेको अवस्थामा करारीय दायित्व पूरा गराई पाऊं भनी दावी लिनेले करारमा नै यकीन भएको घर जग्गाको मूल्य फिराद साथ अदालतमा धरौट राख्नु

वाहेक दायित्व पूरा गरेको विषयको अर्को प्रमाण हुन सक्तैन । घर जग्गाको मूल्य भुक्तानी गर्ने वादीको आर्थिक क्षमता भएको वा मूल्य भुक्तानी गर्न आवश्यक पर्ने रकम बैंक खातामा मौज्जात छ भन्ने कुराले मात्र दायित्व परिपालनाको प्रमाण हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१५)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू अनिलकुमार सिन्हा, पूर्णमान शाक्य, प्रभाकर अधिकारी र आशिष अधिकारी

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:नेकाप २०४९, पृष्ठ १

सम्बद्ध कानून:

- करार ऐन, २०२३ को दफा १०(१)
- करार ऐन, २०५६ को दफा ८८
- मुलुकी ऐन, रजिष्ट्रेशनको महलको १ नं.

फैसला

न्या.भरतराज उप्रेती: पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७।८।७ को फैसलाउपर चित्त नबुझी वादी तथा प्रतिवादी दुवै तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र परी दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सक्षिप्त तथ्य एवं ठहरको व्यहोरा यस प्रकार रहेको छ:-

ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. १(ड) को करिब १५ रोपनी क्षेत्रफलमा होटल सञ्चालन गरी आएको र उक्त होटलको लागि जग्गा पर्याप्त नभएको कारणले प्रजापती प्रसाई समेत शेयरधनी रहेको र होटलसूग जोडिएको प्रजापती प्रसाईका नाममा दर्ता भएको ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. १(ड) को कि.नं. १४९ र १५० को क्षेत्रफल १-९-२-० घरजग्गा २० वर्षका लागि बहालमा लिने दिने गरी नोभेम्बर

१, यस् १९९८ अर्थात् मिति २०५५।७।१५ मा सम्झौता भई विपक्षीहरू समेत साक्षी बसी हस्ताक्षर गरी सम्झौता शर्तअनुसार भाडाको रकम बुझाउदै आएको कुरामा विवाद छैन ।

सम्झौता नोभेम्बर ०१, १९९८ अर्थात् मिति २०५५।७।१५ मा लागू भै २० वर्षको अवधि अर्थात् ३० सेप्टेम्बर, २०१८ सम्म बहालमा रहने कुरामा दुईमत छैन । फिरादीले सम्झौताबमोजिम सेप्टेम्बर २००८ सम्मको बहाल विपक्षीलाई अग्रिम भुक्तानी गरिसकेको छ । सम्झौताको शर्त ४ नं. मा बहालमा लिएको घर जग्गा फिरादीले सम्झौता भएको १० वर्षभित्र खरीद गर्न चाहेमा मोटामोटी यू.एस.डलर १,५०,०००। बराबरको नेपाली परिवर्त्य मुद्रामा तिरी उक्त घर जग्गा विपक्षीसंग खरीद गर्न १ नोभेम्बर १९९८ अर्थात् मिति २०५५।७।१५ मा भएको सम्झौता तथा करार ऐन, २०५६ को दफा ७४, ७५, ७६, ८०, ८१ र ८६ नं. बमोजिम करारका शर्त पालना गराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी समिट होटलको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त सि.वि. स्पेन्सरको मिति २०६५।६।१० गतेको फिराद दावी रहेछ ।

करार सम्झौताको शर्त नं. ४ मा विपक्षीले १० वर्षसम्म घरजग्गा खरीद गर्ने सम्बन्धमा केही पहल नगरेको र विपक्षीले सेप्टेम्बर १६, २००८ को पत्रमा शर्त नं. ४ अनुसार एक करोड अठ्ठाइस लाख घर जग्गाको मूल्य उल्लेख गरेको र सम्झौताबमोजिम यू.एस. डलर १,५०,००० बराबरको नेपाली परिवर्त्य मुद्रामा सेप्टेम्बर १६, २००८ देखि ३० सेप्टेम्बर सम्मको नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा निश्चित गरिएको Exchange Rate अनुसार पनि मेल खाँदैन । सेप्टेम्बर १६, २००८ मा रकम्याबिच १ बराबर नेपाली रुपैया खरीद रु. ७३ र बिक्री दर ७३.६० भएको हुँदा डलरको दर तलमाथि हुने क्रममा सेप्टेम्बर २६, २००८ मा खरीद दर ७३.६५ र बिक्री दर ७४.२५ भएको हुँदा सेप्टेम्बर १७, २००८ मा रु. ७३.६० ले यू.एस. डलर

१,५०,००० को ९५,४०,०००। हुन आउने र सेप्टेम्बर २६, २००८ मा अर्थात् मिति २०६५।६।१० को दर अनुसार ७५.२५ ले यू.एस. डलर १,५०,०००। को १,११,३७,५००। हुन आउँछ । विपक्षीले सम्झौताअनुसारको रकम उल्लेख गर्न सकेको अवस्था छैन । विपक्षीले १ करोड २८ लाख सम्झौताको शर्त नं. ४ बमोजिम घर जग्गाको मूल्य दिने निर्णय गरिएको भनिए पनि फिराद दावीको प्रकरण ८ मा US \$ 1,50000=00 बराबरको नेपाली परिवर्त्य मुद्रा तिरी खरीद गर्न पाऊँ भन्ने समेतको द्विविधायुक्त दावी लिएतर्फ हेर्दा सर्वप्रथम विपक्षीकै कथनअनुसार जग्गा खरीद गर्न भनी मूल्य समेत दया मायाले तय गरेको भनी उल्लिखित मूल्य न त हामीलाई दिएका छन्, न त सम्मानीत अदालतमा नै फिराद गर्दाका अवस्थामा थैली राख्न सकेका छन् । करारको परिपालना गरि पाऊँ भन्ने विपक्षीले सर्वप्रथम घर जग्गाको सम्झौताबमोजिमको मूल्य चुक्ता गरेको छु भनी दावी लिन नसकेको अवस्थामा विपक्षीले करारको परिपालना गरेको रहेछन् भनी फिराद लेख बाहेक सबूद प्रमाणको अभावमा मान्न पनि मिल्दैन । करारको सम्झौता अवधिसम्म मुद्दा मामिलामा अल्झाई घर जग्गा बहालसमेत नतिर्ने र उक्त रुपैयाको पछिसम्म फाइदा लिन उद्देश्यले विपक्षीले प्रस्तुत मुद्दा दायर गरेका हुन् । विपक्षीले घर जग्गा खरीद गर्ने अधिकार आफूमा रहेको भनी सम्झौताको शर्त नं. ४ को परिपालना गरेको भए सम्झौताबमोजिमको १० वर्षको अवधिभित्र US 4 १,५०,०००.००। को परिवर्त्य मुद्रा हामीलाई दिन सक्नुपर्ने हुन्थ्यो । हामीहरूले इन्कार गरेको अवस्थामा अदालतसमक्ष उक्त १,५०,००० US \$ बराबरको नेपाली मुद्रा थैली राखी त्यस बराबरको कोर्टफी ऐन, २०१७ को दफा ६ बमोजिमको कोर्टफी राखी फिराद गर्न सक्नु पर्दथ्यो । उपरोक्त कुनै कुरा नगरी जग्गाको रुपैया पनि नदिने र बहाल पनि नतिर्ने उद्देश्य राखी प्रस्तुत मुद्दा दायर

भएबाट विपक्षीको दावी दूषित र काल्पनिक भएको प्रष्ट छ ।

मुद्दा दायर गरिसकेपश्चात् विपक्षीले घर जग्गाको सम्झौताको शर्त नं. १, २ बमोजिम बहाल बुझाएका छैनन् । मुद्दा दायर भएपछि घर जग्गा बहाल दिनु नपर्ने भनी सम्झौताको कुनै पनि शर्तमा उल्लेख छैन । सम्झौताको शर्त नं. ४ अनुसार विपक्षीले नै दायित्व र कर्तव्य पालना नगरेपनि सम्झौताबमोजिम हामीले पाउने बहाल रकम विपक्षीले नदिएको हुंदा त्यस सम्बन्धमा विपक्षीलाई मिति २०६५।१०।५ मा ३५ दिने सूचना दिंदा पनि भाडा नतिर्ने मनसायले जवाफ पठाएका र घर जग्गा कब्जा गरी बसेको हुंदा छुट्टै बहाल दिलाई घर जग्गा खाली गराई पाऊं भनी मुद्दा दायरसमेत गरिएको छ ।

विपक्षीले फिरादको प्रकरण ६ मा मिति २०५५।७।१५ मा भएको सम्झौता तथा करार ऐन, २०५६ को दफा ७४, ७५, ७६, ८०, ८१ र ८६ को आधारमा फिराद दावी गरेतर्फ करारबमोजिमको दायित्व करार अवधिको १० वर्षको दौरानमा सम्झौताको शर्त नं. ४ पूरा गर्न खोजेको छैन । करार ऐनको दफा ७५ बमोजिम दुवै पक्षले दायित्व पालना गर्नुपर्ने गरी करार भएकोमा विपक्षीले आफ्नो दायित्व पूरा नगर्ने किसिमको मनसाय र व्यवहारले देखाएको अवस्था छ । करारको मूलभूत मान्यता र सिद्धान्तअनुसार आफूले गर्नुपर्ने दायित्व पूरा नगरी पन्छिन खोजेको र घर जग्गा बहालसमेत नबुझाउने नियतले मुद्दा पनि गरेकोले करार ऐन, २०५६ को दफा ८१ बमोजिम करारको निलम्बन वा हेरफेर गर्न दावी गरेको हुंदा विपक्षीउपर क्षतिपूर्तिमा दावी गर्ने हाम्रो हक सुरक्षित हुने नै हुंदा भूठा फिराद दावीबाट उन्मुक्ति दिलाई पाऊं भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शिखर प्रसाई तथा शारदा प्रसाई समेतको संयुक्त प्रतिउत्तर रहेछ ।

२० वर्षको करार भएपनि जग्गा चाँहि १० वर्षभित्र वादीले किन्न चाहेको खण्डमा अमेरिकी

डलर १ लाख पचास हजारमा किन्ने गरी करार भएको हो । वादीले अहिले भाडा दिएको छैन, घर जग्गा कब्जा गरी बसेको छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी अनिल तामाडले मिति २०६६।३।२४ मा शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वादीले पत्रद्वारा शारदा प्रसाईलाई करारबमोजिमको रकम दिन आन्धान गरेकोमा शारदा प्रसाईले लिन अस्वीकार गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको वादीका साक्षी ज्ञानीभक्त वादेले मिति २०६६।३।२४ मा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरूले मिति २०५५।७।१५ अर्थात् सन् १९९८ नोभेम्बर १ को करारमा साक्षी बसी करारलाई यसै लगाउको दे.मि.नं. ५७२।१२३९ को बहाल दिलाई पाऊं भन्ने मुद्दामा यी प्रतिवादीले करार स्वीकार गरेबाट उक्त करारमा करार ऐन, २०२३ भन्ने वाक्यांश तथा कुनै कानून उल्लेख नभएतापनि करार ऐन २०५६ मिति २०५७।३।१४ बाट लागू भएको हुनाले करार ऐन, २०५६ को दफा ५६ र ८८ यस मुद्दामा आकर्षित हुनसक्ने स्थिति नदेखिंदा करार ऐन, २०२३ बहाल रहेको अवस्थामा नै दुई पक्षबीच करार भएको देखिन आयो । यो आधारबाट प्रतिवादीहरू करारको शर्त पालना गर्न गराउन विवन्धित रहेको समेत देखिन्छ । वादीबाट घर जग्गा खरीद गर्नको निम्ति मिति ४ मे, २००८ मा प्रतिवादीलाई किनबेचको छलफल गर्न भेट गर्ने व्यहोराको पत्र पठाएको देखिएको कारणबाट के कति रकममा किनबेच गर्ने भन्ने विषयमा छलफल अभै बाकी रहेको देखिनाले प्रतिवादीमध्येकी शारदा प्रसाईले रकम लिन अस्वीकार गरेको भन्ने वादीका साक्षी ज्ञानीभक्तको बकपत्र भएको र घर जग्गाको किनबेचको कुरा पारस्परिक सहमतिमा आधारित रहने र निचोडमा पुग्ने विषय हुंदा प्रतिवादीले करारको यथावत् पालना गर्नुपर्ने गरी फिराद दावी पुग्ने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको मिति २०६६।५।९ को शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला ।

वादीले करार ऐन, २०२३ को उपचार मागेको अवस्था छैन भने शुरु अदालतले खारेज भएकै ऐनअनुसार वादी दावी पुग्ने भनी फैसला गरेको अवस्था छ। हामीले उठाएको कानूनी प्रश्न करार ऐन, २०५६ को परिच्छेद ७ बमोजिम वस्तु बिक्रीसम्बन्धी करार हो। हाम्रो नाममा दर्ता कायम रहेको घर जग्गाको स्वामित्व समाप्त हुने गरी करारको माध्यमबाट खरीद बिक्री हुने वस्तु होइन भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर रहेको र सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट अचल जग्गा जमिन वस्तुअन्तर्गत नपर्ने भन्ने व्याख्या भइसकेको अवस्था हुँदाहुँदै त्यसतर्फ वास्ता नगरी भएको शुरु फैसला करार ऐन, २०५६ को दफा ४० र नेकाप २०६३, नि.नं. ७६७३, पृ.३९५ मा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत हुँदा सो त्रुटिपूर्ण शुरु फैसला बदर गरी प्रतिउत्तर जिकीर बमोजिम गरिपाऊं भन्ने प्रतिवादी शारदा प्रसाई समेतको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र।

करारनामालाई विपक्षी प्रतिवादीले स्वीकार गरेको अवस्था र करारको शर्त नं. ४ र ८ को परिधिभित्र रही सो घर जग्गाको मूल्य यू.एस. डलर १,५०,००० (एक लाख पचास हजार डलर) कायम भैसकेकोले सो रकम बुझी लिई घर जग्गा हामी वादीलाई पास गरिदिनुपर्ने दायित्व विपक्षीको भएकोमा सो कुरा प्रष्ट बोली फैसला गर्नुपर्नेमा छलफलद्वारा उक्त घर जग्गाको मूल्य बारेमा निचोडमा पुग्ने भन्नेल हदसम्मको शुरुको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरिपाऊं भन्ने वादी समिट होटलका तर्फबाट सि.वि. स्पेन्सरको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र।

यसमा शुरु फैसलाउपर दोहोरो पुनरावेदन परेको देखिदा एको पुनरावेदन अर्कालाई सुनाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७३२९ को आदेश।

प्रतिवादीले करारको यथावत पालना गर्नुपर्ने गरी फिराद दावी पुग्ने ठहर्‍याई शुरु ललितपुर

जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६६।५।९ को फैसला मिलेको नदेखिदा उल्टी भै करारको यथावत परिपालना गराई पाऊं भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ। पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७।७ को फैसला।

यस पुनरावेदक कम्पनीलाई हराई पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६७।७ मा भएको फैसला अ.वं. १८४(क) प्रमाण ऐन, २०३१, करारको सामान्य सिद्धान्त, करार ऐनको दफा २, ४, ५, ४०, ८६ र ८८ तथा करारको यथावत परिपालना सम्बन्धमा अन्य देशको कानूनी तथा स्थापित सिद्धान्त समेतका विपरीत भएकाले उक्त फैसला बदर गरी यस कम्पनी र विपक्षीहरूका पति पिताबीच १ नोभेम्बर १९९८ अर्थात मिति २०५५।७।१५ देखि लागू हुने गरी २० वर्षका लागि ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. १(ड) कि.नं. १४९ र १५० को घर जग्गा भाडामा लिने दिनेसम्बन्धी सम्झौताको शर्त नं. ४ बमोजिम घर जग्गाको मूल्य अमेरिकी डलर १, ५०,००० वा सो सरहको रकम करारको पक्ष प्रजापति प्रसाईको अंश अपुताली हक खाने हकवाला विपक्षीहरूलाई बुझ्न लगाई उक्त जग्गा यस कम्पनीका नाउमा राजीनामा पास हुने गरी विपक्षीहरूबाट करारको यथावत परिपालना गराई पाऊं भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदक वादी समिट होटल प्रा.लि. को यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाका पुनरावेदक वादीका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री अनिलकुमार सिन्हा, श्री पूर्णमान शाक्य, श्री प्रभाकर अधिकारी र श्री आशिष अधिकारीले प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई निजहरूका पति तथा पितासूग निजका नाउमा रहेको करारमा उल्लेख भएबमोजिमको घर जग्गाको मूल्य लिई रजिष्ट्रेशन पारित गरी दिन पटकपटक पत्राचार गर्दा पनि निजहरूबाट त्यसतर्फ

ध्यान नदिई करारको उल्लघन गरी करारमा उल्लिखित शर्तहरूको परिपालना नगरेको कारणबाट विवाद सिर्जना हुन गएको हो। प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूका पति पिता प्रजापति प्रसाई र पुनरावेदक वादीवीच १ नोभेम्बर १९९८ (२०५५।७।१५) देखि लागू हुने गरी २० वर्षका लागि सम्झौतामा उल्लेख भएबमोजिमको घर जग्गा भाडामा लिने दिने सम्बन्धी सम्झौताको शर्त नं. ४ बमोजिमको मूल्य तिरी यस पुनरावेदक कम्पनीले विपक्षीहरूबाट राजीनामा पारित गराई उक्त घर जग्गा लिन सक्ने कुरा स्पष्ट छ। पुनरावेदक कम्पनीको मुख्य माग दावी प्रत्यर्थीका पति तथा पितासंग भएको सम्झौताको शर्त नं. ४ बमोजिम घर जग्गाको मूल्य लिई उक्त घर जग्गा कम्पनीका नाउंमा राजीनामा पारित गरी दिनुपर्छ, भन्ने हो। सम्झौता आफैमा राजीनामा लिखत हो भन्ने होइन। सम्झौतामा उल्लिखित घर जग्गा पुनरावेदक कम्पनीले खरीद गर्न चाहेमा १० वर्षभित्र खरीद गर्न पाउने कुरालाई समेत वेवास्ता गरी अदालत आफैले असान्दर्भिक प्रश्न उठाई फिराद दावी पुग्ने ठहर्‍याई शुरु अदालतबाट मिति २०६६।५।१९ मा भएको फैसला उल्टी गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६७।८।७ मा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याई गरेको फैसला करार ऐन २०५६ को दफा २, ४, ५, ४०, ८८ र ८६ समेतका विपरीत भएकोले उक्त फैसला उल्टी गरी सम्झौता बमोजिमको उल्लिखित घर जग्गा सम्झौताको शर्त नं. ४ बमोजिमको मूल्य लिई पुनरावेदक वादीका नाउंमा उक्त घर जग्गा राजीनामा पारित गरिदिने गरी प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूबाट करारको परिपालना गराई पाऊं भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो।

प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यलाई हेर्दा प्रस्तुत मुद्दाको पक्षहरू बीच तत्कालीन करार ऐन, २०२३ बहाल रहूदाको समय अर्थात २०४५।७।१५ (नोभेम्बर १, १९९८) मा घर बहालसम्बन्धी सम्झौता सिर्जना भएको देखिन्छ। उक्त करार ऐन, २०२३ लाई करार ऐन, २०५६ ले खारेज गरेपछि करार ऐन, २०५६ को दफा ८६ अनुसार उक्त सम्झौताको दफा ४ मा

गरिएको व्यवस्थाको यथावत् परिपालना गरी पाउन मिति २०६५।६।१० मा पुनरावेदक वादीले ललितपुर जिल्ला अदालतमा फिराद दायर गरेकोमा उक्त जिल्ला अदालतले प्रस्तुत विवादमा करार ऐन, २०५६ लागू नहुने भनी खारेज भएको कानून अर्थात् करार ऐन, २०२३ लाई आधार मानी उक्त सम्झौताको दफा ४ अनुसार वादीले प्रतिवादीहरूबाट कि.न १४९ र १५० का जग्गा र सो मा बनेको घर राजीनामा गराई लिन पाउने फैसला गरेको देखिन्छ। उक्त फैसलाउपर प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालतले करार ऐन, २०५६ को दफा ४० तथा उक्त दफा ४० को सन्दर्भलाई उल्लेख गरी यस अदालतबाट वीरशंकर कसाई विरुद्ध अनिता लामा भएको करारबमोजिमको क्षतिपूर्ति रकम भराई पाऊं (२०६२ सालको दे.पु.नं. ९७४५) भन्ने मुद्दामा भएको निर्णयलाई आधार मानी शुरु जिल्ला अदालतको फैसलालाई उल्टि गरी फिराद दावीअनुसार यथावत् परिपालनाको आदेश जारी नहुने गरी भएको उक्त फैसलाउपर पुनरावेदक वादीको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परेकोमा उक्त मुद्दाको मिसिलको अध्ययन र पुनरावेदक वादीका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन र पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो वा होइन भनी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो। यस सम्बन्धमा निर्णय गर्न पूर्व निम्न प्रश्नहरूको निरूपण गर्नुपर्ने देखियो:

(क) कुनै लिखत, सम्झौता वा करार हुंदाको अवस्थामा प्रचलनमा रहेको कुनै कानून वा ऐनलाई खारेज गर्ने गरी नयां ऐन वा कानून बनेपछि उक्त सम्झौता वा करारको वैधताको परीक्षण गर्दा वा उक्त लिखत सम्झौता वा करारअनुसारको दायित्व पालना गर्न वा गरिपाउने उपचारको सम्बन्धमा

- पुरानो वा नयां कुन ऐन कानून लागू हुने हो ?
- (ख) कुनै घर जग्गा विक्रीसम्बन्धी शर्त रहेको कुनै करार वा सम्झौता (Contract or agreement to sell) लाई मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको महलको १ नं. अनुसार रजिष्ट्रेशन गर्नुपर्ने वाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था छ, छैन, करार ऐन, २०५६ को दफा ८८ को दायरा के हो ?
- (ग) रजिष्ट्रेशन पारित नभएको घर जग्गा खरीद विक्रीसम्बन्धी सम्झौता (agreement to sell land/ building) लाई अदालतले कार्यान्वयन वा प्रचलन गराउन सकिने करार मानिन्छ वा मानिदैन ?
- (घ) सम्झौता वा करारका पक्षहरू मध्ये कुनै एक पक्षले अर्को पक्षप्रति पूरा गर्नुपर्ने दायित्व पूरा गरेको छ वा छैन भन्ने कुरा यकीन गर्ने आधार के हुन र प्रस्तुत मुद्दाका वादीले मिति २०५५।७।१५ (नोभेम्बर ०१, १९९८) मा भएको घर बहाल सम्झौताको शर्त नं. ४ मा निर्धारित दायित्व पूरा गरेको अवस्था छ, छैन ?
- (ङ) करारको यथावत परिपालनाको आदेश जारी हुने आधार र अवस्था के हुन र प्रस्तुत मुद्दामा वादी दावीबमोजिम करारको यथावत परिपालनाको आदेश जारी गर्नु नपर्ने भनी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन ?

२. पहिलो प्रश्न अर्थात् खारेज भएका कुनै कानून प्रचलनमा रहेको अवस्थामा सिर्जना भएको कुनै लिखत वा करारको वैधता, यसको शर्तहरूको पालना तथा दायित्वको परिपालना सम्बन्धमा उत्पन्न विवाद निरूपण गर्दा उक्त खारेज भएको ऐन कानून वा सोलाई खारेज गरी सोको सट्टामा आएको नयां ऐन कानूनको व्यवस्थामध्ये कुन ऐन कानून लागू

हुने पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा करार कानूनको प्रकृति, उद्देश्य र विवादसंग सम्बन्धित करारको प्रकृति, यसको विषयवस्तु, करार लागू वा कायम रहने अवधि समेतको विषयमा विवेचना गर्नुपर्ने हुन्छ ।

३. करार कानूनको दायराभित्र सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरू लगायत अन्य धेरै प्रकारका ऐन, नियमहरू पनि पर्दछन् । नेपालको सन्दर्भमा नै हेर्ने हो भने करारको विषयवस्तु, करारको अवधि तथा करारका पक्षहरूको कानूनी हैसियत (जस्तो नेपाल सरकार वा अन्य सरकारी स्वामित्वका वा नियन्त्रणमा सञ्चालित कम्पनी, संस्थान वा अन्य निकायहरू करारको एक पक्ष रहेको करार हो वा करारका दुवै पक्ष निजी क्षेत्रका गैरसरकारी निकायहरू बीच भएको करार थियो भन्ने कुरा) ले पनि विशेष महत्व राख्दछ । करारका पक्षहरू सरकारी वा निजी क्षेत्रको कुनै व्यक्ति वा निकायहरू को थिए भन्ने आधारमा पनि यस्तो सम्झौताको सिर्जना कार्यान्वयन तथा सम्पादन सम्बन्धमा फरकफरक ऐनहरू लागू हुने गर्दछन् । जस्तो करार ऐन, २०५६, रकम र सरकारी ठेक्का बन्दोवस्त ऐन, २०२० सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ तथा पूर्वाधार संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालनमा निजी लगानी ऐन, २०६३ जस्ता ऐनहरूलाई करारसम्बन्धी सामान्य कानून तथा विशेष प्रकृतिको करार सम्बन्धमा लागू हुने विशेष कानूनको रूपमा लिन सकिन्छ । करारको सिर्जनासम्बन्धी सामान्य प्रक्रिया, करार वैध मानिने वा नमानिने अवस्था, करारीय दायित्व पालना गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रक्रिया, दायित्व पालना गर्न नपर्ने वा दायित्व पालनाबाट करारको कुनै पक्षले उन्मुक्ति पाउने अवस्थालगायत करार उल्लंघन हुँदा प्राप्त हुने उपचार तथा उपचारको माग गर्न अदालत प्रवेश गर्ने हदम्याद जस्ता सामान्य विषयहरूका बारेमा करार ऐन, २०५६ व्यवस्था गरेको छ । विशेष प्रकृतिको करार वा विशेष प्रकारको विषयवस्तु भएको करार सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न

बनाइएको करारसम्बन्धी विशेष ऐन (जस्तो पूर्वधार संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालनमा निजी लगानी ऐन, २०६३) ले करारको सिर्जना वा विवादको समाधानको प्रक्रिया आदिको वारेमा छुट्टै व्यवस्था नगरेको अवस्थामा सबै प्रकारका करारहरू (अर्थात् गैरसरकारी व्यक्तिबीच मात्र भएको करार लगायत करार एक पक्ष सरकारी निकाय रहेको करारहरू) को सम्बन्धमा पनि करार ऐन, २०५६ का व्यवस्थाहरू लागू हुन्छन्। अर्को महत्वपूर्ण कुरा के छ भने उल्लिखित विभिन्न ऐनअन्तर्गत करार सिर्जना हुने प्रक्रिया, करारका पक्षहरूको योग्यता, करारको अवधि, विषयवस्तु र करारको पक्षहरूको कानूनी हैसियत (सरकारी निकाय वा निजी व्यक्ति तथा निकाय) फरक हुन सक्दछ। यसमध्ये करारको वैधता र करारीय दायित्व, कायम रहने अवधिको कुरा विशेष महत्वको हुन्छ। कुनै करारको अवधि अति अल्प अवधिको हुन्छ र करारको सिर्जना तथा करारीय दायित्वको परिपालना एकै साथ सम्पन्न हुन सक्तछ। जस्तो: रेष्टिरेन्ट वा होटेलमा खाना खाई विल तिरेपछि वा कुनै पसलको काउन्टरबाट कुनै सामान खरीद गरी यसको विलअनुसार मूल्य तिरे पछि करारको सिर्जना तथा परिपालना भई करारीय सम्बन्ध पनि समाप्त हुन्छ। तर सबै करारहरू यस्तो अल्प अवधिका हुँदैनन् र करारको परिपालना र समाप्ति र विवादरहित हुँदैन। वास्तविक व्यवहार र प्रचलनमा एक वर्षदेखि ५० र ६० वर्षको अवधिसम्म बहाल रहने करारहरू पनि सिर्जना भएका हुन्छन्। जस्तो प्रस्तुत विवादसंग सम्बन्धित करारको अवधि २० वर्षको छ। तर यस्तो लामो अवधिको करार सिर्जना हुँदाको समयमा कायम रहेको करार कानूनलाई सोको सट्टामा आएको नयां कानून वा ऐनले खारेज गरी नयां ऐन लागू भएको हुन सक्तछ। प्रस्तुत विवादमा करारीय सम्बन्ध सिर्जना हुँदाको समयमा बहाल रहेको करार ऐन, २०२३ लाई करार ऐन, २०५६ ले खारेज गरेको छ र करारको परिपालनाको विषयमा पक्षहरू बीच

विवाद उत्पन्न हुँदा कायम रहेको नयां ऐनले करार गर्ने पक्षहरूको योग्यता वा करारको वैधता जांच गर्ने आधार वा शर्तहरू लगायत करार उल्लघन हुँदा प्राप्त हुने उपचार, पक्षले दायित्वबाट उन्मुक्ति वा छुटकारा पाउने अवस्था र आधार लगायत हदम्याद सम्बन्धमा नयां वा थप व्यवस्था पनि गरेको छ। यसैले करारको पालनासम्बन्धी विवादहरूमा निर्णय गर्दा निरुपण गर्नुपर्ने धेरै तथ्यगत तथा कानूनी प्रश्नहरू मध्ये विवादसंग सम्बन्धित करारको वैधता, यस अन्तर्गत प्राप्त हुने उपचार तथा यसको दायराको प्रकृति, विवाद समाधान गर्ने संयन्त्र, (अदालत वा मध्यस्थता के हो) तथा उपचार माग गर्ने हदम्याद जस्ता प्रश्नहरू पनि निरुपण गर्नुपर्ने हुन्छ। अर्को अर्थमा भन्ने हो भने विवाद निरुपणकर्ता अदालतमा वा मध्यस्थकर्ताले निरुपण गर्नुपर्ने प्रश्नहरूलाई दुई समूहमा विभाजन गर्न सकिन्छ। जस्तो:

- क) करारको वैधता अर्थात् विवादका पक्षहरू बीच कानूनबमोजिम कार्यान्वयन गर्न सक्ने सम्झौता वा करारीय सम्बन्ध सिर्जना भएको अवस्था छ वा छैन भन्ने प्रारम्भिक प्रश्न र
- ख) प्रमाणको मूल्याङ्कनबाट यकीन गर्नुपर्ने करारीय दायित्वको परिपालना, माग गरिएको उपचारको औचित्यता, निर्णयकर्ताको क्षेत्राधिकार तथा हदम्याद जस्ता विषयसंग सम्बन्धित तथ्यगत तथा कानूनी प्रश्नहरू।

४. उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार करार सिर्जना हुँदाको समयमा कायम रहेको कानूनलाई करारीय दायित्वको परिपालनाको समयमा आएको नयां ऐनले खारेज गर्नसक्ने हुँदा लामो अवधिको लागि कायम रहने सम्झौता (जस्तो घर बहाल, निर्माण कार्य वा सडक, नहर, विद्युत योजना जस्ता परियोजनाको निर्माण तथा सञ्चालनसम्बन्धी

करारहरू) सामान्यतया: २ वर्षदेखि १० वर्षसम्मको अवधिका पनि हुन सक्छन्। सम्झौताको परिपालनासंग सम्बन्धित विवादमा निर्णय गर्दा निरुपण गर्नुपर्ने धेरै कानूनी तथा तथ्यगत प्रश्नहरूमध्ये उल्लिखित दुई प्रश्नहरू (जस्तो: करार सिर्जना हुंदा कायम रहेको करार ऐन, २०२३ वा करारीय दायित्वको परिपालनासम्बन्धी विवाद उत्पन्न हुंदा कायम रहेको करार ऐन, २०५६) मध्ये कुन कानून लागू हुने प्रश्नले अत्याधिक ठूलो महत्व राख्ने गर्दछ। यो प्रश्नको निरुपण गर्दा करार कानून र अन्य देवानी तथा फौजदारी कानूनहरूको प्रकृति तथा दायराको फरकका सम्बन्धमा विवेचना गर्नुपर्ने हुन्छ।

५. करार कानूनको उद्देश्य, विषयवस्तु तथा प्रकृति अन्य देवानी तथा फौजदारी कानूनको उद्देश्य, प्रकृति र दायराका बीच धेरै ठूलो भिन्नदता रहेको हुन्छ। करार कानून आफैले कुनै पनि व्यक्तिको हक वा दायित्व सिर्जना गर्दैन। यसै गरी फौजदारी कानूनले जस्तो कुनै खास कार्य वा गतिविधिमा रोक लगाउने वा यसको उल्लंघन गर्नेलाई दण्ड वा जरीवाना गर्ने उद्देश्य पनि करार कानूनको हुँदैन। करार कानूनले केवल कानूनबमोजिम कार्यान्वयन गर्न सकिने सम्झौता वा करारीय सम्बन्धको सिर्जना गर्ने प्रक्रिया, करार गर्न सक्ने व्यक्तिको योग्यता, करारको परिपालना वा प्रक्रिया, करारीय दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने अवस्था, करार उल्लंघन हुंदा प्राप्त हुन सक्ने उपचार जस्ता कार्यविधिगत तथा सैद्धान्तिक विषयहरू मात्र समेटेको हुन्छ। यसैले करारसम्बन्धी विवादमा निर्णय गर्दा कुनै व्यक्तिको हक दायित्व सिर्जना गर्ने अन्य देवानी कानून तथा फौजदारी कानूनहरूको पश्चातदर्शी वा अनुदर्शी प्रयोग के हुने फौजदारी न्याय वा देवानी न्यायका सिद्धान्तहरूलाई यथास्थितिमा लागू गर्ने अवस्था हुँदैन। खासमा भन्ने हो भने करार कानूनहरू खारेज हुंदा वा नयां ऐन आउंदा यस्तो ऐनको पश्चातदर्शी वा अनुदर्शी प्रयोगको अवस्था वा सम्भावना नै हुँदैन र कुनै करारसम्बन्धी विवादमा निर्णय गर्दा कुनै करार

कानूनको पश्चातदर्शी वा अनुदर्शी प्रयोगलाई आधार मान्नुपर्ने अवस्था पनि हुँदैन। करार सिर्जना भएको १० वा २० वर्ष पछि यस्तो करारीय दायित्वको पालना सम्बन्धमा उठेको कुनै विवादमा उक्त करारको वैधतासम्बन्धी प्रश्न पनि उठेको भए करारीय दायित्व सिर्जना हुंदाका अवस्थामा लागू हुंदा जुन करार कानून कायम थियो सोही कानूनको आधारमा यस्तो करारको वैधता परीक्षण हुने कुरा हो। तत्काल प्रचलनमा रहेको करार कानूनलाई त्यसपछि बनेको कानूनले खारेज गरी करार सिर्जना हुंदाको अवस्थाको कानूनअनुसार वैध मानिने कुनै लिखत वा करारको विषयवस्तुलाई पछि आउने नयां कानूनले प्रतिबन्ध लगाएमा यस्तो कानून लागू भएपछि उक्त करार स्वतः बदर हुने हुंदा नयां ऐन लागू भएपछिको अवधिमा उक्त करारअनुसार सिर्जना भई परिपालना हुन बाँकी कार्य पूरा गर्नबाट करारका पक्षहरूले स्वतः उन्मुक्ति पाउने हुंदा यस्तो अवस्थामा करारका पक्षहरू बीच उत्पन्न करारीय दायित्व परिपालनासम्बन्धी विवाद कानून संशोधन हुनु पूर्वको बाँकी दायित्वसंग मात्र सम्बन्धित हुन्छ र यस्तो अवस्थामा पुरानै ऐन लागू हुने हुंदा यस्तो अवस्थामा नयां वा पुरानो कुन ऐनअनुसार करारीय दायित्वको निर्धारण वा परिभाषा गर्ने भन्ने अवस्था नै रहँदैन। यसै गरी पुरानो ऐनअनुसार सिर्जना भएको र नयां कानूनले प्रतिबन्ध नलगाएको कुनै विषयवस्तु भएको करारको परिपालना सम्बन्धमा नयां कानून लागू भएपछि उत्पन्न विवादको निरुपणको प्रक्रिया, उपलब्ध उपचार तथा हदम्यादका सम्बन्धमा नयां ऐनको व्यवस्था लागू हुने हुंदा यस्तो विवादमा पुरानो कानून लागू हुने अवस्था हुँदैन। लामो समयको लागि भएको करारको पूर्ण अवधिभित्र एकपछि अर्को नयां करार ऐन लागू भई पुरानो ऐन खारेज हुन सक्ने र यसरी आउने नयां ऐनले करारको कुनै पक्षलाई करार हुंदाको अवस्थाको कानूनअन्तर्गत करारको यस्तो पक्षले बहन गर्नुपर्ने भन्दा थप दायित्व वा थप आर्थिक भार बोकाउने वा तोक्ने

काम भएको वा करारका पक्षहरूमध्ये कुनै एक पक्षले पाउने उपचार अर्को पक्षले पाउन नसक्ने गरी भेदभाव गरेको अवस्थामा बाहेक करार उल्लंघन हुंदा करारका पक्षहरूले प्राप्त गर्नसक्ने उपचारका सम्बन्धमा नयां ऐनअनुसारको नै उपचार नै दुवै पक्षलाई प्राप्त हुन्छ। तर करारीय दायित्वको निर्धारण गर्ने क्रममा वा करारको वैधता तथा अक्षुण्णता (continuity) सम्बन्धी विवाद पनि उत्पन्न भएमा कानून व्याख्यासम्बन्धी मान्य सिद्धान्तअनुसार यस्तो अवस्थामा करारको वैधताको विषयमा पुरानो कानून र करारको अक्षुण्णता (continuity) को प्रश्नलाई नयां कानूनको आधारमा निरूपण गर्नुपर्ने कुरा निविर्वाद छ। अर्को शब्दमा भन्ने हो भने करारको वैधताको प्रश्नलाई पुरानो कानूनको आधारमा परीक्षण गर्नु पर्दछ र नयां कानून विभेदकारी नभएको अवस्थामा करार अक्षुण्णता वा उक्त करार उल्लंघन हुंदा कस्तो उपचार प्राप्त गर्ने भन्ने प्रश्नलाई नयां कानूनको आधारमा निरूपण गर्नुपर्ने हुन्छ। यसैले करारको परिपालना, दायित्वबाट उन्मुक्ति, हदम्याद, तथा पक्षहरूलाई प्राप्त हुने उपचार सम्बन्धमा पनि नयां कानून नै लागू हुने देखियो।

६. प्रस्तुत विवादमा पक्षहरू बीच मिति २०५५।७।१५ (नोभेम्बर ०९,१९९८) मा भएको घर जग्गा बहालसम्बन्धी सम्झौताको वैधताको प्रश्न नभई केवल कुन ऐनको उपचार प्राप्त गर्ने भन्ने विषय भएकोले उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार प्रस्तुत विवादमा करार ऐन २०२३ को व्यवस्था लागू हुने नभई करार ऐन, २०५६ कै व्यवस्था लागू हुने देखियो।

७. पूर्व निर्धारित शर्तहरू पूरा गरेको अवस्थामा पूर्व निर्धारित मूल्यमा कुनै घर जग्गा करार वा सम्झौताको (agreement to sell) वा लिखतको कानूनी मान्यताको लागि मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको महल को १ नं. अनुसार अनिवार्य रूपमा रजिष्ट्रेशन पारित गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था छ वा छैन र करार ऐन, २०५६ को दफा ८८ को

दायरा के हो भन्ने दोस्रो प्रश्नको निरूपण गर्नको लागि यसै अदालतको पूर्ण इजलासबाट तीर्थकुमारी राणा वि. रामशंकर श्रेष्ठ (नेकाप २०४९, पृष्ठ १) मा प्रतिपादित सिद्धान्त, उक्त मुद्दाको तथ्य, प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य, र करार ऐन, २०५६ को दफा ८८ मा गरिएको व्यवस्थाको विवेचना गर्नुपर्ने हुन्छ। उक्त तीर्थकुमारी राणाको मुद्दामा र प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य समग्रमा समान रहेको देखिन्छ। उक्त मुद्दामा तीर्थकुमारी राणाले आफ्नो हक भोगको जग्गा उक्त मुद्दाका वादी रामशंकर श्रेष्ठलाई रु.३८ लाखमा बिक्री गर्ने कुरा तय भई २०३४।४।१३ मा करार भएको र उक्त रु.३८ लाखमध्ये रु.१६ लाख करार हुंदाकै दिनमा बुभाई बांकी रकम बुझाएपछि ६ महिनाभित्र जग्गा बिक्री गरिने शर्त पनि उक्त करारमा रहेको देखिन्छ। करारको लिखतअनुसार तीर्थकुमारी राणाले जग्गा रजिष्ट्रेशन पारित नगरी दिएकोले करारअनुसारको जग्गा रजिष्ट्रेशन पारित गरिपाऊ भनी करारमा तोकिएको जग्गाको मूल्यमध्ये बुझाउन बांकी रकम अदालतमा नै धरौट राखी फिराद दायर भएको उक्त मुद्दामा अन्य प्रश्नहरूको अतिरिक्त उक्त घर जग्गा बिक्री गरी लिनेदिने शर्त रहेको लिखत रजिष्ट्रेशन पारित गर्नुपर्ने लिखत हो वा होइन भन्ने प्रश्न समेत समावेश उक्त मुद्दामा “निश्चित समय पछि लिखतमा लेखिएको घर जग्गा बिक्री गरी लिनेदिने भन्ने शर्तमा करारीय सम्झौतासम्म भएको हुंदा उक्त लिखत जग्गा बिक्रीको लिखत नभई बिक्री गरी लिनेदिने कुराको मञ्जुरी (agreement to sell) को लिखत भएको प्रष्ट छ। यस्तो लिखतलाई रजिष्ट्रेशन गर्नुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था रहे भएको नपाइने भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भई तीर्थकुमारी राणाले रामशंकर श्रेष्ठलाई करारको लिखतअनुसार जग्गा रजिष्ट्रेशन पारित गरिदिनु पर्ने अन्तिम ठहर यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट सदर भएको देखिन्छ।

८. जग्गा बिक्रीसम्बन्धी करारको लिखत (agreement to sell) करार ऐन, २०२३ अन्तर्गतको

करार हो वा होइन भन्ने प्रश्न पनि उक्त मुद्दामा उठी यस्तो लिखत करार हो र उक्त करार ऐन, २०२३ को दफा १०(१) अनुसार करारका पक्षले करारको दायित्व पूरा गर्नुपर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था भएको हुंदा वादीले जग्गाको मूल्यबापत बुझाउन बांकी रकम उक्त करार ऐन, २०२३ को दफा १० (१) अनुसार अदालतमा नै धरौटी राखि फिराद दायर गरेको अवस्थामा करारको एक पक्ष (वादी पक्ष) ले आफ्नो दायित्व पूरा गरेको अवस्थामा अर्को पक्षले पनि आफ्नो दायित्व पूरा गर्नु पर्दछ, भन्ने आशयको सिद्धान्त पनि उक्त मुद्दामा प्रतिपादन भएको देखिन्छ।

९. प्रस्तुत विवादसूग सम्बन्धित लिखत घर वहालसम्बन्धी सम्झौताको नामाकरण गरिएको भएतापनि मिति २०५५।७।१५ (नोभेम्बर ०१, १९९८) मा भएको उक्त सम्झौताको शर्त नं. ४ मा सम्झौताको अवधिभित्र जग्गाको मूल्य यु.एस.डलर १,५०,०००। प्रस्तुत मुद्दाको वादी पक्षले प्रतिवादीलाई बुझाएको अवस्थामा सम्झौतामा उल्लिखित घर जग्गा प्रतिवादी पक्षले वादी पक्षको नाममा रजिष्ट्रेशन पारित गरिदिने शर्त रहेकोमा वादीले उक्त रकम बुझाएको प्रमाण पेश गर्न नसकेको र उक्त रकम अदालतमा धरौटी नराखी केवल प्रतिवादीले उक्त मूल्य बुझिलिन इन्कारी जग्गा रजिष्ट्रेशन पारित गरी नदिएकोले करार ऐन, २०५६ को दफा ८६ अनुसार जग्गा रजिष्ट्रेशन पारित गरी दिनुपर्ने ठहर गरी करारको यथावत परिपालना गरिपाऊं भन्ने फिराद दावी भए रहेको अवस्थामा वादीले सम्झौताअनुसार पूरा गर्नुपर्ने दायित्व पूरा गरेको तथ्य प्रमाणित गर्नको लागि जग्गाको मूल्यबापत आफूले बुझाउनु पर्ने रकम बुझाएको प्रमाण पेश नगरी र घर जग्गाको मूल्यबापत बुझाउन पर्ने रकम अदालतमा धरौट नराखी फिराद दायर भएकोमा शुरु जिल्ला अदालतबाट सम्झौताअनुसार जग्गा पारित गरिदिनु पर्ने गरी फैसला भएको देखिन्छ। तर उक्त निर्णयको विरुद्धमा प्रतिवादीको पुनरावेदन

परेकोमा मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको महलको १ नं. मा गरिएको व्यवस्था र करार ऐन, २०५६ को दफा ८८ मा गरिएको व्यवस्थाअनुरूप अचल सम्पत्तिको हकको लिखत रजिष्ट्रेशन पारित गराउन पर्नेमा सो नगरेकोले उक्त लिखतले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने भन्ने आधार देखाई वादी प्रतिवादीबीच भएको अचल घर जग्गाको खरीद बिक्रीसम्बन्धी करारीय शर्त अदालतबाट पालना गराउन मिल्ने भनी पुनरावेदन अदालतबाट यथावत परिपालनको दावी नपुग्ने ठहर गरी जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरेको देखिन्छ।

१०. प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालतको ठहर मिलेको छ, वा छैन सम्बन्धमा निर्णय गर्दा निम्न दुई प्रश्नहरू निरूपण गर्नुपर्ने देखिन्छ:-

- (१) घर जग्गा बिक्री गर्ने लिखत वा करार (agreement to sell land) लाई मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको महलको व्यवस्थाअनुसार अनिवार्य रूपमा रजिष्ट्रेशन गर्नुपर्ने लिखत हो वा होइन, र
- (२) करार ऐन, २०५६ को दफा ८८ को उद्देश्य र दायरा के हो भन्ने कुरा नै मूल रूपमा विवेचना गर्नुपर्ने देखियो।

११. पहिलो प्रश्न अर्थात् घर जग्गा बिक्रीको शर्त रहेको लिखत (agreement to sell land) करारको लिखत हो, यसबाट हक हस्तान्तरण हुने नभई अर्को छुट्टै बिक्रीको लिखत (Sale deed) बाट मात्र हक हस्तान्तरण हुने भएकोले घर जग्गा बिक्रीको शर्त रहेको करार वा लिखत रजिष्ट्रेशनको महलको दायरामा नपर्ने प्रश्न तीर्थकुमारी राणाको उपरोक्त मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तबाट निरूपण भएको विषय देखिन्छ। अब उक्त सिद्धान्त प्रतिपादन भए पश्चात् आएको करार ऐन, २०५६ को दफा ८८ को व्यवस्थाले उक्त मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तलाई निष्क्रिय वा खारेज गरेको हो कि भन्ने प्रश्न पनि उठ्न सक्तछ।

यसको लागि उक्त ऐनको दफा ८८ को व्यवस्थाको दायरा तथा उद्देश्य के हो भनी हेर्नुपर्ने हुन्छ। उक्त दफा ८८ को व्यवस्था निम्नअनुसार छः-

प्रचलित कानूनको पालना गर्नुपर्ने प्रचलित कानूनले कुनै खास प्रकारको करार गर्न कुनै खास कार्यविधि पूरा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको वा कुनै सरकारी कार्यालयमा रजिष्ट्रेशन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको रहेछ, भने त्यस्तो रीत पूरा नगरी भएको करार मान्य हुने छैन।

उपरोक्त कानूनी व्यवस्था हेर्दा कुनै करार अमान्य हुनको लागि निम्न शर्तहरू पूरा गरेको हुनु पर्ने देखिन्छः-

- (i) कुनै प्रचलित कानूनले कुनै खास प्रकारको करार गर्न खास प्रकारको कार्यविधि पूरा गर्नुपर्ने भन्ने तोकिएको र यस्तो प्रक्रिया पूरा नगरी भएको करार,
- (ii) कुनै प्रचलित नेपाल कानूनले कुनै खास करार सरकारी कार्यालयमा दर्ता हुन पर्ने भनी तोकिएकोमा यसरी दर्ता नभएको करार।

१२. सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को व्यवस्था लागू हुने नेपाल सरकार, अन्य सरकारी तथा सार्वजनिक निकायहरूले कुनै वस्तु वा सेवा खरीद गर्दा वा कुनै निर्माण कार्य गराउनका लागि कुनै करार गर्दा गराउंदा अपनाउनु पर्ने कार्यविधिको बारेमा सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ ले व्यवस्था गरेको छ। यस्तै व्यवस्था रकम र सरकारी ठेक्का व्यवस्था ऐन, २०२० मा पनि छ। तर कुनै गैर सरकारी निकाय वा व्यक्तिहरू बीच हुने घर जग्गा बिक्रीको शर्त रहेको करार गर्दा गराउंदा पुर्योउनु पर्ने कार्यविधि कुनै ऐनले तोकेको देखिदैन। तर केही खास उद्देश्य भएका सम्झौता वा करारहरू

सरकारी निकायमा दर्ता गराउनु पर्ने बारेमा रजिष्ट्रेशन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। जस्तो विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०४९ को दफा ३ अनुसार विदेशी लगानीकर्ता र स्वदेशी लगानीकर्ता बीच भएको संयुक्त लगानी सम्झौता उद्योग विभागमा दर्ता गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था छ। तर घर जग्गा बिक्री गर्ने शर्त रहेको (agreement to sell) करार वा लिखतलाई घर जग्गा बिक्रीको लिखत (sale deed) हो भनी मान्न नमिल्ने हुनाले यस्तो लिखत अर्थात् घर जग्गा बिक्रीको लिखत (agreement to sell) लाई मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको महलअनुसार दर्ता गराउनु पर्ने लिखत वा करार मानिदैन भनी उल्लिखित तीर्थकुमारी राणाको मुद्दामा यस अदालतको वृहत पूर्ण इजलासबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भई उक्त सिद्धान्त अहिलेसम्म यथावत् रहेको अवस्थामा करार ऐन, २०५६ को दफा ८८ को व्यवस्था घर जग्गा खरीद गरी लिने दिने शर्त रहेको करार वा लिखतको हकमा लागू हुने देखिएन। उक्त ऐनको दफा ८८ मा गरिएको व्यवस्था आफैमा प्रयोगमा आउने बन्धनकारी व्यवस्था नभई कुनै खास प्रकारको करार गर्दा कुनै प्रक्रिया अपनाउनु पर्ने वा कुनै करार सरकारी कार्यालयमा रजिष्ट्रेशन गराउनु पर्ने बारेमा अन्य प्रचलित नेपाल कानूनमा स्पष्ट व्यवस्था भएमा मात्र यस्तो कार्यविधि पूरा नभएको वा रजिष्ट्रेशन नभएको करार अमान्य हुने निर्देशनात्मक व्यवस्थासम्म उक्त दफा ८८ मा गरिएको देखिंदा सम्झौतामा उल्लेख गरिएका शर्तहरू पूरा भएको अवस्थामा कुनै घर जग्गा खरीद वा बिक्री गरिदिने शर्त रहेको करार वा सम्झौताको लिखतको मान्यताको लागि कुनै सरकारी कार्यालयमा दर्ता हुनेपर्ने छुट्टै स्पष्ट कानूनी व्यवस्थाको अभावमा सम्झौतामा निर्धारित शर्त पूरा भएको अवस्थामा कुनै घर जग्गा खरीद गरिदिने र लिने शर्त रहेको प्रस्तुत विवादसंग सम्बन्धित उक्त मिति २०५५।७।१५ को घर वहाल सम्झौताको दफा ४ को व्यवस्थाको वैधताको लागि उक्त सम्झौता मुलुकी ऐन

रजिष्ट्रेशनको महलको १ नं. अनुसार दर्ता हुने पर्ने करार वा लिखत हो भन्न सकिएन । उल्लिखित आधार तथा कारणबाट मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको महलको १ नं को व्यवस्थाअनुसार रजिष्ट्रेशन नगराएको भन्ने समेत आधार देखाई उक्त मिति २०५५।७।१५ को सम्झौतालाई कानूनी मान्यता नदिने भन्ने आशयको पुनरावेदन अदालत पाटनको निर्णयसंग यो अदालत सहमत हुन सक्ने अवस्था देखिएन ।

१३. कुनै सरकारी कार्यालयमा रजिष्ट्रेशन पारित नभएको कुनै घर, जग्गा वा सामूहिक आवास आयोजनाअन्तर्गत निर्माण भएको फ्ल्याट खरीद बिक्रीको शर्त रहेको लिखत (agreement to sell) लाई अदालतले मान्यता दिन, कार्यान्वयन गर्न वा प्रचलन गर्न गराउन सक्तछ वा सक्तैन भन्ने तेश्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा करार ऐन, २०५६ को दफा ८८ को उद्देश्य, प्रयोजन र दायराको सम्बन्धमा उपरोक्त प्रकरणहरूमा गरिएको विवेचनालाई आधार मान्नुपर्ने हुन्छ ।

१४. उपरोक्त प्रकरणहरूमा गरिएको विवेचनाअनुसार करार ऐन, २०५६ को दफा ८८ को व्यवस्था आफैमा पूर्ण वा स्वयमं प्रचलनमा आउने कानूनी व्यवस्था (Self Contained legislation) नभई अन्य कानूनले निर्धारण गरिएको कार्यविधि पूरा नगरी भएको करार (जस्तो: सार्वजनिक खरीद ऐनको प्रक्रिया पूरा नगरी भएका करारहरू) तथा सरकारी कार्यालयमा अनिवार्य रूपमा दर्ता हुनुपर्ने भनी प्रचलित नेपाल कानूनमा व्यवस्था भएको करारहरू (जस्तो: विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरणसम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ३ अनुसार उद्योग विभागमा दर्ता हुनुपर्नेमा यसरी दर्ता नभएका करारहरू) अमान्य हुने भन्ने निर्देशनात्मक व्यवस्थासम्म भएको भन्ने कुरा उक्त ऐनको दफा ८८ को शीर्षकबाट नै स्पष्ट हुन्छ । घर जग्गा खरीद वा बिक्रीको शर्त रहेको करारलाई कानूनी मान्यता प्राप्त गर्नको लागि यसलाई यस्तो करार,

सम्झौता वा लिखतलाई मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको महलको १ नं. अनुसार रजिष्ट्रेशन हुन वा गर्न गराउन नपर्ने सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट तीर्थकुमारी राणा वि. रामशंकर श्रेष्ठको मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन भई उक्त सिद्धान्त हालसम्म कायम रहेको अवस्थामा कुनै घर, जग्गा, संयुक्त आवास योजनाअन्तर्गत निर्माण भएको घर र घरका फ्ल्याटहरू सम्झौतामा निर्धारित शर्त पूरा भएको अवस्थामा खरीद बिक्री गरी लिनेदिने सम्बन्धमा भएका सम्पूर्ण करार वा सम्झौताहरू लगायत अचल सम्पत्ति प्रयोग गर्ने वा सम्झौतामा निर्धारित शर्त पूरा भएपछि यस्तो अचल सम्पत्तिमा स्वामित्वको हक प्राप्त हुने शर्त रहेका अन्य सम्झौता वा करारले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न यस्ता सम्झौता वा करारहरू मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको १ नं. को व्यवस्थाअनुसार दर्ता हुनुपर्ने कानूनी वाध्यता भए रहेको देखिएन । यसैले अचल सम्पत्तिको प्रयोग भोग चलन तथा निर्धारित शर्त पूरा भएको अवस्थामा हक हस्तान्तरण गर्नुपर्ने शर्त रहेका करार वा सम्झौताहरूले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न सरकारी निकायमा दर्ता गरेको हुने पर्ने अन्य कुनै ऐन कानून भए रहेको नदेखिएको अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दासूग सम्बन्ध रहेको मिति २०५५।७।१५ (नोभेम्बर १,१९९८) को उल्लिखित घर वहाल सम्झौताको दफा ४ मा रहेको प्रावधान तथा व्यवस्थाले करार ऐन, २०५६ को दफा २(क) मा भएको परिभाषाअनुसार कानूनी मान्यता प्राप्त गर्ने भएकोले उक्त सम्झौतालाई कानूनबमोजिम कार्यान्वयन गर्न सकिने सम्झौता नै हो भनी मान्यता दिनुपर्ने देखियो ।

१५. कुनै सम्झौताको पक्षहरूमध्ये कुनै एक पक्षले पूरा गर्नुपर्ने दायित्व पूरा गरेको छ वा छैन भन्ने आधार के हुन र प्रस्तुत मुद्दाका वादी र प्रतिवादीबीच २०५५।७।१५ (अर्थात् १ नोभेम्बर १९९८) मा भएको सम्झौताको दफा ४ मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार सम्झौतामा उल्लिखित घर जग्गा

प्रतिवादीबाट खरीद गरी लिन पाउने हक सिर्जना हुनको लागि प्रस्तुत मुद्दाका वादीले पूरा गर्नुपर्ने आवश्यक शर्त पूरा गरेका छन् वा छैनन् भन्ने चौथो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दासूग सम्बन्धित सम्झौता सिर्जना हुंदाको वखत कायम रहेको करार ऐन, २०२३ को दफा १०(ख) मा र हालको करार ऐन, २०५६ को दफा ७४ मा करारीय दायित्व पूरा गर्ने सम्बन्धमा गरिएको व्यवस्थामा केही फरक छ वा छैन र सम्झौतामा उल्लिखित घर जग्गाको मूल्य भुक्तानी गरेपछि उक्त जग्गाको स्वामित्व प्राप्त गर्न सो जग्गा रजिष्ट्रेशन पारित गराई लिन पाउने करारीय हक प्राप्त गर्ने पक्षले सम्झौताअनुसार जग्गाको मूल्य प्रतिवादी पक्षलाई भुक्तानी गर्ने दायित्व पूरा गरेको छ भन्ने कुरा प्रमाणित गर्न कस्तो प्रमाण आवश्यक हुन्छ भन्ने प्रश्नलाई नै मूलरूपमा विवेचना गर्नुपर्ने हुन्छ। पहिलो प्रश्न अर्थात् करारका प्रत्येक पक्षले आफूले कबुल गरेको करारीय दायित्व पूरा गर्नुपर्ने सम्बन्धमा करार ऐन, २०२३ को दफा १०(१) र हाल विद्यमान करार ऐन, २०५६ को दफा ७४ मा गरिएको व्यवस्था समान रहेको देखिन्छ। अब उक्त दफा ७४ मा गरिएको व्यवस्थाको आधारमा घर जग्गाको मूल्य भुक्तानी गरेपछि सम्झौताअनुसार घर जग्गा जस्तो अचल सम्पत्ति रजिष्ट्रेशन पारित गराई लिन हक प्राप्त गरेको भन्ने दावी लिन पक्षले घर जग्गाको मूल्य भुक्तानी गर्ने दायित्व पूरा गरेको छ भन्ने कुरा प्रमाणित गर्न र घर जग्गाको मूल्य बुझाएको रसिद भर्पाई पेश गर्नुपर्ने हो वा घर जग्गाको मूल्य भुक्तानी गर्ने आर्थिक हैसियत वा बैंक ब्यालेन्स देखाए मात्र पनि दायित्व पूरा गरेको मानिने हो भन्ने प्रश्न पनि प्रस्तुत विवादमा सान्दभिर्क देखिन्छ। प्रतिवादीले सम्झौतामा उल्लिखित घर जग्गाको मूल्य बुझिलिन इन्कार गरी सम्झौताअनुसार घर जग्गा रजिष्ट्रेशन पारित गरिदिन पर्ने करारीय दायित्व उल्लंघन गरेकोले उक्त दायित्व परिपालना गराई पाऊ भन्ने दावी लिन पक्षले आफ्नो दायित्व पूरा गरेको थियो

भन्ने कुरा प्रमाणित गर्ने आधार के हुन्छ भन्ने तथ्यगत प्रश्न पनि प्रस्तुत विवादमा सान्दभिर्क देखिन्छ। सम्झौतामा उल्लिखित घर जग्गाको मूल्य बुझी लिएको तर घर जग्गा रजिष्ट्रेशन पारित गरी नदिएकोले घर जग्गाको रजिष्ट्रेशन पारित गराई करारीय दायित्व पूरा गराई पाऊ भन्ने पक्षले सम्झौतामा उल्लिखित सम्पूर्ण मूल्य चुक्ता गरेको र प्रतिवादीले उक्त मूल्य बुझी लिएको भर्पाई वा रसिद जम्मा गर्नु पर्याप्त हुन्छ। तर घर जग्गाको विक्री मूल्यमा विवाद भएको अवस्थामा यस्तो रसिद मात्र वादीले करारीय दायित्व पालना गरेको छ भन्ने कुराको अकाट्य प्रमाण नहुन सक्तछ। करारमा नै निविर्वाद रूपमा स्पष्टसूग यकीन भएको मूल्य बुझिलिन इन्कार गरी घर जग्गा रजिष्ट्रेशन पारित गराई दिनुपर्ने दायित्व प्रतिवादीले पूरा नगरेकोले उक्त करारीय दायित्व पूरा गराई पाऊ भनी दावी लिन वादी पक्षले करारमा नै यकीन भएको घर जग्गाको मूल्य फिराद साथ अदालतमा धरौट राख्नु वाहेक दायित्व पूरा गरेको विषयको अर्को प्रमाण हुन सक्तैन। घर जग्गाको मूल्य भुक्तानी गर्ने वादीको आर्थिक क्षमता भएको वा मूल्य भुक्तानी गर्न आवश्यक पर्ने रकम बैंक खातामा मौज्दात छ भन्ने कुराले मात्र दायित्व परिपालनाको प्रमाण हुन सक्तैन। सम्झौतामा निर्धारित घर जग्गाको मूल्य प्रतिवादीले बुझिलिन इन्कार गरी सम्झौतामा उल्लिखित घर जग्गाको रजिष्ट्रेशन पारित गरी नदिएकोले निजलाई घर जग्गाको मूल्य बुझाई सम्झौतामा उल्लिखित घर जग्गाको रजिष्ट्रेशन गराई पाऊ भन्ने वादी दावी रहेको तीर्थकुमारी राणा वि.रामशंकर श्रेष्ठ भएको उल्लिखित मुद्दामा फिरादी पक्षले जग्गाको मूल्य फिराद साथ अदालतमा धरौट राखेकोले वादीले सम्झौतामा उल्लिखित रकम बुझाई सम्झौताअनुसार निजले पालना गर्नुपर्ने शर्त पूर्ण रूपमा पालना गरेको ठहर गरी प्रतिवादीले सम्झौतामा उल्लिखित जग्गा वादीबाट रजिष्ट्रेशन पारित गराई लिन पाउने भनी यस अदालतको

वृहत पूर्ण इजलासबाट ठहर भई (नेकाप २०४९, पृष्ठ १) उक्त निर्णय र सोमा प्रतिपादित सिद्धान्त हालसम्म कायम रहेको देखिन्छ।

७. प्रस्तुत मुद्दाका पुनरावेदक वादीले सम्झौतामा निश्चिपत रुपमा निर्धारित मूल्य प्रतिवादी पक्षलाई बुझाएको भरपाई पेश गर्न वा सो कुरा प्रमाणित गर्न नसकेको अवस्था एकातर्फ देखिन्छ, भने सम्झौतामा निश्चित रुपमा निर्धारित घर जग्गाको मूल्य प्रतिवादीले बुझि लिन इन्कारी गरेकोले सम्झौताअनुसार बुझाउन पर्ने मूल्य फिरादसाथ अदालतमा धरौट राखी आएको देखिएन। यस्तो अवस्थामा पुनरावेदक वादीले मिति २०५५।७।१५ (नोभेम्बर १, १९९८) मा भएको सम्झौताको दफा ४ मा घर जग्गाको मूल्य भनी निर्विवाद रुपमा किटान भएको मूल्य प्रतिवादीलाई बुझाउन पर्ने करारीय दायित्व पूरा गरेको देखिएन। यसरी करारीय दायित्व पूरा नगर्ने वा करार उल्लंघन गर्ने पक्षले दफा ८६ अनुसारको करारको यथावत परिपालनाको आदेश जारी गरिपाउनु भनी माग गर्न पाउने वा नपाउने के हो भन्ने सम्बन्धमा उक्त ऐनको दफा ८६(२)(ड) मा करार उल्लंघन गर्ने पक्षले करारको यथावत परिपालनाको दावी लिन नपाउने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था भए रहेको पाइन्छ। यसैले सम्झौतामा उल्लिखित घर जग्गा खरीद गरी लिन र उक्त घर जग्गाको रजिष्ट्रेशन पारित गराई लिन पाउने अधिकार प्राप्त गर्नका लागि वादी पक्षले घर जग्गाको पूरा मूल्य चुक्ता गर्नुपर्ने भन्ने शर्त वाध्यात्मक रुपमा पालना गर्नुपर्ने उक्त सम्झौताको दफा ४ मा गरिएको व्यवस्थाबाट नै स्पष्ट देखिएको अवस्थामा उक्त पूर्व शर्त पालना नगर्ने पक्षले करार ऐन, २०५६ को दफा ८६(१) तथा ८६(२) अनुसार करारको यथावत परिपालनाको आदेश माग गर्न पाउने अवस्था नहुँदा अदालतबाट उक्त दफा ८६ (१) अनुसार यथावत् परिपालनाको आदेश जारी गर्न सक्ने वा हुने अवस्था पनि देखिएन। यस्तो अवस्थामा करारको यथावत् परिपालना हुने भनी

जिल्ला अदालतको फैसलालाई उल्टी गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसलालाई अन्यथा गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन।

८. अब पुनरावेदन अदालतबाट यी पुनरावेदक वादीको फिराद दावी खारेज गर्ने गरी भए गरेको निर्णय मिलेको छ, वा छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार फिराद दावी खारेज गर्ने सम्बन्धमा पुनरावेदन अदालतले लिएका आधार र कारणहरूसंग यो अदालत सहमत हुन नसके पनि करार ऐन, २०५६ दफा ८६ अनुसार करारको यथावत परिपालना गरिपाउनु भन्ने फिराद दावी लिन यी पुनरावेदक वादीले मिति २०५५।७।१५ (नोभेम्बर १, १९९८) को उल्लिखित सम्झौताको दफा ४ मा जग्गाको खरीद बिक्री मूल्य भनी निर्धारण गरिएको र यसरी निर्धारण गरिएको मूल्यमा विवाद नरहेको अवस्थामा उक्त मूल्य वरावरको रकम प्रतिवादीलाई बुझाई आफ्नो दायित्व निर्विवाद रुपमा परिपालना गरेको कुराको कुनै प्रमाण पेश गरेको अवस्था नदेखिँदा करार ऐनको दफा ८६ अनुसार करारको यथावत् परिपालना गराई पाउनु भन्ने वादी दावी पुन नसक्ने ठहर गरेको देखिएको र करार ऐन, २०५६ को दफा ८६ मा गरिएको वाध्यात्मक व्यवस्था र इन्साफको रोहमा उक्त निर्णय मिलेकै देखियो। अतः पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६८।८।७ को फैसला सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्तैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

प्रा.डा.न्या.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल भदौ २५ गते रोज २ सुभम् इजलास अधिकृत (उपसचिव) - ईश्वरीप्रसाद गौतम

